Записки
НТШ
Т. LXX (70)

I

Т. LXX. Р. 1906 кн. II. Рік XV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXX. 1906, II B. XV Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 6 (19) IV. 1906.

Зміст LXX тому.

Inhalt des LXX Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ І НЕПРАВДУ.

Десь іще перед 1845 роком записана була коло Білої Церкви київської ґуб. лірницька пісня, якої тема — протиставленє правди і неправди. Ся пісня, недрукована в своїм часї, в копії зробленій Кулїшем, із паперів Максимовича дістала ся до М. Драгоманова і була ним опублїкована аж 1885 р. в другім роздїлї першої части „Полїтичних пісень українського народу“ (Женева 1885, ст. 221—222) як шестий варіянт в числї инших пісень на сю тему. Друкуємо сей, на думку Драгоманова „найцїльнїщий і найбільш церковний духом своїм“ варіянт тут уповнї.

1 Ой сей сьвіт, ой сей сьвіт великая зрада,
Що по всьому сьвіту настала неправда!
2 Чи ти правдо вмерла, чи ти заключена,
Що тая неправда увесь сьвіт зажерла?
3 Бо тепера правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить конець стола;
4 Бо тепера правду під нозї топтають,
А тую неправду трунком наповають;
5 Бо тепера правда сидить у темниці,
А тая неправда з панами в сьвітлиці
6 Бо тепера правда сльозами вмиває,
А тая неправда з панами гуляє.
7 Нема в сьвіті правди, тільки рідна мати!
Ой де би її могли в сьвіті позиськати?
8 Ой де-б її могли в вічі увидїти,
Орловими крилами могли-б ми летїти.
9 Бо тепера сьвіту конець приближив ся:
Хоч рідного брата тепер стережи ся.

10 Він з тобою їсть, пє, а враз бесїдує,
А на серцї злість має, неприязнь готує.
11 Хто по правдї судить, то того карають,
А хто не по правдї, того поважають.
12 Ой хто буде правду в сьвітї визначати,
Зошли єму Господь що день благодати!
13 Сам, Господи, правда, що хвалшує зраду!
Перед страшним судом усї вбачим правду.

Як бачимо, пісня розпадаєть ся на кілька уступів, які можна роздивляти окремо; для вигоди сього розбору я числю куплєти (пари віршів), а не рядки, бо в кождім куплєтї думка більше менше закінчена. Зміст усеї піснї можна роздїлити ось на які льоґічні части:

1. вступ, загальна характеристика сьвіта (купл. 1);
2. поклик до правди, чи вона вмерла (купл. 2);
3. контраст у теперішнїм сьвітї між пониженим становищем правди і панованєм неправди (купл. 3—6);
4. порівнанє правди з рідною матїрю (купл. 7);
5. вислов охоти летїти орловими крильми на шуканє правди (купл. 8);
6. заповідь наближеня кінця сьвіта, що пізнаєть ся по зрадливости навіть рідних братів (купл. 9, 10);
7. схарактеризовано загально неправду в судї (купл. 11);
8. обіцянка ласки божої тому, хто шанує правду (купл. 12);
9. заповідь побіди правди перед страшним судом (куп. 13).

В 60-их, 70-их і 80-их роках XIX в. було записано ще декілька варіянтів сеї піснї, а власне в Кулїшевих „Запискахъ о Южной Руси“, т. II, ст. 101—102 надруковано текст буцїм то з записів Льва Жемчужнїкова, записаний від „кобзаря Остапа“ (Вересая) одначе відмінний від записаного пізнїйше Вересаєвого, коротший (15 куплєтів), записаний невідомо де і з деякими, на мою думку, поправками в текстї, доконаними самим Кулїшем (Драгом. ст. 39); пізнїйше в Сокиренцях прилуцького пов., полтавської ґуб. від кобзаря Остапа Вересая записано десь у р. 1860 найширший із відомих доси (19 куплєтів), надрукований у Драгоманова під ч. 2, а уперве надрукований у Основі 1861 р., книжка за окт. ст. 85—96; в Запискахъ Черниговскаго Губ. Статист. Комитета з р. 1866, т. I, ст. 177—178 надруковано варіянт записаний у селї Локотках, глухівського пов. чернигівської ґуб. сьвященником Іваном Танським від слїпого старця, що співав з маленькими

дочками, варіянт коротший від попередніх (11 куплєтів), надрукований у Драгоманова під ч. 1. Дуже гарний варіянт записав 1876 р. П. Мартинович у Лохвиці від кобзаря Івана Кравченка Крюковського; він такий же просторий, як і Вересаїв (19 куплєтів) і надрукований у Драгоманова під ч. 5. Нарешті два варіянти записав д. В. Горленко, один 1883 р. від неназваного лірника в роменськім повіті полтавської ґуб. (надрукований у Кіевской Старинѣ 1883, августъ, ст. 769—770), а другий від кобзаря Павла Братиці в селї Терешках ніжинського пов. чернигівської ґуб. (надруковано в Кіевск. Стар. 1884, січень ст. 48); і сї варіянти поміщені у Драгоманова, один під ч. 4, а другий під ч. 7. Взагалї пок. Драгоманов любив сю пісню, часто цитував її і звертав на неї увагу також сторонніх людий[1]), і при кінці своєї збірки полїтичних пісень укр. народу помістив усї її доси відомі варіянти як ефектовний фінал, давши їй історичне витолкуванє, про яке скажемо ще далї. Якими думками кермував ся Драгоманов при впорядкованю варіянтів сеї піснї, містячи варіянт чернигівський із 1866 р. на першім, а найстарший на шестім, другий по нїм (Кулїшів) на третїм місцї і т. д., сего я не можу зміркувати, тим більше, що сам Драгоманов навіть не пробував студіювати відносин тих варіянтів одних до других, думки про давність одного а новість иншого лишав без детального мотивованя і зовсїм не задавав собі питаня, який міг бути оріґінал піснї і в якім відношеню до нього стоять відомі тепер варіянти: чи се парості ріжних редакцій первісного оріґіналу, чи може новійші перерібки якоїсь одної редакції?

По р. 1884 нових варіянтів сеї піснї, скілько знаю, не записано, з виємком одного записаного д. В. Боржковським від селянина Димнича в с. Гущинцях (див. Кіевская Старина 1889, сент. ст. 682—683). Деякі куплєти нашої піснї війшли також у лїрницьку пісню про страшний суд, записану тимже Боржковським від лїрника Александра (друк. тамже ст. 694). Взагалї треба сказати, що на правім березї Днїпра ся пісня тепер мало розширена, в Галичинї крім деяких відгуків, про які буде мова далї, зовсїм не відома, а держить ся головно на лївім боцї Днїпра в репертуарі деяких лїрників та кобзарів[2]).

---

[1]) Вона була перекладена Альфредом Рамбо на французьку мову і поміщена в його книзї La Russie épique.

[2]) У працї проф. Сперанского „Южнорусская пѣсня и современные ея носители“ (Кіевъ 1904, ст. 10—25), де виказано репертуар 15 бандуристів і 20 лїрників полтавської, чернигівської, харківської, херсонської, київ-

А тепер приглянемо ся близше всім відомим доси її варіянтам. Для лекшого перегляду подаю тут у табличці зіставленє головних мотивів у всіх варіянтах, при чім основою взято висше поданий білоцерківський текст (БЦ), далї текст Кулїша (К), Вересая (В), Чернигівський (Ч), Мартиновича (М), Горленка перший ($Г^1$) і другий ($Г^2$) і нарештї Боржковського (Б). Цифри в рубриках означають куплєти в тім порядку, як вони надруковані у Драгоманова, зглядно (остатнїй текст) у Кіевской Старинѣ:

Мотиви	Б. Ц.	К.	В.	Ч.	М.	$Г^1$	$Г^2$	Б.
1	1	1	1	1	1	1	1	—
2	2	6	—	2—3	6	6	—	—
3	3—6	2—5	2—8	4	2—5, 7	2—5, 7	2—5	9—12
4	7	7, 10	9—12	5—7	8, 10, 11	8—10	—	—
5	8	8—9	13—15	—	9, 12—13	11—12	13—14	—
6	9—10	11—12	16—17	9	14—16	13—15	11	—
7	11	13	—	8	—	—	6—10	—
8	12	14	18	10	17—18	16—17	15—16	—
9	13	15	19	11	19	18	17	—

Вже з самого погляду на сю цифрову схему можемо переконати ся, 1) що найстарший відомий нам варіянт піснї про правду дійсно найповнїйший, хоча деякі инші мають більше куплєтів. Що до богацтва мотивів і їх гармонїйного сполученя сей варіянт перевисшає всї инші; натомісь жаден инший варіянт, крім варіянта Боржковського, про який буде мова далї, не має нїякого иншого мотиву, який би не був порушений у білоцерківськім варіянтї. Инші варіянти задовольняють ся тим, що пропускаючи або переставляючи поодинокі мотиви, оброблюють деякі з них ширше.

Придивімо ся тим відмінам спеціяльно.

ської та подільської ґубернїй, пісня про правду входить у репертуар шістьох бандуристів (Братицї, Вересая, Кравченка, Бутенка, Древченка і Гащенка) і лише чотирьох лїрників (Приходька з чернигівської, Дуброви з полтавської, Зозулї з харківської і Мороза з херсонської ґуб.). Розумієть ся, ті цифри не дають повної картини, бо репертуар деяких лїрників та бандуристів не розвіданий докладно, тай певно не мало ще є таких людових співаків і окрім тих, про яких зібрав відомости проф. Сперанский; та все таки можна сказати, що пісня пре правду навіть у лїрницькім крузї не дуже розширена. Зрозуміємо се, коли згадаємо, що висші верстви суспільности тай полїція дивлять ся на неї дуже кривим оком.

1. Вступний куплєт являєть ся нам у двох типах. Той ефектовний окрик, що здобув пісні таку широку популярність серед сучасної інтеліґенції: „Нема в сьвіті правди, правди не зиськати“, окрик, яким починають ся всї варіянти з виємком білоцерківського, оказуєть ся не первісним, а пізнїйшим, мабуть продуктом другої, специяльно лївобережної редакції; рядок, яким починаєть ся БЦ, де сьвіт представляєть ся як „велику зраду“, у всїх лївобережних редакціях пропущений і являєть ся тілько неясним відгуком у 8 куплєті варіянта Боржковського (також правобережнім):

Бо тепер на сьвіті така вийшла кара,
Що по всєму сьвіті то вже єсть неправда —

де вже сам рим говорить, що в першім рядку стояла первісно не „кара“, а „зрада“.

2. Поклик до правди, чи вона вмерла, „или заключена“, в трьох варіянтах стоїть не на другім, а на шестім місці, а в двох варіянтах, в тім числї і в многословнім Вересаєвім, його зовсім нема. Се вже очивидно традиції ріжних кобзарських чи лїрницьких шкіл. Чернигівський варіянт із 1866 р. має амплїфікацію сього мотиву — по самім розмірі видко, що новійшої фабрикації:

Чи ти правдо вмерла, или заключенна,
Чи ти од нас, правдо, тепер одлученна?
Чи ти, правдо, в царя домі,
Или живеш у доброй волї?

Драгоманов (op. cit. 221) висловлює здогад, що сей остатнїй двостих „можна прийняти за слїд надій, які збудили в черні на Гетьманщині царські заходи проти старшини в часи Полуботка“ — здогад звязаний з його теорією про повстанє сеї пісні коло 1720 р. в окруженю Полуботка — здогад, як побачимо далї, дуже слабо умотивований.

3. Контраст у теперішнім сьвіті між пониженим становищем правди і панованєм неправди, се найвдячнїйший мотив нашої пісні і при тім такий, що найлїпше надаєть ся до амплїфікацій. Найстарший варіянт малює сей контраст у чотирьох куплєтах, коли натомісь варіянт Вересая присьвячує йому аж сім, отже крім тих, що в БЦ. читаємо тут:

Уже тепер правда в панів під ногами,
А щира неправда сидить із панами.
Уже тепер правда в панів у недолї,
А щира неправда у добрії волї,

Уже тепер правда, правда умирає,
А щира неправда весь сьвіт пожирає.
Уже тепер правда, правда вже померла,
А щира неправда увесь сьвіт пожерла.

Сей остатній куплєт мусїв входити колись у первісну редакцію пісні, бо варіянт БЦ має другий його рядок приклеєний не дуже відповідно до запитаня, чи правда вмерла? Комбінуючи вар. БЦ з Вересаєвим та Мартиновичевим (купл. 6 і 7) можна висловити здогад, що в первісній редакції пісні замісь теперішнього 2 куплєта були два:

Чи ти правдо вмерла, чи ти заключена,
Чи ти рідна мати од нас одречена?
Уже давно правда, давно вже умерла,
А тая неправда увесь сьвіт зажерла.

Найпізнійший варіянт (Горл. 2) замісь 6 куплєта тексту БЦ має два ось які:

Стоїть правда у порога, да слїзно ридає,
А тая неправда з панами пє-гуляє.
Стоїть правда у порога, да тайненько сьмієть ся,
А тая неправда за гроші береть ся.

Для виясненя сього другого куплєта Драгоманов (op. cit. 223) завважує, що „правда „тайненько сьмієть ся", мов провидить, що хоть покись візьме гору неправда, то колись усе инакше повернеть ся".

4. Дуже інтересний для зрозуміня нашої пісні і пізнїйших її варіянтів семий куплєт тексту БЦ, який без сумнїву належав до її первісної редакції. Щоб схарактеризувати рідкість правди в суспільних відносинах, автор пісні ужив відомої народної приказки: Нема правди, як рідна мати. Та він мабуть почував, що ся приказка мала первісно спеціяльне цивільно-правне значінє і відповідає загальному правному прінціпови при пошукуваню роду: mater certa, pater incertus. От тим то автор і не зупиняв ся довше при тій картинї, але порівнявши правду з рідною матїрю та вдаривши мимоходом у струну глибокого почутя — синівської любови до матери — висловляє далї свою тугу за нею запитанєм: де-б її шукати? Пізнїйші кобзарі та лїрники, ігноруючи первісний змисл сього куплєта, а при тім обдаровані добрим нюхом на те, чим можна порушити розжалоблені серця слухачів, залюбки розширюють той мотив темами зовсїм не належними до початкового

пляну пісні. Отже в Чернигівськім варіянті, в супереч інтенції первісного тексту читаємо: „Тілько в сьвіті правди, що отець і рідна мати“, а в ріжних варіянтах як показ неправди на сьвіті малюєть ся доля сиріт, що не можуть забути своїх померших родичів.

О горе тим діткам, що остають ся сиротами!
Вони плачуть завсегда і живуть між бідами.
Не могуть вони родителїв забивати,
А деби могли вони їх увидати,
Орлиними крилами раді-б к ним лїтати.

Взагалї ся тема про сиріт, де головне горе лежить зовсїм не в неправдї сьвітових відносин, а в природї людського житя, являєть ся пізною і зовсїм зайвою ампліфікацією нашої пісні, досить невдатним відгуком иншої, дуже популярної лїрницької пісні про сирітку.

5. Для психольоґії кобзарської творчости інтересний також 8 куплєт тексту БЦ. Характеризуючи тугу сучасних собі людий за правдою, автор говорить поетично, що коли-б знати, де побачити правду, „орловими крильми могли-б ми летїти“. Сей поетичний вислов дуже подобав ся кобзарям, а очевидно також і публицї. Ми бачимо, що в чернигівськім варіянтї автор вставки про сиріт до них прикладає сей зворот і каже, що вони раді би летїти орловими крильми до своїх померших родичів. Для инших і сього було мало; в варіянтї Вересая вже бачимо ангельські крила:

Хотя-б то ми мали ангельськії крила,
То ми-б полетїли, тебе увидїли,

А картину тих душ, що орловими крилами летять шукати правди, пересолено так, що вже сама правда називаєть ся „орлиця-мати“ (В, К, М). В инших варіянтах висловлюєть ся бажанє крім орлових крил мати ще й соколові (переплутано на солов'їні) очи:

Коли-б то нам Господь дав солов'їні очи,
Ізнялись ми-б, полетїли до отця-неньки хоч серед ночи
(Горл.[1]).

Все се певно поетично, але очевидно пізні вставки, що розширюють первісний текст ефектовними, але неналежними до нього мотивами.

6—7. Пара куплєтів (у БЦ 9—10), у яких пророкуєть ся близький конець сьвіта на тій підставі, що тепер навіть від рідного брата годі надїяти ся вірности, належить очевидно до пер-

вісної редакції пісні, бо стрічаєть ся майже без зміни у всіх варіянтах (крім Б). Інтересний куплет мають перший варіянт Горленка і вар. Мартиновича:

> Бо він хоч і рідний брат, то правди не міє,
> Він тільки устами як перами віє —

незвичайно поетично символїзоване облесне, а облудне балаканє в образї орієнтального холодженя лиця в спеку піряним вахлярем. Здаєть ся, що той куплет сягає досить давнього часу, а може належав навіть до первісної редакції, бо в білоцерківськім варіянтї між 10 і 11 куплетом видно немов прогалину, брак ориґанїчного звязку: від характеристики зрадливого брата від разу пісня перескакує до характеристики судової неправди; численні варіянти (В, К, М, Г[1]) мають тут іще один куплет, пропущений у БЦ, а потрібний для уставленя льоґічного і психольоґічного звязку з дальшим куплетом про неправду в суді.

> Із ним (себто братом) у суд стати — правди не зіськати,
> Тільки сріблом-злотом панів насищати.

Головно сї куплети пісні про правду і неправду послужили Драгоманову підставою — віднести зложенє сеї пісні до часу між 1710—1720 роками, „коли якраз на Україні і з низу і з гори багато було розмови про судову неправду і коли доволї різко виділилось серед козацької громади панство“. Драгоманов згадує про таких панів-здирців, „як полковник Милорадович з його панїєю, котра й сама робила суди“, та як ґенеральний судія Черниш, згадує про „велике незадоволенє між народом на судову й у загалї панську неправду“, цитує указ царя Петра В. з р. 1722, яким цар заводив „Малороссійську колеґію“, в якім буцїм то говорить ся про сю судову неправду „словами дуже близькими до нашої пісні“. Наведу маркантні уступи з того указу: „Въ судѣхъ генеральныхъ чинятся ради взятковъ и великихъ накладовъ многія неправды, отъ чего бѣдные козаки, кому больши наложить нечего, и съ правдою обвинены бываютъ. Полковники полковъ своихъ какъ козакамъ, такъ и посполитымъ чинятъ оне тягости потомужъ неправыми судами изъ великихъ же накладовъ, отнятіемъ грунтовъ и лѣсовъ, мельницъ“ і т. д. А при кінці ще раз з натиском додано: „Оная (Малороссійская коллегія) учинена не для чего иного, токмо для того, дабы Малороссійскій народъ ни отъ кого какъ неправедными судами, такъ отъ Старшины налогами утѣсняемъ не

былъ“[1]). Сказати по правді, инших слів сього указу згідних зі словами пісні крім загальної фрази „неправда по судах“ годі добачити, а сї слова занадто загальні, щоб можна було на них опирати датоване пісні. До того треба додати, що ті слова і жалоби на „неправду по судах“ Петро певно нераз уже знаходив у тих українських скаргах, які доходили до нього від козаків, посполитих і міщан; се з давен давна, як побачимо далї, ще майже від князївських часів була на Руси утерта фраза, тай надто ще вона зачерпнена зі сьвятого письма. Так що будувати на ній датоване пісні як раз на час між 1710 і 1720 рр. нема ніякої підстави. Се очевидно не виключає можливости, що пісня повстала власне в тім часї, але від можливости до певности ще дуже далеко.

8—9. Кінцеві куплети всіх варіянтів (крім Б), се звичайні лірницькі, або коли хочете, церковні формули: хто держатиме і берегтиме в житю правду, тому Бог пошле свою ласку. Натуральна річ, що пізнійші ампліфікатори не проминули нагоди, щоб осьвітити діло і з противного боку, отже перший варіянт Горленка додає:

> Котрий чоловік буде неправду хвалити,
> То буде душа пеклом карана, а тіло горіти —

додаток спільний з варіянтом Мартиновича. Остатній куплет білоцерківського варіянта в першім рядку має якийсь незручний вислов, що Господь „хвальшує зраду“ — правдоподібно в первіснім текстї стояло якесь инше, може церковне слово, якому співак популярізатор без успіху старав ся підшукати рівнозначне народнє. Цікаво також, що рішучо виявлене в остатнім рядку того варіянта есхатольоґічне дожидане, що „Перед страшним судом усі вбачим правду“ в инших варіянтах якось немов замазане, заступлене більше церковно-правовірною формулою, що

> Сам Господь правда, і смирить неправду,
> Сокрушить гординю, вознесе сьвятиню.

З сього детального розбору всіх мотивів нашої пісні у всіх її доси відомих варіянтах можна, здаєть ся, не вдаючи ся в передчасні хронольоґічні комбінації, вивести ось які висновки: всі

[1]) Драгоманов, op. cit. 217—218, пор. Источники Малороссійской исторіи собранные Д. Н. Бантышемъ Каменскимъ. Москва 1858, стор. 307—8, 321, а також Іван Джиджора, Реформи Малоросійської колеґії на Україні в 1722 рр. (Науковий Збірник присьвячений проф. М. Грушевському, Львів 1906, ст. 353—4).

відомі тепер варіянти пісні виплили з одного орігіналу, який ще в першій половині XIX в. мусів держати ся в досить чистій формі, коли найстарший варіянт, записаний у 40-вих роках, підходить до нього близше, ніж инші, записані троха пізнійше; лївобережні варіянти з огляду на порядок мотивів і куплєтів виявляють щось похоже на окрему редакцію, що могла одначе повстати не дуже давно, може в першій половині XIX в., ледви чи давнійше; та друга редакція амплїфікувала ся з часом чи то розширенєм даних уже в орігіналї мотивів (контраст між правдою і неправдою в суспільности, неправда в судах), чи то приплутанєм нових мотивів (мотив дітий сиріт). О скілько пісня на правім березї Дніпра дійсно забуваєть ся, а також чи її популярність на лївім березї росте, чи меншає, сього на підставі зібраних доси відомостий не можна сказати рішучо.

Роздивимо ся ще в тих відгуках, які полишила наша пісня в инших піснях лїрницького репертуару. Я згадав уже і зачислив навіть до варіянтів пісні про правду і неправду ту лїрницьку пісню, яку записав д. Боржковський у Гущинцях і надрукував у К. Стар. (1889, сент. 682—683) пз. Правда і неправда. Та вже з нашого зіставленя мотивів пісні можна переконати ся, що сей текст Боржковського належить до варіянтів нашої пісні тілько по части, своїми куплєтами 8—12. Решта 9 куплєтів сеї пісні, се зліпок куплєтів із ширшої лїрницької пісні про дітий, що не шанують своїх родичів; найповнійший варіянт її записав В. Гнатюк мб. у Пужниках[1]) (23 куплєти, з яких декілька має по три рядки); менше повний варіянт Вересая, надрукований у Записках Югозап. отд. И. Р. Геогр. Общ. т. І, Матерялы ст. 23—24; сей варіянт, значно поплутаний, має тілько 11 куплєтів. Перші 7 куплєтів варіянта Боржковського відповідають майже вповні першим шістьом куплєтам Гнатюка: один Гнатюків куплєт попсований лїрником поправляє текст Боржковського. У Гнатюка читаємо:

> Бідная мати плакала, вмлївала:
> Сину-ж мой, сину, кров йим проливала, горко-м годувала,
> Йа з теби, мой сину, потїхи ни мала.

У Боржковського правильнійше, хоч також з пропущенєм остатнього Гнатюкового рядка:

> Бо старая ненька дїтки годувала,
> Дїтки годувала, ночи не доспала;

[1]) Етноґрафічний Збірник II, ст. 55—56.

Ночи не доспала, то кров проливала,
То кров проливала, дітки ї годувала.

Варіянт Вересая відбігає ще далї в бік:

А мати старая із жалю умірала:
Діти-ж мої, діти, я вас годувала.

Так само остатнї два куплєти варіянта Боржковського взяті з тої самої пісні: у Гнатюка майже дословно, тілько в оберненім порядку купл. 14 і 15, у Вересая також оба кінцеві. Одиноке, що не взято з сеї пісні, анї з відомих нам варіянтів пісні про правду, се куплєт 12, доданий до характеристики пониженої в сьвітї правди:

Бо тепера правда, правда скрізь закрита,
Тілько єсть приміта на хрестї прибита.

Христос прибитий на хрестї як символ (приміта) понївеченої та затемненої в сьвітї правди, се вже зовсїм не суто-матеріяльний рисунок тої правди, що стоїть біля царського порога, плаче або стогне в кайданах; се показує зовсїм инший лет народнього духа. Я вважав би сей куплєт витвором найновійшої доби, навіяним тим релїґійним ферментом серед нашого народу, що вилив ся в раціоналїстичних сектах штундї та мальованщинї, у яких власне характерна риса та, що вони події, записані в сьвятім письмі, трактують і толкують не як історичні факти, а як символи етичних правил, як „приміти“ та вказівки для сучасного релїґійного та ідейного житя.

Отсей подих нової рефлєксії, який більш або менше виразно вяжеть ся з мотивами пісні про правду і неправду, бачимо і в инших її відгуках. Найвиразнїйше виступає він у вступі до записаної д. Гнатюком (Етноґр. Збірник II, 47—50) лїрницької перерібки думи про вдову та її сина, який вигнав матїр із дому. Вступом до оповіданя про сю важку тему служать ось які рефлєксії, що являють ся короткою, але ядерною галицькою перерібкою української пісні про правду:

Зле у сьвітї, зле чувати,
Типер правди ни видати.
Типер правду бют, карают,
А ниправду виличают.
Типер правду бют, катуют,
А ниправду гонорують.

Типер правда хліба просит,
А ниправда сьребло носит.
Типер правда край порога,
А ниправда конец стола;
І пє правда гирке пиво,
А ниправда зилен-вино.
Типер правда є в болоті,
А ниправда ходит в злоті.

Порівнюючи сю перерібку з її орігіналом — українською піснею про правду — бачимо, що оскілько тут форма коротша, лекша і більше вигладжена, о стілько зміст блїдійший і менше конкретний. Нема згадки про темниції та про неправду в судах, тай загалом контраст між соціяльним положенєм бідних і богатих малюєть ся тут загальнійшими рисами. До иншого мотива з пісні про правду навязує тзв. Воянцка пісня, записана мною 1887 р. у Львові в часї задушного дня від невідомої жебручої баби, що співала її перед входом Личаківського кладовища у Львові, і друкована 1888 р. в Кіевской Старинѣ (декабрь ст. 143—148). Другий варіянт сеї пісні записав від лїрника Дорохтея Карнаухого в Винниці д. Боржковський і надрукував також у Кіевской Старинѣ 1889 (декабрь, ст. 637—640) пз. На войнах сьвіт настає. І тут маємо лїрницьку компіляцію ріжних старших, головно козацьких пісень (два брати поранені умирають серед поля, їх розмова між собою і з орлом, сестра або мати провожає брата чи сина на війну і запитує його, коли верне, сіянє піску на камені), попереджене загальними рефлєксіями на тему ворожнети між людьми і навіть між рідньою:

Нема добра тай не буде,
Була війна тай ще буде.
Брат на брата ворогує,
Сестра сестрі смерть готує,
Донька матку зневажає,
Отець сина проклинає.
Нема добра тай не буде:
Була війна тай ще буде,
Бо на війнї сьвіт настає,
На війнї ся й закінчає.

Варіянт Боржковського розмальовує картину декуди детальнійше:

Чом на сьвіті нема добра?
Нема добра, нехай[1]) буде,

[1]) Очевидна помилка зам. тай не буде.

Бо син отца не шанує,
Дочка матку зневажає,
Мати дочку проклинає,
Дочка во віки щастя не має
Тай у пеклї пропадає.

Варіянт Боржковського пробує, знов за старими взірцями (Дума про Олексія Поповича) представити страховища війни як наслідки сліз родичів на провини їх дітий:

Тож не стріли нас постріляли,
Не шаблї нас порубали,
Тілько-отцеві слова покарали.
Отцеві слова лагідненькі,
Материни сльози все дрібненькі,
Тож то вони не в кал впали,
Нас нещасних покарали.

Ті слова повтаряє потім з докором і „орел чорноперий“, виїдаючи братам очи. В моїм варіянті сих рефлексій нема, та за те він кінчить ся характерною і варіянтови Боржковського незвісною молитвою:

Виведи нас, моцний Боже,
Із чужини далекої,
Із неволї турецької,
Із службоньки цїсарської!

II.

При кінцї своєї розвідочки про нашу пісню Драгоманов справедливо звернув увагу на подібність деяких мотивів у варіянтах сеї пісні, особливо в найпізнїйшім (другім Горленковім) з великоруською віршою про Правду і Кривду та їх боротьбу, вміщеною в просторy віршовану тзв. Голубиную книгу. Особливо нагадували Драгоманову сю московську віршу ось які рядки Горл.[2]:

Що хоч правда маленька, так вона важненька:
Пішла правда нижче, а неправда повище.

На скілько сї рядки нагадують московську віршу, се можна буде осудити, коли придивимо ся тій вірші троха близше. Як

відомо, тзв. Голубиная книга, се віршована ладом великоруської билїни розмова двох царів (найчастїйше Володимира або Волонтомана) Володимировича з мудрим, всезнающим царем Давидом Євсеєвичем на ріжні космольоґічні та морально-фільозофічні теми. Між иншим Володимир оповідає ось що:

Возговоритъ Володиміръ князь,
Володиміръ князъ Володиміровичъ:
„Ой ты гой еси, премудрый царь“,
Премудрый царь Давыдъ Евсеевичъ!
Мнѣ ночесь, сударь, мало спалось,
Мнѣ во снѣ много видѣлось:
Кабы съ той страны со восточной,
А съ другой страны со полуденной,
Кабы два звѣря собиралися,
Кабы два лютые собѣгалися,
Промежду собой дрались-билися,
Одинъ одного звѣрь одолѣть хочетъ“.

Возговоритъ премудрый царь,
Премудрый царь Давидъ Евсеевичъ
„Это не два звѣря собиралися,
Не два лютые собѣгалися,
Это Кривда съ Правдой сходила ся,
Промежду собой бились-дрались:
Кривда Правду одолѣть хочетъ.
Правда Кривду переспорила:
Правда пошла на небеса,
Къ самому Христу, царю небесному,
А Кривда пошла у насъ по всей землѣ,
По всей землѣ по свѣтъ-Русской,
По всему народу христіанскому.
Отъ Кривды земля всколебалася,
Отъ того народъ весь возмущается;
Отъ Кривды сталъ народъ неправильный,
Неправильный сталъ, злопамятный:
Они другъ друга обмануть хотятъ,
Другъ друга поѣсть хотятъ[1]).

---

[1]) Безсоновъ, Калики перехожіе. Сборникъ стиховъ и изслѣдованіе. Т. І. Москва, 1861, стор. 365.

В иньших варіянтах сеї вірші Володимирови снили ся „кабы бѣлой заецъ, кабы сѣрой заецъ“, і вони зводили з собою завзяту боротьбу, а Давид толкує сей сон знов подібно:

И не два звѣря сходилися,
Промежду собой подиралися.
И то было у насъ на сырой земли,
На сырой земли, на святой Руси,
Соходилися Правда съ Кривдою:
Это бѣлый заецъ — то-то Правда есть,
А сѣрая заецъ — то-то Кривда есть;
Правда Кривду передалила і т. д. (ibid. 375).

Ще иньші варіянти замісь двох зьвірів кладуть двох юнаків:

Кабы юноши соходилися,
Два младые подиралися.

Як бачимо, схожого між малюнком московського „стиха“ і нашою піснею нема майже нічогісінько. Алеґоричний образ боротьби двох зьвірів, зайців чи юнаків, що творить головний зміст стиха, не має в українській вірші ніякої анальоґії; натомісь та кривда, якої пановане на землї змальоване так зворушливо і такими многими контрастами в укр. пісні, в московськім стисї майже не виходить поза рами холодної алеґорії. Правда, деякі варіянти стиха про Голубиную книгу силкують ся також конкретними деталями характеризувати пановане „Кривди“ між людьми. Та якаж ріжниця між сею характеристикою і характеристикою нашої пісні:

Селилась (Кривда) на сердца, на тайныя,
Кто дѣлаетъ дѣла тайныя.
Отъ того стали суды неправыя,
Какъ бы всимъ грѣхамъ прощенья есть.
Тремъ грѣхамъ великое, тяжкое покаяніе:
Кто блудъ блудитъ съ кумой крестовыя,
Кто во чреви симяна затравливаетъ,
Кто бранитъ отца со матерью;
Хоть и есть грѣхамъ тѣмъ покаяніе,
Приложить труды надо великіи
Самому Христу, царю небесному.
Кто же схулитъ святаго Духа Божія,
Тому грѣху нѣтъ покаянія
Ни въ семъ свѣти, ни въ будущемъ (ibid. I, 298).

Безсонов друкуючи сю віршу, а за ним і Драгоманов цитуючи її (op. cit. 225) кладуть по словах „суды неправыя“ точку, і се надає вірші хоч у тім однїсїнькім рядку вигляд рефлєксії на соціяльну тему. Тимчасом придивляючись уважнїйше дальшому рядкови, що має форму не самостійного, нового реченя, а релятивного, залежного від попереднього, мусимо дійти до того, що по словах „суды неправыя“ має стояти не точка, а протинок, а в такім разї слова „суды неправыя“ набирають зовсїм иньшого значіня. Се вже не „ungerechte Gerichte“, як розумів мабуть і Драгоманов, а „unrichtige Meinungen“, зглядно, єретичі погляди. Для роскольника, автора московського стиха, пановане кривди в сьвітї маніфестуєть ся головно тим, що в людських серцях повстають єретичі думки про те, буцїм то всї гріхи можна спокутувати, коли натомісь він твердо держить ся „правої віри“, що такі гріхи, як блуд з кумою або затроєнє плоду в лонї матери можна спокутувати тілько тяжкою покутою, неможливою без спеціяльної божої помочи, а деяких гріхів і зовсїм ніяк не можна спокутувати. Навіть те, що на думку Драгоманова найбільше нагадує московський стих, властиво має собі в тім стисї не подібність, а просте противенство. Бо коли в українській піснї пановане неправди над правдою в сьвітї поясняєть ся образово так, що правда покладена на вагу оказала ся важкою і пішла в низ, а неправда, як легка, підняла ся в гору, то в московській вірші зовсїм навпаки, Правда перемігши Кривду підіймаєть ся в гору, до неба, і лишає добровільно Кривдї пановане на землї.

Та не вважаючи на ті глубокі ріжницї в концепції та оброблєню обох творів, ріжницї, що поясняють ся по части ріжницею сьвітогляду авторів, ріжницею часу та обставин, серед яких повстали ті твори, а в значній мірі також ріжницею жерел, про що все буде ще мова далї, — не вважаючи на те маємо в московськім стисї також деякі дїйсні подібности та схожости з нашою піснею, на які варто звернути близшу увагу. Меншу вагу прикладаю до закінчень обох творів, що сходять ся декуди майже дословно. Московський стих ось як формулує моральний змисл своєї алєґорії:

> А кто станетъ жить у насъ правдою,
> Тотъ наслѣдуетъ царство небесное,
> Но избавленъ злой муки превѣчныя.
> А кто станетъ жить у насъ кривдою,
> Отрѣшёнъ на муки на вѣчныя. (Кал. Пер. I, 279).

З огляду, що наша пісня і московський стих — твори лір-

ницькі, а такий фінал, оснований на однакових у нас і в Московщинї церковних формулах, можна до певної міри вважати за поетичний locus communis, я, повтаряю, не признавав би великої ваги тій схожости. Далеко важнїйшою видаєть ся менї коінціденція мотиву кінця сьвіта і страшного суду з остаточною побідою правди в обох піснях. Ми бачили вже, як мотив про близькість страшного суду спільний майже всім варіянтам української пісні, бачили далї, як найстарший її варіянт заповідає перед самим страшним судом побіду правди. В деяких варіянтах московського стиха про Голубину книгу, і спеціяльно в його епізодї про боротьбу Правди з Кривдою, маємо споріднене з сим пророковане про близький конець сьвіта і про те, що остаточну побіду правди мусить попередити загальне пановане кривди на сьвітї:

При послѣднемъ будетъ при времени,
При восьмой будетъ при тысяци
Правда будетъ взята Богомъ съ земли на небо,
А Кривда пойдетъ она по всей земли,
Отъ того пойдетъ велико беззаконіе.

Певна річ, в українській піснї про правду чуєть ся немов тільки легкий відгук сього пророкованя; автор тої піснї занятий далеко більше соціяльними та етичними проблємами, ніж доґмами та пророцтвами, та проте віра в критичність хвилї, яку переживає людство, і в можливу близькість страшного суду не чужа йому і мусїла живою луною відкликати ся також у тих співаків та в тої української публїки, що переховали ті згадки та натяки піснї аж до наших часів. Що деінде, при відповідній нагоді, ся віра і у нас висловлювала ся виразнїйше, на се маємо доказ у гуцульських піснях, де також заповідаєть ся недалекий конець сьвіта і натякаєть ся на леґенду про „тисячу Петрову", себто осьму тисячу, яку буцїм то випросив для людського роду сьв. Петро в хвилї, коли по скінченю семої тисячі мав уже наступити конець сьвіта[1]).

[1]) Віра в те, що сьвіт від сотвореня до кінця має стояти сїм тисяч лїт, себто стілько тисячолїть, скілько днів тревало його творене, властива численним сьвятим книгам і апокріфам, у нас ширила ся особливо тзв. Книгою о послѣдныхъ днехъ, розширеною в рукописах у Галичинї і в Угорській Руси, якої значні уривки та варіянти див. Памятки т. IV, стор. 292—326. Читаємо там: Мнози бо теолїогове дешкирують і оповѣдают о кончинѣ свѣта і о дни судном розно а розмаито. Єдны мовят так: Колко было лѣтъ от сотвореня свѣта до рождества Христова, толко будет лѣт от рождества Христова до страшнаго єго суда і пришествія. А инные описуют, коли ся исполнит осм

Скілько то з приводу таких стихів, як „Голубиная книга", в тім числї й з приводу отсеї алєґорії з двома зайцями чи двома зьвірями нафантазували ся московські славянофіли та народники, невчені й учені! Скілько наговорили ся про старинність та самородність тих творів та про ґеніяльну глубину тих алєґорій! На думку Безсонова „въ стихѣ о Голубиной книгѣ не только вся основа древнѣйшая, языческая, но и черты представленій и творческій складъ близко тождественны съ древнѣйшими религіозными пѣснопѣніями Грековъ" [1]). Та Безсонов іде ще далї і саме істнованє таких стихів уважає специяльним привілеєм православної віри, яка на його думку „никогда не препятствовала развитію творчества народнаго" (тамже ст. VI); от тим би то в західнїй Европі і загалом у неправославних народів „стиховъ въ томъ видѣ какъ у насъ даже почти не было и не могло быть" (тамже ст. VII). Навіть Буслаєв, зацитувавши в однім із своїх нарисів отсей епізод із Голубиної книги і порівнявши його з мотивом малюнків страшного суду, де читаєть ся напис: „Да тутъ же Правда Кривду стрѣляетъ, и Кривда пала со страхомъ", бачить у тім малюнку немов другу часть, докінченє картини змальованої в вірші, і не пробуючи навіть вияснити, як же се так стало ся, що вірша говорить про одно, малюнок про щось инше, і обоє доповняють себе, завважує фільозофічно: „Такъ многозначительны, такъ полны глубокаго смысла художественныя произведенія, когда они проникнуты творческою силою народной фантазіи!" [2]) І далї Буслаєв зовсїм не до річи порівнює віршову алєґорію з різьбою на тзв.

тысячій лѣтъ от сотвореня свѣта, и тогды будет страшный судъ божый и кончина вѣка сего" (Памятки IV, стор. 309). Отся віра відгукаєть ся в гуцульській піснї, зложеній десь 1848 чи 1849 р., в якій читаємо:

> Йикас инша нам буде смерть від Господа Бога,
> Бо сесе си наближила тисєча Петрова.
> А уже сми уступили в тисєчу Петрову,
> То так всї махнемо разом, йик лист від морозу.
> Ой йик лист тот від морозу, а попіл від вітру,
> Бо велика та ненавист повстала по сьвіту.

(Головацкій, Нар. пѣсни Гал. и угор. Руси, Москва 1878, т. II, ст. 462, пор. т. III, ст. 11).

[1]) П. Безсоновъ, Калѣки перехожіе, Сборникъ стиховъ и изслѣдованіе. Москва 1863, т. II, ст. IV.

[2]) Ѳ. Буслаевъ, Историческіе очерки русской народной словесности, С. Петербургъ 1861, т. II, ст. 152.

Корсуньских вратах у Новгороді, що представляє Кентавра, який стріляє з лука, бож нічого подібного до боротьби двох зайців тут нема.

Всяким таким фантазіям зробила конець новійша школа вчених, що взяла ся студіювати в звязку етноґрафію, історію лїтератури та штуки порівняною методою. Всї фантазії на тему старезної старовини, таємничої народної творчости і самобутности руського народа та містичної виключности православія серед иньших вір розвіяли ся як дим перед точною аналїзою фактів та цїлими рядами історичних сьвідоцтв і анальоґій. Уже Тіхонравов у своїй рецензії на видане Безсонова „Калѣки перехожіе" вказав історичне тло, на якім могли повстати завязки стиха про боротьбу Правди з Кривдою і про тимчасову побіду Кривди. При кінцї семої тисячі (по византийському численю, по нашому коло 1490 р.) великоруський народ переживав тяжку крізу: старі московські републїки, Новгород, Псков і п. тратили свою свободу; в нових московських порядках почувало ся переляканим людям зароджене царства Антихристового. Внутрішнї відносини в Московщинї були страшенно прикрі. „У намѣстниковъ и у ихъ тіуновъ и у дьяковъ великаго князя правда ихъ, крестное цѣлованіе, взлетѣла на небо, а кривда въ нихъ начала ходить, и много было отъ нихъ зла"[1]). Той же Тіхонравов, тай перед ним іще Буслаєв виказували й инші книжкові жерела Голубиної книги, а головно апокріфічні розмови „Бесѣда трехъ святителей" та „Бесѣда Іерусалимская", „Откровеніе Іоанну Богослову", де специяльно можна знайти жерело алєґорії про правду і кривду в питаню поставленім у формі загадки: „Стоитъ щитъ, а на щиту заецъ, прилетѣ соколъ и взя зайца, потомъ и сова пришла", на що дається відповідь: „Заецъ правда, а соколъ ангелъ, а сова вниде в мир кривда". Та про те й Тіхонравов уважав конечним робити концесію старому напрямови і заявив, що „нельзя не согласиться съ мнѣніемъ Безсонова, что въ стихѣ этомъ вся основа — древнѣйшая языческая"[2]).

Твердше поставив питане на історичнім і порівняно-лїтературнім ґрунтї проф. Ал. Веселовский, присьвятивши хоч невеличку обємом, але важну студію сїй частинї „Голубиної книги" в своїй

[1]) Полное собраніе русскихъ лѣтописей т. IV, ст. 282 і д.

[2]) Н. Тихонравовъ, 33-е присужденіе учрежденныхъ П. Н. Демидовымъ наградъ, ст. 204—205, передруковано в Сочиненія, Москва 1898, т. I, ст. 338—340; пор. Буслаевъ, Историческіе очерки, т. I, ст. 144. 455; т. II, ст. 18.

розвідції „Слово о двѣнадцяти снахъ Шахаиши по рукописи XV вѣка“, надрукованій у додатку до 34-го тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ 1879 р., ст. 14—17. В першім снї царя Шахаіші оповідаєть ся ось що: „Видѣхъ столпъ златъ ѿ землѧ до нбсе стоѧщь“. Філософ Мамер толкує цареви сей сон ось як: „Ѡ црю, пріиде времѧ то злое ѿ въстока до запада, и по всѣмъ градомъ зло много боудет, и мѧтежь въ всѣхъ члцѣх, не боудеть права срдца ни мысли, и бжїѧ заповѣди не съхранѧть. дроугъ дроугоу боудет врагъ, а кнѧз боудет на кнѧзь, и старѣишины также. и въ то времѧ злое не боудеть кто добра смыслити или сътворити; ѧзыком глеть добро, а въ срдци мыслит злаѧ. и пакы врази боудоут мнози, многа зла сътворѧт, а добра мало. Законоу боудоут оучители, а сами по законоу не творѧще, — инѣхъ оучат, а сами не творѧт; бремена налагают, а сами єдинѣм перстом не прикосноуть. вси боудоут бѹстли, а оучащаго сѧ нѣст ѿврѣсти. и боудоут глади, стихїѧ премѣнѧт ѿбычаѧ своѧ, ѡсень преступит на зимоу, а зима оупадет на весноу, среди лѣта зима боудет, и хотѧщїи сѣѧти сѣмена. съблазнить их времѧ... (пропускаємо декілька рядків недоладних віщовань)... любы престанет тогда, чада ѿца и мтре не почтѧт ни рода ни ближикъ... ветхы ѿбычаи престанет и вси велможи боудоут крамолници, которници. ветхы соудъ престанет, и соудити имоут по мздѣ, с праваго сѧ поути съвратѧт а неправыи прїимоут“. По рядї дальших пророковань, між якими є й такі, що „звѣзда хвостатаѧ ѧвит сѧ“, автор кінчить тим, що „лѣта и мци съкратѧтсѧ и потомъ изгыбнет миръ“ (op. cit. 5—6). Роздивляючи оповіданє про перший сон Шахаіші само для себе, воно, як бачимо, не має майже нїчого спільного зі стихом про Правду і Кривду крім загальної рамки — сну. Нема анї алеґоричних звірів, анї натяку на боротьбу правди з кривдою, анї згадки про побіду сеї чи тої. Натомісь відкинувши сю рамку бачимо в самім змістї викладу фільософа Мамера богато дечого спільного з нашою піснею про правду, тільки те, що тут висловлено як віщуванє про далеку будущину, в українській пісні малюєть ся як важка дїйсність. Тай ще з тою ріжницею, що коли в викладї Мамера помішано астрономічні, метеорольоґічні та аґрономічні явища безладно з соціяльними та політичними, українська пісня всї инші явища лишає на боцї, а розмальовує рядом сильних контрастів саму тілько соціяльну неправду.

Оповіданє про дванацять снів Шахаіші вяжеть ся одначе з московським стихом про Правду і Кривду другою, пізнїйшою

редакцією, дуже популярною серед великоруського простолюдя, особливо серед роскольників, що має звичайний титул „Слово о снѣхъ Мамера царя“. Сон царя в тій другій редакції виглядає ось як: Від землї до неба золотий стовп, а на стовпі голуб; стовп розвалив ся, голуб полетїв до неба, а на його місце злетїв ворон і почав дзьобати золото; прийшли дикі звірі, ящірки та гадюки. Виклад: настануть лихі часи, люті години; від сходу до заходу дїятиметь ся богато лиха, буде бунт по всїй землї, не буде правди і доброї думки, люди будуть ворогувати один на одного і проллєть ся кров людська; батько встане на сина, суддя на суддю, сусїд на сусїда. І не буде добра між людьми: язиком будуть говорити добро, а серцем думати лихо. (Веселовскій op. cit. 10). Маємо тут уже початок звірячої символїки — голуб летить до неба і ворон кидаєть ся на землю та дзьобає золото, але все таки до образів змальованих у стисї ще досить далеко. Новим огнивом, що звязує сю другу редакцію оповіданя про 12 снів з великоруським стихом є на думку проф. Веселовского вставлене в Палею оповіданє про царя Соломона, якому цар Дарій прислав ось яку загадку: „Стоитъ щитъ, а на щитѣ заецъ: и прилетѣв соко[л] взя[л] заець, й тоу седѣ сова“. За відгаданє сеї загадки Дарій обіцює Соломонови „три кади сребра“. Соломон при помочи бісів відгадує загадку: „щитъ земля, а̂ на щитѣ заець — правда, а йже взя соко[л] заець. то взя[л] анг҃лъ правдоу на небо: й тоу седѣ сова — сире[ч] кривда. правда же бы[ст] взята на небо, а на земли остала ся кривда“. З сею загадкою зовсїм безпосередно вяжеть ся як проста копія те питанє й відповідь у „Бесѣдѣ трехъ святителей“ про білий щит, білого зайця і сову, цитоване мною висше.

Який же заходить ґенетичний звязок між усїми тими текстами і яке сьвітло з їх порівнаня паде на повстанє стиха про боротьбу Правди з Кривдою? Проф. Веселовский не ставить собі таких питань і не пробує відповісти на них. Він тілько принагідно (стор. 14) з приводу першої і другої редакції оповіданя про 12 снів кидає питанє, чи деталї про голуба і ворона, які маємо тепер лише в другій редакції, були первісно і в першій, чи се пізнїйші вставки? Але й на се питанє він не дає нїякої відповіди.

Не вияснив сеї справи, а ще більше заплутав її остатнїй дослїдник, що займав ся нею, д. В. Мочульский, у своїй розвідцї „Историко-литературный анализъ стиха о Голубиной книгѣ“ (Варшава 1887), що присьвятив епізодови про боротьбу правди з кривдою спеціяльний роздїл своєї працї (ст. 187—219). Д. Мочульский заняв ся особливо символїкою великоруського стиха і погнав

ся — уживаючи анальоґічного вислову М. Драгоманова — ловити голубів, соколів та зайців по ріжних сьвятих книгах, писанях отців церкви та середньовікових мінятюрах та іконах. Виходячи з апріорного і на мою думку хибного погляду, що правда в стисї — сам Христос, а боротьба двох зайців, се боротьба Христа з Сатаною, д. Мочульский натурально навязує дослід до евангельських слів: азъ есмь путь и истина и животъ, до Пилатового запитаня Христу: що таке правда, та до апокаліптичних образів боротьби Христа з діяволом. Нагарбавши з ріжних писань цитатів в роді того, що відомі слова псальма „камень прибѣжище заяцем" були часто толковані, що камінь — Христос, а заяць — христіяни, які шукають у нього захисту, або що в якімось швайцарськім селї в костелї Мати божа змальована в видї заяця, він кінчить тим самим висновком, що був його вихідною точкою, а власне, що „апологъ о Правдѣ и Кривдѣ въ стихѣ о Голубиной книгѣ въ основѣ своей заключаетъ библейское изображеніе борьбы Христа съ діяволомъ, каковой мотивъ развитъ Евангеліями и главнымъ образомъ Апокалипсисомъ" (ст. 219). Розуміесть ся, в такім разї всї пізнїйші хронольоґічні вказівки, такі як вислов псковського лїтописця, не мають нїякого значіня; се було черпане з загально всїм доступного жерела; великоруський апольоґ так само добре міг повстати в X, XI, як у XV чи XVI віцї.

Менї здаєть ся, що оба шановні вчені, громадячи та комбінуючи матеріяли далекі та слабо звязані з великоруським стихом, або й зовсїм не звязані з ним, за мало звернули уваги на матеріял близший, загально відомий у старій Руси, який дав би їм можність поставити твердше на історичнім ґрунтї питанє про ґенезу стиха та його жерел. При помочи такого матеріялу можна було зараз рішити, чи уступ із роскольницької редакції повісти про 12 снів належав до первісної форми тої повісти, чи повстав пізнїйше, можливо на руськім ґрунтї. І як з одного боку нема сумнїву, що віднайдений пр. Веселовским у тибетській сьвятій книзї Канджурі уступ про боротьбу чотирьох буйволів, які „поревівши, пошумівши розійшлись не бивши ся" (op. cit. 29), вяжеть ся з великор. стихом про Правду і Кривду через посередництво Слова про сни Шахаіші, так з другого боку не бачимо нїякого звязку між стихом, Апокаліпсою та пізанськими і швайцарськими іконами. Дивно, що анї д. В. Мочульский анї проф. Веселовский не підозрівали істнованя української піснї про Правду, а бодай не вважали потрібним згадати про неї, а також минули мовчанкою деякі інтересні, загально відомі памятки староруського письменства, що моглиб до-

вести дослід до точнійших висновків. І коли теорія д. Мочульского, буцім то білий заяць або лютий зьвір великоруського стиха є не хто иньший, як Христос, шпотаєть ся зараз на найблизшім рядку того самого стиха, де кажеть ся, що „Правда пошла на небо къ самому Христу“, то порівнанє великоруського стиха з українською піснею та її книжними жерелами могло-б було довести його до реальнійших результатів.

III.

А до тих жерел, що обіцювали инші, з літературно-історичного боку цікавійші результати, д. Мочульский був досить близько. На ст. 207 своєї розвідки, плутаючи ся в безладних комбінаціях про те, о скілько символи правди і кривди старші, а їх виклад пізнійший (як коли-б се взагалі було можливе! Адже-ж символи без викладу зовсім не символи і в кождій притчі виклад, себто основна ідея — річ первісна, старша, ніж конкретні образи, в яких вона симболізована![1]) він пише: „Символы голубя-Правды и ворона-Кривды древнѣе символовъ зайца-Правды и совы-Кривды. Эти символы ближе стоятъ къ своему библейскому прототипу, чѣмъ символы „Бесѣды“. Относительно же толкованія, встрѣчающаго ся въ древнѣйшей редакціи сказанія, должно замѣтить, что оно несомнѣнно позднѣйшее. Представляя очевидно дальнѣйшее развитіе библейскаго символическаго толкованія встрѣчающаго ся въ позднѣйшей редакціи сказанія, это толкованіе напоминаєтъ нѣсколько собою то „Слово св. отецъ о правдѣ и неправдѣ“, которое встрѣчается въ нашихъ русскихъ сборникахъ XIV и XV вв.“ У нотці до сих остатніх слів поклик на Ізмарагд у рукописі Троіцкої Сергієвої Лаври ч. 202, з XVI в. — і ані слова більше. Що се за Слово, чим воно зближене до „пізнійшого“ толкованя сну, яке передає „ранійшу“ традицію — в те д. Мочульский не входить. Він задовольняєть ся висловляючи свою особисту думку про повстанє оповіданя (про сни Шахаіші), яке буцімто „по существу своему находится въ тѣсной связи съ апокрифическими сказаніями о Соломонѣ и если не составляетъ собою простого отрывка изъ этихъ сказаній, то несомнѣнно принадлежитъ къ одному и томуже

[1]) Див. про се мою розвідочку в праці Притчата за еднорога и нейниятъ български вариянтъ (Сборникъ за нар. умотворения т. XIII), ст. 7—8 окремої відбитки.

разряду сказаній, и при томъ въ основѣ своей, какъ и сказанія о Соломонѣ, имѣетъ прототипъ восточный“ (ст. 208). Автор сього „личнаго мнѣнія“ очевидно не дочитав до кінця розвідки проф. Веселовского про сни Шахаіші, бо инакше був би бачив, що ніякого „личнаго мнѣнія“, а до того ще й хибного, висловляти не було потреби, бо проф. Веселовский ясно і виразно вказав буддийський прототип повісти про 12 снів і вказав її шлях із Індії до Европи й на Русь — як раз незалежний від головного циклю Соломонівських леґенд.

Та се лише мимоходом, а головне ось у чім. Що се за „Слово св. отецъ о правдѣ и неправдѣ“, про яке згадав і нічого не сказав д. Мочульский? Думаю, що замісь усяких зайвих міркувань найліпше буде зараз навести його в повнім тексті, тим більше, що д. Мочульский не потребував шукати його аж у рукописнім Ізмараґді Троіцко-Сергієвої Лаври, а міг знайти його в старім і загально доступнім виданю „Памятники старинной русской литературы, издаваемые графомъ Кушелевымъ-Безбородко“, выпускъ четвертый, С. Петербургъ 1862, стор. 213. А коли-б д. Мочульский заглянув понад се ще і в який рукописний Ізмараґд, то був би переконав ся, що в старій Руси були відомі що найменше дві редакції того Слова і що в звязку з иншими памятками староруського письменства, про які буде мова далї, се Слово позволяє нам сказати дещо точнійше про повстанє і української лїрницької піснї і великоруського стиха, як венецькі мінятури та швайцарські ікони. Попробуємо-ж заповнити сю люку в дослїдах російських учених.

Як сказано, „Слово о правдѣ и неправдѣ“ маємо перед собою в двох редакціях, із яких одна містить ся в староруській збірці Ізмараґді, а другу опублїкував М. Костомаров із якоїсь близше неозначеної рукописної збірки XV в., що зберегаєть ся в Кириловській бібліотеці під ч. 6/1083 під днем 6 цьвітня, і яка війшла також у наші Прологи. Для показу подібностий і ріжниць обох текстів друкую їх тут en regard, кладучи обік себе текст Пролоґа (рукоп. перемиської капітульної бібліотеки sign. LII, С. 5, писаний 1632 р., текст ласкаво переписав для мене проф. Д. Коренець; до нього виписую варіянти з виданя Костомарова, (яке задля транскрипції з кирилиці на гражданку зістало значно змодернізоване) і текст Ізмараґда, взятий мною із рукописного Сваричівського Ізмараґда, що зберегаєть ся в бібліотеці Народного Дому у Львові в рукописній збірці о. Петрушевича під ч. 1, к. 138.

Текст Перем. Пролоґа 1632.

Слово ѿ правдѣ и ѿ[1]) неправдѣ. Апрѣлѧ в ѕ. день. Пръвѣе[2]) сътворена бысть Бг҃омь правда въ члв҃цѣхъ, и потомъ воста неправ'да ѿ непрїѧзнина оу҃ма. и начаша сѧ брати[3]) въ члв҃цѣхь[4]). и прїѧша чл҃вци неправдоу, а правдоу ѿвръгоша,

и ѿставї ю҃ прав'да въ своѧ волѧ[5]) ходити, да ѿставь погиблють[6]), ꙗко͛ изволше[7]).

Въста бо на дѣвьство блоудь и҃ погоуби дѣвъство; въста скверна на чистотѫ и҃ погоуби[8]),а҃[9]) лютость на кротость, и҃[10]) оу҃ста [гнѣвъ на][11]) тихость,

Текст Сваричівського Ізмараґда.

Слово ст҃ых ѿц҃ъ о҃ прав'дѣ и҃ ѿ неправдѣ. в҃л҃сви ѿч. Оубо пръвѣе быст правда Бг҃омъ сотворена въ чл҃вцех, потом же ѿ непрїазнина дѣйства неправ'да въста. и҃ прїаша чл҃вци неправ'доу и҃ възлюбиша ю҃, а҃ прав'да о҃стави ю҃ въ свои ходити воли. самов'ластни бо есмы, свое҃ю волею погыбаем, а о҃ставльше бо прав'дѹ злаꙗ творим; вѣдѹще и҃стин'нѹ, но не твори҃м е҃ꙗ, л'жем бо и҃ крадем, о҃бидимъ, о҃соуждаем грѣхы чюжи, завидим, грабимъ, по мздѣ соудим и҃ многы и҃ны неправды дѣемь. ꙗж на пагоубѹ дш҃амъ нашим соуть. приꙗша бо неправ'доу чл҃вци ѿ дїаволскаг оу҃ма, и҃ ѿстави ꙗ ходити ꙗ въ своей воли, да погибноуть, ꙗкоже сїи и҃зволиша. всѧкъ бо волею свое҃ю ли погыбнеть. ли сп҃сет' сѧ. самовласт'ни бо е҃смы. да ꙗко и҃зволим, то творим, ли раи, ли мѹкоу о҃брѧщемъ[1]) себѣ

Въста бо на дв҃ство блоуд, и҃ погыбѣ дв҃ство; въста на ч҃стотоу скверна, а на кротость гнѣвъ и҃ лютость, гръдость на смиренїе и҃ на любовь ненависть. въста несытость на постъ, а на трезвѣнїе пїан'ство. въста о҃бида на брат҃ство

[1]) К. vac. [2]) К. Первое [3]) К. нача бороти ся [4]) К. въ человѣцѣ [5]) К. въ свои воли [6]) К. да погибають [7]) К. изволиша [8]) К. vac. [9]) К. vac. [10]) К. vac. [11]) Прол. vac., те що в скобках, доповнено із К.

[1]) В рукоп. мабуть помилкою: о҃брѧщеть.

и҆ на любовь ненависть, въста на постъ несытость, а пїанъство на трезвость. въста ѡ҆бида на смиренїе и҆ разбой на братолюбїе. въста скоупость на щедрость и҆ немл҃срдїе на мл҃сть. въста безаконїе на хранєнїе[1] закона, и҆ ина вся въсташа неправеднаѧ [на праведнаѧ][2] дѣлеса. Тѣмже велико есть намъ требѣ въздержанїе; хотѧщимъ бо правды искати, є҆юже дойти жизни бж҃їа, да сѧ ѿвергоуть[3] сеѧ временныѧ [и] ꙗко чѫжей ѿбѣгають. Разѫмѣй, чл҃ческїи роде оу҆богый, ꙗко побѣжденъ є҆си неправдою; оу҆вѣжь ѿ[4] ннѣ, кто силенъ[5]), Бг҃ ли и҆ли врагъ, грѣхъ ли и҆ли законъ, тѣло ли или[6]) дш҃а?

Аще ли помыслишь Бг҃ови оу҆годити и҆ свою дш҃оу сп҃сти, тоѧ вражїѧ прелести оу҆боꙗв сѧ[7]), грѣхи съвръшаеши.

О несъмысльныи роде чл҃ческїй, ꙗко своим невѣрством боиши сѧ[8]) грѣха,

а не оу҆пованеши правдою! И҆ никогдаж Бг҃ъ не ѡ҆ставить чл҃ка

[1]) К. сохраненіе [2]) Пр. vac., доповнено з К. [3]) К. отвергнут [4]) К. vac. [5]) К. кто есть силенъ [6]) К. или [7]) К. то врага убоявъ ся [8]) К. не боиши ся.

тат'ба же и҆ разбой на тихость, и҆ на мл҃срдїе скѹпость; въста на щедрость неподанїе и нехраненїе закона на Гн҃ѧ заповѣди; вся неправеднаѧ въсташа на бл҃гаꙗ дѣла. соупротивъ тѣм, братие, много нам и҆справленїе требѣ, є҆же бж҃їа и҆скати прав'ды, мнози бо неправ'доу дѣючи погыбоша злѣ. Разоумѣй, чл҃вчь роде оу҆бг҃ыи, ꙗко побѣженъ є҆си неправдою. Ѹвѣжь, ѡ҆ чл҃че, ѿ ннѣ оу҆вѣжь, кто силнѣе, Бг҃ъ ли ест или дїавол, врагъ всѣх, и расмотри, что лоуче ест, грѣх ли погоубляꙗ, ли законъ сп҃саꙗй; добрѣ ѹвѣжь, тѣло ли нетлѣн'но, ли дш҃а? и҆ что добрѣе, р'ци ми, прав'да ли, и҆[ли] л'жа, рай и҆ли моука?

Ѡ несмыслене роде чл҃чь.

почто неправ'ды дѣлѧ погѹблѧєте сами, а прав'доу є҆сте ѡ҆ставили, є҆ю же сп҃сти сѧ? възлюбили є҆сте злобѹ, пїанство, л'жю, тат'боу, гор'дость, скѹпость и҆ прочаа неправ'ды, а҆ не оу҆пованите прав'дою сп҃сти сѧ. Никогда бо не ѡ҆ставить Бг҃ чл҃вка въ прав'дѣ живоуща.

праведна, хотѧщи милости; и҃ токмо чл҃къ помыслить съ вѣрою къ Бг҃оу, и Бъ҃ въселит [сѧ] въ ср҃дце е҃го разоумны[м] свѣтомъ, ꙗко сл҃н'це сїѧа и просвѣщаѧ оумь его и житїе его[1]).

Правда бо праведнаго ѿ см҃рти и҃збавить. бл҃женъ чл҃къ въ и҃стин'нѣ пребываꙗи҃. лѹче нищъ ходѧ въ и҃стин'нѣ, нежели бг҃атъ л'жївъ. творѧи бо и҃стин'нѹ ѿ Бз҃ѣ живетъ. гл҃ть бо Генадїи патрїархъ: „Три н'равы възненавидѣ дш҃а моѧ: бг҃ата л'жива, стара блѧдива, оубг҃а хоупава".

Тѣм'же лѣпо на[м 2]) е[ст] дръжати[с] правды и҃ поискати[3]) мл҃сти бж҃їа. велика сила Хр҃ва могѹща ны сп҃сти. да аще Бг҃а добрѣ вѣсте и҃ хощете мл҃сти е҃го, то[4]) вражїа прелести боите сѧ, и ни сеа жизни брежете[5]), правдою дръжа[6]) и҃ съ вѣрою сп҃сете сѧ. Въсе бо бывшее сеѧ жизни[7]) красно и сладко: богатьство и҃ слава, [честь][8]), пища и҃ питїе, ѡ҃дежда и҃ сласть[9]), [раби][10]), села и҃ винограды [и добрїи храми, всѧкїи сладости][11]). въсе добро[12]), и҃ а҃зъ рекоу: добро[13]), но въ малъ го[д]; но аще бы[14]) велми любо

Тѣм'же, братїе, лѣпо ны е[ст] прав'дѹ дѣюче мл҃[с]тынѧ бж҃їа просити.

Смотрите оубо всѧ ꙗже соуть к' житїи сем красна и҃ слав'на и҃ слад'ка: бг҃ат'ство и҃ питїе и различїе ризъ, села и винограды,

[1]) К. vac. [2]) К. ны [3]) К. просити [4]) К. ни [5]) К. брезѣте [6]) К. правдѣ же держаще ся [7]) К. сущее въ жизни сеи [8]) Пр. vac. [9]) К vac. [10]) Пр. vac. [11]) Пр. vac. [12]) К. vac. [13]) К. И азъ реку: вся си добранъ [14]) К. да аще и.

ны есть[1]), но и нехотяще въсе то ны оставити [есть][2]).

Да понудимы ся[3]) прежде съмерти оставити [сїа][4]), имамы[5]) того причастити[6]), еже доволѣеть къ спсенїю. а то въсе даимы нищим, иж продают бжїю млсть, и да коупим вѣчноую жизнь и полжчим оставленїе грѣховь и избавленїе м8ки вѣчныя. млстинїю бо от Ба млсть прїимемь и въ свѣт славы[7]) въселим ся. Сего ради добрїи призрять [сїю][8]) жизнь и прав'дою ищоуть вѣчныя жизни[9]).

но в'ся си оставльше 8мрети имам; аще ны и вел'ми ест любо. но ничто възмоуще отходим от них. Тѣм, братие, понудим ся преже смрти въ правдѣ пожити и добраа дѣла творити и милстынею, да полоучим вѣчн8ю жизнь и помилованье от Бга. Бгоу нашем8 слава и дръ".

Не входячи близше в те, що се за рукописна збірка XV в. з Кирилівської бібліотеки, з якої взяв свій текст Костомарів, із самого супротиставленя обох текстів нашого Слова можемо бачити, що проложний текст треба вважати більше первісним, ніж ізмараґдівський. Проложний текст, що правда, повнійший при кінці і має реченя та звороти, що виявляють у собі всї признаки старшого оріґіналу (прим. „нищимъ, иже продають божію милость"), — за те Ізмараґдів текст богатший у початковій части, робить ся під кінець більше куций і пропускає дещо таке, що первісно могло належати до прототипу. Ізмараґдів текст виявить ся ще скупійшим, коли вилучимо з нього деякі вставки, про які буде мова далї, а які могли бути зроблені аж тодї, коли сей твір влучено до Ізмараґда.

Порівнюючи специяльно оба тексти годї не завважити поетичної гри контрастів: „въста бо на дѣвство блудъ" і т. д., що нагадує поетичну персоніфікацію Слова о полку Игоревѣ: „Въстала Обида въ силахъ Дажьбожа внука" або в иншім місцї „уже снесе ся хула на хвалу, уже тресну нужда на волю" і т. д. Та головна ріжниця обох текстів лежить у тих паралельних уступах, де текст

[1]) К. люба ны суть [2]) К. но не хотяща вся та оставити ны есть. [3]) К. да понудим ся [4]) Пр. vac. [5]) К. и малы [6]) К. причащати ся [7]) К Христовъ [8]) Пр. vac. [9]) К. ищуть оноя жизни вѣчныя, иже буди получити намъ.

Цр. рекомендує усувати ся від житя, відкидати від себе все часове, роздавати все добро немаючим крім minimum потрібного до житя, а текст Ізм. натомісь говорячи про шуканє правди, не бачить у тім іще зовсїм аскетичного ідеалу, але навпаки, пропускаючи з тексту Цр. всї такі уступи, що жадають від чоловіка аскетичного способу житя, резюмує свої постуляти в словах **„поноудим сѧ въ правдѣ пожити и̂ добраѧ дѣла творити“.** Сим противенством у тенденції обох редакцій Слова поясняють ся в значній мірі відміни і пропуски, які виявляє текст Ізм. супроти тексту Цр. І так коли текст Цр. говорить, що для правдивого житя „великое естъ намъ требѣ въздержаніе“, то текст Ізм. заступає се остатнє слово дуже характерно словом „исправленіе“; отже не абнеґації і втеки від сьвітових справ потрібно, а направи того сьвітового житя. І задержавши слова прототипа про „исканіе правды“ текст Ізм. зараз же викидає заховані в текстї Цр. слова **„да отвергнѹт сѧ временныѧ** (scil. жизни) **и ꙗко чѹждеѧ отбѣгають“** і заступає їх загальником **„мнози бо неправдоу дѣючи погыбоша“,** що певно не належав до прототипа.

Можна добачити ту саму тенденцію і в показї на контраст того, що важнїйше в житю, чи гріх чи закон. Текст Цр. кладе самі ті два слова; текст Ізм. додає до них інтересні епітети: „грѣх ли погублѧяй, ли законъ спасаѧй“. Можна сумнївати ся, чи сї епітети були в прототипі, з якого виплив текст Ізм.; для Ізмараґдового оброблення вони дуже характеристичні власне задля підкресленя тої думки, що спасає чоловіка не втека з під житєвого ярма, а „закон“, себто кермована висшим, етичним законом праця між людьми. Слова тексту Цр. **„Аще помыслиши Бгоу оугодити и свою дѹшю спасти, то врага оубоѧвъ сѧ грѣхъ совершаеши“** в тій формі не зовсїм ясні; при слові „врага“ бракує нам близшого поясненя: кого розумів автор під сим ворогом? Не помилю ся мабуть у догадї, що редактор тексту Ізм. мусїв тут читати якийсь повнїйший або троха відмінний текст, у якім мабуть добачив аскетичну тенденцію і для того пропустив те реченє. Дуже цікаво, що він зараз же в дальшім реченю пропустив докір людському роду, „яко своимъ невѣрствомъ не боиши ся грѣха“, чи то вважаючи його також не зовсїм ясним, чи може з якої иншої причини. За те в текстї Ізм. бачимо тут вичисленє гріхів, якими автор докоряє людям; се „злоба, пянство, брехня, крадїж, гордість і скупість“ — як бачимо, або загально-людські гріхи (3 перші), або тїсно звязані з практичним житєм суспільним та економічним; спеціяльно черночого гріха анї одного.

Незвичайно інтересно й те, що автор тексту Ізм. пропустив далї реченя тексту Пр., зглядно прототипу, де сказано, що **„токмо человѣкъ помыслить съ вѣрою ко Бгоу, и Богъ въселит сѧ въ сердце его разѹмнымъ свѣтомъ“.** Се-ж власне була головна основа аскетичної моралї, яка головною метою житя і терпіня вважала „розумне просьвітлїнє“, екстазу, безпосередню стичність чоловіка з Богом і звязану з тим актом неземну роскіш. Для редактора тексту Ізм. таке ставленє питаня моральної реформи житя було очевидно не на місцї і він пропустив те реченє. Щоб заповнити люку з тих пропусків, редактор Ізм. вставляє тут декілька афоризмів про „истинну“ (тут переважно в протиставленю до „лжи“, отже в далеко тїснїйшім значіню, ніж має „правда“ скрізь у тексті „Слова“). Сї афоризми набрані з якихось посторонніх жерел; один узятий із патріарха Геннадія, мабуть із його відомого „Стословца“, себто сотнї таких мудрих речень; тогож Геннадія нагадує й другий афоризм поданий без зацитованя жерела, а власне слова: **„Лѹче нищь ходѧ въ истин'нѣ, нежели бгатъ л'жівъ“**; сї слова нагадують реченє, яке знаходимо часто в наших рукописах у статї **Слово стаго Генадїѧ патрїархи вселенскаго дшеполезное** (у мене в Літманівськім рукописї XVIII в. стор. 325—330), де між иншим читаємо: **„Лѹчше єст жити в' хлѣвинѣ съ правдою, нежели в' повапленнѣ храмѣ съ нечестїемъ“** і сей афоризм являєть ся закінченєм цїлого ряду речень, де змальовано контраст між богачем і бідним. Як докладно редактор тексту Ізм. обдумував кожде слово, щоб тілько скрізь провести свою тенденцію д і я л ь н о г о житя в протиставленю до контемплятивного, се видимо хоч би з того, що в уступі „Тѣмже лѣпо ны есть держати ся правды“ він перемінює занадто на його думку пасивне „держати ся правды“ на **„прав'дѹ дѣюче“.** З тої самої причини він пропускає дальше реченє прототипу, де упоминаєть ся вірних „ни сея жизни не брезѣте, правдѣ же держаще съ вѣрою спасете ся“, і хоча й нагадує далї згідно з прототипом минущість „красних і славних і солодких“ земних річий, то все таки з того не виводить, так як Пр., потребу покинути все се перед смертю, але стоїть на постуляті **„къ правдѣ пожити и добраѧ дѣла творити“.**

Думаю, що всього сказаного досить, щоб виробити собі погляд, що текст Пр. являєть ся коли не просто прототипом Ізм., то все таки старшим зразком прототипу, а текст Ізм. пізнїйшою його переробкою, зладженою спеціяльно для Ізмараґда. З того виходило-б, що прототип Слова був зложений незалежно від Ізмараґда, давнїйше від нього і з иншою, більш аскетичною тенденцією. Коли

приняти усталену д. Яковлевим дату зложеня сього Ізмараґда на конець XIV віку[1]), то ми мали би рівночасно дату не першого зложеня нашого Слова, а тої його перерібки, що містить ся в Ізмараґді.

Що до самого прототипу, то поперед усього виринає питанє, чи можна вважати його твором оріґінальним, староруським, чи може се переклад із грецького? Деяку вказівку дає нам знов Ізмараґдова редакція. В нїй се Слово має титул „Слово святыхъ отецъ“, отже сей твір стоїть у рядї тих досить численних безіменних творів, у яких дослїдники поперед усього шукають продуктів староруського пера. В самих Ізмараґдах, простудіованих д. Яковлевим, маємо слів з таким титулом до 30; деякі з них по порівнаню ріжних текстів показують ся виривками чи то з Кирила Турівського (Ізмар. 1 ред. сл. 33 „о покаяніи“), чи з нїби-Теодозієвої статї „О казняхъ божіихъ“ (Ізм. 1 ред. сл. 24); деяких грецькі оріґінали удало ся віднайти (Ізмар. 2 ред. сл. 112 „о житіи человѣческомъ“), та найбільша часть тих слів (у Ізм. 1 ред. сл. 21, 34, 56, 77, 79 і 145 у другій ред. сл. 13, 24, 28, 57, 66, 79, 84, 121, 123, 133, 135, 136, 150, 150, до сих додати ще псевдепіґрафічне сл. 162, про яке далї буде мова) стоїть перед нами доси як загадка; для деяких можна догадувати ся грецьких жерел, хоч доси й не вдало ся знайти їх; инші треба вважати коли не цїлком, то в значній части оріґінальними[2]). До таких в основі своїй староруських, хоч і чужими вставками пристроєних творів належить мабуть і наше Слово о правдѣ и о неправдѣ. Одну таку вставку вказує сам текст, цитуючи приказку патріарха Геннадія **„Три нравы възненавидѣ дш҃а моа: бг҃ата л҄жива, стара блꙋдива, оубг҃а хоупака“.** За сим цитатом редактор сього слова не далеко й мусів шукати, бо збірка таких Геннадієвих афоризмів, відома в лїтературі під назвою „Стословецъ патр. Геннадія“, входила в склад першої редакції Ізмараґда, хоч була виключена з другої.

Другий цитат, хоч не вказаний виразно автором, узятий із тогож Ізмараґда другої редакції, із Слова Івана Златоустого о самовластии.

---

[1]) В. А. Яковлевъ, Къ литературной исторіи древнерусскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія „Измарагда“. Одесса 1893, стор. 171.

[2]) Се не парадокс для тих, що знають троха близше наше староруське письменство і тямлять, що многі староруські твори, особливо тзв. висшого стилю, отже такі як писаня Кирила Турівського, Клима Смолятича, Данила Заточника, митроп. Іларіона та инших складають ся в значній части з цитатів та виривків із письма сьв. та отців церкви, цитованих нераз зовсїм несьвідомо, з памяти.

„Богъ и муку проповѣдалъ и царство обѣщалъ — читаємо в тім слові — да еже изволимъ себѣ или рай или муку. Самовластны Богомъ сотворены есмы, или спасемся или погибнемъ волею своею“ 1). Пр. Архангельский подає сї виписки з тексту, що по троха підходить до тексту нашої статї, але не заглядає до грецького орігіналу, на скілько там текст повнїйший від того церковно-славянського, що був ще в Болгарії спрепарований для Златоструя, а відси перейшов до Ізмараґда. Рефлєксії на тему „самовластія“, себто кажучи новочасним науковим терміном, „свободи волї“ в текстї нашого Слова о правдѣ и неправдѣ ширші, як у статї цитованій пр. Архангельским, а про те видержані зовсїм у дусї і в стилю Івана Златоуста.

Не менше цікаві для нас ті уступи, що вяжуть наше Слово з иньшим безіменним твором староруської лїтератури, хоч і прикрашеним у титулї іменем одного із старозавітних пророків. Се поміщене в Ізмараґдї другої редакції (у Яковлева під ч. 162) „Пророчество Исаино сына Амосова, иже пророчествова со рыданіемъ о послѣдныхъ днехъ, провидѣвъ духомъ святымъ хотящих быти на ны“. Вже Ґорский і Невоструєв, описуючи Ізмараґд Синодальної бібліотеки (Описаніе рукоп. Синод. библ. отд. II, ч. 3, ст. 80) завважили, що се слово — апокріф, але не має нїчого спільного з тим старохристіянським апокріфом, що присуджує ся пророкови Ісаїї і оповідає його вихід до неба. Поміщене в Ізмараґдах і переписуване також окремо аж до XVIII в. (в моїм посїданю є копія з XVIII в. в рукописї Георгія Білявського) воно навіть не апокріф у звичайнім значіню слова; воно не говорить про Ісаію нїчого такого, що перечило-б Біблїї, а тілько вкладає в його уста ряд нарікань, упімнень та погроз навіяних думкою про близький конець сьвіта. Читаємо тут між иншим: „Боудет на кы гнѣвъ мои в' послѣднаꙗ дн҃и, зане неправда многа въ васъ оумножит сѧ и смиреніе ѿвръжено, закисть и лесть и гнѣвъ жироуеть въ васъ, погыбе истина, л'жа покры землю“. Автор грозить людям між иншим і такими нещастями: „Дѣти не стыдѣти сѧ начноут родитель своих, а оучители ихъ запоици и лицемѣри боудоут, а черньци срамословци и кощюнѣници боудоуть, а кн҃зи немл҃стивїи, соуд'ıа неправед'ни, не боудоут избавлѧıа хоудых из роукы силных“. Грозить ся людем „многыѧ ради неправды“ полоном чужоземців і змалювавши страховища того полону, автор знов додає: „оумножисте бо злаıа и неправдоу възлюбисте“ 2).

1) А. С. Архангельскій, Творенія отцовъ церкви, т. IV, ст. 28.

2) Іван Франко, Памятки укр. руської мови і лїтератури, т. IV, стор. 249, 250.

Можна-б підібрати і з инших творів XIV—XV в. цитати, які доказують, що вже й тоді, під вражінєм татарського погрому та спричиненого ним захитаня основ суспільного ладу на Руси оті наріканя на загальну неправду, а спеціяльно на неправду в судах, були дуже розповсюджені по Руси. І так у посланію новгородського та псковського архіепископа Серапіона, прогнаного з престола і висланого на заточенє, до московського митрополита Симона, він жалуючи ся на несправедливість засуду говорить: „Се ваша правда въ неправду воистинну, по богоотцу Давиду: любяй неправду ненавидитъ свою душу", і кінчить патетичним запевненєм: „Мнѣ же послѣднему не буди сотворити, якоже тебѣ обѣщах ся, еже повиновати ся неправдамъ, а за правду дайже ми Боже пострадати"[1]). У безіменнім „Наказанії княземъ, иже дають волость и судъ небогобоинымъ и лукавымъ мужемъ", читаємо: „Честь царя — судъ любить, и правда съ небеси приниче... Князь любя судъ и правду, небо есть земное". Та далї докоряєть ся князям: „И вы въ себе мѣсто поставляете властели и тивуны, мужи небогобойны, язычны, злохитры, суда не разумѣюще, правды не смотряще, пьяны судяще". Автор обертаєть ся до князя словами: „Сдержай истину въ неправдѣ и не боя ся небеснаго серпа молвишь: „Како судилъ (scil. тіунъ), на єго душу". А не ты ли пустилъ яко неистова пса на Христовы овцы?" І кінчить загальним реченєм: „царю неправедну — всѣ слуги подъ нимъ беззаконны суть" (Памятники стар. р. литерат. IV, 184).

Сю саму думку розвито в коротенькім поученю Семена епископа Тверського до князя Константина полоцького, прозваного Безруким. Князь запитав Семена: „Владыко, гдѣ быти тивуну на ономъ свѣтѣ?" Семен відповів: „Где и князю". Вражений сим князь реплїкує: „Тіунъ неправду судитъ, мзду емлетъ, люди продаетъ, мучитъ, лихое все дѣетъ, а азъ что дѣю?" На се відповів Семен: „Аже будетъ князь добръ, богобоинъ, жалуетъ людей, правду любитъ, избираетъ тіуна или коего волостеля мужа добра и богобойна, страха божія полна, разумна, праведна, по закону божію все творяща и судъ вѣдуща, — и князь въ раи и тивунъ въ раи. Будетъ ли князь безъ божія страха, христіянъ не жалуетъ, сиротъ не милуетъ и вдовицами не печалуется, поставляетъ тивуна или коего волостеля — человѣка зла, Бога не

[1]) Памятники старинной русской литературы IV, 210, 212. Пор. богатий вибір цитатів у М. Грушевського, Історія України-Руси, т. III, друге вид. у Львові 1905 р. стор. 390—392.

бояща ся а закона божія не вѣдуще и суда не разумѣюще... князь въ адъ и тивунъ съ нимъ во адъ“ (Памятники IV, 185).

Всї ті паралєлї показують досить ясно, якими міцними нитками Слово о правдѣ и неправдѣ звязане зі староруською книжною традицією XIV—XV віків і яка правдоподібна думка про його староруське походженє. А з другого боку нема сумнїву про звязок того Слова та покревного йому Ісаїїного пророцтва з нашою лїрницькою піснею про Правду. Ідейний підклад, осьвітленє житєвих фактів, поодинокі явища наведені для характеристики, поетичні форми, навіть поодинокі вислови близькі аж до ідентичности. Правда — сьвята, вона — сам Господь; правда бореть ся з неправдою і підлягає їй задля людської слабости; вона тепер понижена в сьвітї, занедбана, потоптана, щезла з людських відносин крім хиба таких найінтімнїйших, як відносини матери до дїтий; неправда панує в судах, сидить за столом у панів, пожирає весь сьвіт. Сироти плачуть, брат брата влещує словами і кривдить у судї. Отсе основні погляди однаково і староруського Слова і нової пісні. Навіть такі деталї, що в новій пісні видають ся зайвими, оказують ся належними до її основи, вирослими зі старого пня, тілько затемненими і скривленими лїрницькою памятю. До таких деталїв належать піднесені мною висше рядки про сирітське житє. І справдї, в тій формі, в якій вони співають ся тепер, вони в пісні про Правду видають ся зайвими; лїрницька память забула їх первісний звязок і викривила їх на взір новійшої пісні про Сирітку. Але коли ми в старім Пророчестві Ісаїїнім читаємо слова: „**Й въсплачютъ сѧ в'довы й сироты не ймоуціє застоупника, занє кнзи нє смирѧют' властий, а властєли нє с'жалѧт' сѧ моучащє хоудыи**“, то нам зараз стане ясно, який звязок мусїла мати первісно згадка про сиріт з основною темою пісні про правду. Не залишив автор нової пісні і того характерного упімненя: „**много нам исправлєніє трєбѣ, єже бжїѧ искати правды**“, і розвинув сей мотив у прегарнім образї: „Орловими крильми до неї летїти“.

Щож до великоруського стиха про Правду і Кривду, то всї отсї староруські писаня хиба в дуже загальних рисах могли вплинути на його сформованє. Крім жерел, указаних российськими вченими, я вказав би хиба ще одно, що могло дати почин до сформованя картини про вознесенє правди на небо. В апокріфі, зложенім у Византії десь у VI—VII в. і вчасно перекладенім на церковно-славянську мову пз. „Послѣднее видѣніе святого пророка Данила“ читаємо на початку як перший признак суду божого над землею: „**Тогда повелѣ Гсдь вседержитель единомоу ѿ аггл҃ъ**

своихъ глѧ: „Сниди и възми истинноу и миръ ѿ землѧ и сътвори, да снѣдѧть чл҃вци дроугъ дроуга плотъ ихъ“ [1]), що зовсім відповідає грецькому текстови: *κάτελθε καὶ ἆρον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ποίησον, ἵνα φάγωσιν οἱ ἄνθρωποι ἀλλήλων τὰς σάρκας αὐτῶν* [2]). Коли обік сих слів византийського апокріфа покладемо слова старорускього „Наказанія княземъ“ про те, що коли князь судить праведно, то „правда съ небеси приниче“, то будемо мати образ того круга ідей, із якого виплили картини великоруського стиха про Правду і Неправду та підпис під малюнком страшного суду, де „Правда Кривду стріляє“, і будемо мати певність, що в тих картинах маємо перед собою не останок доісторичного поганства, а відгуки книжної традиції, яка сформувала ся в означенім історичнім часї, не пізнійше XV в. та не о много швидше XIV в. Коли ся книжна традиція війшла в ширші народні маси на стілько глубоко, що могла вилити ся в форму лїрницьких вірш та пісень, се не легко означити, та все таки ледви чи помилимо ся, кладучи початок великоруського стиха на XVI, а української пісні найдалї на XVII вік. Може дальші пошукуваня та знахідки рукописів позволять іще близше означити сей час.

IV.

Нема в сьвітї правди! Неправда бореть ся з нею, поборює її! Але-ж сей окрик не був льокальний, руський анї в XIV, анї в XVII, анї в жаднім иньшім віцї. Хоч у нас він мав біблїйну закраску, але був далекий від усякого доґматизму. Се був дуже інтернаціональний і старий окрик, що лунав давно перед написанєм Апокаліпси. Можна сказати, що він так старий, як загалом рефлексія над моральними та суспільними справами. Ще в пятім віцї перед Христом грецький ґенїй плястично змалював сю боротьбу в притчі про Геракля на роздорожу. Першу лїтературну форму тїй притчі дав письменник Продік із Кеоса, який оповідає, що вийшовши з дитячого віку Геракль опинив ся раз на відлюдному роздорожу і не знав, куди йому повернути ся. Нараз побачив, як до нього наближали ся „дві женщини надлюдської подоби“ — одна Чеснота, а друга Роскіш. Кожда за чергою почала намовляти його,

[1]) Див. мої Памятки т. IV, стор. 255, пор. В. Истринъ, Откровеніе Меѳодія Патарскаго, Москва 1897, стор. 269,

[2]) Vasiliev, Anecdota graeco-byzantina, Mosquae 1893. ст. 43.

аби йшов за нею, обіцюючи йому на своїм шляху те, що на її думку було добром. Перша промовляє Роскіш, обіцюючи йому легке і веселе житє, повне роскошів і вигод. По нїй говорить Чеснота, обіцюючи йому величність цїною важкої працї та заслуг. „Коли бажаєш, щоб боги були ласкаві для тебе, то покоряй ся богам; коли хочеш бути дорогий своїм другам, будь щедрий супроти них; коли бажаєш почести від горожан, будь корисний горожанам; коли вважаєш добром, щоб усї Греки подивляли твою чесноту, старай ся послужити всїй Грецїї“. Геракль, звісно — півбог і герой, вибирає шлях чесноти; але Ксенофонт, який простими словами переповів „препишну“ Продікову притчу, дає пізнати, що для звичайного чоловіка лекший був вибір противного шляху. Оріґінал Продікового твору не дійшов до нас, але Арістотель у своїй „Схолїї на Гермія“ заховав нам мабуть, як думають дослїдники, уривок того твору, гимн до чесноти. „Чесното, мето працї смертного роду, найвисша мето людського житя! За твою красу, о дїво, зносити непохитно найтяжші муки, навіть умерти, отсе в Грецїї доля гідна житя. Такою любовю ти надихаєш, такі безсмертні плоди приносиш, плоди коштовнїйші від золота, від батька й матери, від сну, що солодко затулює очи! Для тебе Геракль, син Зевеса, для тебе сини Леди перетерпіли все, своїми подвигами голосячи твою могутність. З замилуваня до тебе Ахіль і Аякс вступили в Гадесову домівку“ [1]). На текстї сеї притчі, як його переповідають Ксенофонт, Ціцерон і Максим Тирський, можна слїдити, як контраст між тими двома суперечними силами заострюєть ся, як фіґура Чесноти набирає чим раз більше соціяльної закраски, а натомісь фіґура її супірницї із *ἡδονή* (роскіш, фізична насолода) ступнево перемінюєть ся на моральну *κακία* та *κακοτή* (злість, неправда). Справедливо піднесли дослїдники, що сей контраст первісно не був властивий Грекам і що Продікова притча мусить мати орієнтальне жерело. І справдї, в Зендавестї віднайдено прототип грецької притчі: „Слуги Агура-Мазди і деви (злї духи) силкували ся перетягти його духа на свою сторону, мовлячи: „О Маздо, дай себе під наш провід, прожени тих, що ненавидять тебе!“ Агура Мазда, що царює добрим духам, силою своєї влади, що творить його суть, відповів їм згідно з Правдою, своєю щасливою і блискучою товаришкою: „Вибираємо вашу Армаіті (мудрість) сьвяту, бездоганну, нехай вона буде з нами“ (Avesta т. II, 114; Levêque, op. cit. 235).

---

[1]) Див. Eugène Levêque, Les mythes et les l' Inde et la Perse. Paris 1880, стор. 232—239.

Супроти сього оптімістичного, житерадісного погляду яким же сумом віє від пізнійших мітів та леґенд! Не довго перед Христовим різдвом римський поет Овідій виспівав найстаршу відому нам і найбільше безнадійну пісню про побіду кривди над правдою у вступі до своєї мітольоґічної поеми „Metamorphoses“. Людський розвій іде чим раз до гіршого; по первіснім золотім віці, повнім справедливости і радощів, настав срібний вік, потім спижевий, а нарешті зелїзний.

Protinus irrupit venae peioris in aevum
Omne nefas: fugere pudor verumque fidesque,
In quorum subiere locus fraudesqe dolique
Insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi.

Запанував грубий матеріялїзм, появило ся „шкідливе зелїзо“ і ще шкідливійше від нього золото; вибухли війни й розбої.

Non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero, fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exitio vir conjugis, illa mariti;
Lurida terribiles miscent aconita novercae;
Filius ante diem patrios inquirit in annos.
Victa jacet pietas, et virgo caede madentes
Ultima caelestum terras Astraea reliquit.

„Зоряна Діва“ — справедливість, що остатня з усіх богів покидає кровю заплямлену землю, отсе на мою думку перший взірець тої Правди великоруського стиха, що переможена Кривдою летить до неба до самого Христа; ріжниця хиба та, що Овідій нїчого не знає про її будущий поворот і побіду, а християнин надієть ся її підчас страшного суду.

Реґенераційна сила християнства була головно в тім, що воно, в основі своїй не менше пессімістичне від поганської фільозофії, зуміло знайти для неї противвагу — віру в загробове житє, суд та відплату за гробом та загальний суд і побіду добра і справедливости при другім приходї Христа. Особливо ся друга віра була дуже жива в перших віках християнства; Христового приходу надіяли ся швидко по часах Нерона, при кінцї першого столїтя, а далї із столїтя на столїтє, при кінцї першого тисячолїтя. Та швидко стало ясно для всїх віруючих, що хоч і як глубоко змінила християнська наука моральні погляди людий, хоч як богато сплодила високих прикладів самовідреченя, любови до людий і релїґійного запалу, все таки в загальній сумі обичаї між

людьми змінили ся мало, суспільні відносини не то що не поліпшали, а з упадком римської держави та її порядків не в однім і погіршили ся, і нарікання на зопсутє та неморальність у лоні самого християнства лунають з новою силою.

Heu quam parva fides reperitur nunc apud cives,
Cum frater fratrem iam linquit, filia matrem! —

нарікає незугарним леонінським віршом якийсь середньовіковий книжник.

Та особливо в часах гуманїзму, коли людська думка при помочи новопізнаних памяток греко-римської культури здужала вирвати ся з пеленок церковного авторітету, нарікання на упадок вірности і правди на сьвіті набирають надзвичайної остроти і епіґраматичної колючости. Німецька вірша з XIV або XV в. Von der trew und untrew[1]) виводить іще Правду (Treue) в розмові з Неправдою і майже як переможця. Неправда запрошує Правду до свого дому, обіцює їй розповісти всї свої діла і просить у неї поради, як здобути прихильність загалу. Правда відповідає сердито: „Не хочу мати з тобою ніякого діла. Хто йде зо мною, тому я дам честь". Неправда хвалить ся панською ласкою:

Mir seint die herren holt,
Ich bin ir golt.

Правда грозить неправедним ганьбою в житю і пеклом по смерти. „Sich umb dich, werlt!" — кличе вона. „Ere muss entweichen, untrew wil ir an gesigen" і грозить божою карою, війнами.

Die zeyt nympt ab
Von tag zu tag.
Gott, sich, der zurnet sere:
Vns nohet endcristes zeit.
Das kint tregt dem vatter neit...
Der singer straffen hilffet nit
Vnd der pfaffen lere.

(Час коротшає з дня на день, Бог загнївав ся дуже. Наближаєть ся час Антихриста. Дитя завидує батькови. Нїчого не помагають казання діяконів анї науки попів). Далї вірша спеціяльно

---

[1]) Adelbert von Keller, Erzählungen aus altdeutschen Handschriften. Stuttgart 1855, ст. 630—633.

обговорює невдячність дітий супроти родичів і звертає на инший мотив — неминучу смерть, ілюструючи його рядом прикладів.

Та яке-ж віддалене від сеї досить іще млявої вірші до тих навіяних гуманїзмом саркастичних стріл на весь суспільний лад, в роді прим. отсеї латинсько-нїмецької вірші, що появляєть ся мабуть у XV в.[1])

Iustitia ist geschlagen todt,
Veritas leidet grosse Noth,
Fallacia ist hoch geboren,
Fides hat den Streit verloren.
Spes ist schon gestorben,
Charitas ist gar verdorben.
Patientia lieget gefangen,
Obedientia ist untergangen.
Nequitia ist jetzt im Land,
Pietas ist nirgends bekannt.
Prudentia hat den Preis verloren,
Stultitia ist Meister worden,
Consuetudo ist übers Feld gezogen,
Invidia hat das Land betrogen.

Що така чи дуже подібна вірша мусїла вже в XV в. бути популярна в Нїмеччинї, на се маємо доказ у латинсько-чеській вірші, яку знайшов Ганка в однім рукописї з XV в.[2]) і яку передрукував Файфалїк у своїй збірцї старочеських пісень та віршів XIV і XV в.[3]). Ось її текст:

Veritas umřela smrti,
Justitia velikú núzi trpi,
Falsitas sě jest narodila,
Viera boj stratila.
Málo viery na světě,
Slušiet' mudru býti:
Pravda nohu zlomila,
A vieře dno vypadlo.

Друга половина сеї вірші, а особливо остатнї два рядки виглядають навіть не як переклад, а як відривок якоїсь орігінальної чеської сатири або як народня приказка. Та вже в другій половинї XV в. ся тема стає в Нїмеччинї дуже популярною. Райнгольд Келєр опублїкував 1873 в часописї Germania (XVIII, 460) інтересну віршовану розмову, яку позволю собі тут передати в перекладі на нашу мову. Келєр дав своїй розвідцї титул „Ein Gedicht von der Gerechtigkeit"[4])

---

[1]) Надрукована в брошурі Wieder ernewerte Lustige Gesellschaft, getruckt MDCLIX, ст. 10 — сам титул показує, що се нове видане давнїйшого твору.

[2]) Vaclav Hanka, Starobylá skladanie III, 262 і д.

[3]) Feifalik, Altböhmische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV und XV Jahrhunderts (Sitzungsberichte der historisch-philosophischen Klasse der Akademie der Wissenschaften. Wien 1862) ст. 736.

[4]) Передруковано в виданю Reinhold Köhler, Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters, Berlin 1900, стор. 73—79.

Nuncius.

Жінко, чи не відомо вам, де поділа ся правда?

Mulier.

Друже, ось вам уся моя відповідь: з правдою у мене нема ніякого діла.

Nuncius.

Добрий селянине, скажи менї щиро: чи бачив ти коли правду?

Rusticus.

Коли я хоч чув що про правду, то хай мене зараз убють.

Nuncius

Міщани, дайте менї добрий звіт: чи знайду я у вас правду?

Cives.

Нї, товаришу, в отсьому краю правда у заставі у Жидів.

Nuncius.

Жиде, до мене дійшло, що ти взяв правду в застав.

Judeus.

На Бога живого скажу тобі: правди не знайдеш у мене.

Nuncius.

Ви, рицарі і ви, браві вояки, чи ви заховали правду?

Milites.

Шановний пане, ми чули, що вона зайшла в цїсарський двір.

Nuncius.

Пане цїсарю, маю надїю, що знайду правду у вашім дворі.

Imperator.

Післанче, відси її вигнано і вона лишила ся у папи.

Nuncius.

Найсьвятїйший отче християнства, чи знайду правду у вас?

Papa.

Правду вислав я ученим у християнський сьвіт.

Nuncius.

Ви доктори і вчені, чи маю ждати правди від вас?

Doctores.

Ми прочитали всї книги; правда мабуть є у старих.

Nuncius.

Шукав я богато минулих лїт; скажіть вірно, чи знайду правду у вас?

Seniores.

Товаришу, сього не можемо тобі сказати, бо сьогодня власне її ховають.

Келер не допукував ся старших жерел сеї вірші, яких певно

треба шукати в середньовіковій латинській поезії, але за те подав богату збірку пізнійших її перерібок та варіянтів. Ще 1484 на сю тему безуспішного шуканя правди зложена була в Любеці запустна гра „Van der rechtverdicheyt“, що дала якомусь малярови тему до намальованя шістьох образів з римованими підписами в любецькій ратушевій залї. В р. 1500 видано в Любеці нову перерібку фарси п. з. „Henselyn oder van der rechtferdiheyt“, де представлено, як три брати на розказ батька і в супроводї слуги-штукаря Івашка (Henselyn) ідуть у сьвіт і в людий ріжних станів (папи, цїсаря, князїв, шляхти, вояків, селян, духовних, пяниць, жінок і черцїв) питають за правдою.

Та особливо в XVI в., в часї реформації, сей мотив пониженя правди та панованя неправди зробив ся дуже популярний. Його оброблюють у Німеччинї Ганс Сакс („Die unterdrückt Fraw Wahrheit“ та діяльоґ „Gesprech mit einem Waldbruder, wie Frau Treu gestorben sey), драматурґ Матвій Крайц, письменниця Маґдалена Еккард, памфлєтист Антін Шор і инші. Приказки в родї цитованих нами висше повторяють ся на ріжні лади ріжними людьми. В дуже популярній сатирі „Straffpredigt über alle Stand“ читаємо:

Virtus und Lex ist schier verschmacht,
Fides und Spes geringt geacht,
Charitas beynahe gestorben,
Veritas allenthalb verdorben,
Pax ligt in Kranckheit gross,
Honor mit allen glidern bloss,
Justitiam find man nicht mehr,
Aequitas bey ydermann leer,
Probitas wird sehr belogen,
Innocentia zum öfftern betrogen.

Та швидко ся гуманїстична латино-німецька вірша зкинула латинську лушпайку, одягла чисто німецьку одежу і війшла в уста люду; на се маємо докази в старих збірках приказок Лємана, Петрі й иньших їз XVI—XVII в., де стрічаємо ось який варіянт висше наведеної вірші:

Treu und Glauben ist geschlagen todt,
Gerechtigkeit ligt in grosser Not,
Gottesforcht ligt im Stro,
Demut schreit Mordio,

Hoffart ist auserkoren,
Gedult hat den Streit verloren,
Wahrheit ist gen Himmel geflogen,
Zucht und Ehre über Meer gezogen,
Frömmigkeit lässt man betteln gohn,
Tyrannis sitzt auf dem Thron,
Missgunst ist worden loss,
Die Lieb ist kalt und bloss[1]).

В р. 1586 збунтували ся селяни в Альзації і вирушили руйнувати панські замки, несучи перед собою хоругов, на якій були написані ось які вірші:

Die Wahrheit ist gen Himmel geflogen,
Trew ist über Meer gezogen,
Gerechtigkeit ist vertrieben,
Betrug und Falsch ist in der Welt blieben,
Jedoch Gott nehrt
Deme, der Ihne ehrt[2]).

На запитанє, чом же се правда щезла з поміж людий, відповідали жартливим чотиростихом:

Da die Treue war geborn,
Da kroch sie in ein Jägerhorn;
Der Jäger blies sie in den Wind,
Daher man keine Treue findt. (Wander IV, 1309).

Або вказували на її від'їзд до чужого краю:

Die Treue ist in Flandern:
Sie ist weder bei diesen, noch bei andern. (ibid.)

Варіянти сеї приказки уміщувано навіть як написи на домах. Такі написи знайдено ще в XIX віці в Фрізляндії, Швайцарії, Тиролю; навіть у семигородських Німців знайшов Гальтріх віршик:

Die Liebe ist erfroren,
Die Gerechtigkeit hat sich verloren,
Die Ungerechtigkeit wird täglich geboren[3]).

---

1) K. Wander, Deutsches Sprichwörterlexikon, т. IV, стовпець 1312.
2) Stöber, Alsatia. Bd. I, 254; пор. Wander, op. cit. IV, 1752.
3) R. Köhler, Kleinere Schriften II, 78.

Слїди розширеня сього мотива маємо також у Франції та в Анґлії. Автори французьких фарс та сатир XIV—XV в., що правда, брали річ більше матеріялїстично. Те, що у Нїмцїв була Rechtfertigkeit або Warheit, Француз називає Bon temps (добробут) або Credit (вірність), і ось маємо з тих часів цїлий ряд віршів про „Небіщика Добробута“, про „Воскресенє Добробута“, про „Вигнанє Добробута“ [1]), „Смерть Кредиту“ (Köhler op. cit. 79) і т. д. З Анґлії маємо поки що записану лиш одну пісню чи віршу пз. „Justice is dead“ (Правда вмерла), надруковану в Folklore Journal II, 309, недоступну менї.

Ідея шукати правди і справедливого соціяльного та полїтичного ладу в чужих, далеких краях належить до найпопулярнїйших і найбільш улюблених лїтературних тем XVII та XVIII в. Одні оброблювали її серіозно, велїли своїм героям знаходити краї з ідеальним устроєм десь далеко за морями — сюди належать Морусова „Утопія“, Кабетова „Атлянтида“, ідеальна держава Мореллї і т. и. Иньші з далеко більшим успіхом оброблювали сю тему гумористично та сатирично, — досить тут буде згадати Вольтерового „Кандіда“ та Свіфтового „Ґулївера“. Відгуком сього напряму в польській лїтературі треба вважати крім „Doświadczyńskiego“ Красїцкого та покревних йому повістий також гумористично-сатиричну віршу „Gdzie prawda?“ зложену десь під кінець XVIII в., але перед подїлом Польщі, популярну й доси серед міщан у Галичинї, особливо в східній. Віднайшов її для науки д. В. Гнатюк, надрукувавши в львівській часописи „Lud“ за р. 1898 варіянт записаний ним від одного кушнїра в Бучачі. Другий варіянт, записаний у зах. Галичинї був надрукований у тімже Ludzie 1900 р. У мене є варіянт записаний д. Кревецьким від його дїда в Жидачові і старший рукописний, що містить ся в рукописнім альбомі зладженім десь у 30-их роках XIX-го віку. Сей остатнїй, найстарший із відомих доси варіянтів, я й друкую ось тут.

Wiersze o prawdzie.

W portamencie niebieskim empireyskie nieba!
Powiedzcie mi ludzie, gdzie prawdy szukać trzeba?
Już prawdy niema, już prawda nie żyje,
Ustąpiła z Polski w insze nacyje.
Ponoś prawdy niema w całey Europie
Jak w panie, tak w żydzie, tak i w prostym chłopie.

---

[1]) Anatole de Montaiglon et James de Rothschild, Recueil de poésies Françoises des XV-e et XVI-e siécles, t XIII, 122.

Puszczam ja się do Niemców, do Szląska, do Prusa,
Aż i tam ta sama co i tu pokusa.
„Gutt Morgen, Herr Bruder! Cziś nie widzial prafdi?“
„Ne bil tu, Mospan Polak, i ne będzie zafdi.
Bo kto prafdi kocha, wenig się zbogaca;
Kogo okpić, oszukać, to u nas popłaca“.

Puszczam ia się do Węgier, czy tam prawda żyje?
Może się zabawiła, dobre winko piie.
„Zdrów bądź, Mospanie Węgrzynie, dobre winko macie,
Może wy tu u siebie i prawdę chowacie?“
„Dakuł meliana teremtete, iak Wuhry nastali,
U sobi prawdy nigdy nie chowali“.

Puszczam ia się do Moskwy, iak z Polski stupali,
Może oni ze sobą i prawdę zabrali.
„Zdrast, wasza miłost, sztol padiłajesz?“
„Sztol ty, durny Polak, u nas paszukaiesz?
Net u nas prawda, do swita ne żyie,
Bo w całey Rossyi same zołodyie“.

Puszczam ia się do Rzymu, aż tam pielgrzym idzie,
Nic nie gada o prawdzie, lecz wszystko o bidzie.
„Zdrów bądź, Mospanie pielgrzymie!
Czy macie prawdę w waszym Rzymie?“
„Roma est benedictus, sed populus maledictus,
Po łacinie gadaią, lecz prawdy nie maią“.

Puszczam ia się na morze, czy tam prawda żyie?
Może się zabawiła, co tu nie popłynie.
Wpadam na okręty,
Aż y tam wykręty:
Żeglarze — łgarze,
Nikt prawdy nie skaże.

Stoiąc ia u portu
Czekam raportu,
Aż słyszę głos z nieba: „Szkoda, bracie, ciebie!
Prawda tylko w Bogu na wysokim niebie.
Niech ci się nie plecie —
Niema prawdy w świecie“.

Sic fac, skończyło się tak.

Віршів на подібні теми мусїло бути в Польщі XVIII в. більше. В часї перед першим роздїлом і потім, аж до третього роздїлу в Польщі аж роїло ся від ріжних проєктів „naprawy Rzeczypospolitej“, із яких деякі просто мали претензію завести в Польщі „правду“. До таких належить прим. писаний біблїйним стилем памфлєт „Prawda w Polsce z Izraela“, де оповідаєть ся історію Польщі від смерти Авґуста II, якого автор величає як короля дуже справедливого, а час його пановання малює як якийсь золотий вік, — аж до Станїслава Понятовського, і кінчить проєктом реформ і пророцтвом, як то чудово буде виглядати Польща по їх переведеню. Сей памфлєт, інтересний і з лїтературного боку, був написаний десь перед р. 1770, бо рукопис Куропатнїцкого (Ossol. 569), де поміщена його копія, був докінчений 1771 р. Зрештою крім титулу сей памфлєт з нашою віршею не має нїчого спільного.

V.

Із того, що сказано доси, можна, здаєть ся, вивести такі висновки. Мотив боротьби правди з кривдою в людському житю, хоч дуже давний і слїдний уже в клясичних релїґійних віруванях, у середньовіковій Европі набирає плястичних форм боротьби двох алєґоричних фіґур або кількох пар таких фіґур, пораженя правди і тріумфу кривди з перспективою одначе її остаточної побіди. Понятя правди і кривди не скрізь однакові і часто перемішують ся. Під правдою розумієть ся раз справедливість та вірність у соціяльних відносинах, то знов загальний добробут економічний, то нарештї психольоґічна правдивість чи правдомовність у протиставленю до брехнї. Що до самого способу розуміня і представлюваня тих явищ зібраний нами матеріял розпадаєть ся на кілька ґруп відповідно до національних відмін: французький Bontemps або Vieux Bontemps якось слабо вяжеть ся з нїмецькою Rechtfertigkeit та Warheit, коли тимчасом руська ґрупа стоїть осторінь. Найпізнїйша парість — польська вірша, зближаєть ся своїм складом до нїмецької ґрупи, хоча й переносить гру контрастів із суспільних верстов на ріжні національности.

Чи маємо припускати якусь спільну лїтературну основу для всїх сих ґруп? Ми бачили спеціяльно що до великоруського стиха, що майже всї його головні мотиви містять ся в занесених із Византії на Русь апокріфах (Бесѣда Іерусалимская, Бесѣда трехъ святителей, Послѣднее видѣніе Даніила), а ідейний підклад лише

ледви замітною ниткою вяже його зі старим Словомъ о правдѣ и неправдѣ, яке вірнїйше відбило ся в українській піснї. Але відки у нас узяло ся те Слово, серед яких обставин і з якого імпульсу було зложене, про се поки що нема докладної звістки. Деякі вказівки дає нам тут інтересний твір, що притикає до нашої теми і відкриває перед нами нову і цікаву перспективу.

Скрізь по Европі, від скелистої Бретанї до Урала і Стамбула, від Фінляндії до Сицилії та Греції записано в XIX віці богато варіянтів казки, якої зміст складаєть ся з отсих головних подій: 1) Чесний чоловік доводить ся злобним товаришем (братом) до того, що за дрібну користь (шматок хлїба, троха збіжя і т. и.) дає собі виколоти одно око, потім друге, по чім злобний товариш покидає його в відлюднім місцї.

2) Осліплений підслухує неспостережено розмову злих духів, відьом або віщих звірів, довідуєть ся з неї ріжних секретів, в тім числї й того, як йому відзискати зір, і при їх помочи не лише робить ся знов видющим, але добиваєть ся великих маєтків, а також руки царівни.

3) Його злобний товариш здибаєть ся з ним, а довідавши ся, як він дійшов до свого щастя, іде на те саме місце і гине там від розсерджених демонів чи звірів, що мстять ся за зраджене своїх секретів.

Ми не мали-б нагоди займати ся тут сею казкою, хоч і як вона інтересна, як би не одна обставина. Деякі варіянти сеї казки мають вступ, у якому ставить ся питанє: що важнїйше в житю, правда чи неправда, закон чи беззаконє? Від дебати приходить до закладу, в якім прихильник правди програє і тратить свій маєток, а найчастїйше очи; чудесне відзисканє зору і соціяльне вивисшенє того чоловіка являєть ся регабілїтацією прінціпу правди і законности; кінцева катастрофа, яка постигає сторонника неправди, се немов показ, до чого доводить таке становище в житю.

Вважаю зайвим наводити тут увесь фольклёрний матеріял, зібраний для сеї теми вченими, головно Катоною (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn II, 38, 159), Келєром (Jahrbuch für romanische Litteratur VII, передруковано в Kleinere Schriften I, стор. 281—290) та Косквном (E. Cosquin, Contes populaires de Lorraine, Paris 1886, I, 84—94). Зазначу лише, що як і слїд европейським ученим, вони іґнорують увесь славянський фольклёрний матеріял, який не був перекладений на якусь західно-европейську мову, і що, значить, їх бібліоґрафію треба значно доповнити. І так у всіх тих працях зовсім зіґноровано польські та

українські варіянти і всї российські з виємком одного Афанасьєвського, якому поталанило попасти в переклади Ральстона та Ґольдшміда[1]). Келєр у своїй розвідцї, яка має тілько бібліоґрафічний характер, навіть не пробує ґрупувати матеріял річево і подає в суміш варіянти з моралїзаційним вступом і без нього, тай не пробує віднайти в них якусь еволюцію, а навіть досить рішучо відкидає думку Бенфея, який іще в своїм клясичнім вступі до Паньчатантри (I, 370) писав: „Ich will schon jetzt bemerken, dass dieses Märchen buddhistisch ist und wahrscheinlich durch die Mongolen nach Europa gelangt ist“. Бенфей указує як на остатню для нас доступну форму на одно оповіданє в тибетській збірцї Дзанґлун, перекладеній пізнїйше на нїмецьку мову Шіфнером (Schiefner, Indische Erzählungen у Mélanges asiatiques видаваних петербурською Академією, т. V, стор. 673); Келєр заявляє одначе, що в тім оповіданю не бачить нїчого більше спільного з европейською казкою понад те, що тут злий царевич Дїґдон у дорозї осліплює свого брата Ґедона, обдирає його і покидає в лїсї; дальший перебіг казки, як Ґедон відзискує зір і які пригоди переходить опісля, зовсїм відмінний. Иньших індийських паралєль Келєр не дошукував ся, а що й Бенфею не довелось вернути до сеї теми, то справа так і лишила ся, доки до неї не підійшов Коскен з новим матеріялом і в значній части не справдив Бенфеєву думку.

Коскен у своїй розвідцї зараз звернув увагу на характеристичний вступ одної части казок сього типу. Він пробує розділити оба типи ґеоґрафічно, але поділ не виходить виразний. І так моралїзаційний вступ мають казки сербські, венецька, российська (один доступний Коскенови варіянт), серболужицька, один варіянт нїмецький, фінська, портуґальська, катальонська, один варіянт бретонський; у норвеськім варіянтї тілько назви обох героїв казки, Вірний і Невірний, нагадують його приналежність до сеї ґрупи. Коскен показує далї, що варіянти нашої казки власне належні до сеї ґрупи з моралїзаційним вступом були відомі і популярні в Европі вже в XVI в.; один із них знаходимо в виданій 1519 р. збірцї новель і оповідань вихреста-монаха Івана Паулї пз. Schimpf und

---

[1]) Славянські варіянти зведено в примітках до українських казок на сю тему, див. Етноґрафічний Збірник т, I, ч. 19, ч. III, ч. 36 — тут через помилку між лїтературою подано: Веселовскій, Разысканія V, 77, де нїчого подібного нема. Див. надто старанні бібліоґрафічні покажчики проф. Полївки, друковані в Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde.

Ernst (гл. 464), збірці, що в XVI і XVII в. мала в Німеччині більше як 30 видань. Старший варіянт, бо аж із XIV в. знайдено в Еспанії в тзв. Libro de los Gatos. Дуже важною вказівкою був факт, що в відомій арабській збірці „Тисяча і одна ніч“ знайшов ся також, хоч дуже виблїдлий варіянт нашої казки, в якім одначе назви героїв (Абу-Нoют, себто Ласкавий, і Абу-Ноютін, себто Ошуканець) сьвідчать про його належність до ґрупи з моралїзацією. Та всякі сумніви що до азійського, спеціяльно буддийського походженя сеї казки і то власне того типу, що починаєть ся моралїзацією, розвіяло віднайденє цїлого ряду її варіянтів, далеко повнїйших від европейських, на всїм просторі середньої Азії від Бенґалю до південної Сібіри та Кірґіських степів. Се не тілько вказало здогадну вітчину нашої казки, але також головні шляхи її мандрівки на захід: шлях письменної традиції через Персію, Арабію, Византію та Еспанїю в VIII—XIII віках, і шлях устної передачі через степові орди північно-західної Азії в Московщину, Фінляндію та на Україну в XIV—XV віках тай пізнїйше.

Отсе головні, хоч самим автором не висловлені так виразно здобутки праці Е. Коскена. Для такого вислову про спільне і то буддийське жерело всїх варіявтів нашої казки (д. Коскен в однім місцї досить виразно дає пізнати, що варіянти без моралїзайійного початку — пізнїйші пароcти, в яких моралїзацію, що була колись основою і метою казки, забуто, і полишив ся сам кістяк дивних пригод) бракувало одної дуже важної річи — старих книжних варіянтів у старих буддийських книгах. Дивним дивом Коскен не звернув на них уваги і навіть не заглянув до варіянта Дзанґлуна, згаданого Келєром.

Попробуємо тепер роздивити ся в матеріялї вказаному д. Коскеном, вибираючи з нього те, що належить до нашої спеціяльної теми та доповняючи його невідомими Косенови матеріялами, головно славянськими, а також такими, що були записані і опублїковані вже по виході його книги.

Як уже бузо сказано, Коскен знає лиш один російський варіянт нашої казки і то власне зовсїм нецїкавий. Тимчасом у самій збірцї Афанасьєва маємо вісїм варіянтів, із яких найцїкавійший власне третїй, записаний на жаль невідомо де і ким; передруковуємо його тут слово до слова:

„Однажды спорила Кривда съ Правдою: чѣмъ лучше жить, кривдой или правдой? Кривда говорила: „Лучше жить кривдою“,

а Правда утверждала: „Лучше жить правдою". Спорили-спорили, никто не переспоритъ. Говоритъ Кривда: „Пойдемъ къ писарю, онъ насъ разсудитъ". — „Пойдемъ" отвѣчаетъ Правда. Вотъ пришли къ писарю. „Рѣши нашъ споръ!" говоритъ Кривда. „Чѣмъ лучше жить, кривдою или правдою?" Писарь спросилъ: „О чемъ вы бьете ся?" — „О ста рубляхъ". — „Ну, ты Правда проспорила; въ наше время лучше жить кривдою". Правда вынула изъ кармана сто рублей и отдала Кривдѣ, а сама все стоитъ на своемъ, что лучше жить правдою. — „Пойдемъ къ судьѣ, какъ онъ рѣшитъ!" — говоритъ Кривда. — „Коли по твоему, я тебѣ плачу тысячу рублей, а коли по моему, ты мнѣ должна оба глаза отдать". — „Хорошо, пойдемъ!". Пришли онѣ къ судьѣ, стали спрашивать: „Чѣмъ лучше жить?" Судья сказалъ тоже самое: „Въ наше время лучше жить кривдою". — „Подавай-ка свои глаза!" — говоритъ Кривда Правдѣ. Выколола у ней глаза и ушла куда знала. Осталась Правда безглазая, пала лицомъ на́земъ и поползла ощупью. Доползла до болота и легла въ травѣ. Въ самую полночь собралась туда невѣрная сила. На́большой сталъ всѣхъ спрашивать: „Кто и что сдѣлалъ?" Кто говоритъ: я душу загубилъ; кто говоритъ: я того то на грѣхъ спустилъ; а Кривда въ свой черёдъ похваляется: „Я у Правды сто рублей выспорила и глаза выколола!" — „Что глаза!" — говоритъ набольшой. — „Стоитъ потереть тутошней травкою — глаза опять будутъ!" Правда лежитъ да слушаетъ. Вдругъ крикнули пѣтухи, и невѣрная сила разомъ пропала. Правда нарвала травки и давай тереть глаза: потёрла одинъ, потёрла другой — и стала видѣть по прежнему. Захватила съ собой этой травки и пошла въ путь-дорогу. Въ это время у одного царя ослѣпла дочь, и сдѣлалъ онъ кличь: кто вылѣчитъ царевну, за того отдастъ ее замужъ. Правда приложила ей къ очамъ травку, потёрла и вылѣчила. Царь обрадовался, женилъ Правду на своей дочери и взялъ къ себѣ въ домъ..." [1])

Я назвав сю версію найпрімітівнійшою не в тім значіню, як коли-б вона найблизше підходила до здогадного буддийського первовзору; зовсім навпаки, буддийські оповіданя сеї катеґорії повні конкретних фактів, імен, і доктріна часто являєть ся немов механїчно приточена до них. Прімітівність отсеї версії полягає в її схематичній і до крайности упрощеній будові; казковий елемент ще мінімальний, герої казки ще зовсім не індівідуалізовані

---

[1]) А. К. Аѳанасьевъ, Народныя русскія сказки, книга I. Москва 1873, стор. 223—224.

і являють ся простими персоніфікаціями етичних прінціпів, між якими йде боротьба; казковий елємент механїчно і неорґанїчно причеплений до прінціпіяльного спору і доходить до явної недоладности в остатнім реченю, де Правда женить ся з царівною і йде жити в царський двір. Тут бачимо близький звязок оповіданя зі староруським „Словомъ о правдѣ и неправдѣ“.

Із инших варіянтів Афанасьєва треба виключити ч. 5 і 6 (І, ст. 226—230), де зовсім нема діскусії про правду і неправду тай загалом нема мови про виколюванє очий, а натомісь повводжено инші мотиви. Полишимо на боці також четвертий варіянт (І, ст. 224—226), де два кравці сперечають ся, а потім розпитують стрічних про те, чи можна прожити без божої помочи, чи нї. У вар. 1 перечать ся два мужики „бідні-пребідні“: один був „гараздъ на обманы, и приворнуть єво было дѣло, а другой-ятъ шолъ по правдѣ, кабы, знашъ, трудами вєкъ пражить“ (І, 215). Вони перечать ся, запитують суду у мужика панщизняка, купця і панського прикащика, і від усіх чують, що неправдою жити лекше. „Криводушний — не наслідком спору, а пізнїйше, коли правдивому не стало заробітків, вибирає йому очи за шматочки хлїба і покидає його. Ведений голосом із неба слїпець іде в лїс до „гримучої криниці“, відзискує зір, підслухує в ночи розмову нечистих духів, лїчить хору царівну чудесним образом Смоленської Матери божої і женить ся з нею, їде з нею відвідати рідне село, здибає „криводушного“, оповідає йому свої пригоди і радить пробувати такого самого щастя. „Криводушний“ гине від нечистої сили. Казка оповідана широко і прибита декуди до місцевих обставин.

Другий варіянт (І, 221—223) немов безпосередно навязує до третього, покладеного у нас на першім місці. Тут оба противники — купцї і називають ся один Кривда, другий Правда. Вони бють ся о заклад за те, чи краще жити кривдою, чи правдою. У трох судців Правда програє і тратить усї свої кораблї. Про осліпленє нема мови. В лїсї в якійсь хатчинї він підслухує розмову злих духів, вилїчує царівну і женить ся з нею. Кривда почувши про його щастє йде в лїс до тої хатчини і гине від злих духів. В четвертім томі своєї збірки (IV, 68) Афанасьєв надрукував ще один варіянт, зближений до попереднього, записаний у бобровськім пов. воронїжської ґуб., де противники вправдї названі мужиками, але у них є кораблї, про осліпленє правдивого також нема мови; під деревом, на якім ночує осліплений, збираєть ся „нечиста сила“.

Вже тут, на великоруськім ґрунтї (на жаль, у Афанасьєва

він не досить докладно обмежений, бо найважнійші варіянти подані без означеня місця, тай записані „літературним“ язиком, отже не так точно, як би треба бажати) можемо визначити ось які три редакції казки інтересного для нас типу:

1. Перечать ся Правда і Кривда; наслідком закладу програного через триразовий осуд Правда тратить маєток і очи. Підслухавши розмову злих духів вона відзискує зір, вилічує царівну і женить ся з нею. Кривда виходить безкарно (Аѳанасьевъ, I, вар. c).

2. Перечать ся два купці прозвані Правда і Кривда; наслідком закладу Правда тратить маєток. Підслухавши розмову демонів Правда вилічує царівну і здобуває маєток. Кривда йде підслухувати демонів і гине (Аѳан. I, вар. b і IV, ст. 68).

3. Перечать ся два мужики, ремесники (кравці), заклад, триразовий суд випадає на користь Кривди; сторонник Правди тратить очи, підслухує голос з неба або трьох старців, відзискує зір, вилічує царівну, женить ся з нею. Сторонник Кривди не являєть ся (Аѳан. вар. g), або гине так, як у попередніх редакціях (вар. a).

4. Четверта редакція, де героями виступають два брати, де осуд на сторону Кривди видає чорт перемінюючи ся раз по разу в ріжних людий, ледво зазначена в варіянтах Афанасьєва e і d, в яких оповіданє комплікуєть ся иншими мотивами, а основний мотив — суперечка між Правдою і Кривдою, майже зовсім забутий.

Роздивляючи ся в матеріялї зібранім Косеном бачимо, що оповіданя зазначеної нами першої редакції він не знає анї одного. Відгуком другої редакції можна вважати норвежську казку в збірцї Асбєрнзена (II, 166), де виступають два брати, з яких один має прозвище Вірний, а другий Невірний; що правда, тут забуто вже про суперечку за правду і неправду, а Невірний видовбує Вірному очи за те, що той докоряв йому якимось спроневіренєм. Найбільша часть західно-европейських варіянтів (італїйські, грецький, фінський, португальський, каталянський) відповідають третій або четвертій редакції великоруських варіянтів; до четвертої належать також сербський варіянт (Вук, ч. 16) і словацький (Dobšinský I, 31—40), Подаю тут у перекладі вступ того варіянта, невідомого Косенови.

„В однім хозяйстві виховав раз один батько двох синів, а потім умер. Скоро батькови закрили очи, захотїли сини зараз робити кождий по свойому, тож швидко поділили ся всім, що лишило ся по батькови. А поділили ся як рідні брати порівно:

дістало ся їм по тисячі золотих. Поділивши ся пустили ся в сьвіт. Ідуть, ідуть один біля другого і все перемовляють ся один з одним, раз про се, то знов про те. Далї зійшла річ на те, чи є правда в сьвітї?

— Брате мій золотий, — каже молодший, — годї вже про се, правда мусить бути в сьвітї, бо инакше сьвіт би розлетїв ся.

— Та вже чи розлетїв ся-б, чи нї, — каже старший, — але правди нема, вона давно загибла.

— Не загибла!

— Нї, загибла!

— Їй Богу загибла.

Брати бють ся о заклад, о тисячу золотих, стрічають богатого пана з червоною бородою і сей рішає спір так, що правди нема. Молодший програв свої гроші, але незабаром суперечка починаєть ся знов. Старший твердить, що правда загибла, молодший, що не загибла і вкінці додає: „Ну, коли правда загибла, то ось маю дві оцї, то й ті дам собі виколоти за неї". Старший бере його за слово — суперечку рішає сьвященник, також рудоволосий, і старший брат вибирає молодшому очи, висьміває його і покидає під шибеницею. Тут слїпий підслухує розмову чортів, відзискує зір, видобуває заткану чортом воду, але зрікає ся гроший і стає попом. Раз йому доводить ся сповідати на смерть старого жебрака, в якім він пізнав свого колишнього товариша і виявив йому його гріх; під вражінєм сього оповіданя жебрак умирає.

Як затемнює ся основна тема казки — спір між правдою і неправдою — в міру посуваня сеї теми на захід, се бачимо найкраще на бретонськім варіянтї (Luzel, Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne, t. II, стор. 111—125), де суперечка між двома братами купцями, що переходили власне льондонський міст, заходить власне за те, чи справдї той міст „три рази довший, як ласка божа". І в найстаршім европейськім варіянтї, а власне в еспанськім, поміщенім у Libro de los Gatos (Котячій книжцї) суперечка йде не про правду в суспільнім житю в загалї, а про те, чи лїпше чоловікови брехати, чи говорити правду. Зазначу ще, що в відомих менї польських варіянтах (Ciszewski, Krakowiacy I, 131—136, чотири варіянти, Chełchowski, Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza, t. I, 194; Swiętek, Lud nadrabski I, 340—341; Udziela, Lud polski w pow. Ropczyckim y Zbiór wiad. do antrop. kraj., t. XVI, часть 1, стор. 50—54) зовсїм нема питаня про правду і неправду. Так само нема того питаня в стамбульськім оповіданю записанім

і перекладенім Куношем (Dr. Ignaz Kúnos, Türkische Volksmärchen aus Stambul, Leiden, 1905, стор. 231—234); сей варіянт найблизше підходить до варіянта e у Афанасьєва.

Я навмисно лишив на боці українські варіянти сеї казки, бо на них ще ліпше як на российських видно ріжнородність редакцій, у які зложила ся та казка, а зглядно перехрещуванє західних впливів зі східними. В наших збірках народнїх оповідань маємо доси записаних вісїм варіянтів сеї казки, а власне один із Галичини (Етноґрафічний Збірник I, стор. 69—76), один із Угорської Руси (Етноґр. Збірник III, 229—233), один записаний у Батуринї Чернигівської ґуб. (Черниговскія губ. Вѣдомости 1860, N. 15, передруковано у Рудченка, Народныя Южнорусскія сказки, Кіевъ 1870, т. II, ст. 156—158), два варіянти у Чубінського (Труды т. II. Петербургъ 1878), один із Волинської ґуб. (II, 45—52), а другий із Харківської ґуб. (II, 386—399), один у Манжури (И. И. Манжура, Сказки, пословицы и т. и. записанныя въ Екатеринославской и Харьковской губ. Харьковъ 1890, ст. 73—74), один у Грінченка (Б. Д. Гринченко, Этнографическіе матеріалы собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Черниговъ 1995, т. I, стор. 177—179 із сумського пов. харківської ґуб.) і один записаний Мартиновичем від Кирила Сайка з Вереміївки полтавської ґуб. (Кіевская Старина 1904, кн. за цьвітень ст. 163—191). Роздивляючи ті варіянти бачимо, що угроруський, галицький, волинський і харківський не мають анї сліду діскусії про правду і неправду і підходять до польських варіянтів, та надто наближають ся до визначеної нами висше четвертої редакції тим, що скрізь тут виступають супірниками два брати, тілько що теоретична суперечка за правду і неправду тут заступлена соціяльним контрастом між богачем і бідним.

Другий варіянт Чубінського (Труды II, 386—390) наближаєть ся потроха до ред. 4, хоча суперечники тут не брати, а богач і його братанич. Але своїм укладом сей варіянт близший до другої редакції, бо хоча в початку оповіданя й говорить ся старим звичаєм: „Жили колись два брати, один богатий, а другий такий бідний, що й не сказати“, то все таки далї говорить ся, що син того бідного бєть ся о заклад з дядьком за свою худобу і програє її. Також тим підходить сей варіянт до Афанасьєвського вар. b, що й тут „дядько“ задовольняєть ся самою худобою і не вилупує братаничови очий.

Варіянт Манжури підходить до четвертої редакції тим, що й тут суперечку тричі розсуджує чорт, перекидаючи ся раз по разу

в ріжних людий. Супірники тут не брати, а мандрівники неозначеної близше суспільної верстви. Осліплений тратить надто жінку і все хозяйство, які забирає той, що осліпив його. Осліплений залазить у чортівську баню, підслухує розмову чортів, відзискує зір натираючи очи камінцем із чортівської печі і вертає міщанам воду, за що й дістає тисячу рублїв. „Тодї забрав свою тисячу і пішов до того, що казав: нема правди. „А що, — каже, — ось же єсть на сьвітї правда“. Зараз забрав свою жінку, усе своє хозяйство, а йому видрав очи і прогнав; так він і пропав десь“. Як бачимо, і переведенє і закінченє досить общипане.

Варіянт Мартиновича „дуже собі довгий“, 28 сторін друку, скомплїкований масою побутових деталїв, та надзвичайно інтересний тим, що тут — і се одинокий випадок у відомім нам матеріялї — мотивуєть ся суперечка обох вандрівників за правду і то мотивуєть ся досить оріґінальним способом. Два товариші, вбогі сільські парубки, ходять по заробітках. Завдяки прозорливости і зручности одного з них, Івана, їм щастить дуже і на риболовстві і в моряках. Вони заробили богато гроший і дїлять ся ними. Вертаючи до дому вони гуляють, та один із них, власне не той, що найбільше причинив ся до успіха, тратить свою пайку, яку в нього краде весела дама. Іван другого вечера підступом відбирає не лише ті гроші, але ще значну суму, накрадену тою дамою у инших подорожних. Дійшовши до лїса Іван віддає товаришеви його половину, але тими дальшими грішми, яких його товариш „не заробив“, не хоче дїлити ся з ним. За се товариш і докоряє йому неправдою і на сьому між ними доходить до суперечки, а далї до закладу. Іван програє три рази: за першим разом тратить усї гроші, за другим коня, за третїм очи. В ночи він підслухує чотирьох чортів, відзискує зір, добуває людям воду, гатить греблю, вилїчує царівну і стає її мужем, потім їде відшукати свою матїр, угощує всю громаду і тут же демаскує свого лукавого товариша та своїм прикладом повчає його, що лїпше жити по правдї. Зрештою він не мстить ся на нїм, але за пару місяців грім запалює його хату, він тратить усе богацтво і кінчить жебраком. Сей варіянт найблизше підходить до визначеної нами третьої редакції, хоча деякі мотиви взяті з инших редакцій, а власне мотивованє і виразне переведенє суперечки про правду і неправду ставить його з усїх европейських варіянтів найблизше до здогадного прототипу.

Не менше цїкавий для нас варіянт Рудченка, що являєть ся другим зразком тої редакції Афанасьєва, яку ми поставили на першім місцї. І тут, як у Афанасьєва, стрічають ся Правда з Не-

правдою, але суперечки між ними нема, тілько Неправда робить Правді пропозицію: „Як будем у місті іти, дак сперва твоє будем їсти, в тоді моє“. Правда пристає на се, але коли її провіянту не стало, Неправда за троха страви виколює їй з разу одно око, потім друге, і покидає її. Правда ночує на дереві. Під тим деревом гуляють парубки з дївчатами і говорять, що „на тім дереві така роса, що як помазать сліпому очи, дак він і дивицця стане“. Правда чує се і жде ранку, щоб упала роса; по відході дївчат злїзає з дерева, знаходить їх недоїдки та недопивки і покріпляєть ся ними, рано маже очи росою і відзискує здоровлє. Вечером вона знов лїзе на дерево і знов підслухує гулящих парубків та дївчат і чує, як хтось оповідає, що в такім то царстві є слїпа царівна, та якби її очи помазати росою з сього дерева, то вона провиділа-б. Правда набирає у флящину роси і йде в те царство до того царя. Подаю дословно закінченє казки:

„Довго вона ішла у той город, де жив сам царь із слїпою дочкою. Тут зараз донесли царю, що у його город прийшла така молодиця, що берецця вилїчить дочку його. Царь зараз велїв позвать її. Прийшла у хату до царя, коли дивить ся, тут і Неправда.

— Се й ти тут, сестро? — питає Правда у Неправди.

— Еге, коли-б ти знала, я вже і сьвіт увесь пройшла, — одвічає Неправда. — А тиж чого тут?

— Того да того, — каже Правда, да й розказала, чого вона прийшла і що з нею було. Послї сього помазала вона цїлющою росою очи царівнї — і ся стала бачить усе так, як би не була і слїпа.

Царь же бачить, що Правда з Неправдою розказує так, як давняшня знакома, да й питає у її:

— Де ти із нею бачилась і що і коли?

Правда й розказала царю усе по правдї: як вони ішли у двох, як Неправда її очи виколювала, як вилїчилась; сказано: усе розказала, як було. Царь, як скінчила Правда розказувать, ізвелїв узять Неправду, привязать її коню до хвоста да й пустить його на волю, щоб розніс її.

— Оттак, — сказала Правда, — пропшла вона сьвіт, назад не вернулась.

Порівнюючи отсей варіянт із великоруським у Афанасьєва бачимо, що український варіянт, хоч очевидно виплив із того самого жерела, що й великоруський (коли він у загалї є великоруський), виявляє деякі інтересні відміни. Поперед усього інте-

ресне те, що Правда і Неправда тут жінки, через що й відпадає епізод женячки Правди з царівною. Ми бачили, що варіянт Афанасьєва таки заставляє Правду женити ся з царівною і також не говорить нічого про покаранє Кривди. Се не говорить нічого за більшою прімітівністю українського варіянта; навпаки, бачимо тут зразок консеквентного прикроєня казки, де первісні антаґоністи були мужеського роду, до їх нових імен на мові, що надає тим самим словам женський рід. Із того виходить, що варіянт Афанасьєва, який не вважаючи на недоладність робить Правду мужчиною, мусить бути близший до оріґіналу, як український. За тим самим промовляє також недоладність епізодів варіянта Рудченка про побут осліпленої Правди на дереві і про гулянє під деревом дівчат і парубків, які оказують ся сьвідущими таких секретів, яких не знає Правда і які їм самим було-б далеко простїйше використати (виличенє царівни). Також у самім початку український варіянт обкроєний, бо не знає нічого про суперечку Правди з Неправдою при їх стрічі. Натомісь інтересне закінченє нашого варіянта, з артистичного боку краще від Афанасьєвого, що Правда застає вже Неправду в царськім дворі і там демаскує її перед царем.

Та ми маємо ще один український варіянт сеї казки, тим цікавійший, що записаний іще в XVIII в. в однім руськім рукописі, привезенім д. Гнатюком із села Лїтманової на Спішу в північно-західній Угорщині.

Ось його текст:

Притча ѡ̂ правдѣ и̂ ѡ̂ кривдѣ.

Два дрꙋги и̂доша въ пꙋть далекый, и̂ тѣмъ и̂дꙋщимъ многое време, ѡ̂малѣ брашна въ ѧденїю, єдинъ бо ѿ ныхъ много ѧдѧ все свое брашно поѧт', дрꙋгый же в' малѣ живѧ сѧ въздержа єден' хлѣб' ѧчмѣный, и̂мже и̂ ѡ̂наго несытнаго въспита г҃. дни. позавидѣвши ємꙋ несытный и̂злꙋпи семꙋ ѡ̂чи и̂ взем ѿ него хлѣбъ ѿшедъ ѡ̂стави дрꙋга. слѣпый же не вѣдаше, и̂ли дн҃ь и̂ли нощъ, и̂ тако въ пꙋстины страждꙋще многи часы прилꙋчи сѧ ємꙋ внити въ пꙋстиї дворъ, и̂де же шед в' храминꙋ сѣдѧше. бѣ же тамо соборище бѣсовское, на неже сошедше сѧ бѣсы повѣдаша пред величайшимь бѣсомъ, что и̂ где и̂ ѧкое зло сътворили. ѿ тѣхъ еденъ рече: „Ѧзъ бѣхъ тоѧ̂ нощи в' градѣ Їндїйскомъ Ѳар'сѣ и̂ видѣхъ тамо, ѧко ѿ єдиного и̂сточника воднаго ве° град живетъ. и вергохъ в него камѣн' велїй, и̂же и̂ каплѣ води не и̂мꙋть граждане, а ѡ̂ томъ камени ни єден' не вѣсть (мѣсто пред бѣсы нарекъ), и̂ дали би много злата и̂ сре-

кра, дабы ймъ сіе кто повѣлъ".

Дрꙋгій бѣсъ рекъ: „Азъ в' мимошедшы͡и днь сътворихъ, йже дщеръ недꙋгꙋющи црѧ кипръскаго причастые йз'блева, й то паде под помостъ й жаба зꙗстъ е й бꙋдеть титы, а двица съхнетъ. й аще бы кто сіе цреви повѣлъ, былъ би первый по црѣ в' земли тои".

Йний бѣсъ рече, ꙗко подюсти дрꙋга на дрꙋга, йже ѿ єдень хлѣбъ ѿчи емꙋ йзлꙋпи й взем' хлѣбъ ѿиде. но аще бы вѣдавъ слѣпый ѿ зелїи, єже недалече ѿ зде растетъ, й помастилъ бы ймъ мѣста ѡчи͡и, в той часъ заразъ прозрѣлъ бы. й йныхъ много сътвореныx' злостїй повѣдаша. Слышавъ же сіе слѣпецъ ѡный, нача ползати по травѣ средѣ града того й травою й зелїемъ мѣста ѡчїй мастити. й тако много ползый млѧ сѧ Бгꙋ ѡбрѣте малое зелїе, й потерши ймъ ѡчи прозритъ. й воздавъ хвалꙋ Гдꙋ Бгꙋ йде ѿ тоꙗ пꙋстыни, й пришедъ въ гради ймѧщыѧ люди пыта сѧ къ Ѳарсꙋ Їндїйскомꙋ. к немꙋ же йдꙋще видѣ везꙋщихъ водꙋ за д҃. милъ. й въпроси, ѿкꙋдꙋ сꙋть й чего ради тꙋю водꙋ везꙋть, й оувѣде ѿ ныхъ йде с ними бесѣдꙋꙗ, что бы дали, йже бы повѣлъ, како ймъ вода погибе. й тый рекоша: „Їндїе нашй много бы дали ймѣнїѧ, аще бы кто привернꙋлъ градꙋ водꙋ, ꙗко юж третаꙗ час͛т людїй оумре без' воды, й прочїймъ разыйти сѧ приходитъ". Пришедшꙋ же емꙋ въ Ѳарсъ възвѣстиша ѡ немъ вез'шый водꙋ гражданомъ, й тый шедше к немꙋ молиша его, дабы имъ повѣлъ ѿ погибели воды ихъ й дабы ю привер'нꙋлъ имъ, ѡбѣцꙋюще многы дари дати емꙋ. й той повелѣ всѣмъ людемъ йти во слѣдъ себе й показа ймъ камень лежащъ великїй, йже бѣ ѿтор'гнꙋлъ сѧ ѿ скалы, лежащъ на ѡцѣ вздрое, егоже ледва р҃. йзбраныхъ мꙋжей ѿвер'нꙋти могли. й въ той часъ пойде вода въ градъ, ꙗкоже бысть й прежде. й за тое дали емꙋ колесницꙋ пол'нꙋ злата й сребра, й коней шест', й повелѣша его ѿвести въ Кипръ съ многою честїю.

Й тамо пришедъ прослави сꙗ пред црмъ кипр'скимъ, ꙗко велїе врачество въ Ѳарсѣ людемъ сътвори. й въпрошен бысть ѿ црѧ ѡ недꙋзѣ дщери его, аще бы моглъ ей врачевати. й той ѿвѣща: „Надеждꙋ ймѣю въ Бзѣ, ꙗко й сїе поможеть ми". й повелѣвъ поднѧти помостъ въ храминѣ при недꙋгꙋющой цревнѣ, й ѡбрѣте тамо жабꙋ велми ѡтилꙋю й свѣщꙋ пред нею горѧщꙋю, й оуразꙋмѣвъ, ꙗко в ней стлѧ сꙋть, повелѣ призвати сщ҃еника й сохранно йзнѧти йз' жаби стаꙗ й причастити двцꙋ. внегда сътвориша тако, к тож время ѿпꙋсти недꙋгъ й по маломъ часѣ

здрава бысть дв҃ица. и҆ сътвори его цр҃ь перваго по себѣ, ꙗ҆ко же прежде ѿбѣща, и҆ въ полатахъ своихъ дасть емꙋ жити.

По многом же времени и҆здꙗше той съ множествомъ боѧръ и҆ слꙋгъ своихъ и҆ стрѣте дрꙋга своего, и҆же е҆мꙋ и҆злꙋпи ѿчи за хлѣбъ. и҆ той не познав его просивъ мл҃стынѧ. сей же повелѣвъ емꙋ и҆ти за собою в' полаты, и҆ възъвавъ его дасть емꙋ хлѣби и҆ рече: „Е҆динъ ѹ҆бо шедъ дай кривдѣ, а҆ дрꙋгїй правдѣ, и҆ паки зде прыди҆". ѡ҆н'же ѿвѣщав рече: „Гс҃ди, разꙋмѣю, ꙗко кривда азъ есмь, ѿ правдѣ же не вѣмь, где живетъ". и҆ той рече емꙋ: „Аще не вѣси ѡ҆ правдѣ, дай томꙋ, и҆же еси ѿчи и҆злꙋпилъ за хлѣбъ". сей же ѹ҆боꙗв сꙗ велми паде на нозѣ его и҆ рече: „Гс҃дне мой, прости ми, и҆бо виждꙋ, ꙗ҆ко ты правда е҆си и҆ тебѣ азъ зло сътворихъ". Тогда ѹ҆милосердив' сꙗ правда над кривдою и҆ ѿпꙋстивъ емꙋ содѣꙗнное зло и҆ милостиню емꙋ давъ без' вреда ѿпꙋсти его.

Отсе оповіданє в своїй цілости і в деталях значно відмінне від усїх чотирьох редакцій того типу нашої казки, який ми назвали моралїзаційним, та про те своїм закінченєм виразно манїфестує свою належність до того типу. Початок нашої притчі — брак диспути між мандрівцями про правду, брак закладу і суду та мотивованє вилупленя очий одному мандрівцеви другим, усе те зближує притчу з тими відмінами нашої казки, які ми виключили зі свого огляду власне через те, що в них забуто первісний основний мотив — боротьбу правди з кривдою. Середня часть притчі зближаєть ся до третьої редакції, та закінченє — стріча з кривдником, який став жебраком (сей мотив є у Добшинського), дарованє йому царем-прихильником правди двох хлїбів — з тим, щоб дав один хлїб правдї а другий кривдї, викликане сим признанє кривдника до вини і прощенє його царем, усе те риси оріґінальні, яких не стрічаємо в инших варіянтах нашої казки (остатнїй зрештою є у Мартиновича). Тим цікавійше було би вислїдити жерело, з якого взяв її невідомий компілятор Лїтманівського рукопису. Бо вставлені в притчі назви Індії, Тарса і Кипру можна вважати доказом на те, що автор не взяв сього оповіданя з уст місцевого люду, але мав перед собою якесь писемне жерело, що виразно вказує на Грецію і Византію, або принаймнї на середньовікову латину. Назви Тарсу і Кипру сьвідчили би про традицію хрестових походів, а приплетену до них не до ладу Індію можна би вважати глухим відгуком якоїсь старшої традиції про індійське походженє притчі. Все се очевидно мої догадки, — оріґінал нашої притчі треба-б віднукати, а поки що сю притчу мусимо лишити як эрратичний камінь, Бог зна яким випадком

і звідки занесений на наш ґрунт.

Перейдімо тепер до азіятських варіянтів нашої казки. В самій Індії, як і слід було ждати, в устах люду заховало ся не богато і то пізних та неясних слідів її; їх давно винищено разом із буддизмом. Та все таки в Бенґалю було записане в 70-их роках минулого віку оповідане про те, як один царевич і один син високого поліціянта мандрували по чужім краю. Раз син вояка почав докоряти царевичеви, що він усе робить добро людям. „Я волю чинити їм зло“ — додав він. Царевич почувши се не сказав нічого. Та коли дійшли до криниці і царевич терплячи спрагу просив свого товариша, щоб пустив його на шнурі в криницю, аби напив ся води, товариш пустив його, але не витягши назад пішов геть. Царевич сидячи в криниці чує, як на версї її збирають ся духи і розмовляють. Один говорить про королївську доньку, яку він мучить і нїхто не може його прогнати; другий оповідає, що під поблизьким деревом є пять горшків із золотом, яких одначе нїхто не може взяти, поки не ужиє такого а такого способу. Царевич чує все те, а рано його витягає з криниці прохожий чоловік — властне післанець, що має шукати лїкаря для королївни опанованої демоном; тому, хто її вилїчить, король обіцює пів свого королївства і руку дочки. Царевич уздоровлює королївну, женить ся з нею і видобуває горшки з золотом. Його невірний товариш почувши се ховає ся на ніч у ту саму криницю, та демони розривають його. (Indian Antiquary, 1874, ст. 9, пор. Cosquin, Contes Lorrains I, 91).

Сей варіянт, хоч заховав лише деякі слїди приналежности до того типу, що розібраний висше, цінний для нас як близька анальоґія до того варіянта, який маємо в Тисячі і одній ночи. Абу-Ніют (Добродушний) і Абу-Ніютін (Зрадливий) мандрують; перший просить спустити його до криниці, другий відрізує шнур і лишає його на днї. В ночи два злі духи розмовляють біля криниці про хоробу царівни; Абу-Ніют витягнений рано з криниці йде до царя, уздоровлює царівну і женить ся з нею. Пізнїйше зрадливий довідавши ся про все також ховає ся на ніч до криниці, але демони сердиті за відкритє їх секрету завалюють криницю камінєм і Зрадливий гине.

Та в Індії лишили ся далеко виразнїйші слїди нашої казки по тих окраїнах, де буддизм держав ся найдовше і властиво не був знищений до решти, на півднї біля Цейльона і на півночи у стіп Гімаляї. Південний варіянт, опублїкований у цитованій уже часописї Indian Antiquary 1884, стор. 285, ось як передає

в скороченю Коскен: „Один царь мав сина на імя Субудгі, а його мінїстер мав сина на імя Дурбудгі. Люба девіза царевича була: „Тілько чоловіколюбність усе переможе“, а син мінїстра держав ся зовсім противного прінціпу. Одного дня оба юнаки пішли на лови, а коли царевич докоряв свому другови за його прінціпи, сей скочив на нього, видер йому очи і покинув його. Царевич поволїк ся на помацки аж до храма, до якого йому пощастило трафити, і замкнув ся в нїм. Се був храм страшної богинї Каллї. Богинї власне не було дома, бо вийшла збирати корінє та овочі, — коли-ж вернувши застала двері зачинені, почала грозити зайдї, що вбє його. „Я вже слїпий і напів труп, — відповів царевич, — коли вбєш мене, тим лїпше. А коли навпаки змилуєш ся надімною і вернеш менї зір, то я відчиню двері“. Каллї зголоднїла обіцяла царевичу вислухати його просьбу і він зараз прозрів. Пізнїйше богиня полюбила царевича і сказала йому, що в сусіднім краю царівна ослїпла наслїдком хороби, а цар обіцяв своє царство й дочку тому, хто вилїчить її. І богиня додала: „Прикладай три днї з ряду до очий царівни по троха сьвяченого попелу з мого вівтаря, а четвертого дня вона прозрить“. Царевич слухає її ради, вилїчує царівну і женить ся з нею. Пізнїйше він здибає Дурбудгі, який волею долї зійшов на жебрака і якого постигає належна кара (Cosquin op. cit. 94).

Ще виразнїйше заховав ся слїд розширеня нашої казки і то власне в формі зближеній до нашої другої редакції, в північній Індії, в Камаонї у стіп Гімаляї. Росийський учений Минаєв записав тут між иншими ось яку казку: „Був раз син богача і син брагмана. Перший говорив: „Гріх панує в сьвітї“. „Нї, — відповідав син брагмана, — закон панує в сьвітї“. — „Добре, — сказав перший, — розпитаємо чотирьох людий. Коли вони скажуть, що гріх панує в сьвіті, я відрубаю тобі руки й ноги; а коли скажуть, що правда панує, ти відрубаєш менї“. Пустили ся в дорогу і здибали корову. Питають її: „Що панує в сьвіті, гріх чи закон?“ — „Гріх панує, — відповіла корова, — а закона зовсім нема. Дім мойого пана повен мойого потомства, а отсе мій пан не дивлячись на мою старість прогнав мене в лїс“ [1]). Далї здибали брагмана, якого дїти на старість прогнали з дому, далї медведя і льва, які жалують ся, що хоч жиють собі в лїсі, люди й тут

[1]) В Індіях, ях відомо, не вільно різати корови.

[2]) Д. Минаевъ, Индѣйскія сказки и легенды (Журналъ министерства нар. просвѣщенія 1877 р. N. 16).

не дають їм спокою; одним словом, усї сьвідки потвердили, що гріх, а не закон панує на сьвіті. Тодї син богача обрубав синови брагмана руки й ноги і покинув його в лїсі. Сей пробув тут 12 літ сидячи в дуплї одного дорева. Одного разу він підслухав розмову демона, медведя, тиґра і льва, які говорили, що в вершку сього дерева гнїздить ся птах, а його помет має таку силу, що хто помаже собі ним руки й ноги, буде здоров. А инший із розмовників додав, що під сим деревом закопані два кітли повні гроший. Син брагмана помазав собі руки й ноги і вони стали знов цїлі, а пару літ по тім по смерти короля народ вибрав його королем, і тодї він відкопав із під дерева також горшки з грішми. Тодї син богача почувши се прийшов до сина брагмана і просив його, щоб сей обрубав йому руки й ноги і покинув його в лїсі під тим деревом; син брагмана зразу не хотів, потім згодив ся, та в дуплї дерева знайшли його нічю ті самі розмовники і роздерли [2]).

Кірґізька казка, записана Радловим у південній Сібірі, зближуєть ся подекуди з тою відміною першої редакції нашої казки, яку маємо у Рудченка. Добрий і Злий мандрують разом. Спершу оба їдять засоби Доброго, але коли їх не стало, Злий не хоче Доброму дати нічого, але зразу обрізує йому за троха страви вуха, а потім видовбує очи. Нарештї покидає його в лїсі. Надходять три звірі, тиґр, лис і вовк. Вовк говорить, що в тім лїсї є дві трепети, які вилїчують у людий очи й вуха, хоч би їх у них і зовсім не було. Тиґр каже, що є тут такий пес, якого кости воскрешають мертвих. Лис знає місце, де лежить груда золота велика як голова. Добрий користуєть ся тими звістками, відзискує здоровлє, воскрешає короля, який дає йому свою дочку за жінку. В кінці здибає свого колишнього товариша, який почувши про його щастє просить його, щоб відрізав йому вуха і вибрав очи і завів його на те місце в лїсі. Сей виконав його просьбу, а звірі пожерли його [1]).

А сягаючи в глуб, у давнину, знаходимо ось який, також пізний і иншими елементами підмішаний варіянт у санскритській збірцї Дзанґлун, зложеній десь у перших віках нашої ери, та захованій лише в тибетському перекладі в великій буддийській енциклопедії званій Канджур. Подаємо се оповіданє в скороченю на основі німецького перекладу, доконаного петербурським орієнталі-

---

[1]) W. Radloff, Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Südsibiriens. S. Petersburg 1866—1872, III, ст. 343.

стом А. Шіфнером:

У одного царя були два сини Кшемамкара, роджений під щасливою звіздою, і Панамкара, роджений під нещасною звіздою. Коли оба доросли, вибрав ся Кшемамкара в дорогу на море, щоб купецтвом доробити ся маєтку. Панамкара випросив ся у батька також у дорогу з братом міркуючи на морі при нагоді вбити брата і самому стати царем. Їх подорож була щаслива, вони зібрали на однім острові богато дорогого каміня і вертали до дому. Кшемамкара з обережности повкладав найдіро́жші штуки каміня у свій черес. Та ось недалеко берега корабель розбив ся. Панамкара вхопив ся старшого брата за шию і сей витяг його з тяжким трудом на берег. Та коли тут Кшемамкара тяжко стомлений заснув, ізняв Панамкара з нього черес, виколов сонному терном обі оції і пішов до дому. Осліпленого приймають пастухи, потім він ходить від хати до хати заробляючи на хліб грою на лютні. Тимчасом умер батько обох царевичів, а Панамкара розголосивши скрізь, що старший брат утонув у морі, став сам царем і захотів оженити ся з царівною, що перед тим була нареченою Кшемамкари. Царівна одначе заявила батькови, що сама хоче собі вибрати мужа, нехай батько велитъ „позамітати місто“ і оголосити, аби всї, хто має охоту, збирали ся на вибір. Іде туди і Кшемамкара і коли царівна почула його гру, вибрала його. Всї люди здивували ся, батько докоряє дочці і велить їй іти до того, кого собі вибрала. „Вона пішла до нього — подаю сей інтересний уступ у дословнім перекладі, — і сказала:

— Я вибрала тебе собі на мужа.

— Се ти не добре зробила, — відповів він. — А може ти думала: коли се так і отсей сліпий, то я можу забавляти ся з иншим мужчиною?

— Я не така, — відповіла вона, — щоб робити такі діла.

— А який же доказ даси на се? — мовив він.

Вона відповіла і почала божити ся:

— Коли се правда і моя божба правдива, що я полюбила тілько царевича Кшемамкару і тебе і нікого иншого, то нехай силою тої правди і божби на неї одно твоє око стане таке, як було вперед!

І зараз по тій божбі стало одно його око таке, як було вперед, і він мовив:

— Се я сам Кшемамкара, а се мій брат Панамкара поробив менї таке.

— А який же доказ — мовила вона — даси на те, що ти сам царевич Кшемамкара?

І він почав божити ся.

— Коли се правда і моя божба вірна, що хоч Панамкара виколов менї очи, я анї крихти не серджу ся на нього, то нехай наслїдком сеї правди і божби моє друге око стане таке, як було вперед.

І скоро вимовив отсю божбу, його друге око стало таке, як було вперед. Тодї царівна пішла з Кшемамкарою, що вже не був калїкою, до свого батька і сказала:

— Таточку, отсе й є сам Кшемамкара.

Коли цар не хотїв няти віри, вона оповіла все що стало ся; цар дивував ся дуже, віддав ущасливлений свою дочку за Кшемамкару, пішов із великим військом до того міста, прогнав Панамкару з панованя і поставив Кшемамкару на царство його батька[1]).

Коли Р. Келєр орік, що се оповіданє тілько одним мотивом, а власне ослїпленєм брата братом, притикає до казок нашого циклю, то докладне порівнанє варіянтів показує зовсїм противне: бачимо тут немов у клубку змотані до купи ріжні мотиви, що потім являють ся окремо розвиті в ріжних західнїх варіянтах. Що супірники — брати, зближує оповіданє до наших варіянтів четвертої редакції; що вони займають ся торговлею і ослїплений тратить також маєток, нагадує другу редакцію. Певне, спосіб, як ослїплений відзискує зір і здобуває руку царівни, тут відмінний від усїх звісних у Европі редакцій, але власне закінченє сього оповіданя сьвідчить найкраще про його належність до сього циклю. В европейських і нових азийських варіянтах праведний тратить зір через програний заклад за правду; тут він силою правди своїх слів і своєї нареченої відзискує зір. Поклик до висшої, вселюдської правди тут так само, як і в нашій рукописній притчі, з початку перенесений на кінець оповіданя і стверджуєть ся дїлами.

В доступних менї буддийських оповіданях можна би набрати ще немало таких, де виступають поодинокі мотиви нашого казкового циклю. Суперечки учеників Будди за ріжні прінціпи трафляють ся часто в оповіданях про житє і перероджіня Будди. І так у книзї Bhadra Kalpavadana оповідає Будда, що син царя Анджана в Бенаресї, Пунняварта (Сьвятий) зайшов раз у суперечку з чотирма синами царських дорадників за те, яка прикмета лїпша. Один стояв за мужність, другий за штуку, третїй за красоту, че-

[1]) A. Schiefner, Indische Erzählungen N. XVI (Mélanges asiatiques tirés du bulletin de l' Académie imperiale des sciences à St. Petersbourg, t. VIII, 1877) ст. 123.

твертий за розум, а Пунянанта за сьвятість. Для рішеня суперечки вони беруть досьвід: кождий із супірників іде до міста і випробовує на собі вартість даної прикмети; всї оказують ся добрі, та сьвятість найліпша, бо її защитник здобуває корону[1]). В иншім оповіданю в тибетській збірці Канджурі перечать ся самі ученики Будди, і Будда рішає їх суперечку оповіданєм про Цунябаля, який також у подібнім спорі став на тім, що найкраща людська прикмета — сьвятість і доказав се дїлами, запомагаючи бідного чоловіка і давши раз для вратованя одного чоловіка відрубати собі руки й ноги. Силою Індри йому відростають ті члени і його вибирають царем (тамже 78, пор. Th. Benfey, Pantschatantra II, 535—537).

Так само мотив потираня очий чудесною, сьвятою травою дуже часто являєть ся в буддийських оповіданях, може як відгук якоїсь символїчної церемонії (Ольденбургъ, op. cit. 56—57); чудодійна трава називаєть ся раз Amog̱ha, то знов Çaṅkhanabhi; потерши нею очи чоловік може спокійно глядїти на всякі страховища, яких би інакше не видержав. Так само популярний у буддистів мотив дерева, що служить житлом пустинників і аскетів, місцем глубоких роздумувань і духового просьвітлїня Будди, а також місцем побуту або періодичних зібрань злих духів (ракшази), божеств або звірів, які в буддийських оповіданях говорять і почувають зовсїм так як люди. Тай сам мотив протиставленя Правди як першого божого твору Неправдї — творови „Неприязни“, себто злого духа, не зовсїм укладаєть ся в християнську доґматику, по якій злий демон зовсїм позбавлений творчої сили. Ми вже бачили на початку IV роздїлу отсеї розвідки, що жерела сього контрасту і навіть жерела його лїтературних оброблень треба шукати на сходї, в маздейськім дуалїзмі, який ставить обік себе рівнорядними творцями добрий і злий прінціп, Агура-Мазду і Анґра-Майнїюса. В маздейськім „вірую“ говорить ся: „Відрікаю ся девів. Заявляю себе маздейцем і заратустріянцем. Усе добре признаю дїлом Агура-Мазди, істоти совершенної“[2]). Одна з головних точок маздейської віри та, що Анґра-Майнїюс як перший свій твір сотворив Дагаку, дракона, який піддав першу брехню першому чоловікови (чи першому цареви) Їмі і тим довів його до утрати „трьох ласк“, при чім перша ласка власне була правда, яку взяв від нього Мітра,

[1]) Сергій Ольденбургъ, Буддійскія легенды, часть первая. Bhadrakalpavadana. Jatakamala. Спб. 1894, ст. 18—20.

[2]) E. Levêque, Les mythes et les légendes de l' Inde et la Perse. Paris 1880, стор. 235.

бог сьвітла і правди[1]). В пізнійшій перерібці і в формі, яка ще більше нагадує і старогрецьку алеґорію про Геракля і наше старе Слово про правду і неправду, маємо сей мотив у повісти про спокушуванє Будди злим демоном Ма́рою, що містить ся в найстарших буддійських книгах і то як південного, так і північного канону. В південнім канонї се оповіданє має титул Padhana-Sutta і творить частину славної книги Sutta-Nipata, „одної з найкращих книг старого південного буддизму", як каже один дослїдник[2]). Берлїнський орієнталїст Ольденберґ доказав, що в головній біоґрафії Будди північного канону, в книзї Lalita-Vistara, містить ся те саме оповіданє, майже дословно перекладене з язика палї на санскрит. Подаю тут свій переклад сеї глави Сутта-Нїпати, передаючи по змозї дословно переклад Віндіша:

Пісня про високе змаганнє.

До нього, що змагав до висшої мети
над рікою Нераньджара,
що по борнї тонув в задумі,
щоб осягнути супокій нірвани,
прийшов Намучі (Мара), любе слово
випускаючи із уст:
„Вихуд ти і вигляд твій мізерний,
недалека смерть твоя.
Тисяча частин уже завмерла,
лиш одна частина в тобі ще жива.
Аджеж краще жить живому!
Живши можеш ти добро творить!
От як жити меш побожно,
жертви приноситимеш всепальні,
назбираєш добрих діл богато!
А отся борня — по що тобі?
В тій борнї важкий би шлях верстати,
важко йти, ще важче до мети дійти!"
От таке вимовлюючи слово
станув Мара біля Будди.
І до Мари, що таке балакав,
ось що вимовив сьвятий:

„О легко́душе, недобрий,
власний зиск привів тебе сюди!
Добре дїло не подасть менї
нї найменшого пожитку!
Тим, кому благі дїла корисні,
тим се, Маро, говори!
В мене віра є, геройська сила,
і знаня у мене теж чимало, —
щож мене ти про житє питаєш,
як я так змагаюсь до своєї цїли!
Адже вітер сушить
навіть рік сих хвилї,
чомже би не мав і кров мою сушити,
поки я йду до своєї цїли!
А як кров висиха,
висиха також жовч і вся слизь·
а як мясо щеза,
заспокоюєть ся дух
і зміцняєть ся моя увага
і знанє і міць душевна.
Оттак змагаючись дійшов я
аж до смертно́го болю,

[1]) Див. про се Fr. Windischmann, Zoroastrische Studien. Berlin 1863, стор. 27—29.
[2]) Ernst Windisch, Māra und Buddha, Leipzig 1895, ст. 1.

і дух мій не глядить уже
на радощі сьвіта.
Глянь на чистоту живого твору!
Бажаня, се першеє військо твоє,
друге́ невдоволенєм зветь ся,
а третє, се голод і спрага,
четверте захланністю звуть,
а пяте, се тупість, лінивство,
а шесте зоветь ся трівога,
а семе, се сумнів, а осьме
се гордощі і лицемірство,
і зиски і слава і честь,
повага брехнею здобута,
що високо ставить самого себе
а иньших нізащо цінує.
Отсе твоє військо, Намучі,
се чорні потуги твої! [поборе,
Ніхто, що не вдав ся героєм, його не
побідної роскоші взнать не здола!
Тьфу на житє сього сьвіта!
Краще нищителька смерть!
Смерть у борні мені краще,
ніж побідженому жить.
Бачу з усїх сторін військо,
Ма́ру у зброї, полки́ на слонах, -
от і виходжу до бою,
щоб він із місця не зрушив мене.
Те твоє військо, що люди
разом з богами не можуть здолїть,
я його своїм знанєм розпорошу,
як неопалений горщик водою.
Я уярмив всї бажаня,
я укріпив свою ввагу,
так помандрую від краю до краю,
всякі народи піду навертать.
Без легкодумства, і сьвідомі цїли,
сповняючи мій заповіт,
підуть вони, хоч тобі її як се не мило,
там, де печалї нема".

Мара мовить:

Сїм лїт я крок у крок
за сим сьвятим ходив,
і не знахо́див на́годи
до вважно сьвідущого як підійти.
Довкола каменя, що виглядав як сало,
ворона лїтала:
„Ачей я знайду тут щось дуже смачненьке,
ачей посмакую немало!"
Смачного нїчого у нїм не знайшовши
злетїла ворона сьвітами...
Як тая ворона від камня сердита.
так я лечу геть від Ґотами".

Оттак пригнїчений журбою
він випустив лютню з руки,
і засумований безмірно
у тїй хвилинї демон щез.

Певно, в инших буддійських книгах віднайдуть ся инші перерібки сеї поемки, ще близші до тих паростий, що в середнїх віках зайшли до Европи; та вже й тепер, надію ся, видно досить виразно, як усї ті европейські парости коли не одним, то другим мотивом, а головно своєю ідейною основою, на скілько вона зовсїм не затемнила ся по дорозї та протягом столїть, показують на свою далеку індійську, буддійську батьківщину.

КОЛИ СФАБРИКОВАНА ГРАМОТА ЛЮБАРТА ЛУЦЬКІЙ КАТЕДРІ?

Критична замітка **М. Грушевського.**

(З поводу статї Д. Щербаковського: Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Іоанна Богослова 1322 г.)[1].

Любартова грамота, дана луцькій катедрі, одними дослідниками приймала ся за автентичну, иньшими за фальсифікат, але голословно, без близших мотивів; тому що деякі дослідники, уважаючи сей привилей за автентичний, робили з нього ріжні, досить далекосяглі виводи, оден з молодих приятелів історичної науки — Д. Щербаковський підняв ся докладнійшої аналізи грамоти. Хоч її неавтентичність о стільки очевидна при побіжнім навіть погляді, що для сього одного може й шкода було б робити такі заходи, одначе студіованнє фальсифіката нераз дає о стільки цікаві факти, що роботу таку ніяк не можна уважати зайвою.

Аналізуючи зміст грамоти, автор приходить до виводу, що вона складаєть ся з двох частин — старшої, що містить надання сіл Рожища й Теремного (до слів „паки же, снаднейшого“)[2], і новійшої — дальшої частини. Перша частина по його гадцї може бути грамотою Любарта, але не з 1320-х, а з останніх літ його житя, друга сфабрикована при предложенню грамоти для потвердження в. кн. Олександру в 1490-х рр., правдоподібно еп. Єфремом.

---

[1]) Чтенія київські т. XVIII, вип. 3—4, 1905, ст. 61—70.

[2]) Архивъ Югозап. Рос. І. VI, с. 2 in fine.

Спостереженнє автора, що перша частина грамоти має більш архаїчний характер, ніж друга, зовсім справедливе. Він одначе не помітив, що terminus non post сфабрикования грамоти в її нинїшній формі являєть ся не кінець XV віка, а значно пізнійші часи. Він виходив з дати потвердження її в. кн. Олександром, але не помітив, що се потвердженнє також фальшиве. Тим часом се зовсїм певно. Вже сама титулятура, вступна й кінцева формула се показують; грамоту предкладає епископ „луцький і острозький“ (sic) Єфрем, тим часом як владикою луцьким тоді був Кирил, а Єфрема знаємо за часів Свитригайла. Стилїзація й зміст нїби предложеної до потвердження грамоти також виразно вказують, що маємо до дїла з фабрикатом не кінця XV в., а значно пізнїйшим: його мова (властиво — його другої частини) пізнїйша, а в змістї маємо такі точки, які виразно вказують на певні змагання кінця XVI і початку XVII в., як наприклад:

„маєт... владыка... и вси наступники єго... пры насъ и пры советахъ князевъ и бояръ нашихъ радити и советовати“

„никакоже паче благословения єго... дидаскалию основати, мети ставропию, но во всемъ єму яко настоятелю повиноватись...“

Перша точка, очевидно, стоїть в звязку з змаганнями владиків-уніятів дістати місця в сенатї, друга — з боротьбою їх з брацтвами, які по уніятським „артикулам“ могли істнувати тільки під властию й послушністю владиків-уніятів. І так перед нами уніятський фальсифікат початку XVII віку, з певними тенденціями уніятської єрархії.

Перша половина грамоти (наданнє Рожища і Теремного) старша, але бачити в ній автентичну грамоту Любарта, хоч би і з останнїх літ його житя, трудно. Полишаючи на боцї деякі стилїстичні чи язикові подробиці, на мій погляд головну трудність робить ся незвичайна докладність в описи границь наданих сїл. Така докладність звичайно являєть ся фактом пізнїйшим: не тодї як маєтність доперва надають, а як володїннє нею й його границї стають спірними. Коли до сього додати брак дати, слїдів якоїсь автентичної кінцевої формули і т. и., то з усякою правдоподібністю мусимо уважати ту першу половину грамоти пізнїйшою записею про Любартове наданнє, не так може з кінця XIV, як з XV віка.

14 (27). I. 06.

З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р.

(ВИБІР ІВАНА КАПУЩАКА).

Подав **Іван Кревецький.**

Дня 16 мая 1848 р. австрійський уряд під напором віденської революції відкликав накинений конституцийний закон з 25 цьвітня, а цісар заявив ся за скликаннєм Законодатної Ради, що сама мала би виробити підстави нового конституцийного устрою Австрії. Відповідно до сього міністерство зарядило, щоби вибір послів до будучої австрійської Конституанти відбув ся в найкоротшім часї на підставі „тимчасового порядку" з дня 9 мая з деякими незначними тільки змінами[1]).

---

[1]) Дня 9 мая вийшов цїсарський манїфест у Відні, який оголосив тимчасовий порядок виборів до державної Ради, опертий на конституцийних прінціпах з дня 25 цьвітня 1848 р. Нове міністерське розпорядженнє з дня 1 червня заводило тільки ту зміну, що право бути вибраним послом мав кождий, хто скінчив 24 рік житя, а не як перше 30-тий і що змінено двопалатний склад Державної Ради на однопалатний. Зрештою „тимчасовий порядок" лишив ся правосильним і по відкликанню конституції з дня 25 цьвітня і на його підставі відбули ся перші вибори в цілій Австрії з виїмкою Угорщини. Всїх послів відповідно до того „порядку" було 383 (на 17.539.669 людности — значить 1 посол на 45.785 голов), з того з Галичини — 96 (на 4.627.620 — значить 1 посол на 48.204 гол.), а то з сїл — 89, з міст — 7 (Львів — 3, Броди — 1, Тернопіль — 1, Станїславів — 1, Перемишль — 1); Буковина вибирала 8 послів (на 352.588 — значить 1 пос. на 44.073 гол.), а то зі сїл — 7 пос., з міст — 1 (Чернівцї). Крім того Краківський округ вибирав 4 пос. на 150.000 людности (1 пос. на 37.500 гол.), а то зі сїл — 2, зі самого Кракова — 2. Як видко отже, один посол не репрезентував всюди такої самої скількости виборців, не

Коли звістки про те дійшла до Галичини, зараз зачав ся тут живий виборчий рух. Зі сторони Поляків провід у виборчій акції взяла в свої руки львівська політична орґанізація т. зв. „Rada Narodowa", зі сторони Русинів анальоґічна „Головна Рада Руська", а властиво ґубернатор краю ґр. Стадіон. Перша вела виборчу кампанію при помочи своїх філій по провінції т. зв. „Rad Obwodowych", відозв, делеґатів, які посилала зі Львова на провінцію[1]) й ин., друга при помочи провінціяльних комітетів, „Зорі Галицької" й цілої фаланґи німецьких й чеських урядників, які в східній части краю підпирали руські кандидатури як офіціяльні. „Уряд, каже автор „Polnische Revolutionen"[2]), числив при виборах тільки на сільські округи й зовсім не завдавав собі труду впливати на міські, хиба там, де через полученнє міст і сїл могла вийти правдоподібна побіда. Стадіон мав свої природні виборчі комітети по цілім краю: були то окружні урядники, за якими безуслівно йшли селяни, коли тільки могли своїм здоровим розумом зрозуміти се, що їм радили. Стадіон знав, що при ріжнородности австрійських ідіомів урядовою мовою в державній раді може бути тільки німецька, а також і те, що велике число галицьких селян навіть не буде могти слїдити за ходом парляментарних дебат. При всім тім одначе підтримував він селян в їх намірі вибирати послами передовсім подібних їм селян. Стадіон пізнав

зважаючи навіть на виразне застереженнє в тій справі в § 19 згаданого „порядку": „Для кождих 50.000 вибираєть ся одного посла". Кожда громада, що числила над 250 мешканців, становила один виборчий округ, що давав одного виборця; кождих дальших 500 давало право до дальшого 1 виборця. Право голосовання мали: всї австрійські горожани краю без ріжниці віроісповідання, що пережили 24 літ; 2) що користують ся свобідно горожанськими правами; 3) що мешкають у виборчім окрузї стало від шістьох місяців; права голосовання не мали робітники, нї зарібники, що жили з денного чи тижневого зарібку. Голосувати можна було письменно чи устно. Голосованнє було тайне. Послам визначували ся кошта подорожі 2 зр. за кожду милю дороги і 200 зр. місячної пенсії (пор. Provisorische Wahlordnung zur Verfassungs-Urkunde vom 25 April 1848 з датою „Wien am 9 Mai 1848", а також мінїстерське розпорядженнє з дня 1 червня 1848 р. п. з: Kundmachung).

[1]) Stanisław Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Lwów, 1894. T. II, ст. 283.

[2]) Polnische Revolutionen, Erinnerungen aus Galizien. Prag, 1863. Ст. 303 – 4; також Дм. Вѣнцковскій, Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинѣ. Львовъ, 1892, ст. 42.

справедливо, що в Австрії брак не талантів, але правдивих патріотів і тому настрій галицьких селян був для нього неоціненим скарбом. Стадіон був певний, що селяне при кождій нагоді, в кождій справі станутъ як один разом із ним в обороні Австрії, тому порадив виборчим округам вибирати селян, одначе з тим застереженнєм, аби першенство мали ті, що розуміють німецьку мову".

І виборчі округи пішли за „порадою" ґр. Стадіона! „Самі селяне, каже дальше згаданий висше автор[1]), живо аґітували за сим чи тим з їх мужів довіря, одначе против усїх польських виборчих інтриґ і кандидатів заховували ся всюди однаково відпорно. Русини аґітували дуже практично через своє сільське духовенство, якого великий вплив на руські сільські громади виявив ся тепер вповні. З неменьшою ревністю підпирали змагання руської партії урядники в східній Галичині, переважно австрійські Німцї й Чехи, бо руські кандидати виступали заразом кандидатами уряду". Результат галицьких виборів був такий: На 96 послів, вибраних з Галичини, було 38 селян[2]), що йшли у всїм сліпо за своїм політичним провідником. На 37 Русинів із Галичини й Буковини було селян 26[3]); решту руських послів становили сьвященики й урядники, що з малими виїмками[4]) йшли разом зі Стадіоном. Сам ґр. Стадіон був вибраний послом аж з 2 виборчих округів:

---

[1]) Polnische Revolutionen, ibid.

[2]) Karol Widman, Franciszek Smolka jego życie i zawód publiczny. Od roku 1810—1849. Lwów, 1886, ст. 191.

[3]) Що тикаєть ся числа й поіменного списку руських послів до віденського парляменту в 1848 р., то ріжні автори подають ріжно (пор. K. Widman, Franciszek Smolka.. дод. I; Иванъ Ем. Левицкій, Галицко-руская Библіографія XIX столѣтя, Льв., 1888. Т. I, ст. 31; Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ, Льв., 1890, ст. 72—73; Дм. Вѣнцковскій, Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинѣ, Льв., 1892, ст 44—45; Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848), ст. 263—265); Lemberger Zeitung, 1848, N. 74. Verzeichniss der zum Reichstage in Wien gewählten Abgeordneten — вислїд виборів з 75 виборчих округів Галичини й Буковини). Докладний провірений реєстр руських послів із 1848 р. подамо незабаром осібно.

[4]) Не йшли разом із руськими послами: Александер Добрянський, руський сьвященик, вибраний у Сяноцї (пор. Дм. Вѣнцковскій, op. cit. ст. 45) і Кирило Вінковський, адюнкт при фінансовій прокураторії у Львові, вибраний у Яворові (пор. Ив. Ем. Левицкій, op. cit. ст. 31).

Руської Рави й Сокаля[1]). Всї иньші неофіціяльні руські кандидатури, переважно руські сьвященики, поперепадали, часом, що правда, кількома тільки голосами[2]).

Як відбували ся ті перші у нас конституцийні вибори, про те нема дотепер ніякої спеціяльної праці, ні навіть оголошених матеріялів. Невеличкі фраґменти з поодиноких округів, розкинені по тогочасних галицьких часописях і кілька загальнїйших характеристик у поодиноких підручниках до історії 1848 р. ніяк не всилї відтворити перед нами того живого конституцийного руху, який потряс перший раз галицькою провінцією австрійської монархії. Цїлий документальний матеріял до історії виборчої кампанії в 1848 р. захований старанно в архивах львівського намісництва чи віденського міністерства й доступ до них звичайному історикови поки що запертий.

Та з одного повіту, солотвинського (у станиславівськім округї) виборчі акти є в наших руках, а то завдяки звісному вже в історії 1848 р. Остерманови. Він будучи тодї окружним комісарем у Станиславові, перевів з рамени станиславівського староства солотвинські вибори у всїх їх стадіях і полишив про них докладні записки в своїй т. зв. „Хронїцї“[3]).

Вже дня 3 червня 1848 р., каже він[4]), розкинула станиславівська Rada Obwodowa друковану відозву в польській, руській і німецькій мові п. з Widozwa do bratej miszczaniw, selaniw i żydiw[5]). Відозва, пояснивши найперше, що таке конституція, хто має право вибирати посла й яка його компетенція, накликує селян вибирати послами таких людий, що платять податки й самі двигають державні тягарі.

---

[1]) Lemberger Zeitung, 1848, N. 74, ст. 630.

[2]) Пр. у солотвинськім повітї, де против офіціяльної кандидатури селянина Івана Капущака поважив ся кандидовати руський сьвященик із Козульки А. Дуткевич; перший дістав 57 голосів, другий — 40, три иньші кандидати разом — 6 (пор. виборчі акти — дальше).

[3]) „Im Grunde kreisämtlichen Auftrags vom 25 Mai 1848, Z. 501. habe ich in der Zeit vom 28 Mai bis 15 Juni 1848 die Amtshandlung zur Wahl eines Abgeordneten für den Konstituirenden Reichstag in allen Stadien durchgeführt (див. Хронїка Остермана; рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, N. 19. T. I, ст. 408—414).

[4]) Op. cit. ст. 413.

[5]) Відозва ся, незазначена в „Галицько-руській Бібліоґрафії“ Ів. Ем. Левицького, була передрукована дром. Ів. Франком в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXII (Miscellanea, ст. 7—8) із деякими сумнївами що до року й місця видання. Остерман подає її цїлу.

„Kotryj tych tiehariw ne dwyhaje, czyż może win protiw tomu powstawaty, szczo ho ne dolehaje? Chtož, skažit bratia, takych tiehariw ne dwyhaje? Uridnyk płatnyj! Win bere z kasy pensyju, z naszych podatkiw zberajut sia w kasi broszi, im bilsze podatkiw tym bilsze hroszyj w kasi cyrkularnoj, im bilsze hroszyj w kasi cyrkularnoj, tém bilsze pensyja uridnika. Uridnyk z kasy płaczenyj, choć by buw mudrym i poctywym czołowikom, bude zawsze na toje powstawaty, aby podatki buły jak najbilszi, bo jak mali podatki, to menszy hroszyj w kasi cyrkularnoj, a im mensze hroszyj w kasi, to mensza musyt buty pensyja, a uridnyk toho ne chocze. A do toho uridnyk czużostoronny, szczo tylko za pensiow do naszoho kraiu prychodyt, ne umijuszczy ani po polskie ani po ruskie, ani sia z wamy rozmowyty, ani waszych potrib, jako neswojak wyrozumity ne może. Gazda sam znaje najlipsze, szczo dla hromady potreba. Dla toho bratia moi wyberajte na deputowanych waszych, mudrych świaszczennykiw, mudrych, poctywych i Boha myłujuszczych paniw selskich, a teper waszych susidiw, takož zacnych pocesoriw, sprawedływych i ludzkich mandatoriw, poctywych arendariw, kupciw, słowom odnym ludyj piśmennych, Bohu i ludiom myłych, bo poctywist', retelnist', lubwa chrystyjańska z mudrotow i rozumom złuczena ne dajut nikomu uczynyty krywdy. A kołybyśte ne znały meży wamy czołowika pyśmennoho, szczoby hoden buw waszoi ufnosty, to wyberajte z pomeży selaniw mudroho, retelnoho, prawolubnoho i sumlinnoho czołowika, a takij deputowanyj bude lipsze praw waszych boronyty, niż jakiej czużostoronnyj, a do toho z waszych podatkiw płatnyj“.

Вкінці відозва пояснює фінансові сторони пословання й грозить проклоном дітий, коли би батьки вибрали лихих послів, бо „łychey dypotowanyj zapropastyt wasze dobro, a dobry, poctywy i mudryj hołosom swoim dokaże, że wam bude lipsze na switi!“

Що робило ся підчас виборів у станиславівськім окрузї зі сторони Русинів, про те маємо тільки одну дуже загальну згадку в спомипах сучасника о. А П. Ш(анковського) п. з. Воспоминанія изъ недавной бывальщины[1]). „Що тикаєть ся виборів до т. зв. „Reichstag-у“, каже він, то наслїдком доброї аґітації зі сторони руської ради випали вони в нашім (станиславівськім) окрузї гарно. Місто С(таниславів) вибрав собі жида, а з округа вийшли послами: ґімн. проф. Е. Пр(окопчиц), о. Гр. Ш(ашкевич) і Кир. Бл(онський), і двох селян — дяк

[1]) Родимый листокъ (Чернівцї), 1880, ч. 6.

Капущак з Ляховець і господар Гринь Петришин з Хриплина". Яка одначе була та аґітація, про те нема ніякої звістки ні у висше згаданих споминах, ні у тодїшній „Зорі Галицькій"[1]). Правдоподібно відіграли тут (невважаючи на заказ мінїстра й ґубернатора)[2]) певну ролю старостинські урядники, яких багато належало тоді до станиславівської „Руської Ради"[3]). Самі правибори відбули ся досить гладко, тільки в однім Пацикові не прийшло чомусь до вибору виборців[4]); за те участь правиборців була взагалї слаба (49·60 $^0/_0$!). Всїх виборців у солотвинськім повітї вийшло 103; крім того 2 виборцї були призначені для Пацикова. Цікава одначе статистика виборців по станам: на

---

[1]) В ч. 5 „Зорі Галицької" находимо тільки таку замітку: „Наша рада головна вô Львовѣ выробила розправу о выборахъ, и тую якъ найскорше на кôлькадесять рукъ ôдписавши розôслала во всѣ стороны Галиччины. Теперь довѣдуємо ся, що тая розправа по бôльшей части на призначене мѣсце не подоходила, и такъ нашіи люди зъ неи непожиткували. Поневажъ уже выборы розпочати, и по многыхъ мѣсцяхъ, якъ чуємо, неправильно, несправедливе и противъ найвишшому патентови зъ дня 9-го Мая т. р. зроблена, коротко тôлько скажемо, якъ тіи выборы маютъ ся робити, абы єще денекуда, де єще выборôвъ не було, ведля того при нихъ поступити, або де тіи выборы зле и противъ праву ся зробили, ихъ уневажнити, и о тоє ся постарати, абы выборы другый разъ ся належите зробили". Дальше йде інструкція, як переводити вибори (пор. статю „Слово о выборахъ на соборъ Вѣденьскый").

[2]) Дня 5 червня 1848 р. видав мінїстер таке розпорядженнє до ґубернатора: „Ваша Ексцеленціє! Маю надїю, що при виборах, які як раз мають відбути ся, доложите всїх змагань, щоби не викликати найменшого підозріння, наче б вибори до конституанти (constituirende Reichsversammlung) відбували ся під впливом уряду; противно, як найострійше накажите підчиненим собі орґанам, щоби стримали ся від всякого впливу на вибори, аби тим способом не обмежити свободи нїякого горожанина, що покликаний до виборів. Одначе з того не виходить, щоби передовсїм по селах не звернути уваги як правиборців, так і виборців на незвичайну вагу акту, до якого приступають, на суть конституції, на права й горожанські обовязки, на всї ті важні задачі, яких розвязки ждемо від сойму — тільки щоб те поясниюваннє й поучуваннє селян було повірене спокійним, умірковании людям, що мають у народу довірє, і відбувало ся не тайно, але зовсїм явно й публично". Дня 8 червня розіслав ґубернатор циркуляр у тім дусї до поодиноких староств, а ті знов окружним комісарам. Остерман дістав його дня 12 червня (Хронїка Остермана; рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19, т. I, ст. 408).

[3]) Родимый Листокъ, 1880 р., ч. 4, ст. 56: Воспоминанія изъ недавной бывальщины.

[4]) Хронїка Остермана (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19. Т. I, ст. 408).

всіх 103 було селян і дрібних ремісників — 81, руських сьвящеників — 11, останнї 11 — урядники, Жиди й ин.

Вибори відбули ся дня 14 червня в Солотвинї, куди прибули всї 103 виборцї. Провід у виборчій комісії мав о. Андрій Дуткевич, руський сьвященик із Козульни, а членами її були: Андрій Гуменюк, слюсар з Богородчан; Іван Капущак, селянин із Ляховець; Микола Величковський, війт із Лисця; о. Іван Поромбальський, руський парох із Опришовець; Мойсей Штерн, купець із Богородчан; Павло Балабан, селянин зі Старого Лисця. Згаданий Андрій Гуменюк вів виборчий протокол [1]). Вислїд виборів був такий: на 103 виборцїв дістали: Іван Капущак, селянин і дяк із Ляховець — 57 голосів; о. Андрій Дуткевич — 39+1 непевний [2]); Василь Микуляк — 4; Іван Слугоцький — 1; адвокат Тит Григорович — 1 [3]).

---

[1]) Хронїка Остермана, ibid.

[2]) Цїкаво, що за такий результат виборів невибраний кандидат о. Дуткевич у своїм дневнику з 1848 р. скидає вину на Поляків: „W Dziennikach swoich, пише він, (szczegolnie w Dzienniku Narodowym) hanbili, paskudzili, czernili Duchowieństwo Ruskie, Biskupa Jachimowicza, Zorzę halicką, Radę głowną i filialne, przyszkadzali wszelkiemi sposobami zawiązaniu się Radom Narodowym, iak to w Stanisławowie dnia 30 Maja 1848 działo się, grozili gorliwym Rusinom smiercią, posyłaiąc im w listach to malowane szubinicy, to stryczki i t. p. wpaiali w umysły chłopow podeyrzenia i niedowierzania ku ich księżom, rozdwajali Parafian od ich parochow, a tem samem odłączali część Narodu nieumieiętną od Inteligencyi, czego skutkiem było, że Narod Ruski zbałamucony na Seym wolny do Wiednia wysłał nieumieiętnych i niepismiennych chłopow iako zastempcow Deputatow, niedowierzaiąc Inteligencyi, szczegolnie duchowieństwu swemu, bo ludowi nagadali, że xieża tylko za sobą gadać będą, by się ich byt polepszył, a o Narod dbać nie będą — Wysłała tedy Galicya 36 chłopow durnych — aby prawa stanowili — tak i z okręgu Sołotwińskiego iako zastempca 50 tysięcy Narodu wysłany został Iwan Kapusz[cz]ak, ogrodnik Lachowiecki, bo za nim wyborcy chłopskie były, których liczba przemagała — chociaż inteligencia ale mieyszość — 39 głosow za mną wotowała — tak to Bracia polacy, wczem tylko mogą Braciom Rusinom psuią i zbytki robią — i aby się zato nie gniewać, ale i owszem aby ich kochać, szanować, uwilbiać i swoie karki przed nimi uginać“ (Антін Крушельницький, З дневника гр.-кат. пароха 1848—1850 рр. — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LII, Miscellanea, ст. 5—6).

[3]) Хронїка Остермана (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19, т. I, ст. 408). У списї „der politisch notirten und desshalb unter besondere Aufsicht gestellten Insassen in Galizien sammt Krakau mit Ende 1860“, який розіслав був тодїшнїй львівський ґубернатор поодиноким окружним старостам, є між иньшим також Тит Грегорович, кра-

Вийшов отже послом Іван Капущак [1]).

євий адвокат у Станиславові. „Уроджений у Доброводах, бережанського округа, має 50 літ. Оженений із донькою властителя посілости з Михальча, Теодоровича, має маєток і зачислюєть ся до найвизначнійших представників інтеліґенції в цілім окрузї. В громадянськім житю має поважаннє й впливи, як між шляхтою, так і в демократичній партії. В р. 1848 був горячим членом, часто секретаром або головою окружної „Rad-и Narodow-ої“ в Станиславові. Будучи одним із корифеїв партії руху, показав себе горячим сторонником польської демократичної ідеї. Був також одним із горячих співробітників ультра-радикального „Dziennika Stanisławowskiego“. Треба за ним незначно слїдити (див. Schnür-Pepłowski, Z tajnego archiwum. Lwów, 1896, стор. 78—79).

[1]) Іван Капущак, селянин із Ляховець, станиславівського округа, уроджений 1807 р. (пор. Spis ludności parafii Lachowiec — рукопис ляховецького парохіяльного архиву). Вибраний в 1848 р. ляховецьким виборцем а вкінці послом до віденського парляменту, виголосив там підчас дебати над знесеннєм панщини і відшкодованнєм мову, яка викликала сильне враженнє й належала до найлїпших мов взагалї. „Високий Сойме! — говорив Капущак, хоч ломаною, але для всїх зрозумілою німеччиною. — Хочу говорити про відшкодованнє в Галичинї і Шлеску. Вічна справедливість вимагає, щоби кождий, хто віддає щось против своєї волї, дістав за те відшкодованнє. Але вона так само вимагає, щоби кождий, хто користуєть ся чимсь безправно, дав відшкодованнє за ту безправну користь. В якім положеню наші дїдичі в Галичинї, то буде видко ось із чого. Дїдичі мали по закону жадати від нас панщини — безперечно! Але чи досить було їм того? Нї, і ще раз нї! Коли ми замісь 100 днів мусїли робити 300, коли ми мусїли робити три, чотири або й усї днї в тижнї, а дїдич числив нам се тільки за один день, — то прошу вас, мої панове, хто тут має платити відшкодованнє, хлоп чи дїдич? „Ба — говорять — дїдич поводив ся з хлопом ласкаво“. Се правда! Але то була така ласка, що коли хлоп напрацював ся цїлий тиждень, то в недїлю або в сьвято мав від пана трактамент: хлопа замикали в кайдани, запирали в стайнї, щоби на другий тиждень ранїйше приходив до роботи. І за се мають дїдичі дістати відшкодованнє? Далї говорять: „Шляхтич людяний“. І се правда, бо він змученому панщизнякови додавав охоти батогами. Коли хто жалував ся, що має слабу худобу і не може приїхати, то які слова мусїв чути? „Запряжи сам себе і свою жінку!“ Або: „Циркуле, вигони його! Я дїдич, я маю гроші, я заплачу і відповім за все“. Ще кажуть: „Доминії охороняють хлопів, їх права й їх власність“. І се також правда! Алеж доминії сему відібрали кусень поля, иньшому кусень пасовиска. І за се добро мають іще бути відшкодовані? Нї! Вкінцї говорять: „Дїдичі нам, хлопам, подарували панщину“. А що-ж то за дарунок, коли за нього береть ся потім відшкодованнє? Та я й не бачу того дарунку. Коли то нам подарували? Чи може в 1846 роцї? Чи сього року в січнї? Чи 8 або 9 марта? Нї! аж 17 цьвітня, коли сини нїмецького народа за наші права віддали в жертву своє житє!... Їм ми повинні висказувати подяку і добротливому цїсареви, що прихилив ся до справедливої просьби свого

Подаємо вкінці докладну таблицю солотвинських виборів у 1848 р.

народа. (Оплески !). „Прошу високого Сойму, за що маємо їх відшкодовувати? Їх дар прийшов за пізно! Є нас тут сто на доказ, як то нас уважали не за людий, не за підданих, не за хлопів із Галичини і Шлезка, а за панщизняні машини, за невольників, за найнизшу верству людий. На 300 кроків від панської палати ми мусїли знимати шапку; а коли бідний мужик хотів чого від пана, то мусїв дати жидови „куку в руку“, бо жид мав право говорити з паном, а бідний хлоп нї! (Оплески!). Коли бідний хлоп хотів вийти по сходах панського двора, то казали йому: „лиши ся на подвірю, бо забрукаєш палату, бо хлоп смердить, пан не може того знести в своїм покою. І за кожде таке знущаннє ми маємо тепер давати відшкодованнє? Я думаю — нї! Батоги і канчуки, що обкручували ся довкола наших голов і нашого струдженого тїла, се нехай вистарчає їм, се нехай буде їм відшкодованнєм!“ (див. Verhandlungen des österreichischen Reichstages in Wien, 1848, т. I, 23 засїданнє дня 17 серпня, ст. 585—586). Ся справдї горожанська промова селянського посла з Галичини вийшла в 1848 р. в руськім перекладї осібною брошурою (див. Ив. Ем. Левицкій, Галицко-руская Библіографія т. I, ст. 36, N. 414). При кінцї бесїди зірвала ся в цїлій посольській палатї з виїмком польських лавок довготріваюча буря оплесків і не втихла, поки Капущак не сїв на своїм місцї. „Жадна промова, пише Сахер-Масох, в часї довгої дебати над знесеннєм панщини і відшкодованнєм не зробила такого могучого враженя, як оті слова простого галицького хлопа. Від першого до останнього слова тут не було пустої балачки, а тільки правда, мужеський гнів: обуреннє і ненависть мілїонів виривлали ся з кождого речення“ (Polnische Revolutionen. Prag 1863, ст. 332). Крім тої промови поставив був Капущак на 20 зас. з дня 12 серпня 1848 р. внесеннє, де домагав ся, щоби, зносячи підданчі обовязки, не зносити права побору дров із лїсів не тільки для домашнього ужитку, але й для ужитку громад (див. Verhandlungen I, ст. 511). Інтересну звістку про Капущака подає в своїх споминах згаданий уже о. А. П. Ш.: „Капущак тримав ся зразу наших послів, приїхав навіть по першій сесії в гарнім білім сїраку з тонїсенького офіцерського сукна, вишитім гарно шовком і в суконних шараварах, впущених в елеґантські кордованові чоботи. А що він знав трохи по нїмецьки, то потім вхопили його віденські академіки між себе і зробили з нього ультралїберала й горячого адгерента нїмецьких демократів, що йшли рука в руку з Поляками, між тим, як наші посли тримали з Чехами й урядом. Ту свою переміну заявляв Капущак навіть зверхньою формою; він кинув свій народнїй стрій і надягнув калябрийський капелюх й уніформ віденського леґіонаря. Так пристроєний зі шаблею при боцї повернув він домів і казав своїй дячисї варити замісь борщу й кулешї постійно каву. Що стало ся з ним потім, не знаю“ (Родимый Листокъ, 1880, ч. 6: Воспоминанія изъ недавной бывальщины). Оженившись третїй раз, помер дня 2 вересня 1852 р. (див. Spis ludności parafii Lachowiec, ркп. в ляхов. парох. арх.).

Вибір посла до австрійської конституанти в солотвинськім окрузї в 1848 р.

Dominien	Ortsschaften	Seelenanzahl	Zusammen	Wahldistrikte	Hat zu wählen Wahlmänner	Interwenirte der obrigkeitliche Beamte	Für das Schreibgeschäft	Am Wahltage 1848	Zahl der Uhrwähler	Hievon erschienen	Des Wahlmannes: Nahme	Des Wahlmannes: Stand	Zahl der erhaltenen Stimmen	Zur Wahl des Abgeordneten erschienen	Am Wahltage	Gewählt wurde	Mit Stimmen
Łysiec	Markt Łysiec	2348	5619	1	5	Wenzel Ferus Mandator		2 Juni	322	236	Dominik Barąc:	arm. Pfarrer	235				
											Mathias Machedel	Baumeister	161				
											Nicola Wiliczkowski	Wójt	159				
											Rubin Sakel	Gem.-Vorst.	124				
											Wenzel Ferus	Amtsverw.	149				
	Stary Łysiec	1335		1	3	Friedrich Pachner, Steuer-Einnehmer	Alois Werner Wirtschafts-Amts-schreiber	2 Juni	210	160	Michael Jaworowski	gr.-k. Pfarrer	160				
											Paul Balan	Bauer	160				
							Cajetan Isakowicz				Wasyl Dzibig	Bauer	160				
	Stebnik	307		1	1			3 Juni	50	22	Iwan Wintoniak	Ortsrichter	22				
	Drohomirczany	726		1	1	Adolf Machedel, Dominikal-Aktuar	Mathias Schöbert	2 Juni	98	77	Alexander Wiliczkowski	gr -k. Pfarrer	45				
	Posiecz und Maydan	393 185		1	1			3 Juni	86	41	Roman Mielnik	Bauer	40				
	Czukałówka	325		1	1			2 Juni	57	32	Hawryło Dmytrow	Bauer	19				
Radcza	Radcza	904	1717	1	2	Philipp Bryndzej Mandator	Ludwig Żurakowski	2 Juni	177	111	Seman Waceba	Bauer	56				
											Iwan Szyptur	Bauer	55				
	Iwanikówka	813		1	2			3 Juni	159	57	Iwan Boyko	Bauer	29				
											Wasyl Romaniszyn	Bauer	28				
Czany	Markt Bohorodczany	3600		1-ter 1258	3	Karl Kalik, Mandator		2 Juni	129	80	Moses Stern	Handelsmann	75				
											Schaul Reiner	jüd. Vorsteh.	79				
											Wolf Schreier	Handelsmann	76				
				2-ter, 2342	5			3 Juni	361	197	Karl Kalik	Mandator	185				
											Teofan Gliński	gr.-k Pfarrer	173				
											Stefan Pańczuk	Schuster	142				
											Andreas Humeniak	Schlosser	134				
											Vinzenz Hermann	Schmidt	134				

Bohorod	Bohorodczany stare	2879	13762	1	6	Johann Souczek Iustiziär		2 Juni	420	134	Iwan Zubik	Bauer	133
											Nicola Lotwin	Bauer	133
											Hawryło Katryniec	Bauer	133
											Michał Pochodzay	Bauer	133
											Michał Sawczyn	Bauer	133
											Jurko Janów	Bauer	133
	Sadzawa	1097		1	2	Franz Wasserrab, Kastner		2 Juni	115	36	Dmytro Sołowej	Bauer	34
											Matyi Fecyniec	Bauer	34
	Lachowce	1508		1	3			3 Juni	162	54	Wasyl Kijaniuk	Bauer	53
											Iwan Motrowicz	Bauer	53
											Iwan Kapuszczak	Bauer	53
	Hryniówka	457		1	1	Alois Jesser, Oberförster		3 Juni	80	42	Matyi Jackow	Bauer	41
	Lesiówka	320		1	1			3 Juni	45	21	Iwan Proniów	Bauer	20
	Niwoszyn	1021		1	2			2 Juni	156	59	Athanasy Kluczeńko	gr.-k. Pfarrer	58
											Stefan Popowicz	Rauer	58
	Pachówka	601		1	1	Franz Ziachauer, Rentmeister		2 Juni	71	22	Jurko Twardochlib	Bauer	21
	Horoholina	2279		1	5			3 Juni	269	54	Nicola Semianow	Bauer	53
											Stefan Wołoszczuk	Bauer	53
											Michailo Fedorkow	Bauer	53
											Olexa Picak	Bauer	53
											Olexa Jakubow	Bauer	53
Grabowiec	Grabowiec	1100	1100	1	2	Karol Kalik		4 Juni	159	62	Johann Hlebowicki	gr.-k. Pfarrer	44
											Hnat Deminec	Ortsrichter	42
Sołotwina	Sołotwina mit Zarycze	2947		1	6	Adam Mizia, Cameral-Verwalter		3 Juni	456	405	Basil Mikulak	Bauer	327
											Iwan Sługocki	Bauer	273
											Nicola Wankiewicz	Bauer	249
											Olexa Drohobycki	Bauer	225
											Olexa Snihur	Bauer	210
											Iwan Kuziów	Bauer	205
	Manasterczany	767		1	2			4 Juni	109	20	Nikola Dmytraszów	Bauer	14
											Iwan Makarók	Bauer	14
	Porohy	2201		1	4			5 Juni	339	60	Ignatz Łopatyński	gr.-k. Pfarrer	59
											Michaiło Leniów	Bauer	45
											Iwan Hodowaniec	Bauer	43
											Iwan Jaremczuk	Bauer	33

Dominien	Ortsschaften	Seelenzahl	Zusammen	Wahldistrikte	Hat zu wählen Wahlmänner	Interwenirte der obrigkeitliche Beamte	Für das Schreibgeschäft	Am Wahltage 1848	Zahl der Uhrwähler	Hievon erschienen	Des Wahlmannes: Nahme	Des Wahlmannes: Stand	Zahl der erhaltenen Stimmen	Zur Wahl des Abgeordneten erschienen	Am Wahltage	Gewählt wurde	Mit Stimmen
Sołotwina	Bogrówka	405	21634	1	1	Franz Keller, Förster		3 Juni	79	66	Semen Staniszewski	Bauer	64				
	Jabłonka	782		1	2			3 Juni	150	113	Joseph Haninczak	gr.-k Pfarrer	53				
											Wasyl Romszak	Bauer	106				
	Kryczka	1263		1	3			4 Juni	233	54	Maxym Iwasik	gr.-k. Pfarrer	53				
											Pańko Demkow	Bauer	53				
											Ihnat Bugrak	Bauer	52				
	Krzywiec	552		1	1			5 Juni	116	54	Joseph Panewnik	Bauer	53				
	Rakowice	515		1	1	Kanty Krynicki, Steuer-Einnehmer		3 Juni	83	21	Wasyl Senczak	Bauer	21				
	Mołotkow	964		1	2	Karl Jagerman, 1-ter Amtsschreiber		5 Juni	99	64	Jurko Jurow	Bauer	57				
											Olexa Miklin	Bauer	57				
	Hwozd	1595		1	3			3 Juni	197	151	Michaiło Swajuk	Bauer	149				
											Wasyl Koczerzuk	Bauer	149				
											Wasyl Semeniuk	Bauer	150				
	Bitkow	1202		1	2			4 Juni	131	81	Johann Harasimowicz	gr.-k. Pfarrer	80				
											Iwan Petryszak	Bauer	80				
	Babcze	1347		1	3	Johann Roth, Kasten-amtsschreiber		3 Juni	271	71	Wasyl Krycuk	Bauer	71				
											Hryń Rebeziuk	Bauer	71				
											Wasyl Borysiuk	Bauer	71				
	Maniawa mit Skit	1405		1	3			4 Juni	259	73	Joseph Lewicki	gr.-k Pfarrer	71				
											Roman Wintoniak	Bauer	70				
											Iwan Werholak	Bauer	72				
	Markowa	718		1	1	Johann Roth		5 Juni	125	58	Dmytro Popowicz	Bauer	58				
	Rosulna	987		1	2	Johann Pietrzycki, Förster		3 Jnni	141	92	Andreas Dutkiewicz	gr.-k. Pfarrer	91				
											Michaiło Pysarczuk	Bauer	90				
	Bania	730		1	1			4 Juni	75	55	Onufry Steblecki	Kirchensäng.	54				

Sołotwina	Chmielówka	406		1	1	Alois Wegemann, 2-ter Amtsschreiber		3 Juni	69	30	Jacob Dutczyn	Bauer	25
	Chlebówka	819		1	2			3 Juni	119	19	Onufry Iwanow	Bauer	11
											Kość Kurtyn	Bauer	11
	Glemboka	922		1	2			4 Juni	135	28	Onufry Tymkow	Bauer	27
											Jakob Kilczyński	Bauer	23
	Dzwiniacz	457		1	1			5 Juni	71	14	Matyj Karahanowicz	Bauer	14
	Kosmacz	647		1	1			5 Juni	115	65	Anton Zoryjczuk	Bauer	63
Żuraki	Żuraki	1130	2932	1	3	Kajetan Amirowicz, Mandator		3 Juni	235	124	Iwan Fessiuk	Bauer	116
											Iwan Matluk	Bauer	111
											Hryń Serednik	Bauer	110
	Starunia	1602		1	3			3 Juni	270	197	Petro Łukacz	Bauer	152
											Iwan Wowk	Bauer	149
											Wasyl Matluk	Bauer	144
Zagwoździ	Zagwozdź	1023	1814	1	2	Julian Zarewicz, Mandator	Senior Harasimowicz, Pfarrer	2 Juni	212	41	Ilko Strylcow	Bauer	35
											Olexa Czekies	Bauer	30
	Pacyków	791		1	2		Alex. Terlecki, Pfarrer	3 Juni	—	—	—	—	—
Krechowce	Krechowce	830	1757	1	2	Paul Krasnodębski, Mandator		2 Juni	131	84	Hnat Ułaszyn	Bauer	77
											Fedor Czołhan	Bauer	45
	Opryszowce	927		1	2			3 Juni	142	77	Johann Porębalski	gr.-k. Pfarrer	77
											Mathias Duchowicz	Bauer	77
		Summe	50335	46	105				7493	3717			

103

14 Juni 1848 im Orte Sołotwina

Iwan Kapuszczak, Gärtler aus Lachowce der Herrschaft Bohorodczany

57

Угорський король Матвій Корвін

в славянській устній словесности.

Розбір мотивів, звязаних з його іменем.

Написав **Зенон Кузеля.**

IX.

Перекази про сон і поворот Матвія і подібні славянські оповіданя про заточених і сплячих лицарів.

Крім пісень мають Словінці ряд дуже популярних оповідань і переказів про Матвія. Осередком стає в них король Матвій, незвичайний герой національний, якому лежить завсїди на серци добро народа і будучність нації. Народ оповідає про його війни з ворогами і про його справедливість, яка вже більше не вернеть ся, хиба що він ще раз встане і вийде на білий сьвіт. Тепер захований він в горі разом з своєю дружиною.

Раз був вже такий час, коли „настала велика біда і нещастє, якого не виділи навіть ті криваві літа, коли мало що не кождого року виходили Турки палити і забирати в полон“. Тоді просили люди у Бога помочи, а Бог вислухав їх просьби і вислав їм „mogočnega odrešenika in maščevalca“, короля Матвія, що збуджений з тисячлїтнього сну, поспішив на поміч з своїми юнаками. Гроші на удержанє війська дістав з таємничого народнього скарбу, який йому сам отворив ся. „Ворогів було як листя і трави“, але Матвій нападав на них відважно і відганяв їх сім літ. Осьмого року прийшло до битви на люблянськім поли, що тревала від великої служби божої до малої. Матвій побив під Шмарною горою ворожого цїсаря, убив його і потопив його військо в Саві. По війнї настав золотий час для краю. Вороги бояли ся піднести голову, нарід жив спокійно і вдоволено і не було „niti siromaštva, niti pre-

velikoga bogastva"[1]). Зрештою спить Матвій в скели як иньші герої.

Народ всіляко розтолковує собі, чому він не скінчив звичайною смертію. Долїшні Каринтийцї оповідають, що західні королї завидували йому слави і могучости, зібрали проти нього велике військо і побили його. Матвій ледви утїк з своїми недобитками в скелю під Печицями (Petzen), що отворила ся перед ним і сховала його перед ворогами[2]). На т. зв. Dolenjskem в Країнї мали тодї дві гори засипати короля враз з військом. Подібний переказ записав Freuensfeld в штирийськім Церовци[3]). Матвій провадить війну з перемагаючим ворогом, але тратить що раз більше свого війська, так, що вкінци лишаєть ся йому місце довкола великої липи. Коли вже війни не можна було провадити, забрав ся Матвій до сьв. Гори, що перед ним отворила ся. По иньшим оповіданям „заточено" Матвія в гори за зухвалість або за нарушенє сьвятої власти.

В Штирії оповідають[4]), що Матвій казав рубати лїс на сьвятій горі, на якій мешкали віли. Вояки бояли ся виконати королївський наказ, знаючи, що віли карають дуже тяжко тих, які поважать ся рубати їх дерева. На те розсьміяв ся Матвій, вирвав сокиру з рук одного жовнїра і почав рубати ялицю. Зараз зірвали ся страші громи, отворила ся гора і загорнула його разом з військом.

Ґорицькі „Vipavci" приписують смерть Матвія його зухвалости проти Бога. Його сила вбила його в таку зарозумілість, що видав війну Богу. Зібрав військо на великій рівнинї і наказав стріляти до неба. Тодї наказав Бог сьв. Ілії кидати огняні громи на військо, яке так перестрашило ся того, що розбігло ся на всї сторони. Матвій застидав ся і запав ся зі стиду під землю[5]). Вкінцї кажуть що Матвія отруїла вином його любка

---

[1]) I. Trdina, Bajki in povesti o Gorjancih. Ljublanski Zvon, 1886, c. 658. І Штирийцї знають подібний переказ. Kres. 1884, c. 141.

[2]) S. Rutar, op. cit. стр. 217.

[3]) Freuensfeld, Národno blago s Štajerskega, II. Pravljice o kralji Matjaži, Kres 1884, стр. 143.

[4]) S. Rutar, op. cit. стр. 217; idem, Poknežena grof. Goriška, стр. 111. Мотив про зухвалість і зарозумілість повтаряєть ся часто в переказах ріжних народів. Анальоґічне оповіданє про Марка Кралєвіча находимо у Миладиновцїв (op. cit.) стр. 528. В житію Андрея юродивого (Весел. Ж. М. Н. II. т. 179, стр. 71) є рівнож епізод про спір з Богом, хто сильнїйший (и нача плевати на небо и каменіемъ метати горѣ). [5]) Freuensfeld, op. cit. стр. 141.

віла з мести за се, що не додержав її віри[1]).

Одні думають, що Матвій спить в святій горі, яку одно штирийське оповідане уміщує під Будином[2]). Иньші кажуть, що він перебуває під Тригля́вом[3]) або взагалї не означують близше місцевости[4]). Каринтийцї льокалїзують се коло Печиць[6]), Віпавцї під Чавном[5]). Тут спить Матвій зі своїми юнаками і спатиме доти, доки не прийде його час. Тепер — як оповідають згідно усї перекази — сидить він в великій комнатї, коло великого стола на камінній лавці, а побіч нього товариші. Його сива борода росте йому довкола стола, на якій він опирає свою голову. Від часу до часу пробуджує ть ся король і питаєть ся, чи вже не лїтають птицї з білим і чорним пірем, а коли хто відповість йому, що ще нї, то засипляє на ново[7]).

В Штирії перелїтає що 100 лїт ластівка коло сьв. Гори і тодї пробуджуєть ся король, але зараз на ново засипляє, бо не чує її жалібного співу[8]).

Люди дістають ся деколи до Матвія і оповідають свої пригоди. Звичайно дізнають того щастя люди бідні і невинні. — Бідна дївчина, що не мала вітця і матери, зайшла несподївано на місце побуту Матвія, що сидїв в першій хатї. В другій хатї спали жовнїри коло своїх коний на земли або стоячки під стїною. Дївчина набрала трохи сїна, що було розкинене по земли але утїкла до дому, настрашивши ся зітханя Матвія. Дома побачила місто сїна золото[9]). Таке саме щастє стрінуло і одного бідного піяка зі Штирії[10]); одначе коли він почав надуживати ласки, покарав його Матвій за лакомство.

Особливо часто дістають ся до нього ковалї. Матвій просить їх тодї, аби попідковували конї і дає їм за се заплату[11]). В Печицях навіть оповідають, що він забрав до себе одного коваля на завсїди, коли не хотїло його приняти нї пекло нї небо[12]).

---

[1]) idem, стр. 141, 143; Hubad в Ö.-Ung. Mon. in W. u. B. op. cit. стр. 224—5.

[2]) Freuensfeld, стр. 143. [3]) Rutar, op. cit. стр. 217.

[4]) Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencew, 1884, стр. 95 „V neki jami globoko pod zemlju“.

[5]) Rutar, op. cit. стр. 217. [6]) idem, op. cit. стр. 217 i Poknež. grof. Goriška, стр. 111. [7]) idem, op. cit., стр. 217.

[8]) Freuensfeld, op. cit. стр. 141. [9]) idem, стр. 141.

[10]) idem, стр. 142. [11]) Pajek, op. cit. стр. 95—6.

[12]) Novice. Uredil Blejweis 1868, 24.

Матвій спить лише до свого часу. Всіляко розказують про те, коли то прийде.

Звичайно залежить прихід короля від росту його бороди. Коли борода обросте три рази[1]) або і більше разів[2]), тоді король пробудить ся. Але на се треба ще довго чекати, бо — як бачили люди — обійшла вона доперва 2 рази[3]) (або 7 разів)[4]). Деінде оповідають, що Матвій появить ся аж за Антихриста, або тоді, коли треба буде боронити католицької віри[5]).

Богато оповідань признає силу мечеви. По оповіданям Віпавців висить зі стелї меч, з якого капає кров в величезне начинє: як воно наповнить ся кровю, тоді прийшов час для Матвія[6]). Долиняни вірять, що той його збудить, хто витягне його меч з похви[7]), а Паєк наводить слова вложені в уста Матвієви: Če se kdo meča dotakne, in ga le malo iz nožnic potegne, se res svet strese, in vojaki se probudio"[8]).

В Церовськім оповіданю, про яке висше згадувало ся, вийде король на сьвіт, коли борода обросте три рази золотий таріль, що стоїть перед ним. Тодї піде він з військом на те місце, де росла стара липа і де перше бив ся з ворогами. Вороги будуть тут знов його чекати, лише тепер верне Матвій сильний, а л и п а з а з е л е н ї є. „Tista lipa še je zaj süha, te pa 'de se drgoč ozelenela. Tak močen düh 'de 'mela, kaj 'de zmantranin Matjažovin soldakom novo moč dávala, ranjene pa 'de včasih ozdrávila"[9]). Тодї то будуть люди усї о д н о ї в і р и. Сїм лїт по тій борбі „ne 'de nibena žena porodila no nihče ne 'de več vmrja"; а по тих сїмох лїтах б у д е к о н е ц ь с ь в і т а.

В Каринтії згадуєть ся також липу. Вона виросте за одну ніч, зацвите, але відтак усохне. Доперва, коли Матвій з а в і с и т ь н а н ї й с в і й щ и т, тодї зазеленїє вона на ново. І то буде знаменем лїпших часів, що треватимуть довго[10]).

Я навмисне навів докладнїйше леґендові оповіданя про Матвія, аби показати їх близькість з оповіданями про нїмецького цїсаря Фридриха і з християнськими леґендами.

---

[1]) Freuensfeld, с. 143, Pajek, с. 96.
[2]) Freuensfeld, с. 142, Rutar, с. 218.
[3]) Pajek, с. 96. [4]) Freuensfeld, с. 142.
[5]) J Scheinigg, O národnih pesnih koroških Slovencev, Kres 1885, стр. 94 і Rutar, op. cit., стр. 218.
[6]) Rutar, op. cit., с. 218. [7]) Novice, 1863, с. 43.
[8]) Pajek, op. cit., с. 96. [9]) Freuensfeld, op. cit., с. 143.
[10]) Novice, Trstnjak 1—2, гл. Rutar, с. 218.

Рутар згадав лише коротко про вплив німецького циклю переказів про Фридриха[1]), а Губад вказав тільки на те, що до імени короля „sich sagenhaftes aus den Erzählungen von Krok wie von Kaiser Rothbart geschlossen haben“[2]), але ніхто не старав ся близше означити відносин словінських, а в звязи з ними і полуднево-славянських переказів про заточених лицарів до німецької леґенди і ніхто не подав характеристичних черт і не означив їх ґенези. Словінські перекази остали незвісні і не використані в жадній студії про нашу тему. Аѳанасєв[3]) знав взагалї про заточених і сплячих лицарів дуже мало. „Историческая же обработка“ — каже він — „столь богатая у Германцевъ, въ славянскомъ мірѣ весьма слаба; причина этого факта, безъ сомнѣнія, кроется въ отсутствіи героическихъ элементовъ въ исторіи славянскаго племени за тѣ давно минувшіе вѣка, когда эпическое настроеніе народа было еще свѣжо и легко овладѣвало бытовымъ матеріаломъ для воплощенія въ немъ миѳическихъ преданій“. Афанасєв знав з оповідань західно-славянських лише чеські і толкував їх німецьким впливом, з полуднево-славянських тільки оповіданє про Івана Чрноєвича, а з східно-славянських про Стеньку Разіна. Усе те старав ся він обяснити мітольоґічно.

Ак. Веселовський, що присьвятив в своїй студії („Опыты по исторіи развитія христіанской легенди. I. Откровенія Меѳодія и византійско-германская императорская сага. II. Легенда о возвращающемся императорѣ“)[4]) пильну увагу леґендам про короля, що має повернути, і дійшов до результату, на який вже зрештою вказували його попередники, між иньшим Voigt[5]), що „пе-

---

[1]) Rutar, op. cit., стр. 217 і pas.

[2]) Hubad, Sitten und Bräuche der Slovenen в Ö. Ung. Mon. in Wort u. Bild, стр. 94.

[3]) А. Аѳанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу... Томъ вторый. Москва 1868, стр. 440—457. Наведене місце на с. 449.

[4]) Журн. мин. н. просв. 1875. Апрѣль стр. 283—331 і Май стр. 48—130.

[5]) Georg Voigt, Die deutsche Kaisersage, Sybel, Historische Zeitschrift, T. XXVI, стр. 131—187. Після Фойґта займали ся тим самим предметом: Fr. Kampers, op. cit.; H. Grauert, Zur deutschen Kaisersage, Histor. Jahrbuch der Görres Geselschaft Köln 1892; R. Schrödter, Die deutsche Kaisersage, Heidelberg 1893. Обох останніх праць не мав я під рукою. Мотивом про битву коло сухого дерева займав ся Fr. Zurbonsen, Die Sage von der Völkerschlacht der Zukunft „am Birkenbaume“. Köln 1897 (Schriften der Görres-Geselschaft).

реказ про повертаючого цісаря, який став так популярний на заході, був звісний і в Візантії і витворив ся в безпосередній звязи з псевдоґрафічними откровеніями і есхатольоґіями, котрих приміри бачимо в „Откровеніи Меѳодія Патарскаго“ в „Vaticinatio Sibyllae“, в „Видѣніи Даніила“ і т. д. — не задержував ся над схарактеризованєм славянських переказів і навів лише деякі чеські перекази, зачерпнені з Grohmann'a i Vernaleken'a та згадував, що істнує подібна леґенда про Марка Кралєвича.

Бр. Ґрабовский[1]) не знав також словінських паралєль, але зібрав більше польських верзій, про які до нього знали дуже мало, і старав ся їх об'яснити в порівнаню з чужими варіянтами, одначе не запускав ся в досліди і обмежив ся на сконстатованю їх мітольоґічного походженя. Словінських паралєль не використав також і Вл. Вериго[2]) в невеликій своїй розвідці, а що не знав праці Веселовського, то не умів взагалі богато сказати про сю леґенду і звязував її за Спенсером з віруванєм в сон і вандрівку душі. За те зіставив і зібрав більше польського матеріялу.

Тій самій темі присьвятив М. Драгоманів окремий екскурс в праці про шолудивого Буняку[3]) з приводу „леґенди про царицю Олену, Буняка й королевича, замкненого під землею“ і старав ся розібрати славянські верзії, порівнуючи їх з німецькими з одного, а з іранськими з другого боку. Одначе і він не мав до розпорядимости більшого матеріялу, а особливо полуднево-славянського, з якого навів тільки три сербсько-болгарські леґенди, і не знав рівнож про Матвія. Автор сам врештою заявив на однім місци, що не хоче вичерпати предмету, тільки думає подати кілька заміток, аби об'яснити становище українських леґенд в крузї иньших споріднених.

Мої замітки не вичерпують також цілого славянського матеріялу, тільки матимуть ціль схарактеризувати словінські — як видно з повисшого розгляду — цілком незнані верзії і озна-

---

[1]) Bronisław Grabowski, Bluszcz 1881, гл. Wisła III, стр. 849 і д.

[2]) Władysław Weryho, Śpiący rycerze, Wisła III, стр. 845—859.

[3]) Розвідки Михайла Драгоманова. Т. II, у Львові 1900 (Зб. фільол. секц. т. III) стр. 109—128. Гадку про іранське походженє теми висказав вже перед ним R. Andree в „Ethnograph. Parallelen“ 1878, стр. VII, а ще скорше Шпіґель в Z. d. deut. morgenl. Ges. 1849.

чити їх відносини до німецьких і иньших славянських.

Леґенди про захованих лицарів і їх поворот на землю витворювали ся не під впливом одного народу або одного сьвітогляду, лише повставали в головній основі цілком самостійно і незавиcимо від себе у всіляких народів, як вислід психольоґічного настрою кождого народу, що не може повірити, аби щось велике або добре могло марно раз на все пропасти в сьвіті, не докінчивши свого діла. Про те часто стрічаємо ся з вірою, що сей або той значний чоловік не помер, а жиє. І дієть ся се без найменьшого впливу иньших взірців, без впливу релїґійних леґенд або подібних народнїх переказів. Тим більше виринають такі леґенди тодї, коли смерть героя наступила загадочно, таємничо або взагалї при дивнім складї обставин. Так нпр. богато вірило в се, що Володислав Варненьчик не згинув в війнї з Турками; так само не вірили в смерть Фридриха II, Наполеона і застріленого в Мексику Максимілїяна. Про нашого помершого архикнязя Рудольфа говорять між українською і польською людністю Галичини, що він не умер, лише жиє перебраний за хлопа[1]). В часї еміґрації до Бразилїї розповідало ся, що Рудольф перебуває в Америцї і заложив там край для Русинів.

Подібних леґенд подибуємо усюди богато, навіть по за границями Европи. Драгоманів вказав на деякі іранські і припускав, що вони мали вплив на утворенє біблїйних і христіянських. Знана зрештою з старого завіта леґенда про захованє Ілії в небі і про його поворот з кінцем сьвіта, леґенда, яка до нинї переховала ся у східнїх Жидів[2]).

Так повстали головні черти леґенди про неумерших героїв під впливом психольоґічних мотивів і переходили потім всілякі зміни, прибираючи иньші мотиви, а головно з релїґійного сьвітогляду.

Релїґійні, христіянські книги, в родї Апокаліпси, есхатольоґічні „откровенія“ в родї „Откровенія Меѳодія Патарскаго“, знаного на заходї в латиньскім перекладї, „Vaticinatio Sibyllae“, „Видѣній Даніила“, статї про Антихриста і подібні твори, що займали ся кінцем сьвіта і людий, вплинули найбільше на зміну

---

1) Пор. нпр. Świętek, Lud nadrabski. W Krakowie 1903, с. 61.

2) Weryho, op. cit. с. 856. Такі самі перекази були вже і про Нерона, Tacitus, Histor. II, 8, 9; пор. Voigt, op. cit. с. 143, в Норвеґії про Оляфа Тріґвасона, в Данїї про Гольґер Danske і т. д., гл. Веселовскій, op. cit. с. 121—2, Ж. м. н. пр. 179, Kampers, op. cit. с. 9—86.

леґенд і надали їм нову форму, так, що нині належить в них шукати жерела численних оповідань про сплячих лицарів і їх поворот на землю. Вони внесли в нарід новий релїґійний елемент а під його впливом повстала більшість нинїшнїх верзій про поворот героїв, в такій формі, яку маємо нині. З другого боку причинили ся до їх сформованя і деякі сьвітські твори, основані на релїґійних споминах, як нпр. роман про Олександра Великого[1]; далї пристали до них всїлякі иньші оповіданя про скарби, закляті царівні, про забави заклятих або замкнених з людьми, про чорнокнижників, що як висловив ся Фойґт, були лише „Schmuck und Zierath der Hauptsage“[2]).

Се виказали студії Деллїнґера, Ріцлера, Веселовского, Ґрауерта, Шрадера, Камперса і ин. в розборах леґенди про Фридриха, що особливо скоро спопуляризувала ся і мала великий вплив навіть поза границями нїмецької териториї; передовсїм у Веселовского знаходимо дуже богато зіставлений матеріял, уґруповані складові частини і їх відносини до жерел.

Леґенда про Фридриха II, що він поверне колись ще раз на сьвіт божий і по одній верзії, принесе вічний мир і вибавить нарід з неволї, по другій, „клерикальній“ появить ся як Антихрист і спровадить конець сьвіта, — повстали і розвинули ся під впливом церковних творів[3]).

Розвій сей представлений докладно в працї Фойґта і Веселовского: по їх розслїдам наводжу кілька подробиць, які нам придадуть ся до схарактеризованя словінських верзій.

В перших леґендах мав Фридрих II появити ся скоро по своїй смерти — снї, принести мир і освободити Палєстину. В них стрічаємо мотив про сухе дерево, яке зазеленїє, коли Фридрих повісить на нього свій щит. Так прим. читаємо в „Sibyllen Weissagung“ з XIV ст.[4]):

---

[1]) Гл. про се Веселовскій, Замѣтки по литер. и народной словесности. Прилож къ XLV т. Запис. И. А. Н. 1883, N. 3, VI. Изъ мѣстныхъ преданій. Анты и Чудь. стр. 84—86 і д.

[2]) G. Voigt, op. cit. стр. 186.

[3]) Мітольоґічне об'ясненє не може нас нинї вдоволити. Про се гл. Веселовскій, op. cit. стр. 128, Ж. м. н. пр. 179, Драгоманів, op. cit. стр. 112-3. Стрічаємо його у Grimm'a, Deutsche Mythologie, 3 Aufl. 1854. стр. 890 і д., 903 і д., 912 і д., Kuhn, Norddeutsche Sagen стр. 495, K. Simrock, D. M, стр. 179, 366, Andree, Ethnogr. Parallelen, 1878, стр. 11 і т. д. Мітольоґічне об'ясненє приймають до певної міри Kampers, op. cit. стр. 89 і Zurbonsen.

[4]) G. Voigt, стр. 154—5.

„Und sament das cristen volg an sich.
Er wirt striten durch Kristen ere
Und gewinnet daz helge grap über mere,
Do stat ein dor Baum ust ist gross
Und soll so lange stan blos,
Bicz der Keiser Fridrich dar an
Sinen schilt gehenken mag und kan
(So wirt der baum wider gruen gar)".

Одначе місце його пробуваня лежить іще далеко на Сході, куди довший час був звернений інтерес майже цілого европейського сьвіта.

З часом стратила св. Земля свою авреолю і тоді наступає друга фаза в розвою леґенди.

Леґенда зачинаєть ся льокалїзувати в Німеччині. Theodor Engelhusius († 1434) згадує вже по раз перший Kiffhäuser і переносить мотив на Фридриха Барбароссу, який з часом випирає Фридриха II[1]) і забирає його місце.

В народній книзї про Фридриха (1519) бачимо ще переходову стадію, але тут виступає вже — по раз перший — ясно традиція про перебуванє в пустій горі.

Початок XVI ст. і правдоподібно конець XV становить початок нової відмінної верзії, яку маємо прим. в „Gespräch eines römischen Senatoris und eines Teutschen" 1537[2]). Цісар Фридрих сидить на золотім кріслї „mit einem grausamen Bart", а довкола нього лицарі, чекаючи свойого часу. В книжці з 1529 р. про Фридриха в Унтерсберґ в Сальцбурґу говорить ся, що король сидить при столї, а борода обросла вже йому два рази довкола стола. Коли третїй раз обросте, наступить конець сьвіта.

Характеристичне для сеї нової верзії отсе: 1) не говорить ся ніде про перебуванє Фридриха на Сході, 2) цісар сидить в Kiffhäuser, Унтересберґ, Кайзерляутерн — отже на рідній землї і в пустій горі, 3) Фридрих II уступає місце Фридрихови Барбароссі, а декуди Каролеви Великому, Оттонови або

---

[1]) В історичній піснї з 1474 у Liliencron'a: Die historischen Volkslieder der Deutschen, II, c. 26:
„Sibilla redt nit uss troum,
Bis kaiser Fridrich henket,
Sin schild an türren boum" (Voigt, c. 162).

[2]) G. Voigt, стр. 168.

Гайнрихови Пташнику[1]), 4) сухе дерево і завішенє щита може бракувати і 5) появляєть ся новий спосіб означеня повороту короля при помочи бороди[2]).

Борода грає в нових верзіях велику ролю: перед тим її не було в німецьких леґендах. Правдоподібно увійшла вона в склад леґенди тодї, коли вже Фридриха II замінено Фридрихом Барбароссою і стоїть в звязи з його „рудою бородою“.

Для приміру наведу кілька німецьких верзій в тій новій формі; до них належать усї нинїшнї перекази про Фридриха.

Цїсар сидить тепер схований в Кіфгайзері, а коли вийде, то завісить свій щит на сухім дереві, що від того зазеленїє. Тодї будуть лїпші часи. А до того часу сидить він коло камінного стола на камінній лавцї. Його борода обросла вже 2 рази стіл; але доперва, коли обійде третїй раз, тодї обудить ся король і вийде з гори. Тепер будить ся він час від часу і питаєть ся, чи вже час. Так питав ся раз одного пастуха, чи ще лїтають круки коло гори, а коли дістав відповідь, що лїтають, сказав, що мусить іще 100 лїт спати й знов заснув[3]).

В иньшім переказї оповідаєть ся: на Вассерфельдї була колись така страшна битва, що аж кров текла в черевики. На побоєвищи стоїть суха грушка на памятку тої останньої битви. Богато лїт буде ще суха, аж коли король завісить свій щит, настане спокій по страшній битві, а тодї і дерево зазеленїє[4]).

---

[1]) Німецькі паралелї зіставлені у Веселовского стр. 120—1, Ж. м. н. пр. с. 179. Гл. також L. Fränkel, Beiträge zur Kyffhäusersage von Kaiser Friedrich, Am Urquell 1894, V, 210–215, де наведена лїтература, Ralf Ofterding, Zur K. s. von K. Friedrich, ibid., V, с. 283—4, G. Meyer, Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde, B. I, 1885, стр. 279 і N. Huber, Die Sagen von Untersberg. Salzburg 1897. Про сон і збудженє Барбаросси в штучній лїтературі гл. A. K. T. Tielo, M. v. Strachwitz' episch lyrisches Nordland, Euphorion 1903, стр. 222.

[2]) В перенесеню стрічаємо ся з тим самим образом в піснях про Тангайзера: „Tannhuser sitzt am steinige Tisch
Der Bart wachst ihm drum umme;
Und wenn er dreiemal ummen isch,
So wird ger jüngsti Tag bald chumme“.
Erk-Böhme, op cit. I, стр 48, L. Tobler, Schweizerische Volkslieder, Frauenfeld, 1884, II, с. 159.

[3]) K. Grimm, Deutsche Sagen. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Zweite Auflage, besorgt von Herm. Grimm. Berlin 1891, I, N. 23.

[4]) K. Grimm, op. cit. N. 24, стр. 16; ще ibid. N. 26, 27, 28, 297, 298, 494 (з XV ст.).

В Штирії розказують знов, що жовніри йдуть по смерти на луг, де сидить Фридрих. „Його біла борода обростає довкола великого стола, коло якого сидять усї вояки. Коли вона обвинеть ся три рази, тодї затрубить сторож в ріг, а несчислене військо вийде на верха і заведе на сьвітї спокій і порядок“ [1]).

Думаю, що вже тих примірів досить, щоби показати, як близько себе стоять німецькі і словінські верзії. В иньших переказах бачимо те саме.

Усюди перебуває герой на власній землї зі своїм військом. Сидить в пустій горі, де сховав ся перед ворогом, перед камінним столом, а борода росте йому довкола. Коли виросте три рази довкола, вийде на сьвіт. Тепер тільки питаєть ся, чи птицї лїтають і чи вже час. Люди заходять до нього і видять його: говорять навіть з ним. Беруть солому або сїно, що перемінюєть ся в золото. Ковалї підковують конї. Годять ся також згадки про останню страшну битву, про сухе дерево і про щит, на нім завішений. Згадуєть ся і тут і там про добрі часи, що наступлять по тім і т. д. Взагалї нема майже подробицї, що не годила би ся в обох верзіях.

Так можна цїлком певно сказати, що словінські оповіданя про Матвія повстали під впливом німецьких.

Погляньмо тепер, як виглядають полуднево-славянські леґенди, що могли мати вплив на словінські і порівнаймо їх з словінськими, німецькими і иньшими славянськими, щоби лїпше означити становище, яке займають словінські верзії в ряду иньших славянських і щоби хоч в части показати вплив німецький. Рішати будуть для нас точки спільні між німецькими і словінськими верзіями, і то ті точки, що рівночасно в більшій части, находять безпосереднє жерело в християнських леґендах і ті, що являють ся характеристичною признакою німецької редакції.

Між тими виключно німецькими головну вагу кладемо на обрастанє бороди і думаємо, що се найлїпше поможе нам найти ті славянські верзії, що витворили під німецьким впливом. Полуднево-славянські леґенди про захованого героя належать до Марка Кралєвича.

Коли упало сербське царство і Марко не мав як бити Турків, прийшла до нього віла і приповіла йому, що він умре,

[1]) T. Vernaleken, Mythen und Bräuche d. Volk. in Österreich 1859, стр. 119 - 120.

але опять повстане. Потім казала йому кинути „топуз“ в море, заховати шаблю в камени, коня „в бунари“ а „мач у пећини“. Марко зробив усе як слїд і „пећино за њим се затвори а и данас је туди“. Дальше оповідаєть ся, як один чоловік хотїв конче дістати ся до Марка. По довших пробах при помочи віли удало ся йому прийти перед нього. Віла сказала тодї: „коли ота „пећина“ осьвітить ся, тодї вийде Марко, возьме меч і посїче Турків: шабля сама вийде з каменя а „Шарац из бунара“: „али треба, да се роди само један јунак, па да на Турке устане, пак из Србије сам ће му топуз долетити. Марко ће се пробудити и Срби ће добити своју пређашњу славу“[1]).

В иньшій верзії оповідаєть ся, що сам Бог переніс Марка в печеру, коли бачив його зневіру і жаль. Тут спить Марко, а побіч нього його кінь. Коли шабля, яку він вложив в камінь, вийде на верха[2]), вийде знов Марко на землю[3]). Один Герцеґовинець — пише Врчевіч — стрінув на планинї чоловіка з бородою низше пояса і почув з його уст, що він є Марком Кралєвічем, „але сам се ја сакрио у једну горску вилину пећину од како је пушка на свијет изишла, па све чекам згоду да на мојега шарина узјашем, и моју под мохуром ћорду извадим, да саберем све Србље идя пред њима јуришим на Турки кликујући: јуриш браћо, за вјеру и за часни крст! да истриебимо душмана“[4]). В болгарській леґендї[5]) оповідаєть ся, подібно як в Даніци, що Марко сидить в печері а побіч нього кінь і пес. Його стережуть віли і виконують його волю. Колись одначе прийде час, коли він вийде і освободить Болгарію. Подібна леґенда істнує про Івана Чрноєвіча. Колись прийде час „da sjedini opet sa Crnomgorom ravni kotor i sinje more“ і тодї розбудить його віла, що має над ним сторожу[6]).

Дальше оповідають іще: до Марка в печеру спустили чоловіка, що був дуже цїкавий. Зараз запитала його віла, чого він хоче і передала його бажанє Маркови. Сей закликав його перед

---

1) Даница. У Новом Саду, 1869, X, стр 63—64.

2) Паралелї до сього мотиву зіставив др. Ю. Полївка в II томі „Národopisn-ого Sborník-а“ стр. 49.

3) Вук Караджіч, Серпски Р., стр. 346.

4) В. Врчевић, Српске нар. приповијетке. У Биограду 1868, с. 106, N. 230 „Херцеговац и Марко Краљевић“.

5) Периодическое списание на Българското книжовно дружество 1885, май и юний, с. 445-6 Драгомановъ, op. cit. с. 121.

6) Аѳанасьевъ, op. cit. с. 451 = Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, I, 98.

себе, бо хотів переконати ся, яку силу мають люди. Дав йому лист до його пана і казав його передати. Чоловік вручив лист панови, але пани затаїли лист Марка. В иньшій леґенді оповідаєть ся також, як подорожний говорив з Марком[1]).

Болгарська леґенда знає таке: одна баба показує ґаздам Марка: „на една страна стоѫтъ ребрата на гущера, на друга човѣкъ кръстато (турски) и космитѣ му зарасли въ земята. Тога ва спустили единъ човѣкъ въ пропасть та той обрѣзалъ космитѣ на Марка, обвързалъ го съ вѫжьета и го истеглили горѣ". А по тім бив вже Марко Турків[2]).

З зіставленя видимо, що полуднево-славянські леґенди мають цілком иньший характер. Не чуємо нічого анї про обвиванє бороди анї про дерево що має зеленіти і щит, анї про характеристичне літанє птиць: прихід героя залежить часто від самих людий: коли найдуть ся лицарі і зайде потреба, тодї він сам вийде. До того приходить іще мотив про стороженє вілами — самостійний витвір полудневих Славян.

До сього знаємо тільки один анальоґічний примір в німецьких леґендах. У Ґріма оповідаєть ся в леґенді, значно зміненій, що зачарований король сидить на кріслї, а стереже його жінка[3]). Одна старша німецька леґенда знає також про розмову з цікавим чоловіком і про лист переданий для його пана: король сидить на кріслї з бородою, до нього спускають на линві чоловіка; в розмові наказує йому Фридрих, щоби з нікимпро се не говорив, бо тодї не стане ся йому нічого злого, лише щоб оповів се свойому панови[4]).

Полуднево-славянські стоять отже з далека від німецьких верзій і певно мусїли повстати незалежно від них при співдїланю церковної лїтератури. Німецький вплив, коли б навіть був дійсно, був дуже незначний і дістав ся більше припадково. Словінські верзії не могли тут грати ролї посередників, бо вони повстали далеко пізнїйше і саме не знають подробиць, які годять ся в обох німецьких леґендах і в кількох полуднево-славянських.

Цілком инакше стоїть річ з подібними леґендами чеської ґрупи. Вони живцем переняті від Німців і майже ні-

---

[1]) Јован Војиновић, Српске нар. приповијетке, Биоград 1869, N. 4 „Зар краљевић Марко још живи".

[2]) Сборник за нар. ум. VI, с. 134, N. 4.

[3]) Grimm, op. cit. N. 25, с. 16, з брікинської народної книжки.

[4]) Grimm, op. cit. N. 296.

чого не змінені, тільки перенесені на чеських героїв: св. Вячеслава, Зденка засмуцького, Сьвятополка[1]) і иньших.

Король перебуває звичайно в горі Блянїк, окружений лицярями; сидить при столї, довкола якого обвинула ся його борода. Коли раз зайшов туди пастух, оповів йому лицар, що його відділ війська зове ся „Gojmaboj-Regiment“ і прийде колись на сьвіт завести лад. Лише мусить його власна борода обвинути ся три рази довкола гори[2]). Се найбільше відмінний варіянт; иньші підходять далеко близше.

У Ґромана розказуєть ся також про побут короля Вячеслава, що верне на землю, коли спаде велике нещастє на Чехів і усї майже Чехи вигинуть з рук ворога, а лишить ся їх тілько, що будуть могли сховати ся під одним возом. Тодї зазеленїє і розцвите ся дерево на березї Блянїца: король побє ворогів в так кровавій битві, що аж потік наповнить ся кровю, а потім настане (подібно як і в словінській леґендї) щаслива хвиля[3]). Иньший переказ[4]) про звісну пригоду з ковалем, якого обдаровано підковами за підкутє коний. Оповідаєть ся також, що лицар питаєть ся, чи вже пора чи нї, але знов западає в сон, бо переконуєть ся, що ще не час. Подробиці усюди однакові: в деяких переказах має герой ідею злучити Моравію і Чехи[5]).

І Словаки знають подібні леґенди. В однїй розповідаєть ся, як один селянин дістав ся на місце, де перебували сплячі лицарі. Кождий стояв при своїм кони і тримав ноги в стремени: найблизший запитав його, чи вже час, але не дістав відповіди, бо бідний чоловік настрашив ся і утїк. А шкода, бо

---

[1]) Про се згадує Паляцкий в чеській історії (І, с. 135), гл. Vernaleken, op. cit. стр. 108.

[2]) Vernaleken, op. cit. N. 3, с. 112—14. Леґенда привязана до гори Радгост недалеко Рожнав.

[3]) Grohmann, Sagenbuch von Böhmen und Mähren. I, стр. 13—15.

[4]) idem, стр. 13—61 (Драгоманов, op. cit. стр. 122).

[5]) Vernaleken, op. cit. N. 5. Чеські варіянти у Верналекена і Ґромана: крім того пор. іще „Pověsti o Blaniku“ в Bohemica 1840, III, стр. 212—3, Český Líd 1898, VII, стр. 158—9 і статю П. Сирку, Ohlas národního rytiřského eposu v Čechách (Rytíři sv. Václava v Blaníku), Čes. Líd, 1898, VII, стр. 27—8. Автор звязує чеські леґенди з билиною про загибіль „богатирів“ і бачить в них останки місцевого епосу. На його гадку, міг би бути Вацлав або який инакше названий лицар осередком епічного циклю. Очевидно погляд д. Сирку цїлковито хибний.

колись був сказав: вже! були б вийшли лицарі на землю і ліпше було би Словакам[1]).

З німецькими леґендами звязані також **лужицькі**. Останній король лужицький чекає під землею свого часу. Тоді встане з військом і вижене Німців аж за Рен, побивши їх в кровавій битві. Лужичан лишить ся вправді лише так мало, що усї змістять ся під одною грушкою, але за те запанує у них справедливість[2]).

Польські леґенди причеплені до всіляких осіб, до св. Ядвіґи, Владислава Локетка, Болеслава Сьмілого, Яна Кантого і Ст. Чарнецкого, зближують ся вправді в головній основі до німецьких і чеських, звідки найімовірнійше дістали ся, як можемо вносити з назви гори Блянїк, одначе виказують вже деякі важні відміни. **Борода і зелене дерево зникають**[3]), а на їх місце приходить дзвін, що має силу будити спляче військо. Зрештою годять ся навіть деякі подробицї, як пр. коваль, випитуванє, чи час і т. д. Довше не спиняю ся над польськими верзіями, які зібрані в перше наведених працях; для нас вистарчає сконстатувати, що і до Поляків перейшла німецька леґенда, але в блідій формі і з місцевими додатками і перемінами. Для приміру переповім тілько недавно записаний переказ про Болеслава, що найбільше підходить до німецьких.

Болеслав замкнений за кару в гору враз з своїм військом але вийде, як буде потреба. До його печери дістають ся люди: коваль підковує конї лицарські, а Болеслав запитує чи вже час, чи ворони лїтають![4]).

Подібні перекази знані і в Українців. На російській Україні оповідають про Михайлика, що забрав зі собою Золоті ворота

---

[1]) L' Reuss, Miestne báje a skazki, Sbornik mus. slov. spoločnosti, Turč. sv. Martin, 1902, стр. 24.

[2]) Weryho, op cit. стр. 852; пор. A. Černý, Mythiske bytośce łužiskich Serbov. Budyšln 1893, I, стр. 111—115.

[3]) K. Mátyás, Podania z Szczepanowa rodzinnej wioski św. Stanisława. Kraków 1895, стр. 9—13. Подібний переказ оповідають і про Бохенець: спляче військо вийде колись і відбере Польщу. Нові польські леґенди про спляче військо находимо іще у O. Knopp'a, Podania, Wisła VIII, стр. 750, N. 2 (bohaterowie w Montwach — спочивають від битви з Татарами і сплять лежачи. Тільки провідник дрімає стоячи. Збудять ся, як ворог буде грозити. Згадуєть ся про дзвін) у К. Матияса, Z historycznych podań Górali nadpienińskich, we Lwowie, 1895, стр. 7 і в Вислї, X, c. 315, Bajka Sabały.

[4]) Одначе і про бороду і її обростанє згадуєть ся в однім переказї з під Кракова. Vernaleken, op. cit. N. 10.

підчас битви з Татарами і скрив ся в Царгороді. Але колись прийде час, коли Михайлик вернеть ся до Київа і поставить ворота на давнім місци[1]).

Леґенда, як се виказав Веселовский, повстала під впливом „Откровенія Меѳодія Патарскаго", цілком незалежно від німецьких переказів[2]). Галицькі леґенди одначе зближують ся знов більше до західних верзій, а то до польських. Одна з них записана у Барончa[3]) в переказї про Буняку виглядає так: Буняк проклинає царицю і королевича; королевич западаєть ся з військом під землю і може аж тодї вийти на сьвіт, коли хто відповість йому на питанє: чи пора вже? — „уже пора для тебе!" Раз зайшов до нього один чернець Василиянин і застав його в печері, окруженого узброєними лицарями, що сиділи на конях. Переднїй лицар вхопив за бубон і запитав черця, чи вже час і чи вже може будити. Але Василиянин настрашив ся і утїк, крикнувши „Не пора!" Так мусять дальше лицарі ждати своєї пори. Аж коли почують своє слово, тодї вийдуть з царевичем на сьвіт і увільнять Польщу. Василиянин зробив зле, що настрашив ся, бо через те відложив сю хвилю на незнати як довго.

Не треба нїяких порівнань, щоби побачити цілковиту схожість леґенди з типовими польськими переказами гірських околиць. Іще близше стоїть вона до висше наведеного словацького оповіданя, з яким годить ся в усїх подробицях. На польський вплив вказують рівно слова, Польща, королевич і т. д., що мабуть не могли би бути в щиро-народнім творі Українцїв.

Друга верзія звязана з іменем Довбуша. Про нього розка-

---

[1]) П. Кулишь, Записки о Южной Руси. Спб., 1856, I, с. 3—5, Антоновичь-Драгомановъ, op. cit. I, N. 15.

[2]) Не маючи наміру розбирати докладно цілого питаня і лїтератури про Михайлика, наводжу тільки важнїйші твори: Веселовскій, Опыты по исторіи развитія хр. лег. Ж. м. н. пр. т. 179, стр. 78 і д., idem, Южно-русскія былины прил. к. XXXIX т. Зап. И. А. Н. IV, 5, I. Михаилъ Даниловичь и младшіе богатыри, idem, ibidem, Сборникъ отд. рус. яз. и слов. 1885, т. 36, стр. 264—266; idem, в оцінцї на твір Антоновича і Драгоманова в Спб. Вѣдомостях з 9/10 1874, N. 287; idem, Разысканія въ области русск. духовнаго стиха, V, с. 120 і VIII, с. 305—6; Костомаровъ, Историческое значеніе южно-русскаго народнаго пѣсеннаго творчества, Бесѣда 1872, XII, с. 39—40; Антоновичь-Драгомановъ, op. cit. I, N. 15; Ор. Миллерь, Илья Муромецъ, стр. 693 і д.

[3]) Sadok-Barącz, Bajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi. 2 wyd., Lwów, стр. 76, 80. Наводить її і розбирає Драгоманов, op. cit. с. 109—112 і passim.

зують, що він не умер, а „жиє і сидить заклятий в сокільській горі і раз в рік на Івана Купала посилає він своїх леґінів, аби ся дивили, чи соколи не прилетїли, бо як соколи прилетять, то він тогди вийде і буде королем[1]).

Иньші оповідають[2]), що Довбуш пильнує скарбів. Колись промине сила чарів і тоді він вийде пімстити ся за кривду. Оповіданє Федьковича виглядає на штучний продукт, як се замітив Драгоманів, і тому не можна на нїм будувати. Але воно б ще більше зближувало українсько-галицькі верзії з західними.

Друге оповіданє звязуєть ся вже з численним циклем про закляті скарби і закляті особи, який також загально знаний у західних Славян, нпр. у Чехів[3]), але стрічаєть ся в трохи відмінній формі і в Українців. На мою гадку могло воно витворити ся самостійно під впливом оповідань про скарби Довбуша і його пригоди з любовницею.

Вкінцї находимо анальоґічну леґенду про заточеного героя і у Росіян, де вона приложена до розбійника Ст. Разіна або до Отрепьева, Пугачева і ин.[4]). Разін стереже, подібно як і Довбуш, заклятих скарбів і не може померти, бо земля не хоче приняти його костий. Перед кінцем сьвіта вийде він мучити людий так, як Антихрист; стане ся се за 100 літ, коли зростуть гріхи на Руси. А поки що мучать його два змії і ссуть йому серце без настанку. Російська леґенда витворила ся під впливом оповідань про конець сьвіта і про Антихриста (з Откровенія Меѳ. Пат., з творів про Антихриста і т. д.), до яких пристав мотив про покуту грішника і закляті скарби[5]).

Так перейшли ми коротко усї славянські леґенди про замкненого під землею героя і про його колишнїй поворот на землю і можемо тепер означити лїпше становище словінських і полудньово-славянських. На утворенє тих леґенд мали найбільший вплив нїмецскі верзії, але не на усї. Словінцї і Чехи пе-

---

[1]) Так оповідав Федькович Тимінському. Гл. Дїло, 1905, N. 34, М. Павлик, Переписка М. Драгоманова з д. Т. Окуневським. 16 лист з 1886 р.

[2]) Grohmann, op. cit. I, c. 11—13, Драгоманов, op. cit. стр. 126.

[3]) Vernaleken, op. cit. стр. 122—125, N. 11 31.

[4]) Аѳанасьевъ, op. cit. стр. 452—452 з Костомарова, Бунтъ Ст. Разина, изд. 2-е, с. 231—7; пор. також Драгоманів, op. cit. c. 126—7; Weryho, op. cit. c. 852—3.

[5]) Драгоманів зближує її що до одного мотиву з перським переказом.

реймили їх просто від Німців разом з усіми подробицями, прикладаючи їх лише до иньших осіб і обставин. Лужичани, Словаки і Поляки запозичили ся також від них або просто, або за посередництвом Чехів, але пропустили деякі головні мотиви, як прим. обрастанє бороди, а в части і завішенє щита на сухім дереві, додаючи за те нові подробиції і мотиви. Особливо часто стають у них герої леґенд покутниками або сторожами заклятих скарбів і затрачують свій есхатольоґічний характер (з виїмкою лужицького переказу). Українські верзії представляють два типи. Один з них являє ся відблиском західних леґенд і згадує навіть про лїтанє соколів (Федькович), другий витворив ся самостійно під впливом книжної церковної лїтератури (Михайлик). і не має що до своєї ґенези нїчого спільного з німецькою леґендою і її славянськими паростями. Самостійно повстало також оповіданє про закляті скарби Довбуша, але не під впливом церковних творів, тільки на основі народних казок і вірувань, які лучать ся з иньшими західними славянськими.

Полуднево-славянські леґенди про Марка Кралєвича виказують, як можна догадувати ся, комбінацію церковних взірців і самостійного витвору і піддали вже новійшим змінам і додаткам, викликаними борбою за незалежність. Хоч одначе не знаємо первісної форми, можемо все таки думати, що їх як вяже так і вязало дуже мало спільних точок з німецькими, а дальше і з словінськими леґендами.

Словінські верзії не переняли тут нїчого від своїх славянських сусїдів з полудня, а запозичили тему просто від Німців. Запозиченє наступило меньше більше з кінцем XV століття, коли в Німеччинї появив ся новий тип леґенди, де велике значінє приписувало ся бородї цїсаря[1]); наступило воно, коли ще давнїйший тип був в обігу і асимілював ся з новійшим, бо і старші мотиви відбили ся на словінських леґендах.

Се дуже добре годить ся з датою смерти короля Матвія; німецькі леґенди дають нам отже певність, що леґенди про

[1]) Обростанє бороди тут виступає очевидно символом повільного посуваня часу. Подібно обростає волося зачарованої дївчини три рази довкола дерева в однїй шкотській баляді (Warrens, Schott. Volkslieder, с. 20, Held Owain); аж коли обросло три рази знайшов ся хлопець, що вибавив її поцїлунком. В грецькій пісні у Sakellariosa N. 5 знаходимо подібний образ на означенє, що богато часу минуло. Янніс Мороянніс каже в відповідь жінцї, яка його не могла пізнати, що „має волосє так довге, що можна ним три рази обвести тїло“. Liebrecht, Zur Volkskunde, стр. 161.

Матвія повстали зараз по його смерти, як сього й можна було сподївати ся.

Ґрунт до їх повставаня був дуже придатний. Край терпів страшно від нападів Турків: люди думали вже про конець сьвіта. Турків ідентіфіковано з „Ґоґом і Маґоґом“ і з Антихристом, бож „fumabant templa sanctorum, stupra in matrimoniis commissa, virginesque incredibili dictu viciatas fuisse nemo diffitet“ [1]). Серед такого настрою перенесено на Матвія ролю оборонця християнства і окружено його леґендою, яку легко було переняти від Німців. Зрештою можливо, що з початку привязувано її до Ульріха, що, як звісно, помер таємничою смертю.

X.

Матвій Корвін у Словаків і баляда „Матвій перебраний за жінку, зводить неприступну дївчину“.

У Словаків тїшить ся король Матвій великою популярністю. Проява се так зрозуміла, що не потребує поясненя. Матвій був їм добре знаний, як їх король і оборонець. Містам надавав пільги і сприяв словацькому народови. Умів добре по чеськи і виставляв грамоти в тім же язицї [3]).

В часї спорів і воєн з чеським з походженя намісником в північних Уграх, Іскрою, умів король позискати прихильність народу і витягнути з неї користь. З перебігу останньої частини війни видно, що селяни помагали королївським військам і віддавали їм важні услуги. Бонфіній [4]) оповідає, як селяни переслїдували утїкачів-Іскрівцїв: „Rustici infensam et execrabilem Boemorum multitudinem, octo circiter dies, sine intermissione sequuntur, caldemque continuunt. Per nemora, saltus et pagos, ulicumque deprehendant, sine ulla commiseratione trucidant“. Селяни творили навіть окремий відділ війська під проводом Блязія.

---

1) Parapat, op. cit. c. 83.

2) Kronika bansko-štiavnická. Sbornik slov. mus. spol. 1902, стр. 136, A. B., Kremnica a jej okolie, Slovenské Pohlady, XXI, Turč. sv. Martin 1901, стр. 129 і ibid. 1885, стр. 260.

3) J. Vlček, Dejiny literatury slovenské, 1890, стр. 6: в роцї 1483 пише Матвій по чески до Трнави. Fraknoi, op. cit. стр. 18, зазначує, що король знав кілька славянських діялектів (slawisch in mehreren Dialekten).

4) Bonfinius, op. cit. Dec. III, Lib. X, стр. 411.

Простий нарід не міг бути Їскрі прихильний, і инакше оцінював його господарку, як нинїшні історики, що йому приписують заслугу розбудженя „народної сьвідомости Словаків“. Лише дехто з осьвічених верстов умів зрозуміти ту сторону його діяльности: селян відстрашував він від себе своїм поступованєм, що відбивало ся прикро на їх шкірі. Цїлий час свого „панованя“ провадив Їскра війни. Край цїлий був винищений, і то не тільки чужими людьми, але і своїми. Військо Їскри було дуже велике і нераз допускало ся розбоїв і рабунків на біднім народї. Бонфінїй каже в своїм творі, що Їскра допускав ся latrocinia, populationes, incendia, а і сам Їскра признаєть ся до сього в своїм листї до Матвія[3]), хоч спихає провину „na dive hordy, ktore pod mojím menom a pod mojou zaštitou v tvojej krajine súženie a biedu rozmnožovaly“. Господарка Їскри давала ся людности в знаки: тому з радістю повитало воно угорські війська і з вдячністю згадувало свого короля, що його освободив з непевного положеня.

Свою популярність ширив Матвій і особисто, перебуваючи часто між Словаками[4]). Своїм людяним поступованєм потрафив він з'єднувати людий, які тим прихильнїйші були до свого короля, що чули від нього свою рідну мову. Память про нього доховала ся до нинї в богато місцевих переказах. В записках comitat. gömöriensis згадуєть ся уже „kral'ova hole“, на якій король любив перебувати. Тут стоїть до нинї камінь, при котрім він мав обідати. На камени казав Матвій вирізати такі слова на памятку: „Hic hospitatus est Matthias, rex Hungariae anno 1474. Privatum commodum, latens odium, juvenis consilium — Per haec tria omnia pereunt regna“[5]).

---

[1]) Julius Botto, Ján Jiskra na slovensku, Slov. Pohlady 1901, стр. 293 і д.

[2]) Bonfinius, op. cit. стр. 406 - 7. Пор. також виводи Škultétý в статї: Jan Jiskra a český jazyk na Slovensku, Slov. Pohl'. 1901, стр. 336 і д.

[3]) J. Botto, op. cit., стр. 292.

[4]) Що король міг бути в Словаччинї на польованях, се річ цїлком ясна; погляд L. Reuss'a (Miestne báje a skazky, Sborn. mus. slov. spol. VI, с. 30), що се неможливе, треба уважати хибним. Инакше не могло б витворити ся тільки місцевих переказів про побут Матвія в словацьких землях. Є зрештою і пісня: Na královej holi stojí stůl kamenny kdože ho wykresau? Šuhaj prenulený. Kolar, I, с. 31. Пор. також статю Fr. Menčlka, Král Matyaš Korvín v národních písních. Koleda, 1879, с. 501 і Kollár, Nar. zpiew. II, с. 439.

[5]) L. Reuss, op. cit., стр. 30.

Нинї нема вже з них слїду[1]), але нема жадної важної обставини, яка би промовляла за тим, що се чиста видумка або пізнїйший переказ, взятий з устної традиції.

Спомини про Матвія переховали ся в місцевих переказах, які ще по більшій части не зібрані[2]). Граховіштє — оповідають — має свою назву від того, що один фірман почастував перебраного короля гороховою кашою. Довшу історію привязує місцеві люде до „Червоної скали".

За короля Матвія жив там богач Червень, до якого любив заходити Матвій, коли полював між Мураньом і Кралевою голею, щоби наслухати ся оповідань про битву під Могачем „o uteku Belovom a o hrdinských činoch bývalých Červeňovcov, ale ešte radiej díval-sa do pekných oči šumnej jeho dcéry Katinky". Батько Червень дивив ся дуже нерадо на відносини короля до його доньки; коли се запримітив король, перестав частїйше приходити, як батько був дома; за те приїздив підчас його неприсутности і все можна було видїти, як його відпроваджувала Катінка далеко, аж до самого лїса[3]).

На ту саму тему любови Матвія до Катерини мають Словаки дуже популярну баляду, про яку далї поговоримо.

Історичних пісень про нього не знають нїяких, хоч не бракує в них пісень історичного змісту, особливо з епохи татарських нападів[4]). Словацькі піснї оповідають лише про любовні пригоди короля в тонї на пів гумористичнім, нпр.

Ztratila som, ztratila
Co som rada nosila:
  Ztratila som zlatý pás,
  Našol mi ho král Matias.
Matias, Matias, wrat' mi ho
Dám ti turák na piwo:
  Zide sa ti napiti
  Ked' budeš zwer lawiti[5]).

---

[1]) idem, J. Botto, Z Gemerskího Hrona. Sborník 1902, c. 34 5.

[2]) Časop. museal. spol Ročnik II, стр. 28.

[3]) ibidem, II, стр. 103 - 4. Kollár каже виразно, що „temeř v každém chotáře naleză se památka geho gména" (II, c. 439). В Буківцях є нпр. липа, яку мав засадити сам Матвій. L. Reuss, op. cit. c. 36.

[4]) Історичні піснї (одначе в більшій части штучні з рукописий) зібрані у Колляра, Narodn. zpiewanky. II, c. 403 і д., N. 1—14. Гл. також Slovaken в Oest. Ung Mon in Wort u. Bild. Ungarn, I Abt. c. 424 і д. Також M. Matunák, Turecko-uhorské boje v severo-zapadnom Uhorsku, Slovan. Pokl'iady 1897. Soš. 9, стр. 505 і д.

[5]) Kollár, Nar. Zp. I, c. 31, N. 8.

Пісні сї найпопулярнійші в Нітранській і Тренчанській области[1]), розширені зрештою, як мене запевнював д. Павлю, по цілій Словаччині[2]). Пісні про Матвія сягають дуже давних часів. Находимо їх в збірниках пісень з XVI столїтя і то досить часто[3]), що сьвідчить про їх загальне розпросторене.

Одначе найпопулярнійша мусїла бути баляда про підступне зведене дївчини. Про се сьвідчить її розширене навіть поза границями Словаччини. Баляда знана в кількох варіянтах, які дуже мало ріжнять ся між собою. Найскорше записаний текст в збірцї Коляра[4]); зачинаєть ся баляда поданєм місцевости:

„Zvalo se mesto Rakovci
V něm prebývali Kuruci,
Tam mal jeden kováč dcéru,
Krajšu, nežli král Kralovnu“.

Король Матвій залюбив ся в гарній дївчинї і хотїв знайти до неї дорогу, але дївчина „odpírala tuho“. Тодї просив король у одної баби ради, як би то можна звести дївчину. Баба порадила йому, щоби убрав ся в жіночу одїж і просив вечером коваля о нічлїг:

Obleč si šaty panenské
A črievičky karmažínské
A jdi od domu do domu
Až ku kováčovi tomu,
A tam zaklopaj na vráta,
Otvori ti sam pán táta“.

Король зробив як баба порадила і представив ся ковалеви купчихою:

„Ja som kramárka z Opawy
Jd'em na jarmok do Prahy;
Towár som si už poslala,
A sama som tu zostala,

---

[1]) На се звернув увагу Колляр в своїй збірцї, стр. 437. Пор. Križko, Zpráva o bodinskom medzníku v Trenčianskej stolici, Sborník sl. m. spol. стр. 195 і д

[2]) У Колляра уміщено чотири пісні того змісту.

[3]) Č. Zíbrt, Zbytky českých písní světských z věku XVI, XVII a XVIII, Časopis českého Musea, 1888, стр 445 і ibidem 1895, стр. 110. O. Hostinský, 36 napěvu světských pisní českeho lídu z XVI st. V Praze, 1892, стр. 24, N. 22.

[4]) Kollár, op. cit. II, стр. 7.

Prosim milý hospodáři,
Aby sté mi nocleh dali".

Якби місця не було, то готова спати навіть на лавці, аби тільки відпочати. Коваль приймив подорожну, а коли прийшов час спати,

„Wola kowác swoju dcéru:
Anička, chod' postel postlat',
Ta pani bude s tebou spat'".

Донька не була з того дуже вдоволена:

„Ach pán otec mouj premilý,
Ta paní sa mi ne líbí.
Ani som to neslýchala,
Aby paní s pannou spala!"

Одначе мусіла згодити ся і пішла з панею спати.

„Ked' už bolo o půlnoci
Wolala otca k pomoci:
Ticho Aničko, nekřič ty,
A wšak nás nikda neslyšé!"

Баляда кінчить ся так:

„A ked' bolo rozwidněno,
Bolo po mestě wraweno,
Že Anička už ne panna,
Že z uherským královem spala;
A ked' už bolo po roce
Nosila Janka na ruce,
A ked' si ho kolísala
Tak to nad ním zpiéwáwala:
„Ey, čučaj, belaj synu mouj,
Král Matyáš je otec twouj!"

Чеські і моравські варіянти далеко повнійші і передають ту саму тему, лише трохи иньшими словами. Мотив розроблений в них ширше: так приміром докладнійше оповіджена розмова Матвія з бабою і господарем, а далї представлена хвиля, як Матвій та Катерина розбирають ся і йдуть спати. Доданий також на кінци цілий епізод про брата дївчини, що випитує її, повернувши з війни, хто їй забрав дївочий вінець. Одначе при цілій ясности теми, проти якої виходить варіант у Колляра дуже скороченим і неповним, забуте вже тут імя угорського короля. Матвій фіґурує тут як „král", „uherský král". На питанє брата відповідає сестра:

„Ach, kohož bych ukázala,
Než pane krále samého"

на що брат відгрожує:

„Kdybych věděl, který to král
Na kusy bych ho rozsekal!“

Усї моравські і чеські варіянти годять ся майже дослівно зі собою. Наводить їх Ербен і Сушіль[1]). Від Чехів перейшла баляда до лужицьких Сербів, але підпала всїляким змінам[2]).

Місце Матвія займив Вурьовський пан, що мав цїлу околицю в своїй власти і не любив, коли яка дївчина оставала ще невинна. Коли ж довідав ся, що поминув одну дївчину, до того дуже гарну, порішив і її звести. Перебраний за дївчину, приходить до її хати і просить о нічліг в безпечнім місци, щоби сховати ся перед Вурьовським паном „před tym Lučibarjom“. Батько „Khatržinki“ ховає тодї гостя в її комнатї аж за девятьма замками. О півночи зводить пан дївчину, забезпечений тим, що батько не чує її крику. Лужицька баляда кінчить ся діяльоґом про вартість „вінка“. Від Словаків переймили баляду про Матвія угорські Русини[3]). Залежність української баляди від словацької аж надто ясна: вистарчить її лише навести:

„Орала баба заграду
Пришел пан на пораду:
„Бабо, бабо, дай ради там,
Як я тоту панну здрадзїць мам?“
„Облеч ти шати панянски
А черевики камужелски (sic!)[4])
Прохажай ти ся по ринечку,
Аж до самого вечеречку!“
„Коваль, коваль, ковальочку,
Преночуй мя тоту ночку!“ –
„Як я тя мам преночовац,
Ти подорожня, я тя не знам!“
„А я панї з Воршави
Иду на ярмарк до Праги“.
„А ти, дївко, їдь ложе слац,
Бо ти підеш з паньов спац“.
„Анно, Анно, Аннічко,
Не бачит ми ся панічка“.—
„Де би ти ся бачіла,
Кедь ти ей нїгда не виділа?“ —
Не вистало півночи,
Кричит дївка одночи (sic!)[5]):
„Тихо, дївко, не кричи,
Бо твій пан отец в сьвітлици!“—
Рано, рано, раненько,
Коли сходит слоненко,
Ходит дївка по луце,
Носит дїтя на руце:
„Люляй, люляй, сину мой,
Велькп зводітель отец твой!“

---

[1]) F. Sušil, op. cit. стр. 103—4, N. 105 „Podwodník“; Prostonárodní české písně a řikadla, sebral J. Erben. Nove vydáni. V Praze 1886, N. 18 „Konvařovic Kačenka Звідси переложена в „Böhmische Granaten“ v. Waldau, I стр. 206, N. 399.

[2]) Haupt u. Smoller, op. cit I, c. 40 і примітки на с. 334.

[3]) Головацкій, op. cit. III, 1, стр. 252 - 3, N. 133.

[4]) В словацькім текстї „karmažínské“.

[5]) Мабуть місто помочі: у Коляра „k pomocį“.

Баляда була отже досить популярна, популярна не так задля імени угорського короля, як радше задля самої теми. Імя короля Матвія додало одначе і їй більше вартости і причинило ся безперечно також до її розширеня. Сама тема не належить до спеціяльно славянських. Її стрічаємо в численних німецьких, скандинавських, голяндських, француських, італїйських, катальонських і грецьких балядах, дуже часто в такій формі, що їх залежности між собою не треба доказувати. Дальше подибуємо її досить часто в полуднево-славянській поезії в всіляких відмінах, і в польських балядах. Взагалї ся тема оброблена дуже широко в народній поезії европейських народів: її відгомін видно навіть на деяких великоруських, білоруських і українських піснях.

Цїлим тим циклем баляд займаю ся в осібній розвідці [1]), тут лише наведу се, що потрібне для зрозуміня ґенези словацької баляди. Мотив, що хлопець перебирає ся, аби звести дївчину, або дістати ся до неї, аби поговорити з нею, донести їй щось важного або намовити до утечі, не може бути обмежений на певну територію або один якийсь нарід, бо він загально людський і може повстати усюди на основі дійсного факту. Одначе словацька баляда не виглядає цїлком на продукт самостійний, хоч дещо з житя Матвія могло би промавляти за тим. Її зміст, а навіть переведенє годить ся як найлїпше з романським циклем баляд, знаних п. з. „La falsa monaca“ і „Margherita“.

В італїйській пісни з Піємонту, надрукованій в збірці Ніґри [2]), хоче князь Каріняно звести одну дївчину. Перебирає ся про те в монахиню і просить ся на ніч до її родичів. Мати приймає її і просить відпочати. За сей час мала донька нагоду приглянути ся гостеви і почала сумнївати ся, чи се дїйсно монахиня. За її радою хотїла мати спробувати гостя, чи уміє прясти і шити, але монахиня потрафила викрутити ся. Коли

[1]) „Славянські баляди на тему: хлопець перебирає ся в жіночу одїж або каже себе занести в мішку до компати дївчини щоб її звести“ — Науковий збірник присьвячений проф. М. Грушевському.

[2]) C. Nigra, op. cit, стр 407-409, N. 79. Варіянти сеї баляди: A. Wolf, Volkslieder aus Venetien, gesammelt von Georg Widter, hrg. v. A. W. Sitzungsberichte der kais. Akad. d. Wissen. Phil-hist. kl. 46 Band. Wien 1864, стр. 326-328, N. 90; E. S. Righi, Saggio di Canti popul. Veronesi. Verona 1863, стр. 36, N. 99; Bernoni, Canti popul. veneziani. Venez. 1872, XI, 6; G. Ferraro, Canti pop. monteferrini. Torino 1870, стр. 87.

прийшов час йти спати, казала мати засьвітити сьвічку своїй донці і йти спати з монахинею. Тут признав ся князь, що він лиш перебрав ся і наказав їй мовчати. Рано полишив зведену дївчину і радив матери справити колиску і пеленки.

Ся балядя знана також і поза границями Італії: у Франції в Ґасконії і в Ішпанії в Катальонії[1]).

З тим циклем споріднений цїлий ряд нїмецьких баляд „Zeit bringt Rosen“; одначе вони виказують далеко меньше анальоґій а далеко більше ріжниць і не мають так богато спільного з словацькою балядою[2]).

Один син марґрафа старав ся довго і без'успішно о руку доньки одного короля. Щоби її дістати за жінку і змусити короля до того, перебираєть ся за дївчину, забираючи одіж від сестри, йде перед його замок і просить прийняти в службу. Король бере його до послуги доньки і каже обоїм разом спати. О півночи зводить марґраф дївчину і утїкає. Про се довідуєть ся король і запрошує його до себе. В иньших варіянтах не хоче перебраний мовчати, за що його королївна обжаловує перед королем а король виганяє. Але потім усе викриває ся і жених дістає королївську доньку.

Иньші подібні баляди, як баляда про Гадбарда і Сіґне[3]), і про пана схованого в мішку[4]), а також новогрецькі

---

[1]) Паралелї наведені у Ніґри; до катальонських гляди ще: Wolf, Proben portugiesischer und catalanischer Volksromanzen. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. 1856, XX, стр. 63 і F. Wolf у Hofman, Primavera, N. 191, A.

[2]) Mittler, op. cit., стр. 170—172, N. 190 і д.; K. Simrock, Die deutschen Volksbücher. VIII Band. Die deutschen Volkslieder, Frankfurt a. M. 1851, N. 15. Гл. ще нвд. A. Kretzschmer, Deutsche Volkslieder mit ihren Original-weisen, Berlin 1842, II, стр. 164—5; Hoffmann v. Fallersleben, Schlesische Volkslieder, Leipzig 1842, стр. 37; Erk-Irmer, Die deutschen Volkslieder mit ihren Singweisen, 1838, I, 5, стр. 29, N. 18. Бельґійський варіянт сеї баляди у Hoffmann v. Fallersleben, Horal belgicae, стр. 58, N. 14.

[3]) R. Warrens, Dänische Vl. стр. 243—260, N. XXXVII. Халанскій, Южно-слав. сказанія о Кралевичѣ Маркѣ. Р. Ф. В. 1894, XXXI, с. 166—176.

[4]) Mittler, op. cit, с. 264, N. 325, 326, с. 265, N. 327. K. Simrock, op. cit., с. 434, N 283 „Des Müllers Tochter“. Паралелї нїмецькі наведені у Міттлера і Сімрока. Дальші нїмецькі паралелї наведені в моїй працї, уміщеній в „Науковім Збірнику“, як вище. Пор. ще Pogatschnigg-Herrmann, Deutsche Volkslieder aus Kärnten, II, с. 199, N. 609 і с. 233, N. 752. Польські варіянти сеї піснї:

пісні[1]) і епізоди в поемах про Ґуідітріха, про Ротера[2]) і т. д. відбігають більше або меньше від типу словацької баляди, хоч тема в головній мірі та сама. Тема отже зайшла до Словаків на певно з Заходу і то найправдоподібнійше від Італійців. Сербсько-хорватські баляди „Vojvoda Janko i mlada Andjelija“[3]) і „Prevarena dieva“[4]), записані в приморських околицях, можна би вчасти уважати переходом. Німецькі верзії не мали правдоподібно впливу на витворене словацької баляди.

Що баляда повстала, як можна думати, між Словаками, на се зложила ся ся обставина, що і про Матвія оповідали ся подібні історії, як про італійського князя з Каріняно або про иньших героїв в піснях нашої теми. Се одначе вплинуло також на оброблене баляди, бо її приладжено до місцевих оповідань. Баляда мусіла повстати іще в XV столїтю, або що найпізнїйше з початком XVI.

XI.

Матвій в штучній лїтературі.

На кінци для повноти згадаю іще про деякі лїтературні твори, в яких виступає Матвій; згадую тільки для того, що в них змальований угорський король на основі народних поглядів. В близший розслїд не вдаю ся, бо се не належить до моєї теми. В сербсько-хорватській лїтературі не відіграв Матвій жадної ролї. З словінської лїтератури належить навести

O. Kolberg, Lud. IV, N. 197—9; XI, c. 194—5, N. 372-4; XVI, c. 283-4, N. 460—1; XVIII, c. 161, N. 279, 280; XIX, c. 152, N. 460, Radomskie, c. 40-41, N. 79-83; XXII, c. 122-3, N. 204; idem, Mazowsze II, N 208, c. 91; N. 209 a) b) c. 92; III, c. 265, N. 367. J. Lipiński, Pieśni ludu Wielkopolskiego c. 191 (з Кольберґа). Świętek, Lud nadrabski, c. 202-4, N. 39. Żegota Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi. Lwów 1838, I, c. 71; Wójcicki, Pieśni Białochrobatów I, 60 (з Смоллєра) і Materyały antrop. archeol. 1903, VI. Lud łańcucki, c. 280, N. 22. Лужицький варіянт у Hawpt u Smoller, op. cit., c. 65-6, N. 37. Zemjan a młóńkowa džowka.

[1]) Liebrecht, Zur Volkskunde, c. 189-190 і 204-5.

[2]) E. Henrici, Das deutsche Heldenbuch c. 41—43 і c. XVII. Халанскій, op. cit, c. 121—2 і т. д. Докладнїйше про се в моїй спеціяльній розвідці про сю тему.

[3]) Hrv. nar. pjesme.. iz „Nase Sloge“ II Diel. Ženske pjesme, c. 65—69, N. LXVIII.

[4]) Stj. Mažuranić, Hrvatske nar. pjesme, sakupljene stranom po Primorju a stranom po Granici. Svezak I. U Senju 1876, c. 107—111.

баляду Ґоразда „Kralj Matijaž“ [1]), в якій піднесено його до ряду національного героя.

Старий дїд оповідає унукам про Матвія і каже, що:

„Rad prišel jaz v goro bi sveto	In njega tam samega videl
Kjer biva kralj véliki naš,	Za mizo kamnito bi rad
Kjer spava stoletja, stoletja,	Krog ktere mu brada čestita
Kjer spava naš Matijáž.	Ovʃja že sedmi se krat.
V Palačo podzemsko njegovo	In lépo soprôgo njegovo
V predivno rad stopil bi j'áz	Alénčico vídel bi tam...
Zaklade leskeče se gledal	Oh, rad bi napótil se v gôro
Vojaštva rad videl bi kras.	Da znam le kód iti in kam!“

Се розбуджує національне почуте найстаршого сина і він сподїває ся, що Матвій верне і визволить словінський нарід, що „krivice trpi“.

Симпатично представлений Матвій в поемі словацького поета Андрія Слядковича „Detvan“, а іменно в третім роздїлї „Slatinský jarmok“, де особливо підчеркнено його справедливість і добре поводженє з селянами [2]).

Матвій виступає також героєм кількох творів Янка Калїнчака, одного з визначнїйших словацьких поетів і повістярів. Його віршована повість „Kralův stůl“ оспівує короля Матвія і його словацький чорний полк „vkladajuc“ — як каже Вльчек — „chýrnemu populárnemu panovníkovi do ust zdravicu na slovenský rod“ [3]). Часів Матвія доторкають також новелї „Milkov hrob“ і „Bozkovci“ [4]); Гунїядими займаєть ся також Калїнчак в повісти „Knieža liptovské“.

З часів Матвія взяв тему і Добшінскі до своєї більшої віршованої повісти „Kamzík“ [5]), в якій змалював симпатичний образ Погроня.

Се було б усе, що менї удало ся зібрати про Матвія в штучній лїтературі. Крім того звертаю ще увагу на повість, що друкувала ся в політичній часописи „Slovenski Narod“, правдоподібно п. з. „Kralj Matjaž“.

---

1) Ljublj. Zvon 1885, N. 6, стр. 321—322.

2) Spisy básnické A. Sladkoviča. Svazok I. Turčiansky sv. Martin. 1899, стр. 137—156.

3) Tatranka 1842, III, c. 81—85 i Vlček, op. cit, c. 122—3.

4) Vlček, op. cit., стр. 140—1.

5) Orol, 1872—3, гл. Vlček, op. cit., стр. 220.

Село Мшанець Старосамбірського повіта.

Матеріяли до історії галицького села.

Зібрав **Михайло Зубрицький.**

Прибувши до Мшанця в осени 1883 р. на приватного сотрудника почав я збирати старі папери то в церкві, то між давнїйшими деканальними збірками зложеними на мшанецькім попівстві на поді, а далї між тутешними селянами. З тими приходило з початку трудно порозуміти ся: селяни недовіряють інтелїґентам і своїм духовним, то ж не хотїли менї показати своїх паперів; побоювали ся, щоби з сього не вийшла для них яка шкода. Так прим. предок одного ґазди дав був місцевому сьвященникови кусник поля за похорон, а потім роздобувши гроші він, чи котрийсь з його спадкоємців, викупив те поле і почав сам орати. Теперішний властитель поля, вже старший чоловік, побоював ся, щоби я йому того поля не відобрав, як би найшов який запис між його паперами, і тому не хотїв їх показати; на мою просьбу, щоби дав їх переглянути, все повідав, що не має ніяких паперів. Якось раз, буде вже з кільканадцять лїт, був я у одного ґазди на обідї (комашни) і просив його, щоби показав свої папери. Він сидів на частинї війтівства, в селї звали його Попівнин: певно котрийсь його предок був попом в Мшанци; отець його був трохи письменним і значнїйшим ґаздою в селї, про те думав я, що у нього найду щось цікавого. Він учинив менї волю, виніс з комори невеличку збірку паперів і я почав перечитувати. Був там також лист на застав кусника поля його батькови, чи дїдови. Те поле було

вже його власностию і на нього заінтабульоване. А на обіді був потомок того ґазди, що поле заставив. Я читав голосно і коли прочитав про застав, той ґазда гість заінтересував ся тим письмом, взяв в свої руки і на його основі хотів викупити його предком заставлений кусник поля. Попівнин жалував ся війтови і просив щоби йому поміг відобрати письмо і поля не віддав, а на мене відказував, що йому наробив тілько клопоту і гризоти. Те чули иньші ґазди і були осторожні, щоби припадково не впасти в подібний клопіт. Почав я людям толкувати, що я не хочу нікому поля відбирати, а другим надавати, хто поле давними літами продав, чи заставив, то тепер певно не відбере, а я глядаю давних старих паперів, що мають по 100, 200 і більше літ, щоби з них довідати ся, як їх предкам колись жило ся, як бідували, які тягарі поносили, а новійших паперів цілком не потребую. Люди якось трохи помякли, почали приносити менї свої папери і таким чином пощастило менї зібрати отсю збірку, яку тепер приладив до друку. Правда, дещо з зібраних мною паперів вже друковало ся в моїх статях в „Житю і Слові“ і в виданнях Наук. товар. ім. Шевченка. Та богато паперів попропадало, дещо злежало ся і з старости розсипало ся, ще більше згоріло, як будинок горів, а не мало селяни самі попалили. Як пічне будинок горіти, то домашні випрятують, як ще можна до огню приступити, потрібнїйші річи від паперів. Я просив одного ґазду, щоби дав менї переглянути папери, а він сидів на солтиськім ґрунтї і я сподївав ся найти у него щось цїкавого. А він менї повідає, що були в коморі дві торби добре напхані, але все згоріло при пожежі 1885 р. В першій половині 19 в. ходили по хижах скарбові ревізори, глядали перепачкованого бакуну, а також, як оповідають люди, переглядали папери, чи остемпльовані. Властитель неостемпльованого паперу платив кару. Щоби не впасти в напасть, ґазда просив якого письменного чоловіка, звичайно дяка і громадського писаря в одній особі, щоби йому поперечитував папери. Дяк читав і як повів: „тото нездале“, папір метали в огонь в печи, а лишали лиш завіщаня, передслюбні умови, та контракти і книжочки, де урядово посьвідчувано про заплачений податок. Тутешний ґазда Цмаїв Федьо оповідав недавно, що прикликав старого дяка, виніс з комори цїлу купу паперів і дав йому прочитувати. Він щось трохи відложив на бік, а решту вкинули в піч і запалили, „горіло так, як субітка“. В сусїднім селї Бистрім у одного ґазди, потомка попівського роду,

винесли щось зо три плахти папіря на луку коло хижі і все спалили. Так з вини скарбових властий австрийських пропало не одно важне сьвідоцтво бувальщини нашого народа, що могло б доповнити те, що можна призбирати по ріжних архівах, або що записане в історичних памятках.

Найстарший документ в моїй збірці походить з 1649 р. Се надане короля Яна Казимира Липецькому і його жінці частини війтівства в Мшанци; остатнє датоване 1872 р. До збірки я прилучив троха паперів з сусїдних сел, бо вони доповнювали те, що зібрано в Мшанци, а обставини побуту були по тих поблизьких селах майже однакові. Найбільше паперів було в домі колишнього солтиса Гриця Волощака, колись заможного ґазди і як би репрезентанта цїлого солтиства. Там і тепер є значнїйше ґаздівство і папери переховують в пошанівку. Друга збірка се накази лїмнянської фервальтериї видавані мшанецькому війтови до відроблюваня панщиняних тягарів в 1827—29 р. Внук тодїшного війта Гриця Сисиного Михайло приніс був звязок паперів до читальнї і там я повибирав все те, що тут надруковане. Давнїйше село не було так одноцїльне, як тепер, але були в нім війти на війтівстві, солтиси і громада, чи то піддані. Громаду заступав з першу десятник, потім присяжний (My przysięzny i cała gromada), а в кінци війт. Уряд не знав поодиноких людий: як накладав податок, то на цїлу громаду, війтівство, солтиство. Доперва репрезентант громади подавав до відомости інтересованим, чого уряд хоче, і в громадї на поодиноких поселян розкладали тягари. На війтівстві, чи солтистві один з тих господарів, значнїйший чоловік, заможнїйший, що умів з панами поводити ся, виступав наперед. Через те і давні папери крім завіщань, інтерциз і т. д. не всюди знаходять ся, а лиш в тих родинах, яких предок колись заступав чи то громаду, чи війтівство, або солтиство.

Вправдї польський уряд засновуючи в горах села на волоськім праві не робив ріжницї між війтівттвом, а солтиством (advocatia vel scultetia), однак в Мшанци була ріжниця, для того і грамоти їх осібно подані. На війтівстві були шляхтичі Стецковичі, Гузельовичі і Петричковичі, та зайшлий Поляк Янківський, а на солтистві Волощак, Дорош, Бутрим, Дицман.

Село Мшанець виглядає на катастральнїй мапі як подовгастий чотиробічник. Ріка Мшанка входить в село від заходу

з Бистрого і Михнівця, переломлює дві гори Маґуру і Жуків і перепливає через село передїлюючи його на дві нерівні частини. На невеличкій рівнинї під Жуковом і на збочах Маґури по над ріку розмістив ся присїлок Завадка, там є тепер 22 хиж. Від горішного млина по долїшний властиве село, люди з тої части називають себе селянами. Низше села стоїть присїлок Лан з 14 хижами. Мешканцї обох присїлків називають ся „Завадце“ і „Ланяне“. Про заснованє села не міг я нїчого певного довідати ся і не знаходив в селї на се нїякої грамоти. В 1811 р. жалують ся деякі ґазди з Мшанця на людий з Ґалівки, які задумували ставити млин на мшанецьких полях. В своїй жалобі покликують ся і на те, що на їх полях вже є площанський млин побудований на основі привілею виданого ще перед 282 лїтами, з чого виходить, що сей привілей виданий був 1529 р. А що Плоске пізнїйше основане, як Мшанець, бо положене в досить неприступній ямі, а в часах, коли було богато вільного, незанятого, простору, люди мали в чім вибирати і забирали під поселенє приступнїйші місця, тож заснованє Мшанця переведено в XV в. або ще вчаснїйше.[1])

В Мшанци були три лани війтівства, один на Ланї, з відки і назва його пішла, там земля найлїпша, бо все положене на досить просторій ровени по над ріку. Ланянам все завидують і тепер, повідають: „нема то, як Ланянїм!“. Другий лан ішов по при церков в оба боки до бандрівської і ґрозївської границї, третий лан був на Завадцї, а крім тих трьох ще було солтиство і той лан ішов по при горішний млин по під Жуків і Маґуру. Поле на Завадцї не зле, добре родить, але тяжке до управи, бо майже все по обох горах розкинене, зерно до сївби нераз несуть на плечах, тяжко виорати, бо скиби через плуг падають, та й тяжко „хліб“ звести домів. На Завадцї цїле війтівство засїли Петричковичі і Лїнинський, на „Лану“ частину уживали Стецковичі, перед тим Липецький, а більша частина належала до самбірського скарбу. Понизше церкви жили на війтівстві Гузельовичі, Стецковичі, Поляк Янківський і підданий Паращак, названий в селї Подоляком. Котрийсь пан привіз з собою в село слугу, дав йому чверть війтівства, а люди назвали його висше поданим іменем. Більша часть і сього війтів-

[1]) В найстаршім з виданих описей — люстрації 1564 р. (Жерела до історії України-Руси I с. 231) Мшанець виступає вже як стара осада волоського права, на 20 давнїх ланах, до котрих пізнїйше ще примірено три, крім дворищ солтиських і церковного. *Ред.*

ства належала до замку і переходила разом з ланянським ланом з рук до рук ріжних арендаторів, як Воловського, Гумніцького, Здеркевича, а на остаток Пюрковського. Р. 1788 розпарцельовано се війтівство, чи „панство“ поміж мшанецьких ґаздів. Властителї, чи посесори війтівства не належали до громади, а займали упривілїоване становиско, не відрабляли панщини і все змагали спекати ся поношеня громадських тягарів. Виріжнювали ся вони і одежию від підданих, бо носили сиві опончі з невеликим ковніром і шість фалд з заду, а піддані мали білі сїраки на дві фалди, пізнїйше чорні також на дві фалди. З війтівства не женили ся з підданими і дивили ся на них з гори. Ще один цїкавий привілей ввели були для себе війти і солтиси. На великдень всї люди приносять паски до церкви до посьвяченя. Рано сходять ся на воскресну утреню, а по обходї всї скоро біжать по паски, яйця і т. д. Прийшовши на цминтар піддані лишали там свої паски, а війти і солтиси вносили до церкви і позавязувані в обрусах розкладали по престолах, або клали на підлогу. Так стояли з пасками в церкві цїлу службу божу, а як вона скінчила ся, виносили на цминтар, ставали все на одно передне місце і ждали сьвященника. В новійших часах дивили ся громадяни на се кривим оком, недолюблювали, що деякі люди в селї хотять бути перед ними, то просили мене, щоби сей звичай привілїованих знести. І дійстно перед кільканадцяти лїтами я розпорядив, щоби всї громадяни лишали свої паски на цвинтари. Замешкалі на війтівстві звали ся урядово також вільниками, а солтиси простими війтами, також гайдуками.

Крім тих ланів є ще в селї значний кусник поля, поділений на вузькі подовгасті паски, власність кільканадцять ґаздів і називає ся „дворище“.

Війти і солтиси (в устах народа: шо́втус — шо́втиси) мали право ставити млини та корчми, бровар і горальнї. На Завадцї була горальня, люди зносили перед сьвятами різдвяними і великодними жито, бульби і палили горілку. Повиж Лїнинського хижі находять тепер в земли цеглу, де колись горальня стояла. На війтівстві низше церкви стояв панський двір, корчма, а по другім боцї ріки бровар. Старші люди ще памятають на сїм місци румовища, чи звалища; тепер стоїть на тім місци школа, а з двора і слїду нема. Млини забрала камера під свій заряд, а потім оба продала жидам. Таке було в кождім селї лімнянської фервальтериї, коли знов підбуська (Підбуж село дрогобицького пов.) продавала млини громадам. Війти і солтиси не

відробляли панщини, а за те платили чинш, давали осип, овес, платили жовнірщину, чи гиберну і мешне в хосен латинського пароха в Самборі. Мешне стягало старосамбірське староство ще в 1871 р., хоч вільників і солтисів давно не було в селї. Ще 1885, або 1886 р. прийшов до війта наказ, щоби стягнув мешне з обовязаних його платити. Війт з писарем радили ся мене, що робити, а я їх питав ся, чи вони знають, котрі в селї солтиси і по чім би вони їх могли розріжнити від иньших ґаздів? Так і відписали з села, що не знають в селї солтисів і нема з кого стягати мешного, ц. к. староство як знає, най їх подасть поіменно громадській старшинї до відомости. І потім вже нічого не приходило в село за мешне. А в недалекім сільци Липю ще перед трема роками турецьке староство веліло тамошним солтисам платити викуп мешного: мали його раз на все викупити. Одначе люди уперли ся і рекурсовали против сього зарядженя. Піддані не любили війтів за для їх упривілїованого становиска, а що пожитє між ними було не найлїпше, сьвідчить прим. і се, що в Плоскім, від коли введено вибір громадської старшини, громадяни все о те дбають, аби не вибрати війтом ґазду осілого на війтівстві, повідають, що се буде получене зі шкодою громади.

Мшанецькі громадяни, чи то піддані, мали 18 ланів поля, робили панщину, давали овес, барана, платили податок і гиберну. Відроблювати панщину не дуже спішили ся, проте в однім письмі констатує фервальтер з Лімної, що найбільше не послушні люди з Мшанця і Ґрозьови. Підданим був також славний багатир в Мшанци Ігнат Паращак, а в селї звали його Старим, а потомків його Старого Митро, Яцько, Сенько. Мав він по 12 коров, 7 коний, богато поля і у нього цїле село зичило гроші, а навіть, як сьвідчить письмо з 1812 р. о. Ясеницький, парох Жукотина, просив місцевого пароха, щоб йому позичив у Паращака 111 дукатів на весїлє доньки. Він навіть за цїле село платив податок, а потім принагідно відбирав. Довгі лїта був він війтом в селї і його назва стрічає ся дуже часто на актах. Ще і тепер оповідають собі в селї, як Пюрковський утопив ся мабуть 1787 р. в осени, його ґаздиня умовила ся з якимсь панком, чи що, що заберуть гроші з двора і разом утечуть. Мав він прийти в ночи під вікно, а вона мала викинути мішок з грішми. Тої ночи був Ігнат Паращак на варті в дворі і учув як ґосподиня отворила вікно і питала ся: „чи ти тут?“ — а Ігнат відповів: „є!“ Она викинула гроші, а він

мішок на плечі тай просто з ним до свого дому. Потомки його по доньці збідніли, правнук пив і просто розсипав все майно, але вже і його отець богато стратив. Сей правнук пересиджував більше в корчмі, як дома, поїв всіх, хто прийшов до корчми, а упивши ся виймав пригорщею гроші з кишені і розсипував по помості, люди збирали, а він тішив ся. Раз в Добромили на ярмарку потовк в шинку шиби, шклянки, чарки, а коли жиди до нього пустили ся, заспокоїв їх, що він ще може ту шкоду заплатити. І добре заплатив! Як прийшли вибори до громадської ради, то він при чарці з товаришами укладав виборчу листу. Так поволи пішло ціле майно. Як вже збіднів, питали ся його люди, чи не жаль йому тих гроший, що протратив, а він відповідав: „Та чого, то гроші були якісь нечисті!“

Село Мшанець засновано серед великих лїсів. Ще й тепер находять в земли галузи і грубі колоди. Сього року косив у мене один ґазда овес. По при поле тече невеличка поточина, що вже недавно вижолобила: підчас злив ярок на $1\frac{1}{2}$ м. глубокий. При самій поточині вистає з берега груба колода. Ґазда в полудне пополуднував, відтак вбив бабку в колоду і виклепав собі косу. Видно дерево ще цїпке, не зігнило, коли в нїм держала ся бабка. Поселенцї мали з початку тяжку працю, заки з лїса виробили поле. Сире дерево не горить, треба ждати, аж висхне. Його „чарували“: не далеко від землї зарубували сокирою на около, воно через рік усихало, потім зрубували і палили. Так повставали „прочинки“. Вирубуючи лани в лїсах уважали лиш на се, щоби мати границю від обох сусїдів з гори і з долу. В двох других вимірах границею була з одного боку ріка, а з противного лїс. Не богато вони могли з початку мати землї обробленої, за те держали худобу рогову і вівцї. Пасти було де, але в лїсах був і тяжкий ворог поселенця, дикий зьвір, вовк, та медвідь. Щоби їх відполошити від своєї худоби удержував ґазда все огонь і трумбетав на тримбітї. З року на рік все більше причинювали орного поля. Так добували цїлий лан з лїса, а лан мав 16 прутів, або шнурів 6 локотних[1]), та були лани подвійні, або, як в Мшанци повідають „гнені“, по 32 прутів і по 24. Довгість лану не була однакова, а поселенцї дбали лиш про означенє ширини лану. З часом з помноженем населеня лани роздроблювали і тепер в Мшанци поодинокі ґазди мають

[1]) Див. Суспільні верстви Галицької Руси в XIV—XV в. І. Линниченка, стор. 184 прим.

лиш подовгасті паски, по одному прутови, два, а дуже рідко чотири. Ті подовгасті паски називають ся „біги“ і не доходять до границь села, а уривають ся менше більше на середині піль. Деякі ґазди мали не цілі прути, а ще з додатком: локоть, два, і сього при ораню дуже пильнують, бо не маючи меж, на яри беруть з плугом двосяґову жердку, прут, і запопадливо переміряють своє поле і сусідів. Як кому не стає скиби, двох, відорює від сусіда, з чого потім повстають суди в громадї і процеси в судї. Цілий прут не оре ся на цілу довжину, а ділять на стаї, верти (в грамотах приходить назва wracanie). Верти, або вгони (однї вгони, двої, трої) називають ся від сього, що ґазда виоравши одну скибу вертає ся назад і оре другу, поки цілу стаю не з'оре, а потім іде другу орати. Поза бігами є кусники поля, які називають лазами, на Жукові і Маґурі лавами, а невеличкі кусники поля не — „побіжні“ мірками. Лази не однаково великі, більші і менші, і кождий ґазда мав по кілька лазів, бо до кождого лану належав великий лаз, і то в кождім більшім комплєксї поля. Як почали лани ділити на части, то й лази так само розділювали: хто мав більше прутів, то мав і більші лази. Але потім одні продавали, другі куповали лаз, два, і тепер є такі ґазди, що лазів цілком не мають. Поле, на якім росте квасна трава називають млаками, також сиглами, а сїно млакою, або сиглиною. Поле понад потоки, де вода пливе, як хоче, робить ріжні скрути, називають кружками. Польних доріг є не богато, селяне не мають вільного приступу до свого поля, а доїжджають сусїдським в яри і в осени, коли звозять „хлїб“. „На півперек вільно всюди їхати: не пустиш ти мене через своє поле, то я тебе не пущу своїм“.

Одного року орали в один бік від села все поле і засївали, і в тім боцї була ца́рина, по другім боцї орали лиш по кілька стай починаючи від хиж, все иньше поле лежало перелогом і там була толока́. Як хто мав в толоцї дальше від села поза з'орані стаї кусник справленого поля і з'орав його, обгороджував „вирлиньом“, бо инакше була би все спасла худоба. Хто держав салаш (пас вівцї), першого року орав в царинї і сїяв жито, чи садив бульбу, на другий рік припадала там толока, а поле було ще добре справлене, то треба було його вихіснувати. В толоцї пасли корови, ялівки, вівцї і конї. Їх пасли „за очерідь“, одного дня один ґазда пас усї конї з села, другого другий і т. д. Давнїйше коней не було богато в селї — яке невелике лоша, щоб тягало на яри невелику борону, иньшої роботи для коня не мали,

всю иньшу роботу робили волами. Вони пасли ся через літо в Тіни; там вони лишали ся і по кілька неділь, а пастухи перепущали ся, т. зн. одні лишали ся при волах, а другі ішли домів, щоби принести собі їсти; в Тінь інша худоба не йшла, також в царині пасли деколи лиш воли. До Покрови ще доглядали худоби, а „по Покрові пущай хоть би і по ґлові“ приповідали собі люди, чим себе взаїмно нищили. Хто що мав на поли, повинен був до Покрови спрятати; а не зробив сього, то потім не було вже що збирати. Тепер орють все поле і в царині і толоці, роблять усю роботу кіньми, а волів вже дуже мало в селї, може кільканадцять пар. Сїють від кількох літ команицю, більше озимового жита і вже не пускають „на́ пусто“ худоби (без пастуха). Засїявши поле йшли найповажнійші ґазди в Ґрозьову до хмарника, щоби відганяв град від села, і за те платили річно по 60 злр., які стягали в селї від поодиноких ґаздів. Також просили місцевого сьвященника, щоби з процесією обійшов поле в царині, і той звичай задержав ся і доси.

Всї обійстя в селї були обгороджені (і тепер обгороджують), а на дорозї, що ішла з села, ставили громадські (коштом громади) ворота. Тепер таких воріт в селї нема, лишила ся лиш назва при однім прогонї, називають його „громадські ворота“. Питав ся я старших ґаздів, чи тямять громадські ворота, але такого не було. Правда, один (має 75 літ) повідав, що тямить, але иньші його ровесники повіли, що він не може тямити, коли вони не тямять.

Уряд визначував громадї податок від усїх 18 ланів, а в селї розділювали на поодиноких ґаздів і вибрані збірщики відбирали від людий. Ґаздів не списували на папери, але брали податок з палиції, заструганої на чотири гранки. Почавши з долїшного кінця, з Лану, кождий ґазда був закарбований на палици, кілько мав прутів, один, два чи більше, тілько приходило на нього карбів. Як мав до своїх прутів локоть, два, три, се було закарбоване з другого боку по противній сторонї його прутїв. На кождий прут, чи шнур, припала якась сума, що вийшла з подїлу цїлого податку. Як ґазда приніс податок, чи ішли до нього, до його хижі, збірщик дивив ся на палицю, кілько у того ґазди прутів і з сього обчисляв, кілько має платити. Повідали менї, у кого ся палиця була, я просив, аби менї принесли, щоби я їй придивив ся, але по часї повіли менї, що десь затратила ся. Спірні справи рішали ся по найбільше в громадї, надто розсуджував спори крайник в Липю, а третою інстанциєю була управа

замку в Самборі. Крайників знесено коло 1790 р., а на їх місце утворено фервальтериї. Мшанець приділено до фервальтериї в Лімнї, до якої належало 22 сел. В громадї судив присяжний пізнїйше війт і люди. Людий не визначували, а хто прийшов там, де був суд, брав в нїм участь. Тепер на суд кличе війт радних, але і люди зпоза ради беруть участь і впливають на рішенє. Як хто „затягав суд“, запозивав провинника „перед людий“. Як один ґазда кинув на другого підозрінє за якесь нечесне дїло, ображений ішов жалувати ся до війта, а сей скликував людий через присяжного (гром. полїціянта). Як люди зійшли ся, виймав жалобник 5 злр. — 10 — 20, клав на стіл і повідав: „моя пятка, десятка під пропадком, як ся таке на мене покаже!“ Обжалований був обовязаний дати доказ на зроблений закид; як доказав, зложені гроші пропадали; як нї, платив обжалований таку саму суму, яку жалобщик на стіл положив. Сї гроші ішли мабуть на горілку і се були ті славні пропої, про які так часто читаємо в отсїй збірцї. По судї мовив війт до провинника: „Перепроси людий!“ І він купував горілки і всїх частував. Так бувало в селї до недавна. Два ґазди до недавна добрі сусїди почали через щось в останнїх часах гризти ся і один на другого повів, що закрав на третім селї в Чорній шматє, яке розвісили там мокре по під стріху, щоби висхло. Оба сї ґазди погоріли в 1898 р. і їздили по селах просити соломи, снопів. Заїхав один до ґазди в Чорній і мав забрати шматє, приїхав другий — і ґазда пожалував ся, що був такий і такий і шматє забрав. Минулого року один на другого виповів, а ображений пішов судити ся і зложив 20 кор. під пропадком. Щоби виказати свою невинність прикликав чоловіка з Чорної, але той не заперечив сього, що давнїйше повідав і 20 кор. таки пропало: війт дав вложити до церковної скарбони.

Як нема сьвідків, а обі сторони стоять при своїм, тогди війт повідає: „Чи возьмеш ти на сумлїня“, або „ци вдариш ся в груди, що так є, як ти повідаєш?“ Як повість, що возьме, або вдарить ся в груди, відходить оправданий. Минувшого року 15 жовтня судили ся в недїлю по вечерни два ґазди. Один жалував ся, що другий держав салаш і не хотів йому від вівцї дати сир. Обжалований толкував ся тим, що та вівця принесла йому богато шкоди, бо ссала другі вівцї. Учувши се другі люди сьміяли ся з нього, повідали, що вівця не дасть ссати чужому ягняти, не то мала би дати другій вівци. Та остаточно

рішили, щоби або „взяв на сумлїня“, що мав шкоду, або дав сира „на пів вівцї“.

Крайник звичайно затверджував суд виданий в громадї, або велїв в громадї розсудити, а нераз велїв присяжним, чи війтам з других громад іти в Мшанець і розсуджувати спори.

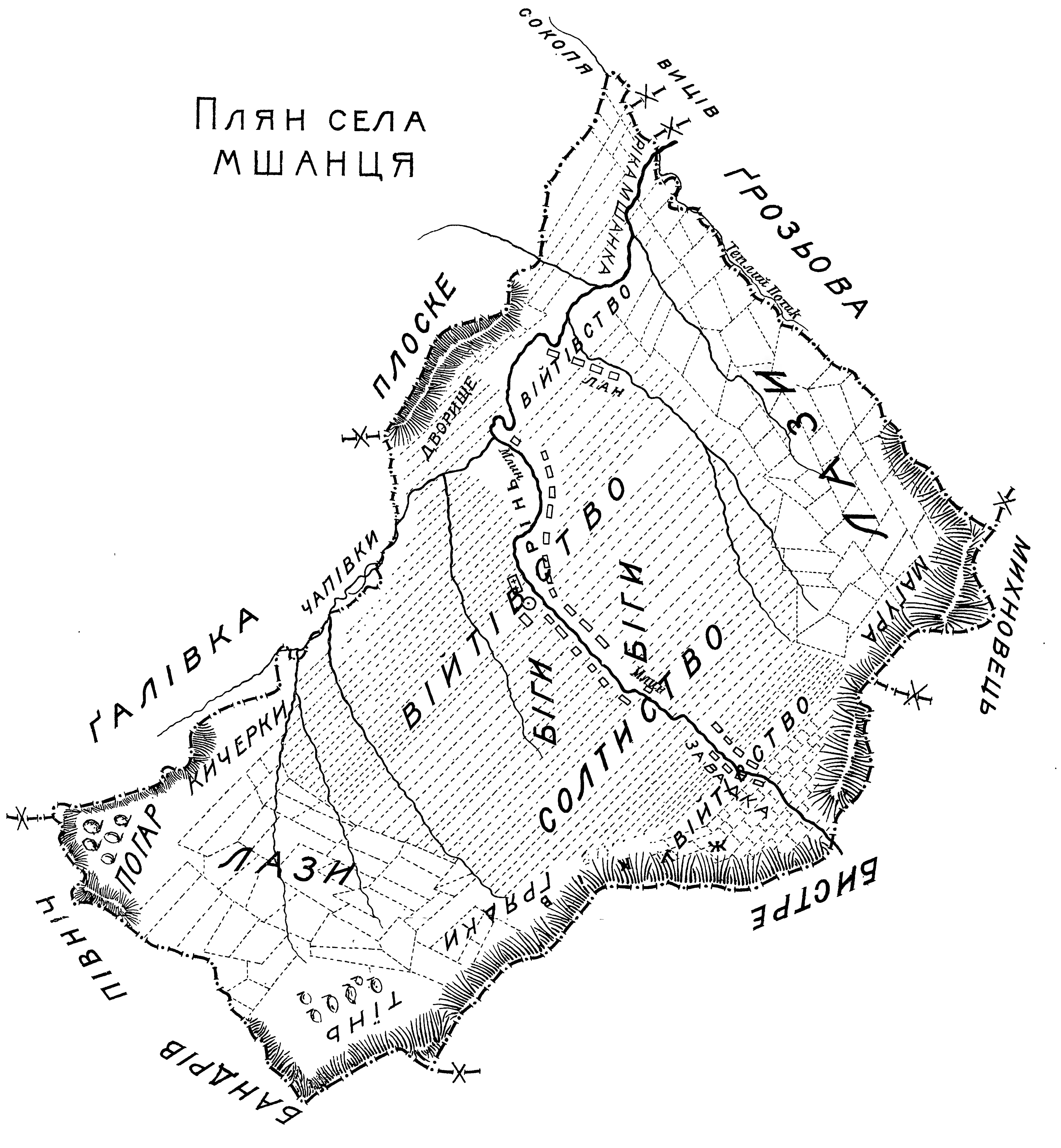
Один ґазда оповідав, що там, де він тепер ґаздує, була деревяна кобила, на яку саджали людий за провину. Тої кобили вже нема, але ґазда чув се від своєї тещі, яка умерла 1879 р. проживши 86 літ. Її дїдо Лесьо Ватащак був присяжним в Мшанци і він мав саджати провинників на ту кобилу.

Долучена мапка Мшанця зроблена з громадської катастральної мапи. На нїй є на однїй заголовній картї поменшений плян з показом, як складати поодинокі карти на велику мапу. Такий малий плян на катастральнїй мапі називають ґеометри „круком“. Мапка знята в подвійнім розмірі. Границї села наводжу з одного документа:

Extract Inwentarza ekonomiy J. C. K. Mci Samborsky ad N-ro 49. Granica wsi teyże Mszanca.

Ta wieś od wschodu słońca graniczy z wsią Michnowcem (має бути: Плоским), potokiem nazwanym Sokoli, ktorym potokiem wpada granica do rzeki mszanieckiey, od tey rzeki ciągnie się granica do potoka przezwanego Tepły, z tego potoka wychodzi granica po za łazy Symowe na gure nazwaną Magure do granicy michnowskiey na pole nazwane Polana, z tamtąd poszła granica na gorę nazwaną Łysa, daley spada na zachod słońca po za pole nazwane Kułykow Jałecznik do kopcow na rzece będących. Od kopca idzie granica po rzekie po za lasek nazwany Bzowaty koło pola bystrańskiego, daley przechodzi przez gorę zwaną Żukow do potoka muwionego Waliy (Ввалї), z tego potoka wychodzi granica i wybiega na gorę przezwaną Żukow. Koło lasu bandrowskiego zbiga granica do potoka nazwanego rzyczka, od potoka Duckt granicy(?) poza pole Przysłop zwane na gorę Kuczorki (Кичерки) do broda nazwanego Mosty, daley poszła granica potokiem Chatyszcze (Гатище) zwanym (називає ся також Чепівки) do młyna gałowskiego, a od młyna gałowskiego ciągnie się granica na gorę Kuczorki (Кичерки) zwaną do Popowego konta płoszczanskiego. Z tąd idzie granica bez potok Motyliczny nazwany na gorę nazwaną Termin (Терем), poszła granica na gorę nazwiskiem Saraykow (Сарайка), z tey na drugą gorę zwaną Diakonki do potoka Sokoli nazwanego.

Плян села Мшанця

АКТИ.

I. Король Ян Казимир надає Григорію Липецькому і Маріянні з Терлецьких часть війтівства в Мшанци в дідичну посесію, 8 грудня 1649 р.

Joannes Casimirus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae Smolensciae Czernichoviaeque, necnon Svecorum, Gottorum, Vandalorum haereditarius rex. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis, dedisse consensum et facultatem nostram, dareque ac permittere nobilibus Hrehorio Lipecki et Mariannae Terlecka conjugibus sortem advocatiae seu scultetiae in villa Mszaniec, capitaneatus Samboriensis sitae, de manibus modernorum quorumvis possessorum in summa ibidem inscripta eximendi et ordinaria juris via eliberandi. Quam quidem advocatiae seu scultetiae sortem modo praemisso exemptam et eliberatam nobiles Lipeckie conjuges cum omnibus agris, pratis, campis, sylvis, lacubus, piscinis, taberna, molendino, necnon subditis, colonis, hortulanis, eorumque laboribus, censibus, proventibus attinentibusque et pertinentibusque universis antiquitus eo spectantibus tenebunt, habebunt et possidebunt et alter utro vita functo, eorum superstes tenebit, habebit et possidebit ad extremae suae vitae tempora, promitentes nostro et serenissimorum successorum nostrorum nomine non esse nos praefatos nobiles Lipeckie ab usu et pacifica possessione ejusdem advocatiae seu scultetiae sortis amoturos alieanaturosve, nec amovendi alienandive cujpiam potestatem daturos, sed salvum et integrum jus advitalicium conservaturos, quod et serenissimi succesores nostri praestabunt. Post decessum vero ipsorum non prius successores sui de eadem advocatiae seu scultetiae sorte cedere tenebuntur, quam summa in litteris originalibus expressa, vel ex taxa commissariorum nostrorum proveniens illis integra enumerata et persoluta fuerit, juribus nostris regalibus, rei publicae ecclesiaeque catholicae salvis. In cujus rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri jussimus. Datum Varsoviae die VIII mensis decembris anno Domini MDCXLIX regnorum nostrorum Poloniae I-o Sueciae vero II-o anno. Joannes Casimirus Rex manu propria (Locus sigilli). Consensus eximendi sortem advocatiae seu scultetiae nobilibus Lipeckim in villa Mszaniec. Remigianus Piasecki Abbas clarae Tumbae Regiae cancellarius regius manu propria.

Відимоване львівською ґубернією 1826 р.

II. Ілько Кульчак, ґазда з Бистрого посьвідчає в мшанецькім дворі, що Ілько Мелькович віддав йому позичені гроші, 29 цьвітня 1659 р.

Stanąwszy przed urzędem moiem ze wsi Bystrego Ilko Kulczak zeznał dobrowolnie, isz mu sie dosyć stało od Ilka Melkowego w długach pożyczanych, s czego ten Ilko Kulczak ze wszystkiego quituie Ilka Melkowicza tak s zwoich, iako y oycowskich. Co sie działo we dworze moiem mszanieckim przy ludziach ucciwych, wiary godnych, a mianowicie pana Iwana Mszanieckiego, pana Waska Mszanieckiego, woytow tamecznych, z gromady Iwana Puperychi, Teodora Dylinowego y Fedia Poznego y inszych ludzi. Na co dla lepszy wagi y miary rękami sie swemi podpisuią krzyżykami swemi, isz pisac nie umieią, co sobie maią we wszystkiem ten zapis w pokoiu dotrzymać. Co y ia dla lepszy wiary y wagi ręką moią podpisałem się. Dnia 29 April 1659. Kuł † Ilko † Melkow Hrehorj (дальше не можна відчитати, може Липецький?).

III. Король Михайло надає шляхтичови Николаеви Воловському мшанецьке війтівство в дожнвотну посесію, 1670 р.

Michał z Bozey łaski krol polski, wielki xiąze litewski, mazowiecki, żmudzki, inflantski, kijowski, wołoszynski, podolski, podlaski, smolenski, siewierski y czerniechowski, wszem wobecz i każdemu z osobna, komu o tim wiedziec nalezy, wiadomo czyniemy, iz pozwolilismy i dopuscili i pozwalamy i dopuszczamy ninieyszym listem naszym urodzonemu Mikołajowi Wołowskiemu, donataryuszowi naszemu, aby mogł z całego i zupełnego prawa swego dozywotniego, ktore ma na woytowstwo we wsi naszey Mszancu, do ekonomiey samborskiey nalezące, ze wszystkiemi tego woytowstwa przynaleznosciami, pozytkami, młynami, karczmami... i po poddanych naszych w teyze wsi będących roboci... i innemi z dawna do woytowstwa nalezącemi..... (картка з долу на загинці видерта, а кромі сього письмо затерте) iako iego antecessorowie trzymali i zazywali, spokoynie trzymac i zazywac będzie do ostatniego kresu zycia swego obiecuiąc to po nas i nayiasnieyszych sukcessorach, ze wyzey pomienionych woytow naszych od uzywania spokoyney possessiey przerzeczonego woytowstwa nie oddalimy i nikomu mocy oddalac nie damy ad... cale. Prawo ich dożywotnie na to woytowstwo im zachowamy i nasi nayiasnieysi sukcessorowie... uczynioną. Po smierci zas sukcessorowie ich nie wprzod z przerzeczonego woytowstwa powinni ustąpic, aż im summa w oryginalnych przywilejach wyrazona, albo z taxy comissarzow naznaczona .. będzie wcale i zupełnie, prawo nasze krolewskie, rzeczypospolitey i kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęcią koronną...

rozkazalismy. Dattum w Warszawie dnia 8. mies.... roku pańskiego MDCLXX. Michał krol mp.

IV. Король Михайло дозволює Николаєви Воловському відступити війтівство в Мшанци тутешним шляхтичам Василеви Стецковичови, Яцькови Гузельовичови, Гнатови і Лесеви Гузельовичам, Ґриневи Стецковичови і Сенькови Пётричковичови, 8 серпня 1671 р.

Michał z bożey łaski krol polski, wielki xiąże litewski, mazowiecki, zmudzki, inflantski, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, smolenski, siewierski, y czerniechowski. Wszem wobecz i każdemu z osobna, komu o tem wiedzieć należy, wiadomo czyniemy, iż pozwoliliśmy i dopuscili i pozwalamy i dopuszczamy ninieyszym listem naszym urodzonemu Mikołajowi Wołowskiemu, donataryuszowi naszemu, aby mógł z całego i zupełnego prawa swego dożywotniego, ktore ma na woytowstwo we wsi naszey Mszańcu, do ekonomiey samborskiey nalezące, ze wszystkiemi tego woytowstwa przynależnościami, pozytkami, młynami, karczmami, kołątkami i po poddanych naszych w teyze wsi będących robociznami, tłokami i innemi z dawna do tego woytowstwa należącemi powinnosciami ustąpic i transfundować i tosz prawo na osoby szlachetnych Wasila, syna Iwanowego Steczkowicza, Jacka Huzelowicza, Hnata Huzelowicza, Hrenia Steczkowicza, Seńka Petryczkowicza, Lesia Huzelowica, brata Hnatowego, woytow naszych mszanieckich wlać i przenieść. Ktora to cessia i wlewek prawa, iak prędko przed ktorymikolwiek aktami autentycznemi panstw naszych uczyniona i zeznana będzie, my onę za ważną i istotną miec będziemy, iako tę, ktora za wyraznym consensem naszym odprawiona będzie. Mocą ktorey cessiey i teraznieyszego consensu naszego wzwyż mianowane woytowstwo pomienieni Wasil, syn Iwanow Steczkowicz, Jacek Huzelowic, Hnat Huzelowicz, Hreń Steczkowicz, Seńko Petryczkowicz, Lesio Huzelowicz, brat Hnatow, ze wszystkiemi tego woytowstwa pożytkami, polami, rolami, ogrodami, łankami, sianożęciami, pastwiskami, grontami, lassami, łazami, młynami, karczmami, budynkami i poddanych naszych powinnosciami, robociznami, koletkami, tłokami i wszystkiemi według dawnych oryginalnych przywilejów przyległosciami i przynależytosciami do pomienionego woytowstwa z dawna należącemi i iako jego antecessorowie trzymali i zażywali, spokoynie trzymać i zazywać będą do ostatniego kresu zycia swego, obiecuiąc to po nas i nayiasnieyszych sukcessorach, że wyżey pomienionych woytow naszych od używania spokoyney possessiey przeczeczonego woytowstwa nie oddalemy i nikomu mocy oddalać nie damy, ale wcale prawo ich dożywotnie na to woytowstwo im zachowamy, co i nayiasniesi sukcessorowie nasi uczynią. Po smierci

zas sukcessorowie ich nie wprzod z przerzeczonego woytowstwa będą powinni ustąpić, aż im summa w oryginalnych przywilejach wyrażona, albo z taxy commisarzow naznaczona zapłacona będzie wcale i zupełnie, prawa nasze krolewskie, rzeczypospolitey i kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęcią koronną ztwierdzic rozkazalismy. Dan w Wąrszawie dnia VIII miesiąca sierpnia roku Pans. MDCLXXI, panowania naszego roku II. Michał krol mp. (Locus sigilli) Consens ustąpienia urodz. Mikołajowi Wołowskiemu z woytowstwa mszanieckiego, w ekonomiey samborskiey będącego, na osoby szlachetnych Wasila... (як висше). J. Dobrogost Madalinski skarbu koronnego N. P. Pisarz mp.

Відимоване 1826 р. львівською ґубернїєю.

V. Димитрий Юрий Корибут Вишневенький звільняє солтиса Стефана з Бистрого (сусїдного села Мшанця) і його потомків від постоїв війська, 17 падолиста 1674 р.

Dymitr Jerzy Korybuth Xiąże na Wiszniowcu y Zbarażu Wisniowiecki, woiewoda bełzki, hetman polny koronny, białocerkiewski, brahimski, luboski, solecki, kamionski etc. starosta. Ich mościom panom offiecerom polskiego y cudzoziemskiego zaciągu pieszą y konną usługę w woysku rzeczypospolitey praktuiącym (!) przy zaleceniu chęci moich czynię wiadomo, poniewaz prawo pospolite piechotę wybraniecką po krolewszczyznach uwalnia od wszelakich podatkow cięzarow y chleba zimowego respectem tego, iz na kazdy rok do usług na zasczyt rzeczypospolitey wyprawuia pachołkow, tedy i ia stosuiąc sie do tegoz prawa y w samą słuszność wzieraiąc z władzy urzędu mego pilnie waszmościom panom recomenduię, abyscie we wsi jego królewskiej mosci Bystry u Stephana y potomkow iego z chorągwią niestawali y zadnych staciy, stanciy, tudziez chlebow pobocznych i zimowych nie wymagali, podwod, powozow, noclegow nie odprawowali, zadney naymnieyszey krzywdy nie czynili pod ostroscią sądu woyskowego. Dan we Lwowie dnia 17 miesiąca 9-bra roku Pańskiego 1674. Dimitr Xze Wsk. HPk Витиснена печать з витисненими всїми в горі поданими титулами.

(Грамоти переховують ся у Василя Лило в Бистрім).

VI. Ян III письмом з 8 марта 1676 р. позволяє Николаєви Воловському відступити війтівство в Мшанци шляхтичам Андрієви Віцьовскому, Василеви і Григорію Стечковичам, Александрови і Гіяцинтови Гузельовичам, Александрови і Гіяцинтови Петричковичам (пор. ч. IV).

При кінци написано: Consensus cedendi de advocatia, in villa Mszaniec sitta, generoso Nicolao Wołowski in personam... Melchior Gurowski Suae Msttis secretarius.

Се письмо (ориґінал) так знищене, що тяжко його відчитати, переховує мшанецький ґазда Луць Стецкович, потомок котрогось з двох висше поданих Стецковичів. Як оповідав мені старий дяк (* 1807 † 1893), ті три родини Гузельовичі, Петричковичі і Стецковичі заплатили Воловському 80 червоних і він щез з села.

VII. Бистрянська громада виділила своїм солтисам з своїх ланів пів лану Лиловят і обовязала ся сама поносити всї тягарі влучені з сим півланком; шляхотські люстратори затверджують даровизну, 25 падолиста 1676 р.

My nizey podpisani vigore constitutionis na seymie blizko przeszłych convocationis (чи colocationis), uchwaloney na seymiku wisninskim rellationis do zrewidowania y zlustrowania łanow w dobrach iego królewskiey mosci obrani i deputowani lustratorowie wiadomo czyniemy, iz intuitu teyze constitutiey' et laudi Visnensis ziachawszy do kraini lipeckiey y do wsiow takze należących oeconomiey samborskiey we wsi Bystrey doszlismy, ze łannicy albo wybrancy tameczni łanu zupełnego, z ktorego do tego czasu słuzbę woienną odprawuią nie mieli... Gromada tameczna bystrzanska krzywdę ich widząc onym dobrowolnie z posrodku swoich łanow wydzieliła im pułłanu pola Łyłowiąt nazwanego ze wszystkiemi do tegoz pułłanku przynależytosciami, na co im y pismo eo nomine... swoim dała y w nim tychze szołtysow od wszelakich powinnosci y podatkow, do zamku samborskiego z tego pomienionego pułłanku należących, uwalniaią, sama się gromada tameczna bystrzanska te powinnosci z tego pułłanku temże pismem odprawowac y oddawac assecurowawszy. Takową tedy my lustratorowie widząc... dobrowolną transactią eo considerata, aby usługa... Szołtysow... mocą nam od Rptey daną pomienionych wybrancow bystrzanskich przy przyrzeczonym pułłanku od gromady wydzielonym zachowuiemy y aby go libere według contentow tegoz pisma gromadzkiego zazywali, słuzbę woienną według zwyczaiu w potrzebie odprawuiąc, declaruiemy y na to się rękami naszemi przy pieczęciach podpisuiemy. Die 9 bris 1679. (підпис нечиткий, на другім виразно виписане Stephan... і дві малі печатки витиснені).

Грамота находить ся у Василя Лила.

VIII. Мшанецька громада не можучи висилати пахолка, або платити за нього з солтиського лану, надає сей лан двом братам Гриньови і Юркови Михаликовим, щоби висилали пахолка, а за те звільняє їх від всяких тягарів громадських, 18 лютого 1678 р.

Stanowszy na urząd woytowski mszaniecki my, gromada mszaniecka y przysiężny zeznaiemy tym pisaniem naszym, iż niezmagamym

pachołka wyprawiać, albo płacić z łanu sołtyskiego, tedy puszczamy ten łan sołtyski Hryniowy, Michalikowemu y Jurkowi Michalikowemu, braciom rodzonym, az by z tego łanu wyprawiali, albo płacili za pachołka, ktory to łan, z łazami, lasami, z proczynkami, ze wszystkiemi pagorkami, łąkami. Do tegoz łanu przydaiemy cwierc gruntu, to jest, Hryniowy prętow dwa, Jurkowi takze prętow dwa, oyczyzny i ich gruntu krysycowskiego od miedzy tego łanu, od granicy do granicy, z łazami, z łąkami, z ogrodami, daiemy, daruiemy na wieczne czasy powinni za spokoiem zazywać, tak sami y potomki ich, niepowinni się do zadnych składek do gromady przykładać, niepowinna ich gromada w ni wczym turbować z łanu tego sołtyskiego, takze y z tey cwierci, we wszystkim powinni za spokoiem zazywać, tak sami iako y potomki ich tego Hrynia cwierci. Co się działo na urzędzie naszym mszanieckim Dnia 18 Februarij Anno 1678.

Na co dla lepszey wiary my, przysięzny y cała gromada rękami się swoimi podpisuiemy na co nieumiejętni pisać krzyzykami się podpisuiemy. Wasyl Hryniow przysięzny † Macko Busiow przysięzny † Hrynio Łuczkow † Ignat Misiow † Wasko Opalak † Hryc Hrycey † y wszystka gromada przytym była y ia iako urząd, i ręką swoią podpisuię Iwan Mszaniecki Steczkowicz, Luć Kubryk † Michał Mszaniecki.

Na co to pismo pozwalam wieść do xiąg dworskich samborskich.

Ся грамота переписана не з ориґіналу, а з відписи, зладженої в яких 100 літ пізнїйше, що заключаю з подібного почерку письм, писаних 1776 і 1777 р.

IX. Гриць Крисич продав Гриньови і Юркови Михайликовим чверть поля зі всїми додатками. Його син Лесько потверджує сю продаж, 18 вересня 1678 р.

Stanowszy na urząd pana Jana Pszenickiego Hrycia Kryszycza (?) nie będąc przymuszeni, ani zadnym blędem zwiedzeni iawnie y dobrowolnie zeznał, iż oyciec iego na imie Kryszycz przedał część gruntu swego, to iest prętow dwa. My sołtyszowie na Jurko zestaie (?). Tedy ia, Lesko syn Kryczak pisanie potwierdzam y przedaie, daie, daruie na wieczne czasy Jurkowy i potomkom jego, ze sobie nic a nic nie zostawuie, ani zadnym pokrewnym swoim od granicy do granici z łazami y z łąkami, ze wszystkiemi pozytkami, co do tego gruntu przynaliezy, takze y Hryniowi Mychaylykowemu prentow dwa, iak rodzic muy przedał, to ia to pisani potwierdzam, to y ia wiecznymy czasy potwirdzam, iuz tam sobie nic nie zostawuie, ani zadnym pokrewnym swoim. Powinien Hryn Mychayłykowi y potomkom iego z poskoiem (має бути

spokoiem) siedzic. Co się działo na urzędzie przy ludziach wiary godnych na ymie Macko przysiężny † y Fedio Szyman, Huticz, Paweł Krawec, Jacko Mysiw, Iwanioskow, Hryc dzięsiętnik y wszyska gromada dla liepszey wiary, wagi y waloru uznaiemy. Co dla liepszey wiary, iakom zupełnie przedał, dał, darował, nato iako nie umieietny pisac znakiem krzyża swie. Swir † Wasyl Hryniow † Dat. we Pszencu 18 Septembris 1678.

X. **Реєстр видатків, які зробив Юрко Дилин з ґрунту Івана Мисьового по його смерти, 16 жовтня 1697 р. (Сей Юрко був трохи пізнійше присяжним в Мшанци, чи був ним уже 1697 р. трудно сказати. З письма також не видно, що його управнювало занимати ся ділами Івана Мисьового по його смерти. Письмо не має кінця.)**

Spisek Jurka Dylinowego, co wydał z gruntu Iwana Misiowego 1697 die 16 pazdziernika.

na samy prod żydowi za gorzałke, co sie nabrało na pogrzebie nieboszczykowskim y na tyżny zł. 35.

zydowi długu nieboszczykowskiego, co był winien za przepoy zło. 5.

Oycu Pawłowi za wosk zło. 3.

(Один рядок на загинції затертий).

Oycu dyiakonowi od pogrzebu zło. 1.

Oycu Łopuszańskiemu za odprawe na tyzny zło. 1.

Dyiakonowi Łopuszańskiemu na tyżny groszy 5.

Gdy Wasyl Michaylikow y z komorzy zabirał, w tę czas świadeczni imci panu kraynikowi groszy 12.

Oycu Łopuszańskiemu tegoz czasu zł. 6.

Kalimonowi z Michnowca gro. 6.

Oycom mszenieckim tegoz czasu gr. 2.

Ihnatowi Gerczyczowemu R 2.

Berezowcom, gdy mnie kwitowali, dałem złotych siedm y gorzałki dwie kwarty.

Diakowi, co psałtyr czytał, dałem gro. 12.

Temu, co grob brał nieboszczykowi gro. 6.

Dzwonilnikowi groszy dziesięc.

Diakowi, co pisał kwitowanie od Berezowcow, groszy dwanascie.

Iwanczykowi komissarsczyzny zło. 2 gr. 3.

Dmitrowi husze u konia woła gro. 11.

Begulakowi uwoł Łyłowe R 2/19.

Łazareykowi u przepoy zydowskiy R 7/10.

Bohniczowi podymnego R 4/12.

Petrowi Szawiakowi podymnego R 4/12.

Iwanowi Hryniowemu na pirszy miesiąc porcyi ichmość panom żołnierzom jego krolewskiey mości R 16/15.

Iwanczykowi porcyi R 3/9.

Wołkowi porcyi na drugi miesiąc R 19/2.

Petrowi Szawiakowi na 3 miesiąc R 22.

na czwarty miesiąc co zabrał R 19/2

Doliniczowi na pięty miesiąc R 22

Mackowi Misiowemu na szesty miesiąc R 12

Na siodmy miesiąc

Petrowi Szawiakowemu po groszy 6 y z sznura zło. 2 y groszy szesc

Zaly hyna (?) co przysięzni osądzili R 6.

Kedysmy sobie na prawo ludzi sadzili z Wasylem Michaylikowym przykładu mam na złotych pietnascie

Fedïowi Kohutowi długu nieboszczykowskiego złotych dziesięc

Michayłowi Hryniowemu długu R 3

Fediowi Wołkowi długu R 3

Fediowi Wołczkowi za pańske, co chodził ieszcze od nieboszczyka R 1/14

Temusz smolaczyzny do zamku R 4/12

Owsa pułmiarkow dziewięc na obrok JEm. P. kwater Magister

Oycu Joanowi od sorokoustow R 2 zyta mace iedne (2 чверти)

Na poł roku za nieboszczykiem wynosiłem trzem duchownym po groszy dwanascie dałem, a diakowi gr 5

Kedy mnie Sawka Parylakow pozywał do Koguta kraynikowi Jm. P. groszy dwa, na siodmy miesiąc porcyi Iwanowi Hryniowemu dałem R 7/21

y temu na tenze miesiąc R 5

Zydowi groziowskiemu za beczkę piwa za nieboszczykem na tyzny R 6

Kedym rok oddawał za nieboszczyke......

XI. **Крайничий уряд наказує щоби мшанецька громада винагородила Яцькови Мисеви страту волів, котрі взяли йому саські жовнїрі, 1707.**

Na affektacyą Jacka Misia, poddanego ze wsi Mszanca iego krolewskiey mosci, oeconomiey samborskiey, skarzącego się na poddanych s pomienioney wsi iego krolewskiey Mszanca, ze niewinnie ci poddani u pomienionego Jacka Misia wzięli zołnierze sascy, natenczas we wsi Mszancu stoiący, woły waloru szescdziesiąt, ktorych, dotychczas nie maiąc zadney sprawiedliwosci, przypozwawszy onych wydałem grabisz przemienionemu Misiowi, z Łazureykowego Iwana, na ktorym zostało według rachunku gromadzkiego złotych osmnascie, krowę, którą ludzie

wiary godni nizey podpisani szacowali złotych osm, na urzędzie kraynicz ym, ktorey szacunek teraznieyszym skryptem przerzeczonemu Jackowi Misiowi wydaiemy presentis scripti vigore. Działo się na urzędzie krayniczym d. 13 anno 1707. Danko Owomarzycz wozny lipecki † Petro Kogut.

Hrycu Szysyn (Сисин) y ty Liczatko (!) poniewaz tak dawno woły Jacka Misiowego zgineły za całą gromade, ne moze sprawiedliwosci dosc u gromady, tedy abyscie onemu zarachowali, zeby on sam nieszkodował, teras niedobirki, ktore podał Kogut, to ma gromada insze expensa, niech tedy sobie to zabierze, a onemu aby złozyli za te woły polecam wam nieodwłocznie, dosyc tak dawno bes wołow zostaie y skode ma za całą gromade. Stanisław Cieplinski (?) W.

XII. Станїслав Цеплїньский крайник приказує мшанецькому присяжному лишити Юркового Вася в його хатї (к. 1700 р.)

Jurku Dylinuw, przysięzny mszaniecki! Lubom kazał dziesiętnikowi mszanieckiemu wydac grabisz z Wasia Jurkowego, iednak, kiedy on teraz przyizdza do mnie y opowiada, ze on ani ręczył, ani pisma zadnego na siebie nie dawał, a do tego, ze stryk Wasia Jurkowego i iego brat stryieczny zostawił mu budynek odchodząc za wielki las y prosił onego, aby był cierpliwy do powrotu iego, ktory deklaruiąc to, ze ciebie z tey chałupy nikto nie ruszy, poki ia cessyi nie zdam, przeto a iezeli tak iest, a nie inaczey, niech ze on zagrabionego woła odda, wszak y karte ma od brata swego. Czekał dłuzy, musi być cierpliwym do powrotu iego, to abys mu rospowiedzial. Stanislaw Cieplinski (?).

Се письмо написане десь около 1700 р., переднє письмо сього Цеплїнського (?) датоване 1707 р.

XIII. Завіщанє Гриця Лацуна з 1707 р.

Wo imnie oyca y syna y ducha Swiętego Amen. Ja nizey podpisany, yz będoncy na ciele chorym, a na pamnięci zdrowy czynie testament miedzy siąstrincami swoymi y zonow moią na imnie Pazia, s ktorow iem mieszkał bez potomstwa; na samy prud odkazuie siestrincowy męszemu na imnie Iwanowi gruntu swiego połowice obsianego y bunek (будівлю), druge połowice zonie gruntu takze obsianego, co mam bydła czworo, to odkazuie zonie, bo stego mnie powina pochowac y co nalezy odprawic. Co się tycze strony braci y pokrewnych moych, niepowinni sie po mni u zony moiey ani u siestrincow moich nic a nic upominac y ni w czom y ni w czom ych turbowac. Co sie tycze znowu strony gruntu siestrincow moych, ktory

maią po nieboszczyku oycu swoim, y tę grunt powinen zostawac, pry Michayłe na wiecznie czasy ze wszyskym, niepowinie sie Iwan u brata swego starszego po oycu swoim nic a nic upominac y iego ni w czom turbowac. Co sie działo w domu tegoz Hrycia Łacuna pry ludziach wiarygodnych na imnie pan Jacko Mszaniecky Petreczkowycz, pan Alexander Mszaniecky, Iwan Piczałka prysiezny mszanecky, Iwan Butrym, Fedią Jaculiszyn, Liesią Jaculiszyn, Anton Stysowicz, Wasil Kusko y ynych ludziy niepomału pry tym było z gromady iako chorągo nawiedzuiąc. Ja Hryc Łacun, yz nie umim pisac, na co dlia lepszey wiary y wagy ręko swoie podpisuie kryzykiem swientym. Hryc † Łacun. A ktoby miał tę testamęt zganic, tę będzie ze mno sond miec. Bazyliy popowicz mszaniecky mp. Pawieł prezbiter mszaniecky.

XIV. Поквітоване громади Мшанця на заплату гиберни в рр. 1720, 1723, 1725—8, доставу дерева до самбірського скарбу 1720, 1726—8 рр. і заплату панщини 1721 р. (пор. ч. XXI).

Drei hundert zwanzig złote polskie hatt das Dorf Mszaniec, in der kreyna Lipecka gelegen, laut Repartition auf seine besagte Hiberne an mich unterschriebenen zu der neuer berechnung richtig abgeführt, worieber quittire. Sambor den 28 februar 1720. F. Bühler.

Das Dorff Meschanica aus der Libecker krayna hat die Hybernen des 1723 Jahres mit siebenhundert zwantzig Tymfen dat und baar an mich bezahlt, also wird der Empfang hierdurch gebucht und quittirt. Sambor d. April 1723. Підпис.

Das Dorff Mszaniec in der kraynia Liepeczka hat die Hibernen pro Anno 1725 mit fünf hundert Tymffen baar an mich bezahlt, worüber gebührend quittire. Sambor den 17 Marty 1725. von Laubenreich.

Die gromata Mszaniecz in der krayne Lipecka hat ihr Antheil der Hybernen Gelder auf das 1726 Jahr mit funf hundert und zehen Tymfe an die königliche Garde du Corps richtig abgegeben, über den Empfang hiermit quittire. Sambor den 14 Februar 1726. Edv. Frey Wald.

Das Dorf Mszaniecz in der Kraine Lipezka hat auf ihre Hybernen Gelder des 1727 Jahres mit Vierhundert und dreissig Tymfen an die königliche Garde du Corps richtig abgegeben, über den Empfang hiermit gebührend quittirt. Sambor den 27 Februar 1727. L. Rdetreich Sekr.

Gromada wsi Jk. Mci Mszanca z krainy Lipeckiey Hyberny ultima Jannarij 1728 anno należącey Gardekurom iego krolewskiey mosci Tynfow czterysta trzydziescie, dico 430, zapłaciła, na co kwit daię. Datt w Samborze die 23 Martij 1728 anno. J. Miedziuchowski.

Anno 1720 d. 4 sirpnia gromada ze Msnaca s krainy Lipecky złozyli drzewa do młynu skarbowego iego krolewskiey mosci w Starym Samborze z roskazania wielmoznego imci pana administratora zamku iego krolewskiey mosci, kostkowego 14, łupanego 14, ciesanic 14, krokwi 14, łat 28, ktore to drzewo spirał pachołek skarbowy Tymko Frukow, ktory to sie gromadzie daie Quit na to drzewo co złozyli... W Starym miescie działo sie roku y dnia wysz połozonego.

P. 1726.

Wies Mszaniec dali ad rationem drzewa rokowego kostkowego sztuk 12, krokwi Nr. 12, parkanowego Nr. 12, łaty Nr. 24, ciesanic Nr. 12, a to na rok 1726 iak reszte drzewo przywiozą y gonty z łanuw Nr. 18, to sie da im kwit generalney. Dat. w Samborze die 25 juniy 1726 anno. Jakub Izraiełowicz.

P. 1727.

Wies Mszaniec, do krainy iego krolewskiey mosci Lipeckiey należąca, oddała drzewo łanowe za rok 1727 y gąnty do młynow skarbowych samborskich, ideo quietat. Datt. 5-ta augusti 1727 anno z łanow osiemnastu. J. Rychlicki.

P. 1728.

Wies Mszaniec, do krainy iego krolewskiey mosci Lipeckiey należąca, oddała drzewo z łanow N. 18 wszytko do dworu iego krolewskiey mosci waniowskiego (мабуть село Ваневичі під Самбором) za rok 1728. Insuper z iednego dowiezli nad powinnosc płatew 1, ciesanice, drzewko, krokiew, łat pare, ideo quietat. Datt. d. 26 junij 1728 anno. Oddali y gonty. J. Rychlicki mp.

P. 1721.

Anno Domini 1721 Die 24 iulij. Wies Mszaniec zapłaciła za panszne, ktora naleza roku do klucza waniowskiego za ten rok z łanow osmnascie talaruw bitych osmnascie, to iest złotych sto styrdziesci y sztyry. Antoni Krynicki.

XV. Авґуст II позваляє шляхтичам Яцькови Петричковичови і Василеви Стецковичови уступити з війтівства в Мшанци в хосен шляхтичів Теодора Петричковича, Яцька і Григорія Стецковичів Шанецьких, 24 падолиста 1722 р.

Actum in castro premisliensi tertia secunda post festum sanctae Dorotheae virginis et martyris proxima, anno Domini Millesimo septingentesimo vigesimo tertio.

Coram officio et actis praesentibus castrensibus capitanealibus premisliensibus comparentes personaliter nobiles Hiacynthus Petreczkowicz et Basilius Steckiewicz Szanieccy, fratres inter se patrueles

germani, sani ac recedendo recognoverunt et quilibet recognovit, quia ipsi insistendo literis privilegij sacrae regiae majestatis consensus ad cedendum de laneo advocatiae Mszaniec in ecconomia Samboriensi sitae nobilibus Theodoro, Hiacyntho et Hrehorio Szanieckim, cujus privilegij consensus sacrae regiae majestatis tenor talis: Awgust Wtóry z bozey łaski krol polski, wielki xiąże litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflantski, smolenski, siewierski y czerniechowski, a dziedziczny xiążę saski y elektor. Oznaymuiemy tym listem naszym, y każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, izesmy pozwolili y tym listem naszym pozwalamy szlachetnym Jackowi Petreczkowiczowi, Wasylowi Steckowiczowi Szanieckim, aby mogli z prawa swego dożywotniego, ktore im na woytowstwo we wsi naszey Mszaniec albo cały łan woytowski służy, ustąpić y tego prawa swego wlewek na osoby szlachetnych Fedora Petreczkowicza, Jacentego y Hrehorego Steczkiewiczow Szanieckich zupełnie przenieść y uczynić, ktory to wlewek prawny gdy przez ktoremikolwiek xięgami autentycznemi, koronnemi zeznany będzie, my go za wazny y prawdziwy mieć będziemy. Mocą ktorego wlewka y pozwolenia tego naszego ciż przerzeczeni szlachetni Fedor Petreczkiewicz, Jacęty y Hryhory Steckiewicze Szanieccy w zwysz pomieniony łan woytowski ze wszystkiemi gruntami, budynkami, młynami, polami, lasami, ogrodami, pastwiskami, obszarem wyzszey wsi Mszanca, łąkami, rolami, karczmami, komornikami, zagrodnikami, ich robociznami, daninami, sadzawkami, obszarami y innemi wszystkiemi do pomienionego woytowskiego łanu zdawna należącemi przyległosciami mieć, trzymać y zażywać będą y każdy z nich suo pro interesse będzie aż do zgonu życia swego, obiecuiąc po nas y nayiaśnieyszych następcach naszych, iż pomienionych szlachetnych Teodora, Jacentego y Hrehorego Mszanieckich od przerzeczonego łanu woytowskiego mszanieckiego y od possessyi y używania jego oddalać nie będziemy y oddalenia władzy nikomu nie damy, ale ich wcale przy dożywotnim prawie zachowamy, co y nayiasnieysi następcy nasi uczynią. Po zeysciu zas onych nie wprzod potomkowie ich z wyz pomienionego woytowskiego łanu ustapią, az im summa w przywileiu originalnym opisana, albo z taxy komissarzow naszych przychodząca wcale y zupełnie wyliczona będzie, prawa nasze krolewskie, rzeczy pospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęc koronną przycisnąc roskazalismy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiąca listopada roku pańskiego MDCCXXII, panowania naszego XXVI roku. Augustus rex. Locus sigilli majoris cancellariae regni.

Konsens na ustąpienie z łanu woytowstwa mszanieckiego, w ekonomiey samborskiey leżącego, szlachetnym Jackowi y Wasiowi Mszanieckim na osoby szlachetnych Fedora, Jacentego y Hrehorego Szanieckich, Michał Maurycy Saski łowczy ziemi łomżynskiey, jego krolewskiey mosci sekretarz mp. In superficie vero ejusdem originalis privilegij tenor talis. Ten papier, ex quo originalny, nie produkowany przywiley reservatur ad aprobationem generalney kommissyi w Warszawie dnia 23 novembris millesimo septingentesimo vigesimo secundo. Ad. z Tęczyna Ossolinski PSLH. Leudel mp.

Post cujus privilegii originalis ingressationem originale eidem recognoscenti extraditum est, de quo extradito officium praesens quietatur. De omni et integro iure suo infra scripto, quod sibi recognoscentibus super advocatiam villae Mszaniec seu integrum laneum advocatialem servet et competit, necnon eadem advocatia seu laneo... summisque quibusvis, si quae ex taxa commissariorum sacrae regiae majestatis, vel juribus apparuerint ad extremum, que quibusvis privilegiis... cum paratu intromissione... Cum omni premissorum jure dominio proprietate competentia et praerogativa quavis omnibusque et singulis juris praesentis cessis conditionibus, punctis, clausulis,... advocatiae praemissae, seu lanei utilitatibus..., nec non subditis... nihil excipiendo iam ex nunc et defacto supra scriptis nobilibus Theodoro Hiacyntho et Hrehorio Mszanieckim, fratribus inter se germanis accepta ab ipsis pro praemissis omnibus plenaria et sufficienti satisfactione cesserunt et condescederunt prout cedunt. . jus suum transferunt, intromissionem admittunt per ipsos... Ex protocollo...

XVI. Авґуст II затверджує шляхтичів Івана Петричковича і Михайла Гузельовича Шанецьких по смерти Яцька Гузельовича і Леся Петричковича Мшанецьких при посесії і доживотнім уживаню трех чвертий війтівства в Мшанци, 24 падолиста 1722 р.

Actum in castro Premisliensi tertia sexta post festum purificationis beatissimae virginis Mariae proxima anno Domini millesimo septingentesimo vigesimo tertio.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia premisliensia veniens personaliter nobilis Joannes Szaniecki Petryczkowicz obtulit eidem officio praesenti et ad actigandum porrexit privilegium infrascriptum sacrae regiae majestatis petens et affectans a se offerente hocce privilegium suscipi et actis suis inscribere demandari. Cujus affectationi et juri communi regni officium praesens annuendo hocce privilegium suscepit et actis suis ingressari demandavit, tenoris sequentis:

August wtory, z bożey łaski krol polski, wielki xiążę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołynski, podolski, podlaski, inflantski, smolenski, siewierski y czerniechowski, a dziedziczny xiążę saski y elektor. Oznaymuiemy tym listem naszym wszem obec y kazdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, supplikowano nam przez panow rad naszych przy boku naszym zostaiących imieniem szlachetnych Iwana Petryczkowicza, Michała Huzelowicza Szanieckich, abysmy ich przy possessyi y dożywotnim uzywaniu woytowstwa trzech cwierci łanow we wsi Mszaniec, w ekonomij naszey samborskiey leżącey będącego, po śmierci szlachetnych Jacentego Huzelowicza y Lesia Petryczkowicza Mszanieckich do dyspozycyi naszych przypadłych zachowali, do ktorey supliki łaskawie skłoniwszy się zwyż przerzeczonych szlachetnych Szanieckich przy pomienionych trzech cwierci łanu woytowstwa mszanieckiego zachować umyslilismy. Jakoz ninieyszym przywileiem naszym zachowuiemy, względem ktorego to zachowania naszego ciż pomienieni szlachetni Iwan Petryczkowicz y Michał Huzelowicz Mszanieccy przerzeczone woytowstwa trzy cwierci łanu ze wszystkiemi do nich należącemi budynkami, rolami, łąkami, obszarem wyżey wsi Mszanca, młynami, karczmami, komornikami, zagrodnikami, ich robociznami, daninami, łazami, sadzawkami, obszarami, pastwiskami y innemi wszystkiemi do pomienionego woytowstwa trzech cwierci łanu z dawna należącemi przyległosciami, mieć, trzymać y zażywać będą y każdy z nich suo pro interesse będzie aż do zgonu życia swego, obiecuiąc po nas y nayiasnieyszych następcach naszych, iż pomienionych szlachetnych Iwana Petryczkowicza y Michała Huzelowicza Szanieckich od possessyi y dozywotniego używania przerzeczonego woytowstwa mszanieckiego trzech cwierci łanu nie oddalemy, ani oddalenia nikomu mocy nie damy, ale wcale y zupełnie przy dożywotnim ich prawie zachowamy, co y nayiasnieysi następcy nasi uczynią. Po zeyściu zaś onych nie wprzod potomkowie ich z przerzeczonych woytowstwa mszanieckiego trzech cwierci łanu ustąpią, aż iak summa w oryginalnym przywileju wyrazona, albo z taxy komissarzow naszych wcale y zupełnie wyliczona będzie, prawa nasze krolewskie, rzeczypospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęc koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiąca listopada roku panskiego MDCCXXII, panowania naszego XXVI roku. Augustus rex. Locus sigilli majoris cancellariae regni. Konserwacya przy trzech cwierci łanu woytowstwa we wsi Mszaniec szlachetnych Iwana y Michała Mszanieckich. Michał Mauricy Saski, łowczy ziemi łomżyńskiey, iego krolewskiey mosci sekretarz. Post cujus consensus ingressationem originale ejusdem rursus eidem offerenti

extraditum est, de quo extradito officium praesens quietatur. L. S. Correxit Bandrowski mp. Legit cum actis Nowosielski mp.

На верху: Privilegij sacrae regiae majestatis in rem nobilium Joannis Petreczkowicz et Michaëlis Huzelowicz Szanieckich serviens. Oblata in castro premisliensi 1723-tio anno.

XVII. Завіщанє Івана Бутрима, солтиса з Мшанця, 1723 р.

Ja Iwan Butrym, sołtys mszaniecki czynie dyspozycią duszy moiey grzeszney widząc słabość zdrowia mego, ale przy pamięci dobrey, rozporządzam tym testamentem sumienia mego, oraz y wyrazam tym pisaniem, com komu winien y co mam na gruntach rozne na zastawach y mniędzy synamy swemi porządek czynie, iakom ich podzielił gruntem za zywota swego, tak powinni sobie trzymac na wieczne czasy y ieden drugiemu skode nie czynił. Com był miarkie pola kupił w syna wego nieboszczyka Iwana pod Kosowo Debro za złotych 10, tedy te miarkie pola Andrzey wnenk moy odebrał odemnie, to powinien Andrzey wnenk moy synowi memu małemu dac złotych siedm y groszy pietnascie, a złotych 2 groszy 15 winien iem synowi Iwanowi, a oycu iego. Na Fecioskim na Grechowym polu mam na zastawie złotych 6, to iest pole na Hryniowi do sołtystwa należące do wszystkiego łanu, ale kiedy mnie usiłowali na te cwierc sołtyskie, tedy mi te pole pozwoli na więczne czasy, do ktorego pola nikto niepowinien się interesowac y upominac onego. Iego mosci oycu Stefanowi Wołczanskiemu, namiesnikowi żukotynskiemu, com był winien dług, a ten oddał onemu przez ręki wielebnego oyca Pawła, ale mi kwitu nie dał tak mowiąc: „puki mi pospulniki twoie nie odadzo Jacko Popowicz, Iwan Dycman, to kwitu ci nie dam“, tedym nikomu nie winien. Znowu według pogrzebu mego powinien Iwan Dorosz syn moy dac zło. 6, a mały syn moy znowu drugich zło. 6, a do inszych odpraw roznych Dorosza niepowinien przyciągac, tylko ieżeliby sam chciał z łaski swoiey czym poratowac.

Znowu strony tey staienki, ktora iest postawiona na gruncie Waska Truszowiat, tedy onego przedał zolnirczyney iegomosci pana Dwernickiego, co gromada porachowała złotych trzy, z tych tedy zło. trzech dałem za niego y za to mi pozwolił te staienkie postawic. One nie powinien nikt na wieczne czasy, tom więcy nikomu nic nie winię, a ktoby mi w tym upor czynił y ten testament chciał kasowac y łamac, ten tedy musiałby sąd boski miec ze mno na strasznym sądzie. Znowu strony długu wielebnego oyca Łopuszanskiego raz dał syn moy złotych 22, za drugim razem dał zlotych polskich 52, a to za woły, ktory wzioł na kredyt u niego. Co się działo w domu wyz pomienionego Iwana Bu-

tryma, [przy] wielebnym oycu Pawle prezwiteru parocha y przy ludziach godnych wiary. Hryc Opalak znak swięty krzyża † przysięzny Liesio Mielnikow † Hnat Michalikow, Hryc Popowicz y innych nie pomału z gromady mszanieckiey nawidzaiąc iako chorego. D. 16 septembris 1723-go roku. amen. Ja Iwan Butrym, iz pisma nie umijąc znak krzyza swiętego napisuię † Przy bytnosci Paweł prezwiter mszaniecki mp.

Ja Iwan Butrym, sołtys mszaniecki teraz blizey tamtego swiata, com był odkazał synowi starszemu dwa prenty pola sołtystwa, a teraz umysliłem sobie iz mu nie przykazuię, tylko pręt ieden sołtystwa, bo mnie odstompił w bolezni moiey, na co się podpisuię nie umiejąc pisma znak krzyza swiętego kładne. Iwan Butym (!) †

XVIII. Самбірський суд звільняє мшанецького підданого Михайла Кухту від плачення довгу жінці шл. Стефана Липецького, 1740 р.

Actum in curia regali samboriensi feria quinta pridie festi sanctae Mariae Magdalenae anno domini millesimo septingentesimo quadragesimo.

W sprawie y akcyi między pracowitym Michałem Kuchtą, poddanym iego krolewskiey mosci ze wsi Mszanca, aktorem personaliter stawaiącym z iedney, a szlachetną Anastazyą Krzyżanowską, pierwszego niegdy szlachetnego Stefana Lipeckiego, ad praesens zaś powtornego małżeństwa szlachetnego Franciszka Krzyżanowskiego, małżonką y w niebytności iego, in assistentia imci pana Jana Krzyżanowskiego, personaliter stawaiącą swoim y męża swego imieniem czyniącą z drugiey strony, sąd viceadministratorski ekonomij samborskiey iego krolewskiey mosci stron kontrowersyi wysłuchawszy y należycie zważywszy, decyduiąc cytacyą przez stronę aktorową stronie pozwaney do sądu ninieyszego wydaną, oraz appelacyą od dekretu w sądzie krayniczym krainy lipeckiey, ekonomiy samborskiey iego krolewskiey mosci dnia dwudziestego siódmego miesiąca lipca w roku 1737 między niegdy szlachetnym Stefanem Lipeckim, teraznieyszey pozwaney pierwszym małżonkiem aktorem z iedney, a teraznieyszym aktorem na ten czas pozwanym z drugiey strony, ferowanego przez tegoz niegdy szlachetnego Lipeckiego do sądu tuteyszego założoną. Ponieważ teraznieyszy aktor iako w pomienionym sądzie krayniczym, tak w sądzie ninieyszym ad comprobationem juratoriam bierze się, iż złotych polskich sto summę u niegdy przerzeczonego szlachetnego Lipeckiego w roku ieszcze 1728 na skrypt ręczny zaciągnioną y do zapłacenia po złotych dwadzieścia assekurowaną, tak tesz prowizyą niesprawiedliwą podwoyną płacąc iako ad rationem kapitału złotych czterdziesci wyliczywszy, tudzież robocizny odbywaiąc y zboża daiąc plus ultro wypłacił alleguic, przeto zapa-

trzywszy się na niezwyczayną y niegodziwą postanowioną prowizyą admisibilem pozwanego ad comprobationem juratoriam realitatis allegacyi swoich adinvenit in eam rotham, iż summę złotych sto polskich u niegdy szlachetnego Stefana Lipeckiego zaciągnioną y prowizyą od niey należącą niezwyczayną podwóyną płacąc, robocizne odbywaiąc, zboże daiąc y złotych czterdziescie polskich na kapitał odliczywszy punktualnie y rzetelnie wypłacił, ani do zapłacenia żadney reszty tak summy kapitalney, iako prowizyonalney pociągany bydz niepowinien idque in instanti. Ktory jurament, ponieważ observata solennitate juris jurandi flexis ad imaginem crucis Christi domini genibus wykonał, przeto a causa et impetione respektem wyżey wyrażoney summy kapitalney y prowizyonalney wolnym czyni, oraz przerzeczony skrypt kassuie y annihiluie decreti praesentis vigore. Actis curiae regalis samboriensis extraditum. Basilius Wołczański curiae ejusdem notarius.

Надпись: Między pracowitym Michałem Kuchtą, a szlachetnymi Krzyżanowskiemi dekret w zamku iego krolewskiey mosci. Sambor r. p. 1740.

XIX. Рахунки з панщини в Мшанци, 1740 і 1741 рр.

Die 3 9-bris 1740 odebrałem od imci pana Jana Krzyzanowskiego kraynika krainy lipeckiey złotych polskich szescset czterdziesci osm, numero 648, ktore tenze imci pan kraynik z krainy lipeckiey za pansczyznę tegoroczną do klucza waniowskiego, w possessyi moiey zostaiącego, należącą za quitami swemi wybrał, z ktorey summy odebraney quituię. Dattum w Samborze die ut supra. Szczepan Jozef Dwernicki mp. Die 29 Aprill 1741 odebrałem ze wsi Mszanca, krainy lipeckiey, oekonom. samborskiey jego krolewskiey mosci expensczyzny za rok die ultima iuniy w roku teraznieyszym kączącym należącey złotych polskich dziewiędziesiąt pięc, numero 95, z ktorey summy kuituię. Datt. w Samborze die ut supra S. J. Dwernickij... mp.

XX. Листи мшанецьких війтів до громади в справі Жида Дудя і т. и. з 1745—6 і 1757 рр.

Panowie przysiezni mszanieccy y cała gromado!

Prosze was, abyscie Dodiowi oddawali pieniądze nie czekaiąc exekucyi moie, bo chce się z wami po sąsiecku obchodzic y wy tesz dla mnie będziecie dobrzy, nie chciałbym się z wami kłucic, ale iak będziecie sprzyczni, to musze. Zyie ia ieszcze y bede u was, to bym wam to pamietał odwdzieczyc. Dodia nie pociągaycie mi do zamku, bom nie kazał stawac y owszem prosze was, iezeliby sobie kto napasci szukał, nie daycie. Zatym bywaycie zdrowi. J. Humnicki. (Без дати).

Przysiezni y cała gromado wsi iego krolewskiey mosci Mszańca! Poniewaz wielmozny imci pan Humnicki, miecznik lwowski, umarł, ktoren woytowstwo mszanieckie trzymał, więc nim ziedzie tam w sobotę imci pan Wołczanski, pisarz aktowy, dla odebrania na skarb y zamek ekonomiczny, ninieyszym ordynansem obwieszczam was, azebyscie wiedzieli, ze te wuytostwo na zamek iest odebrane, y w całosci wszystko aby było dotrzymane. Zebyscie naimnieyszey rzeczy brać nie dopuszczali, ale wszystko dotzymaliscie, a iak ziedzie imci pan Wołczanski, pisarz aktowy, tedy poregestruie. Dodio iezeli iest pod strazo, niech będzie, aby z wami wszystkiemi porachował się, co mu ktoren winien. A dla lepszey wagi y waloru ręko własną stwierdzam. Datt. w zamku sambors. die 12 may 1745 a. Jan Zderkiewicz viceadministrator econońomiae samboriensis.

Слїдовала печатка з ляку, який цїлком відпав.

Opalak, przysięzny wsi Mszanca. Wiadomo wam musi bydz, ze wuytowstwo tameczne skarbowe mszanieckie iest mnie puszczone w aręde ze wszystkiemi powinnosciami, iak z dawna gromada odrabiała. Aze sam tam gospodarowac nie mogę, zdałem na starozakonnego Dodia wielkie gospodarstwo. Zaczym zalecam na fundamencie... kontraktu, azebyscie powinnosci, ktore zdawna nalezo do wuytostwa po s. p. imci panu Humnickim na skarb odebranego, odbywali y odrabiali za danien znać, bez wszelkiey sprzyczki, oraz y podsadkowie takze aby za uwiadomieniem Dodiowym powinnosci pełnili. Co wam rekomenduie, gdyz iezeli nieposłuszni będziecie, zamkowa pomoc będzie przydana. Dattum w Samborze die 26 iulii 1746 anno. Jan Zderkiewicz mp.

Daie ten dokumęt gromadzie mszaneckij, iz ia będe czekał owsem pułmiarkow trzydziesci y piec, numero 35, oprocz poiedynkowych, ktorzy nie dodali, obiecała gromada obornik wozic w tym tylko roku na cały dzien, podwod dwadziescia y szesc, numero 26, a piesi zeby na wozy rzucali y obornik rozrzucili. Datum 26 maji 1757. J. Piotrkowski.

XXI. Поквітоване громади Мшанця за гіберну, 1757 р. (пор. ч. XIV).

Odebrałem z woytowstwa we wsi Mszancu z siedmiu czwierci hyberne, na garde i. k. krolewskiey mosci pro ratha sept. 1757 należącą, tynfow trzydziescie y siedm, gr. 30, dico tynf 36 (?) na co kwit daie. Dattum w Samborze d. 26 septembris 1757. H. Janson.

XXII. Липецькі поручник і крайник затверджують громадський суд виданий в маєтковій справі Олени з Турків, 20 падолиста 1743 р.

Roku 1743 dnia 20 miesiąca nowembra. W sprawie y akcyi między utsciwemi Heleno z Turkow z woytowstwa wsi Mszanca pozostałą z troygiem potomstwa to iest: Nastazyą curką, Iwanem y Prokopem synami po niegdys Iwanie Łyłaku z sołtystwa we wsi Bystrym, do krainy iego krolewskiey mosci lipeckiey nalezącey, z iedney strony, takze utsciwemi Senkiem y Wasilem Łyłakami z tegosz sołtystwa, bracią rodzonemi, z drugiey strony. Te obiedwie strony w swoiey miedzy sobą w nizey wyrazony sposob zapozwali się w sprawie swoiey tak przed iegomoscią panem porucznikiem praesidialnym przeswietney ziemie Przemyskiey, iakotesz przed imci panem kraynikiem krajny iego krolewskiey mosci lipeckiey, ktorzy ichmosc dla rosądzenia tey sprawy stron obydwoch nakazawszy wziąc ludzi wiary godnych, aby te sprawę rozsądzili y gotowy dekret tymze ichmosciom panom officialistom do approbaty, lub cassaty podali. Jakosz na terminie ninieyszym, uprosiwszy dla siebie przyiacioł pozostała Iwanowa Łyłakowa pana Jerzego Łopuszanskiego z woytowstwa prostego wsi Płoskiego y Iwana Misiowego, przysięznego starego, ze wsi Mszanca, ą ze strony Senka y Wasila Łyłakow utsciwego Iwana Strybla z sołtystwa wsi Lipia, utsciwego Pawła Turkowego z wolnicstwa wsi Grozowey, tudziesz z obu stron przyiacioł Iwana Paszka przysięznego ze wsi Bystrego, w ktorey sprawie stron obudwuch wysłuchawszy kontrowersyi y zwazywszy w naymnieyszym punkcie tenze sąd tymze sposobem decydował: Poniewasz podług testamentu uczynionego w roku 1737 dnia 16 ianuarii przez niegdy Iwana Łyłaka oyca ninieyszych possessorow Sęka y Wasila Łyłakow w pomiarkowaniu wszelkich budynkow oprocz chałupy, to iest stodoły z rogiem y dwuch staien w nich będących, przez nas sądowych iest to wszystko otaxowane za złotych osmdziesiąt szesc, za ktore budynki ta summa 86 na dwie osobie dzielą się, to iest połowę złotych czterdziescie trzy spada na Sęka, a drugie 43 na Iwanową Łyłakową wdowę, nadewszystko lubo tak budynki są diskretną ceną dla possessorow ninieyszych połozone dla tego respektu, aby cisz Łyłakowie wzieli iedne dziecko w opiekę swoią Iwana iako synowca swego, ktory dorozszy lat swoich wraz z bratem swoim Prokopem y siostrą Nastazyą nic nie maią nalezec do zadnych budynkow, excepto do iednego gruntu oyczystego podług wyrazenia w testamencie pod datą wysz wyrazoną, temusz synowi tymze dekretem naznącza się z teraznieyszego przysiewku iusz w tych stodołach zostaiącego owsa pułmiarkow dwa na przysiewek temusz dziecięciu, iako na własnym gruncie onych ze. Dalsze zas tak zboze, iako wszelką chudobę powinna będzie matka z sobą zabrać, a z budynkow imieniem swoim iako tesz dzieci swoich spłodzonych z Iwanem Łyłakiem tym ze braci nieboszczykowskim ma wyrob po

approbacie dekretu uczynic, tudziesz respektem długu zaciągnionego wraz z nieboszczykiem mężem swoim, ktorego się rzetelnie przez inwestygacyą stron obudwuch pokazało się złotych czterdziescie trzy y groszy dwanascie, przez tychze possessorow maią się zniesc y krowę wykupiwszy ze wsi Czarney in spacio trzech dni tego dekretu bratowey powinni będą oddac, a ona reszty summy groszy dwanascie powinna będzie dopłacic y ze wszystkiego się kwitować powinna w naymnieyszym punkcie. Niezadosicuczynienia zakłada się z sołtystwa na imci pana porucznika grzywien dwoie czternascie, z ktorych ma się rozumiec połowa stronie, druga sądowi, a ze strony pozostałey wdowy tylesz y tymze sposobem na imci pana kraynika, takze y stronie tymze dekretem naznacza się.

Aprobuiąc ten dekret podpisuię się Juzef Sobolewski PPP. Mikolay... czesky k L.

Dekret między utsciwemi Łyłakami z Sołtystwa, a Iwanową Łyłakową, bratową.

XXIII. Передшлюбна умова тестя Івана Бунія і зятя Леся Сисиного з Мшанця, 2 лютого 1749 р.

Z bozey łaski stała się zgoda y przyiacielstwo między dwiema stronami, z iedney strony Iwanem Bunieiem, z drugi strony Lesiem Sysynym, a to w nizy opisany sposob w stanie swiętym małzeńskim, iz Iwan Buniey wydaie corkę na imie Katarzyne za Lesia Sysynego w stan małzenski, ktoremu deciduię y zapisuie w posagu po corce swoiey gruntu swego własnego nazwanego Panezal, to iest prętow dwa od miedzy gurny Driahuniczowey od miedzy dulny... uniczowey od granicy do granicy z ogrodami, łazami, miarkami y ze wszystkie (!) do tego gruntu nalezytosciami, iako to plac pod budynek od rzeki wszyrz na cwierci takze ogrod tegoz Iwana Bunieia zastał, tak rowne byc powinno ku granicy Bandrowskiey, ktory to grunt ku Groziowie idący ma się poczynać od drogi leząccy za ogrodami, co strony budynku Iwan Buniey iezeliby sam nie zmagał postawic tedy z towaru obopulniego będą postawic powinni. Do tego byczki dwa, krowe iedne, zrzebie od klaczy, iak sie wychowa, co oddac będzie powinien. Lesio takze Sysyn wniosku ma swego owsa pułmiarkow 20, byki, ktore wart talarow bitych 8, krowę iedne, ktora wart złotych 24. Ktory to grunt Iwan Buniey daie i daruie posagu po corce swoiey Łesiowi Sysynemu y potomkom iego u wieczną possessyią, ktore pismo pozwalaią obie strony wpisać do xiąg dworski samborskich. Na co dla lepszey wiary y wagi iz pisac nieumieiąc znak s. krzyza kładę. Iwan Buniey † przy ludziach wiary godnych, Hryhory Dylin, Ilko Sysyn, Iwan Sysin, Ilko Paraszczak,

Iwan Paraszczak, inych nie pomału. Działo się we Mszancu die 2 februarii 1749 roku.

XXIV. Гриць Волощин купує від двох братів Сенька і Вася Лиликів з Бистрого два прути поля в Мшанци, 1758 р.

Nie będzie pochwalony Jezus Chrystus na wiki.

Rycz (Гриць) Wołoczyn kupił dwa pręci pola u Seka (Сенька) Łyłyka y Wasia braciy dwuch y pręty dwa we Mszańczu o dulney midzy Fedia Kijczaka, z gury Jurka Ryniowego (Гриньового) jako to z łazami do tego pola, z laszami, z ogrodami, sianozanciami wiecznemi czasy y dzieczo y tego potom wstzystkimi. Co się działo Bystrym (в Бистрім) roku tysiącznego sijtmszetgo pydzięsiątego usmego (1758) y co się działo przy ludziach przybystrzańskich y szmanieczkich (мшанецьких). Seko Łyło † Wasia Łyło † Przysięzny Mszanieczki † Rycz Koncziakuw † Ilko Paraszczak † Iwan Senczak † Iwan Poznak † Iwan Witryna † Karta słuząncza Ryczowi Wołosczinowi na ten prot.

XXV. Завіщане Григорія Волощака з 1 січня 1761.

In Nomine Domini.

Ja Hryhory Wołosczak z boskiey ordynacyi na ciele chory zostawszy, lecz na umysle zdrowy, czyniąc disponowanie duszy swey grzeszney czynie dispozycyią y testament za zywota swego Opisuie a na samy przod zonie moiey gruntu swego oycowskiego, na mnię nalezą pręt ieden sołtystwa, to obliguie zonie y dzieciom moim w wieczną possessyią, azeby nicht nie wazył się turbować dzieci moie pod sądem boskim, y znowu gdziekolwiek miarki do tego gruntu należące, tedy wpuł wydzielić dzieciom moim powinni będą y to dopiszcie: stodoła iedna oycowska zonie y dzieciom moim będzie nalezac powinna, a zona moia powinna zapłacic od pogrzebu swiekra swego, co strony długu, albo przepoiow, to pod summieniem zeznaię, zem nic a nic nikomu nie winien, aby nicht nie wazył się turbować zone y dzieci moie y ktoby się wazył, tedy sąd przed magestatem boskim miec będzie ze mną. Co się działo przy duchownym y ludzi wiary godnych. Jacko Driahunycz przysięzny, Andrey Pisak, Iwan Dorosz szołtys, Lesio Wołoszynowski, Iwan Jaceiow z woytowstwa, inych nie pomału nawidzaiąc iako chorego. Na co się ręką własną krzyzykiem s. podpisuię † † † † Działo się 12 ianuary 1761 roku. Hryhory Wołoszczak † Przy bytnosci działo się X. Andrey Pleban mszanecki P. S. Stodoła wszyt. zonie y dzieciom nalezac się będzie. Ilko Paraszczak † Hryhory Bilak †

XXVI. Завіщане Івана Опаляка з 1 марта 1761 р.

W Imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego, Jeszus.

Ja Iwan, przezwiskiem Opaliak z bozey ordynacyi na cielie chorym zostawszy alie na umysle zdrowy zoztaiąc czyniąc dyspozycyie duszy swoiey grzeszney, oraz y wyrazam tym testamentem sumienia swego ostateney woli moiey. Na samiprzod winieniem zydowi Lieybowi Judczynemu złt. (пропалена дїра) u (!) 15 (так само) mosci panu skarbnikowi winięiem złt.... 5.... krawciowym.... wanem.... szynow zn.... winię.... panu skarbniko.... złoty ied.... groszy 20 szeliongow. Dwa (?) zydowi Nuchynowi, arendarzowi przesłemu winieniem zło. 3, d 3, znowu winięnem zydowi Motiowi, arendarzowi przepoiu gromackiego zło. 2 y swego przepoiu winienem za trzy gwarty szczegulne, znowu winienem szwagrowi Prokopowi zło. 6. Y tem zonie moiey zapisuie prentow dwa nazwanego polowskiego y stodoła na tymze gruncie Kułycząwskiego stoionca, to iets (!) zonie y czieciom moim, iako to iets (!) w testamencie oycowskim znayduie się y iest. Co się działo w domu tegoz Iwana Opaliaka przy duchownym y ludzi wiary godnych. Iwan Kohut, Fedio Krawciow, Macko Swec, Iwan Parasczak i inych nie pomału nawidzaiąc iako chorego † † † † † † † Na co dlia liepszey wiary y wagi, iż pisma mieiąc reko swoiew y krzyzykiem sie podpisuie. Iwan † Opaliak we Mszańcu d. pirszego marty 1761.

XXVII. Солтиси Іван Волощак, Гриць Волощак, Павло Гинкало і Михайло Господарчин, два перші з Мшанця, третий з Ґалївки а останнїй з Плоского жалують ся на поручника Перемиської землї і на Івана Дороша за ріжні свої кривди, 20 сїчня 1766.

Jasnie wielmozny miłosciwy panie!

Ja ubogy szołtys ze wsi Mszanca, to iest Iwan Woloszczak, placzliwie suplikuie maiąc krzywde od Iwana Dorosza dziesiętnika ziemianskiego iako tesz y Hryć Wołoszczak, Paweł Hynkało ze wsi Gałofki, Michało szołtys ze wsi Płoskiego, donosząc krzywde do iasnie wielmoznego pana miłosciwego propter imci pana porucznika ziemi przeswiętny Przemyskiey zniszszy (?) z Iwanem Doroszem. Temu iest dwa roki wzioł u mnie z Doroszem złotych 10 y groszy 16, potym za te zprawe obruciwszy się w rok karali, bili y kancerasem (!) karali y wzieli dwadziescie osm, posłał mie do Galufki do pacholkow za interesem w nocy, poszedlem z [s]woym dzieckiem. Powruciwszy z Gałofki, zastąpił na granicy z bratem rodzonym y z gniwem mowiąc te słowa Iwanowi Wołoszczako: „a tus!“ y zaraz siekirko w łep uderzył a ia do ziemi upadł, dziecko moie gwałt zrobiło, iako niedaleko młyna galowskiego y mszanieckiego,

słysząc ludzie ze młynow hałasu ludzie się obezwali. Narobił razow, nad okiem raz siny y oko krwio zaszło y po plecach bił mordował. Hryć Wołoszczak donosi krzywde swoie, ktore mam od Dorosza: przeszedł na drodze, bił mordował, mało dusze nie wygnał mowiąc te słowa: „ia tobie porucznik y rachmistrz, idz na mie do kasztelana“, co ludzie słyszeły. Ze trzech łanow wzioł u nas dwadziescie złotych y ieden, ze Mszanca y Gałoufki y Płoskiego, napascio z Płoskiego z gromady płoszczanskiey imci pan porucznik z Doroszem iednego roku złotych 20, drugiego roku złotych 30 wzioł napascio. Pokornie y płaczliwie suplikuiem do iasnie wielmoznego pana miłosciwego, a otrzymawszy skutek magestat boski błagac będziemi. Iwan Wołoszczak † Hryć Woloszczak † Paweł Hynkało † Michayło Hospodarczyn † Petro Pawełkow przysięzny † płoszczanski. 1766 r. 20 stycznia anno.

Suplika pokorna szołtysōw z krainy Lipeckiey.

XXVIII. **Дві жалоби против Пюрковского, посесора війтівства в Мшанци, перша з 1768 р., друга без дати.**

В „Житю і Слові“, рік I, кн. I стор. 70—74 надруковані дві жалоби мшанецьких підданих против скарбника Яна Пюрковского під заг. „Панщина в Мшанци в XVIII в.“. Перша жалоба написана 26 вересня 1768 р., друга пізнійша без дати. Пюрковский, в устах народа Пирківський, був посесором війтівства в Мшанци і оставав в селї найменше 30 літ. Дня 26 мая 1757 р. дав громадї подане висше письмо, а в осени 1787 р. утопив ся в Днїстрі в селї Головецку.

Жалобники вичисляють в першій жалобі ті тягарі, які повинні були відбувати в хосен Пюрковского. Возили гній від рана до вечера, в зимі молотили і дрова рубали, орали і волочили панови поле, а відтак косили, грабали і жали. Хто не вийшов до роботи, або не виїхав фірою, по такого посилав, а коли винуватець прийшов, замикав його в шпихлїри і немилосерно бив. Посесор війтівства забирав громадське поле і прилучував то до млина, то до війтівства, навіть одному ґаздї, свому сусїдови, забрав огород і побудовав тут собі стайнї. Як побачив чию худобину на своїм поли, велїв заганяти до двора і властитель оплачував ся йому за шкоду. При ґосподарцї селян на пів пастушій був се також великий тягар.

Аренда в тім часї дійшла була до 1200 зол. п., а арендар в добрий спосіб не міг стілько зібрати і панови заплатити. До прибільшеня доходу з пропінациї служили пропої. Они були і давнїйше в громадї, але за Пюрковского були так піднесені, що на думку жалобників могли людий з села повиганяти. Подані в отсїй збірцї письма згадують часто про пропої; нераз умираючий вставляє в завіщане, кілько винен пропою свого,

а кілько громадського, або, що нічого не винен. Як хто провинив ся і його в громаді судили, приходив присяжний, пізнійше війт і другі громадяни до корчми і там починав ся суд. При сухім горлї трудно було рішити справу, тож веліли Жидови давати горілки, яку винний повинен був заплатити. За Пюрковского рахували на людий пропій, чи був винен, чи нї; а не дав, не заплатив, посилав йому пан на екзекуцію свої три коні, а три крайника з Липя. Треба собі представити знищенє мужика, коли він нараз дістав 6 коний до удержаня і виживленя. А до того ще з кождої хижі брали по 3 гроші, а як тих гроший не було, забирали з дому, що попало під руки і несли до корчми і там заставляли. Осипу давали 40 полумірків, мабуть 20 корців, як полумірок значить мацю, або дві чвертки, та овес відбирав пан на свою двірську міру, а на тодїшню не хотїв брати.

Відтак подано поодинокі випадки побитя ріжних людий; між иньшим вимірено одному чоловікови 56 ударів канчуком, а другому 65.

Між громадянами найшов ся також панський прислужник, Іван Когут Миськів. Він юдив пана на людий, на їх рахунок пив в корчмі, забирав у них гроші, дерево, та научив пана способу, як побільшити дохід з пропоїв.

Сю жалобу подав до рук адмінїстрації замкової в Самборі Яцько Дригинич, той сам, що обірвав 56 канчуків.

В другій жалобі ролю Івана Когута перейняв його син Лучка, що докучав людям ще гірше, як його батько, а навіть Пюрковский. Уживав він 3 чверти поля відобравши від других ґаздів, забирав чужу худобу і нею собі робив, брав чуже дерево до городженя плотів і людий побивав. Друга жалоба не дитована, та на мою думку, она десь незадовго була написана по першій. Споминка про Лучку ще живе в селї, про Івана, його батька, я не чув нічого.

XXIX. Громада дає сьвідоцтво людям, що йшли до Варшави ґлядати справедливости у короля, 7 червня 1777 р.

Wszem wobic, komu o tym wiedziec nalezy albo będzie nalezało, daie się to swiadectwo ludziem idącym z ziemi Przemyskiey, ekonomij samborskie, z klucza lipeckiego, a wsi Mszanca, do Warszawy w krzywdzie swoiey z suplikami do nayiasnieyszego krola teraznieyszego, Stanisława Awgusta, w ktorey krzywdzie... spodziewaiącym się otrzymać y prawo nowe, co jako żadnemu złemu o nich mnie... tak dla większey wiary, wagi y waloru y dla łatwieyszego im przeyscia to się daie swiadectwo, ktore renkow moie własną stwierzam y potpisuie. Dla większey wiary z gromady podpisuię się. Dattum w Mszańcu die 7 junii 1772. Hryhory Bilak † Jacko Drehynycz † Iwan Sysyn † Cała gromada mszaniecka.

XXX. Завіщане Івана Когута з 1772 р.

W Imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego Amen.

Ja Iwan Kogut ze wsi Mszanca, będąc oblozony chorobą od Pana Boga cielesną, ale na umysle y pamięci bardzo zdrowy, czyniąc testament ostatni y dyspozycią takową między małzonką y dziecmi swoiemi alias synami dwoma, na imie Wasylem starszym, a młodszym Iwanem, mając pola swego oyczyzny prętow osm, synowi starszemu prętow cztery y młodszemu prętow cztery, ten grunt w obydwie strony od granicy do granicy, z łazami, sadami, proczynami y ze wszystkiemi z dawna... nalezytosciami do tego gruntu. Znowu mam łazek pola na dzien orania na Chominskim od miedzy gorney Kowalowi, dulney Huywanowi złotych dwanascie, znowu mam pola na rzyce mszanieckiey kupionego na dni trzy, za ktore dałem woytowi płoszczanskiemu zlt. 40. To obopolnie mają uzywać zwyz wyrazeni synowie moi y zona, a matka ich, chałupa y stodoła obopolna swego czasu maią się rozdzielić.

Długi moie.

Panu Jankowskiemu winienem złotych siedm. Wielmoznemu imci panu Piotrkowskiemu złotych 24 groszy 24. Panu Jankowskiemu, woytowi mszanieckiemu złotych polskich osm, starozakonnemu Motiowi arendarzowi mszanieckiemu zlt. 31. Do Michnowca Jackowi Łeseykowi... U imci pana Jaworskiego w Nakle pozyczyłem złotych 200. alem oddał. Na to miałem kwit a kartym nie odebrał, waloru nie powinna miec. Iwan Huywan nie ma się u mnie upominac o nic, ia mam długu w Starym Miescie u mieszczanina Fedorego Hlibuna złotych 50 y ten dług offiaruie na swięto cerkiew mszaniecką, ma oddać do rąk X. parocha mszanieckiego, znowu starozakonnemu Leybie złotych 5. Co się działo we wsi Mszancu krainie lipeckiey iego krolewskiey mosci przy bytnosci X. Jana parocha mszanieckiego y przy ludziach wiary godnych. Fedio Suchy woyt † Iwan Osafayło † Petro Zubal † Iwan Kogut † Lesio Makar † Fedio Sysynyn † Iwan Kogut † Łuc Sysynyn † Jurko Hryniow † Petro Kowalow † Iwan Zamiszka † Stefan Oliszczak † Copia testamentu Iwana Kohuta r. 1772.

XXXI. Василь Дицман дає солтисови Іванови Волощакови дозвіл уживати його поле через три роки, 17 липня 1773.

Nizey na podpisie wyrazony zeznaie tym skryptem moim, w ręce urodzonemu Iwanowi Wołoszczakowi danym, a to w takowy sposob, iż grunt, ktoren był zpustoszony od lat kilkunastu, tenze Iwan Wołoszczak obioł y gospodarskim zwyczaiem sprawował y sprawuie, więc tera za te iego prace przez ludzi ugodzili się, azeby ieszcze uzywał lat trzy, po skączonych leciach trzech powinien będzie dobrowolnie do-

puscic tegoz dziedzica, a iezeli by nie mogł uzywac ten grunt sam, to nie powinien będzie nikt inszy uzywać, tylo ten sam wyz wyrazony pryncypał, co sprawował, y zastawic nie moze, ani arędować. Co dla lepszey wiary y pewnosci mocą moią przykazuię y ztwierdzam. Dattum d. 17 Juliy 1773 anno. Wasyl Dycman z. s. k. † Przy tym będąc Fed Gergel z. s. k. † Przy tym nędąc Sen Łyło z. s. k. †

XXXII. Поквітоване мшанецьким війтам за чинш з 16 падолиста 1773 р.

Prosci woyci we wsi Mszanca oddali czynszu za rok ad ult. iuny 1774 złotych szesćdziesiąt y dwa, dico florenos 62. Dattum w Samborze die 16 novembri 1773. Підпис нечиткий.

XXXIII. Видатки з солтиського лану в 1774 – 7 рр.

Regestr

expensy pienięzny z haydukow Łanu Mszanieckiego do skarbu iego cesarskiey krolewskiey y appostolskiey mosci przez ręce gromady, tudziesz y ich mosci panow kraynikow od roku 1774.

To jest	złotych	groszy
Dalismy gromadzie mszanieckiey	28	
Item do kassy dalismy	22	
To się działo za bytnosci imci pana Kropiwnickiego.		
Na zlotych 28 mamy kwit, a na złotych 22 wziął kwit z naszych rąk imci pan kraynik teraznieyszy		
Kontrybucyi w drugim roku dalismy na ręce imci pana kraynika teraznieyszego, na które to pieniądze kwitu nam niedał	19	
W trzecim roku dalismy kontrybucyi w ręce imci pana kraynika teraznieyszego	19	(?)
na którą takze nam kwitu nie dał.		
Dalismy w roku 1776 do gromady numerowego .	7	
a kwitu nam gromada na to nie oddała. Дописано иньшою рукою: pot czas konskrypcyi.		
Item w roku 1777 dalismy numerowego do gromady	3	18
takze nam kwitu na to gromada nie oddała.		
Dalismy do Stryia na słome w roku 1777 do gromady	2	16
na co kwitu nam nie oddała.		

	złotych	groszy
Item dalismy do Stryia w 1777 roku do gromady Takze nam gromada kwitu nie oddała.	2	26
Item w roku 1777 dalismy na ręce imci pana kraynika teraznieyszego, a nie wiemy z iakiey racyi, gdyz y nasi antecessorowie nie dawali .	24	(?)
Latus .	126	(?)

Dalszy Regestr.

	złotych	groszy
Transport Lateris	126	(?)
Item przepoiu dalismy do gromady w roku 1775 . . złotych 7; Item w roku 1776 . . złotych 5; Item w roku 1777 . . złotych 6	18	
Dalismy do składki na reperacyą kraynicząа . . czegosmy nie powinni dawać. Prawda ze imci pan kraynik gromadzie wrucił, ale nam gromada nie oddała.	2	(?)
in summa efficit	148	

Ktorych to zwyz wyrazonych pieniędzy nigdy nie powinnismy dawać, a to co regestřem podaiemy na to gotowismi iuramentem poprawic, iako sprawiedliwie, y nie tylko te kwote musielismy dac, ale tez y exekucyi to po dwa to po trzy złote dawalismy, co uczyni 18

Item mesznego dalismy do fary samborskiey za trzy lata na co kwity mamy 15

Regestr haydukow mszanieckich.

XXXIV. Дня 16 марта 1776 р. подали солтиси з Мшанця жалобу на мшанецьку громаду до замку в Самборі. В 1772 р. переїжджали через село польські конфедерати, стрітили на поли Василя Годованця з війтівства, що там волочив виораний загін. Прийшли до него, випрягли клячь, вложили на ню кульбаку і забрали з собою. Мав на ню сїсти провідник конфедерацької ватаги. Громада присудила, щоби солтиси заплатили за сю кляч Василеви Годованцеви, бо не заплатили податку до польської коменди, однак покривджені упевнюють, що вони всї податки поплатили і все платять.

Ся жалоба надрукована в „Житю і Слові“, рік І, книжка III, п. з. „Споминки про конфедератів“.

XXXV. Самбірська економія взиває липецького крайника щоби оправдав своє самовільне поступоване, 14 мая 1776.

Imci pan kraynik lipecki da my dostateczną explikacyą, za co przeciwko memu rozkazowi znowu prostym woytom z Mszanca odebrał młyn a panu Piorkowskiemu oddał sine scitu meo. Dattum w zamku samborskim d. 14 may anno 1776. Ant. Hil. Krisch oeconom administ....

XXXVI. Солтиси липецької країни подають збірну жалобу до замку в Самборі, що громади не зважаючи на їх привілеї притягають їх до поношеня громадських тягарів. В дописці солтиси з 4 сел. просять о опуст в податках (к. 1775—7 рр.).

Jasnie wielmożny panie, a panie nasz nayłaskawszy!

My z całey krainy lipeckiey sołtysi należący do ekonomiy samborskiey, a poddani iego cesarsko-krolewskiey i apostolskiey mosci z iak naypokornieyszą suppliką, upadłszy pod stopy iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieia dopraszamy się łaskawey klemencyi pańskiey w rozwyrokowaniu naszey krzywdzie, ktorą ponosiemy. Y czego przedtym niebywało y nasi antecessorowie tego nie cierpieli, co my teraz czynimy za namową gromadzką, gdyz nam się tylko nalezy z łanu iednego dać złotych polskich 80, według prawa nam danego od nayiaśnieyszych krolow, a oni nieopserwuiąc tegoz prawa uprzywileyowanego, tylko do kazdey powinności wedlug ordynansu imci pana kraynika nas wokuią, a my gruntu gromadzkiego nie uzywamy, zebysmy mieli wszelkie powinnosci wraz z gromadami odbywać, iakoto: wiele razy się trafi exekucia, to gromada na siebie grosz, a na nas dwa grosze rachuie, powtornie ze my to wszystko dawali przez trzy lata, cokolwiek nam (?) gromady rozkazali dawać do skarbu, iakoto kontrybucyi według ordynansu nam pokazanego dalismy gromadzie, raz iednego roku złotych polskich 50, drugiego roku takze dalismy złotych 20. Y teraz na nas zarachowali za trzy lata z iednego łanu złotych 360, a gdy z iednego łanu nam kazą gromady dać tyle za trzy lata, coz dopieroby uczyniło z dziesięciu łanow! Porachowawszy za trzy lata, y nasze gospodarstwa sprzedawszy na hurt niewystarczyłyby. Zaczym y powtornie upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieia dopraszaiąc się w tey mierze dobroczynnosci pańskiey, za którą łaskę majestat boski za długoletne pozycie y szczęsliwe panowanie nad nami iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego... naszego do kresu zycia błagać zapisuiemy się.

Sołtysi w krainie lipeckiey znayduiący się, a poddani iego cesarsko-krolewskiey appostolskiey mosci z Łumny, Chaszowa, Łopuszanki, Michnowca, Lipia, Bystrego, Mszańca, Gałuwki, Płoskiego.

P. S. My zaś nizey podpisani sołtysi takze poddani iego cesarsko-kro-

lewskiey appostolskiey mosci (ze) strony gradobicia dopraszamy się łaski pańskiey, poniewaz gromady mieli defelkę w podatkach y w innych powinnosciach za jeden rok, tak y my tez dopraszamy się łaskawey klemencyiy pańskiey o tęz same defelkę przynaymniey choć za jeden rok z pięciu łanow, to jest, w Łopuszance z łanu jednego, w Michnowcu z łanuw dwoch, w Lipiu z łanu jednego, y w Bystrym z łanu jednego, za ktorą łaskę takze wraz z drugiemi majestat boski za długoletne pożycie iasnie wielmoznego pana y nayłaskawszego dobrodzia do kresu zycia naszego błagać zapisuiemy się.

Sołtysi, a poddani iego cesarsko-krolewskiey appostolskiey mosci z nizey wyrazonych wsiow.

Z Łopuszanki, Michnowca, Lipia, Bystrego.

На сїй просьбі нема жадної дати. З почерку письма можна догадувати ся, що воно написане десь коло 1775 а 1777 р.

XXXVII. Андрій Ватащак годить ся зі своїм зятем Іваном Волощаком по смерти доньки Андрія, а жінки Івана що до поділу віна, 19 жовтня 1776.

Działo się na iurisdykcyi krayniczey w wsi Mszancu ich cessarsko-krolewskiey appostolskiey mosci dnia 19 8-bris 1776.

W sprawie y akcyi sądowey między Andrzejem Wataszczakiem z iedney aktorem, a Iwanem Wołoszczakiem zapozwanym z drugiey strony, poddanemi ich cessarsko krolewskiey appostolskiey mosci o częsc po corce zmarłey będącey za Iwanem Wołoszczakiem, stanąwszy osobiscie strony obydwie przed sąd krayniczy ich cessarsko krolewskiey appostolskiey mosci, dostatecznie wysłuchawszy, a ze nie mogł zgodzic, na ludzi nizey wyrazonych zdał, ktory ugody uczynilismy do sądu podali. Andrzey Wataszczak wydawszy swoię corkę za Iwana Wołoszczaka dał wiena to iest: gotowych piniędzy 6, dico szesc, krowę iednę, na drugą gotowemi złotych polskich 28, dico złotych dwadziescia osm, zrebca, ktorego sprzedał za złotych polskich 28, ialowek dwie po roku maiące, a tak obrachowawszy wszystkey kwoty wynosi pinięzney złotych polskich 168, dico złotych polskich sto szescdziesiąt osm. A ze po nieboszce dziecię zostało, dla pewnosci temuz przysądzili, aby Iwan Wołoszczak dał połowę tey częsci złotych polskich 84, dico osmdziesiąt cztery z tą kondycyą, azeby przy odebraniu piniędzy stawił za... porekimią dwoch znacznych kmieciow, ktory maią się zapisac, ze gdyby stracił Andrzey Wataszczak, a dziad tego dziecka, połowę tego wiena, nie kto inny tylko my wypłacić powinnismy, zas druga połowa przy Iwanie Wołoszczaku zostac powinna. Jałowki zas dwie, z tych iednę wrocic ma, a drugą sobie za wychowanie zostawic. Waruie sobie

Andrzey Wataszczak, gdyby broń Boże wnuka umarła, a corka Iwana Wołoszczaka, tedy powinien będzie tę resztę wypłacic, ktorę to kwotę zwyz wyrazoną złotych polskich 84 eo instanti Jan Wołoszczak aby zapłacił pod surową exekucyą. Aze iuz po kilka razy kłutnię ze sobą wszczynali, waruie się ninieyszym dekretem, ktora strona zadosyc nie uczyniła y miała wznawiac kłutnie, grzywien na zamek samborski 14 y plag publiczne 50, mocą ktorego dekretu nakazuie się.

Th. de Erenkreycz m. p. Jędrzey Jankowski † Jacko Dryhonicz prysięzny † Hryc Wołoszynowski † Jacko Troska †

XXXVIII. **Крайничий суд в Мшанци присуджує Івановн Волощакови куплене ним поле, 18 жовтня 1776.**

Działo się na iurisdykcyi krayniczy w wsi Mszancu ich cesarsko-krolewskiey appostolskiey mosci dnia 18 8-bra 1776.

W sprawie y akcyi sądowey między Iwanem Wołoszczakiem aktorem z iedney, a Fedorym Butrynem z drugiey strony o pole na sołtystwie prętow dwa, sąd krayniczy ich cesarsko krolewskiey appostolskiey mosci wysłuchawszy obydwoch stron kontrowersyi decyduie: Poniewaz Fedor Butryn roku przeszłego 1775 sub data dnia 4 czerwca dobrowolnie sprzedał Iwanowi Wołoszczykowi y wzioł zadatku # 4 a f. 18 na tenczas kurrencyę maiące, uczyni f. 72, a ze przez podeyscie Wasyla Dorosza sołtysa, ktory ma według nakazu naywyzszego gubernium, aby kozdy sołtys cwierc pola miał, y nie więcey na łanie jak czterech osiadało, a tenze ma cwierc, zaś Iwan Wołoszczak tylko pręt pola a iest sołtysem, Fedor Butryn między niemi siedział maiąc to pole po swoich rodzicach sprzedał dobrowolnie, więc ninieyszym dekretem uznaię bydz nayblizszego Iwana Wołoszczaka, a Wasyl Dorosz aby zadatek nazad odebrał, a pierwszy kupuiący resztę summy dopłacił, to iest złotych polskich 98, dico dziewięcdziesiąt osm. za niedziel dwie pod surową exekucyą. Zas chałupa (!) Wasyla Dorosza, ktora stoi na tym gruncie, aby nie wazył się Iwan Wołoszczak zrucac, ani dopominac się tego. Aze wymowa iest między Fedorem Butrynem y Iwanem Wołoszczakiem, azeby pręt pola do smierci przedawca trzymał, ten ma uzywać. Gdyby jaka strona z tych miała wzniecić jakowe kłutnie, vadium na zamek samborski zakłada się grzywien 30 nieochybnych y plak 50, mocą ktorego dekretu nakazuią. Th. de Erenkreycz. Przytomni przy tym sądzie Jędrzey Jankowski † Jacko Dryhonicz przysięzny † Wasyl Dorosz sołtys ten co powtornie kupował †

Ten dekret tym się konfirmuie. Dattum w zamku samborskim dnia 6 9-bris 1776 anno. Ant. Hil. Krisch oeconomii administrator.

XXXIX. Гриць, Яцько і Юрко Кибалики просять замковий уряд в Самборі, розсудити їх справу з Бобиками і Василем Шевяком, 29 цьвітня 1777 р.

Jasnie wielmozny panie, a panie nasz nayłaskawszy!

My ze wsi Mszanca poddani iego cesarsko krolewskiey y appostolskiey mosci z krainy lipeckiey, a do ekonomiy samborski nalezący, z iako naygłębszą pokorą upadamy pod stopy iasnie wiel. pana y nayłaskawszego naszego dobrodzieia zebrząc łaskawey klemencyi pańskiey w rozsądzeniu między nami nizey podpisanemi z iedney, a między Bobami y Wasylem Szewiakiem z drugiey strony, ratione gruntu pułtora pręta, nazwiskiem Homiączyzna, a to w taki nizey opisany sposob: Iz będąc na woytowstwie mszanieckim Alexander Steckowicz przedał, dał, darował wiecznemi czasy gruntu dwa pręty pola nazywaiący się Homiaczyzna za złotych polskich 64. Bazylemu Kibalikowemu, a oycu naszemu, gromada zas widząc, ze przy tychze dwoch prętach pola znayduie się ieszcze pułtora pręta pola pustego gruntu, tak własnie iakby ieden był, mowi tak taz gromada do Hrycia Kibalikowego, a dziada naszego: „dodaiemy wiecznemi czasy tobie do tego gruntu kupnego, y te pułtora pręta, kiedy się wraz ciągnie, lepiey zebys wraz y syn twoy z swemi wnukami powinnosci nalezące do skarbu odbywali, nizeliby miało darmo pusto lezec; te zas pułtora pręta, ktore dziadowi naszemu gromada wiecznemi czasy nadała do uzywania z takowey racyi, to jest, ze nasz dziad będąc obywatelem haszczoskim (з Хащова) z oyca, z dziada, pradziada, y podczas ciężkich rokow dostał się w podanstwo pod imci pana Konstantego Humnickiego, possessora woytowstwa mszanieckiego, ziechawszy na ten czas wielmozni komissarze do zamku samborskiego na ten czas iego krolewskiey mosci, pod ktorych udawszy się protekcią, zaraz go ciz sami wielmozni komissarze, to jest wielmozny imci pan Heynyk y wielmozny imci pan Gotz z poddanstwa odieli, y osadzili go na tymze woytowskie mszanieckim, mowiąc, ze iak był poddany iego krolewskiey mosci, tak y teraz niech będzie, ktoren zaraz kupił sobie dwa pręty pola zwyz wyrazonego u Alexandra Steckowicza, a gromada mszaniecka ustąpiła mu pułtora pręta, a ustępuiąc dołozyła y to, mowiąc, ze ktokolwiek by miał iaki dług na tym pułtora pręta pola, lub tez moze bydz kto sukcessorem tego gruntu, niech się teraz obzywa przy gromadzie y urzędzie kraynniczym, ale na ten czas tak według długu nikt się nie obzywał, zeby kto miał mieç, iako tez y sukcessorem bydz się nikt nie uznawał, y tegoz gruntu uzywamy od r. 1748 spokoynie ni od kogo nie maiąc zadney przeszkody, ani o zadnym długu niesłyszelismy az do roku 1776,

to jest obzywa się Wasyl Szewiak, y obsyła nas człekiem, mowiąc, niech Kibały wrucą długu złotych 40 z tego pułtora pręta, albo niech się ze mną zgodzą, dołozywszy ieszcze tak tenze Szewiak, ze ia za te pieniądze kupie wosku do cerkwi swiętey, iezeli moy dziad sprawiedliwie napisał w swoim testamencie, to za iego dusze podjdzie, a iezeli ni, to za waszego oyca czyli dziada, y zgodzilismy się na złotych 16, ktore zaraz dalismy temuz Szewiakowi y zaraz za nich wosku kupił, tylko zesmy kwitowania od niego nie wzieli. Bobiki zas teraz nas niedopuszczaią do tego pułtora pręta Homaczyzny, mowiąc tak do Wasyla Szewiaka, ze my bliszsi do zapłacenia tego gruntu będąc sobie swatami, nizeli Kibaliki, a do tego, ze y staynia naszego dziada stoi na tym gruncie, y takim sposobem między nami iest kłutnia. My Kibaliki przy własnym swoim kupnym y drugim nadanym gruncie obstaiemy, iako karta opiwa, a Bobiki, nie wiemy iakim prawem nam zabraniaią tego pułtora pręta pola uzywac. Zaczym my siroty po zmarłym oycu będąc wraz z matką upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana y nayłaskawszego naszego dobrodzieia ządamy łaski pańskiey w tym rozsądzenia, gdyz nam czas uchodzi do orania, y nie mamy zaczym sądzic się z nimi. Za ktorą łaskę do kresu zycia naszego maiestat boski za długoletne pozycie y szczęsliwe panowanie iasnie wielmoznego pana błagac zapisuiemy się. Dattum w Mszancu dnia 29 apris 1777 anno.

Hryc Kibalik † Jacko Kibalik † Jurko Kibalik †

Przy tymze będąc z gromady ludzie, zeznaiąc prawdę, na to się podpisuią. Iwan Sywak przysięzny mszaniecki † Jacko Dryonicz † Jacko Troska † Hryc Sywak † Hryc Wołoszynowski † Łesio Sysyn † Łesio Wataszczak †

Pokorna supplika do iasnie wielmoznego pana y nayłaskawszego naszego dobrodzieia ze wsi Mszanca dnia 29 Aprilis 1777.

XL. Іван Вайкич і його жінка Наня піддані з Банірова віддають свою доньку Пелягію за Юрка Кибалика з Мшанця і записують йому в передслюбній умові 5 прутів поля, 1777 р.

My niżey na podpisie wyrażeni wydaiąc corke swoie imieniem Pelagią za Irzego Kibalika w Mszaniec zapisuiemy mu gruntu prętow pięc, ktoren to grunt dzieli się na dwie częsci, to iest w jednym mieyscu z dołu prętow dwa, alias zaczynaiący się od miedzy dolney Łesia Makarowego, a ciągnący się do gorney miedzy Jacka Sysynego, w drugim zaś mieyscu prętow trzy od miedzy z dołu Ilka Sysynego ciągnąc się do miedzy w gore Michała Hryniowego, te zaś pręty iak w jednym, tak też y drugim mieyscu znaydujące się z wyrazonemi mieydzami, z lasami, łazami, łąkami, sadami, prognoiami y ze wszystkiemi do tegoz

gruntu (gdzieby się mogło co naleść) przynalezytosciami, wiecznemi czasy w posagu temuż Irzemu Kibalikowi zwyz wyrazonemu, a zięciowi swemu zapisuię, daię, daruię, nic a nic sobie nieexcypuiąc z tym dokładem, ze iezeli by się na tym gruncie iaki dług znaydował, albo iakową pretensyą miał, to nie do mego zięcia, ale do mnie samego ma, co ia powinien zaspokoic y na to się podpisuię znakiem krzyza s. iako nieumieiętny pisma. Dattum w Bandrowie. Iwan Waykicz † Nania zona moia rodzice teyze Pelagiy. Przy teyze intercyzie będąc ludzie z Bandrowa tak się podpisuią. Wasyl Lirak † Teodor Mural † przysiężni. Z Groziowy będąc Grzegorz Turkuw. Z Mszańca będąc Alexander Wataszczak † Jan Kogut † Hryć Bielak † Michał Dryonicz † Michał Demuszka †

Intercyza Irzego Kibalika 1777 r.

XLI. Солтиси з Мшанця подають жалобу на громаду, що вона хоче від них відобрати чверть поля, і примушує до ріжних тягарів, 1778 р.

Jasnie wielmozny panie, a panie nayosobliwszy!

My sołtysi ze wsi Mszanca upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana z tą naszą pokorną suppliką w krzywdzie naszey ponoszącey (!) od gromady mszanieckiey, a to w ten sposob, iz ieszcze zwmianki nie było, aby mieli bydz sołtysi w Mszancu, kupił sobie (iako opiwa karta gromadzka, testament y dekret) cwierc pola u Krysy, tez dwa gospodarze byli gromadzkie. A ze w kilkanascie lat uchwalono, aby sołtysi byli w Mszańcu, tak się trafiło, ze y ten Michalik był obrany sołtysem, gromada zas tymze sołtysom nowo obranym wyznaczyła do sołtystwa łan gięty z przydatkiem wirzhem nazywaiącym się Weryzek, ktoren Weryzek odebrała gromada nazad, teraz zas chce taz gromada odebrać te własną cwierc kupioną przez Michalika u Krysyny, a my mamy wielką krzywdę y w tym łanie, bo sobie gromada rachuie w nim znayduiących się cwierci pięc, a my własnie tylko uzywamy cwierci trzy, bo z iedney strony wspieraią łazy gromadzkie (gdy się za wsią dzieie), z drugiey strony przeszkadzaią skały, potoki, wertepy, y Magura (ropa), y na tym uzywaniu tego łanu na jedney połowie dwie chałupy, a drugiey połowie drugie dwie chałupy stoi, a więcey nie mamy się gdzie podzieć, tylko ta ieszcze nas cwierc wspiera kupiona nazywaiąca się Krysyna, którą chce gromada od nas odebrać, bez zadnych dokumentow, ktorą, gdy odbierze bez pokazania dokumentow, pewnie my rozyidz się będziemy musieli, a nietylko w tym odebraniu tey cwierci pokrzywdzenie mamy od gromady, ale tez y w innych niepowinnych powinnosciach, iako to w wozeniu łater, iedlic, na zatwar, w przepoiach y w czym

kolwiek sobie gromada pomocnemi bydz kaze. Przez ktorą niepowinną pomoc chcą z całey krainy lipeckiey sołtysi supplikę na nas pisać, muwiąc, że wy nam psuiecie, nad prawo robicie, zebyscie powinni robic, to by w prawie było, a gdy w prawie zadney pomocy do gromady niema wyrazoney, zaczym nie powinniscie się iey powinować. Zaczym y powtornie upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana zebrząc dobroczynnosci pańskiey w tey mierze, za ktorą odebraną łaskę majestat boski za długoletne pozycie y szczęsliwe panowanie iasnie wielmoznego pana nad nami błagac zapisuiemy się. Dattum w Mszancu 1778 roku.

Hayducy ze wsi Mszanca.

My zas hayducy z całey krainy iako chcemy y w samey rzeczy uczynimy, ze supplikę będziemy pisać na kolegow swoich mszanieckich według wyrazenia w supplice, tak na to się podpisuiemy znakiem krzyza swiętego.

Hayducy z krainy lipieckiey		
	z Gałuwki †	
	z Bystrego †	z Haszczowa †
	z Lipia †	z Łumny †
	z Michnowca †	
	z Łanow Dwuch	z Płoskiego †
	z Łopuszanki	

Pokorna supplika do iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieja od sołtysow mszanieckich w roku 1778 podana.

Hr. Ehrenkreutz wird den Inhalt gegenwärtiger Supplique untersuchen und cum... (нечитке слово) communicati den Berich[t] anher erstatten. Sambor d. 28 Januar 1778. Hladky.

XLII. Посесор війтівства в Ґрозьові не подав фасиї, за те дистриктовий уряд в Дрогобичи приказав липецькому крайникови поставити скарбового пахолка на екзекуцію, 21 марта 1778.

Copia z kancellaryi dystryktu ich cesarsko krolewskiey appostolskiey mosci drohobyckiey. Urząd dystrykt. ostatni raz JP. kraynikowi krainy lipeckiey przykazuie, aby pod wielką odpowiedzią bez naymnieyszey zwłoki przy odebraniu tego mandatu instantaneae postawił skarbowego pachołka na exekucyę do woytowstwa groziowskiego, ktory pachołek codzień po złotym polskim jednym brac będzie, dopoki za prawym siedziącym (!) w tym woytowstwie JP. possessor z dawnemi mu do produkowania nakazanemi drukowanemi fassyami, albo ieżeli się w r. 774 nie fassyonował, podług rozkazu naywyzszego gubernium do fassyonowania się do kancellaryi dystryktu tuteyszey

nie stanie. Co powtórnie do wykonania bez naymnieyszey zwłoki surowo przykazuie się. Dattum w Drohobyczy (!) dnia 21 martii 1778 anno.

L. S. Gotl. Rzychowski.

Aze niemasz skarbowego więc ziemiańskiego pachołka posyła się, ktory surowo exekwowac ma według rozkazu y kontentacyę codziennie odbierać. Dattum Mszanec dnia 27 martii 1778. Th. Erenkreutz.

Excutia moge odstompic die 29 Marty 1778. Goll. Rzyckovsky.

XLIII. Крайник в Лпню присудив Кибалови поле, котрого уживали Луць і Василь Сисині, 28 марта 1778.

Działo się w wsi Mszańcu na iurysdykcyi krayniczy ich cesarsko krolewskiey mosci dnia 28 marca roku 1778.

W sprawie y akcyi sądowey nizey wyrazoney, między Jurkiem Kibałą aktorem z iedney, a Łuciem Sysynem y Wasylem Sysynem zapozwanemi z drugiey strony, poddanemi wsi Mszańca ich cesarsko krolewskiey mosci osobiscie stawaiącemi o pola prętow trzy nazwiskiem Waykowicoskie, sąd krayniczy ich cesarsko krolewskiey mosci wysłuchawszy stron kontrowersyi, dokumenta przeyrzawszy, nim przystąpił do decyzyi z ludzi doskonale wypytawszy się, na ostatek na ludzi zdawszy się, a gdy y ci nie mogli ugodzic decyduie: Poniewaz Jurko Kibało wziąwszy sobie za zonę corkę Iwana Waykowicza, poddanego wsi Bandrowa ich cesarsko krolewskiey mosci, dziedzica naturalnego tego gruntu, ktory zapisał w posagu po corce swoiey ten grunt. Zapozwani Łuc y Wasyl Sysyny dobrze o tym znaiąc nieprzestrzegali, y wcale zamilczyli, az gdy zięc Iwana Waykowicza aktor upominaiąc się o tenze grunt, na tenczas powiedzieli, ze to ich dziedzictwo. A ze ludzie uznali, iz te pręty waykowiczowskie y Sysyny qua pustkę trzymali, co dla lepszey wiadomosci sam na grunt ziezdzałem y na tym polu zadnego budynku nie masz, ani ogrodow, dopiero w roku przeszłym uczynili ogrod, strona aktorowa zas y ludzie powiadaią, ze gdyby ich dziecitwo (!) było, uprawiali by y nie dali zarastac gruntowi. Potym nie pokazuią zadnych dokumentow, tylko od lat 133 na grunt melkowiczoski, gdy strona aktorowa dopominała się, aby produkował testament dziada swego, powiedział ze zginoł (ktory naylepiey oswieciłby) tylko oyca swego pokazał, w ktorym nie wyraza wielosci gruntu. Gdy tedy mogł papiery od lat 133 trzymac a testamentu poznieyszego nie, w czym okazuie się sam Luc y Wasyl Sysynowie, iz nie ich grunt, tylko Waykowiczowski. Zeznał p. Jankowski, iako ciz przyszedłszy do syna iego z papierami napadł na testament, ktorego doczytac niedał y wzioł. Gdy aktor nie maiąc gruntu, chce bydz kmieciem y budowac się, ile iemu zapisano, więc temuz przysądza się wiecznemi czasy. Zaś

ciz Sysyny iako qua pustkę trzymali, tak odtąd nic miec niepowinni do tego gruntu, ani zadney prepedycyi czynic pod grzywnami N. 14 y plag 25, mocą ktorego dekretu nakazuię.

Th. Erenkreutz pob. lp.

Ludzie przytomni Jacko Dryhinicz przysięzny † Hryc Siwak † Hryc Paraszczak † Hryc Wołoszynowski † Stefan Kuchta †

Extrakt z protokołu dekretu ferowanego między Jurkiem Kibałą z iedney, a Łuciem y Wasylem Sysynem z drugiey strony o pola prętow trzy.

Jak Luc Sesin przysięgnie, ze testamentu dziada swego nie ma y nikomu go do przechowania nie dał y na zdradę sukcessorow Iwana Wayka nie utaił, a to in spacio dwoch niedziel, tedy wolnym zostanie od impetycyi Jurka Kibały; ā jezeli nie przysięgnie, tedy temuz Jurkowi Kibale grontu melkowiczowskiego prętow dwa y łokci cztery do siania na wiosnę w teraznieyszym 1778 roku na wieczne czasy odda. Dattum w zamku samborskim die 1 aprilis 1778. Hladky direktor.

A poniewaz Kibało na dekrecie ferowanym, y rezolucyi zamkowey nie przestaie, y kłuci się ustawicznie; więc iezeli by odtąd strona ktora kłutnie respektem gruntu wyrazonego miała wzniecac, zakłada się kara nie opustna na kłucącego plag Nr. 50. A zas Jacko Dryhunicz (!) przysięzny mszaniecki, Jacko Dryhunicz (!) drugi y Łesio Wataszczak maią poysc na grunt wayczakowski y Kibale prętow dwa y łokci cztery w rownym polu odmierzyc y oddac nakazuię. Dattum w Mszancu die 9 aprilis 1779 anno. Oliwienski.

XLIV. Завіщанє Григория Волощака, з 24 марта 1779 р.

W imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego Amen.

Ja Hryhory Wołoszczak będąc na ciele chory, a na umysle zdrowy czynie testamęt za dobry pamięci swoiey, pola pręt sołtystwa, stodołe, oyczystego zapisuie synowi swemu. Peteszowi na miarke pola dałem złotych 3 na Rzepiszczach, Fediowi Pozniakowi dałem złotych 4 w tym ze mieyscu na miarke. Oszczypkania wdowa winna mi złotych 2. Lesiowi Burdynemu dałem na miarke pola pod Zukowem złotych 2, na miarke Petryszyne dałem złotych 3 bez groszy trzech, Jackowi Dryhyniczowi dałem na miarke pola pod kątem złotych 19 y groszy 10. Po droge Hryc Kroliszyn winien mi złotych 16, syn moy powinien tylko pola miec, co Petro Wołoszynowski y w łazach y gdzie tylko się zaydzie iakie kawałki nie powinni się kłucic ni naczym.

My przy tym będące podpisuiemy się Jędrzey Jankowski † Łesio Sysyn † Jacko Dryhynicz, przs[ięzny] † Łesio Kowal Michałkow † Jacko Dryhynicz † Wasyl Wołoszczak † Teodor Starzawski, paroch msza-

nieskiy. Die 24 marti 1779 anno. Productum die 17 aprilis 1789 anno w Lipiu. An. Karwoski iust. camer. Łomnae. Iscribatur in librum tom III pag. 91 et 92 Nro 98. Łomna die 25-ta 8-bris 1831. Łabowski (учитель народної школи в Лімні).

На сім завіщаню записана на другій стороні оттака пісня:

Piesń o panu Połaskym.
Jak sia wziały pany Lachy z kozakom styraty,
poczały sia kozaczenky iak snopi walaty.
Kryknul sotnyk zaporoski ta na swoi lude:
Ydet woysko wołynskóie woiowaty, batalia bude.
Ydet woysko kozackoie ot mista (перечеркнене Satanowa) Zenkowa
Oy łetiły pany Lachy kony iak sołoma.

XLV. Громадська старшина в Мшанци присуджує лаз поля Юркови Бариловн против Мацька Ґули і Сенька Барила, 4 мая 1779.

Między Jurkiem Baryłowym, aktorem z iedney strony, a pozwanymi Mackiem Guło y Senkiem Baryło, stawaiącemi do sądu naszego nizey podpisanych, ą z rozkazu wielmoznego imci pana Oliwienskiego, kraynika naszego lipeckiego, nas nizey podpisanych do osądzenia tey sprawy naznaczonych i postawionych, więc my stron obydwoch kontrowersij wysłuchawszy decyduiemy: poniewaz Jurko Baryło, aktor dowodzi swiadkami, iz on iest z dawna przodkow swoich Dylinow, a ten łaz oyczysty iego własny, iako y na pismie swiadectwo do sądu pokaze, a pozwany Macko Guła y Senko Baryło zadnego dokumętu nie pokazuio y zadnym swiadectwem nie dowodzo, tylko uporczywie ten łaz zorali, więc my nizey na podpisie wyrazeni decuduiemy, aby Jurko Baryło oddał nasienie owsa korcy dwa, Nro 2, a swoy łaz zbożem zasiany odebrał y wiecznemi czasy jako swoy oyczysty trzymał y uzywał y do sądu WMImci pana kraynika ten dekret podał do aprobaty. Dla czego my podpisuiemy, nie umieiąc pisać kładniemy znak krzyza swiętego. Dattum w Mszancu dnia 4-ta maji 1779.

Jacko Dryhynicz † przysięzny mszaniecki. Łesio Wataszczak † Jacko Dryhynicz † Hryc Siwak †

A poniewaz z rozkazu mego ludzie sumiennie uznali, jako nie komu, ale Jurkowi nalezy łaz, więc przichiliwszy się do rzetelney decyzyi ten dekret stwierdzam. J. W. Oliwienski.

XLVI. Завіщане Дмитра Волощака, солтиса з Мшанця, без дати, написане в половині XVIII віка.

W Imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego Amen.

Ja Dmytr sołtys, iż będąc podobnicyszy [do] tamtego swiata, nizeli

tego y przy słabosci zdrowia mego, czynię dysponowanie duszy moiey grzeszney, oraz y wyrazam y czynię porządek między synami moiemi y z brataniczem moim Hrehorym. Nasamprzod iest gruntu cwierc iedna między gromadą. Poniewaz wyłozono na ten grunt do sądu y prawa złotych sto, Nro 100, y znowu iezeli by się z braterstwa brali do tey cwierci, powinni dac do syna naymłodszego Iwana iego expensu złotych pięcdziesiąt, Nro 50. Znowu do tego gruntu pod dwa dni orania w łazu, z iednego łazu pola podatek dawałem za dwadziescia lat, co bratanicz moy uzywał, y ten grunt kupiony u Krysy za złotych pols. pięcset, Nro 500; y znowu według testamentu brata mego zeby się pogodził, od Iwana syna mego pręt ieden a od bratanicza pułtora pręta, y podatku na mnie podłozył po złotych cztery niesłusznie; y znowu Krysyna Hriatka nalezy do tego gruntu. Y znowu porządek między synami moiemi: nasamprzod Hryhoremu naystarszemu pręt pola ieden, chałupa Iwanowi synowi naymłodszemu y wszystka stodoła, Hryhoremu pułtory stayni pooddawac powinni wszyscy trzy synowie moi. Na co dla lepszey wiary y wagi ręką własną krzyzykami s. podpisuię się. Dmytr † Wołoszczak.

Przy ludziach wiary godnych: Fedio Gergiel † Wasyl Oszczypek † przy tym ze y Xiądz Jan Demianowski y Wasyl Dycman.

Item przystawionego placu pod budynkiem Wasyla Kudelicza albo posunąc się, albo odmianę dac onemu mozna.

XLVII. Завіщане Яцька Лемака з 27 січня 1780 р.

W Imie Oyca i Syna i swiętego Ducha Amen.

Ja Jacko Łemak, bendąc na cielie horym i na umysle barzo dobrze zdrowy, czynie testament za zywota swego y porżądek miendzy synami swoymi. I na samyprzut synowi starszemu Hryciowi prętow dwa nazwano Łyłuwki, swoiey własney oyczyzny, liubo poszło w zamine z Hryciem Paszkiem, ieden pręt, a drugy pręt kupiłem sobie za złoty polskich szestdziesiąt szest, Nro złotych 606 (має бути 66). Takze synowi starszemu, a imie Hryciowi do tych dwuch prętow, gdzie sie jaky łazek znayduie, pot dwa dni polia, matce swoiey, do smierci swoiey na ieden dzien u Polianskim, a na drugy dzien nat Tiniu powinna sobie zazywac do smierci swoiey. Takze synowi młotszemu, a imie Iwanowi polia prętow trzy nazwano Wargoszyzny, kupiłem sobie u stryia swego na imie Ihnata za złotych polskich dwiescie szestnascie, Nro złotych 2061 (має бути 216) i gdzie sie jaki łazek znayduie do tych trzech prętow, to iego y budynek powinien bendzie stac na Łytofce na pliacu, takze łazek polia u Maksymiskim iak niedza (!) Sysynyh od Mohnaczky do potoka, drugy łazek za poliem szyrokym pot Kiczirkami, takze na Zydowym

Snozem, łazek polia do tego gruntu własnego Mackowi Guli dałem na zastawe złotych polskich osm na ławe na Poliankach, takze bratswu do skarbony coroczney zasłuzoney · sumy złotych polskich trzynascie i groszy szest, Nro złotych 31 (має бути 13) groszy 6, przy tym zostaie nayniszy sługa Jack Liemak smiertelny, X. Jan Dziemianoski. Działo sie we wsi Mszancu przy liudziach wiary godnych roku panskiego teraznieszego 1780 miesiąca ianuaryi die 207 (має бути 27). Jendrzey Jankosky † Łesio Wataszczak † Wasyl Szewiak † Wasyl Paraszczak † Stefa Łemak † A poniewasz by sie jaka karta znaydowała na te polie pot Kyczirkami, to walioru nie powinna będzie miec, nikdy na wieky amen.

Productum subscribit die 2-da augusti 1790 in Lipie Aug. Karwowski iust. et iudex cameralis łomnensis mp.

XLVIII. Самбірський замковий суд рішає спір о поле між Юрком Барилом і Грицем, Яцьком і Іваном Сиваками, 21 цьвітня 1780 р.

Actum in curia caesareo regia Samboriensi feria sexta ante festum sancti Adalberti episcopi proxima, die videlicet vigesima prima mensis aprilis anno Domini millesimo septingentesimo octuagesimo.

W sprawie y akcyi sądowey między pracowitemi Jurkiem Baryło, poddanym wsi skarbowey Mszańca aktorem y Hrycem y Jackiem Siwakami swoim y Jana brata imieniem czyniącemi, poddanemi wsi teyże Mszanca, zapozwanemi osobiscie stawaiącemi, sąd ninieyszy generalny ekonomiczny decyduiąc pozew ze strony aktorskiey pozwanym na dzień dzisieyszy wydany, ponieważ aktor zadnego dokumentu oryginalnego kupienia przez antecessorow swoich grontu Szlachtyn zwanego w sądzie swoim nie pokłada, ani swiadkow osobistych do probowania tego nie sprowadził, pracowity zaś Jacek Siwak, ieden z pozwanych od dekretu krayniczego w roku tysiącznym siedmsetnym sześćdziesiątym pierwszym dnia piątego kwietnia' nastąpionego do wyzszey tuteyszey apellacye założył zwierzchnosci sądowey, a aktor u wielmoznego imci pana Uruskiego, na ten czas jurysdykcyi tuteyszey pisarza, bez przyzwania drugiey strony aprobacyą tegosz dekretu zyskał, potym zaś w roku tysiącznym siedmsetnym siedmdziesiątym szostym, między teraznieyszemi stronami w Bystrym dnia dwudziestego osmego listopada w przytomnosci roznych ludzi przy imci panu krayniku bez uszczerbku aktora nastąpioną y podpisem aktora stwierdzoną komplenacye imci pan Żułkiewski, archiwista zamkowych aktów, roku siedmsetnego siedmdzieciątego siodmego dnia osmnastego kwietnia, niesłusznie na prozbę iedney tylko aktorskiey strony zkassował, sąd ninieyszy ekonomiczny komplanacye przerzeczoną [z] roku 1776 w całości potwierdzaiąc, aktorowi ieden pręt

grontu tego Szlachtyn zwanego, pozwanym zaś drugi pręt, ale za poprzedzaiącym zapłaceniem złotych polskich dwudziestu pięciu, aktorowi toz komplacyą wynalezionych, z wszelkim oraz zasiewem teraz na tymze gruncie znayduiącym się wiecznie przysądza. Za wybiegi zas w tym punkcie przez aktora w tak słusznym interesie czynione sąd ninieyszy tegoz aktora aresztem zamkowym przez dwadziescia cztery godzin ukaranym miec chce, rozmierzanie zas tego grontu w przytomnosci pracowitego Jacka Dreznicza, przysięznego y Alexandra Mackowego urzędu w przeciągu dni trzech pod exekucyą zamkową uczynić nakazuie, ktorych takze za fatygę w wymierżaniu podięte aktor sam ukontentować powinien mocą dekretu ninieyszego.

Ex protocollo decretorum curiae cae. re. samborien. extraditum, Ferdinandus Szachłacki, actorum eorund. notarius.

Напись: Między pracowitemi Jurkiem Baryło i Siwakami bracią, wsi Mszańca poddanemi o summy 289 finalny dekret w zamku samborskim dnia 21 kwietnia 1780 Nr. 79.

XLIX. Федьо Бутрим продає два прути поля Іванови Волощакови, 17 мая 1780 р.

Ja, nizy na podpisie wyrazony czynie cesyie, czyli predazy swego gruntu własnego Iwanowi Wołoszczakowi, to iest, prętuw dwa, kturę to grunt znayduie się od miedzy Wasyla Dorosza z iedny strony ciągnąc do miedzy tegoz Wasyla Dorosza, tęze grunt w obydwie strony własny sołtysky alias tegoz samego przedawcy, ktorę przedałem za sumę złotych polskich sto siedemdziesiąt, dyko: 170, z łazami, ogrodami, łonkami y ze wszystkymi do tegoz gruntu, gdziekolwiek się mogło co naliesc, przynalezytosciami, łaz na Hryniowym pod sztyry pługy od granicy michnowsky do miedzy wuytowsky, łaz drugy pod Tyniu (під Тїнев) pod pług ieden, pomiarek takze pod Tiniu, na Feciwskym staie dwoie od miedzy Iwana Peteszowego, a drugy Iwana Łukacza. Tez polie ze wszystkymy przynaliezytosciami do tego gruntu y pliacem predaie, daie, daruie, iz sam sobie ani pokrewnym swoim nic a nic nie zostawuie, tylko temuz wyz wyrazonemu Iwanowi Wołoszczakowi zapisuię y powinię zazywac za spokoiem y dzieci iego y potomkowie iego. Na co dlia pszey wagy y walioru podpisuie się krzyzykiem s. Fedio Butrym przedawca † y zona iego Marunia † Jendrzey Jankowsky † Jacko Drehynycz, przysięzny † Stefan Łamaniec z Michnowca sołtys † Łesio Wataszczak † Łesio Sysyn † Iwan Baranecky † Ilko Kudełycz † Iwan Wołoszczak, stryi tego kupca † Jurko Opaliak † Działo się w roku 1780 miesiąca maia d. 7.

Tez prętow dwa od Fedia Butryna na sołtystwie przedane pod

dattą d. 17 mai roku 1780 temuz Iwanowi Wołoszczakowi sołtysowi aprobuie y ztwierdzam. Dattum w Wołczy (турецького пов.) d. 29 mai et anno BN. Oliwienski mp. ekonom kr. rozłuc. y lipecki.

L. Мшанецький суд засуджує Івана і Василя Волощаків за побите Петра Волошинівського, 5 вересня 1782 р.

Między pracowitym Piotrem Wołoszynowskim aktorem z iedney, y Iwanem y Wasylem Wołoszczakami z drugiey strony, z roskazu wielmoznego imci pana kraynika krainy lipeckiey, ia urząd mszaniecki z innemi ludzmi sumiennemi wysłuchawszy uzalenie się wyz pomienionego Piotra Wołoszynowskiego na Wołoszczakow i onych do sądu swego urzędniczego przypozwawszy, swym dekretem intimo Iwanowi y Wasylowi Wołoszczakom, aby nayprzod Iwan Piotrowi Wołoszynowskiemu dał złotych polskich 12 tak za bóliak i za pretęsię, a naybardziey, ze tenze Iwan Wołoszczak widząc swego brata Wasyla, ze przebiegłszy na drodze ten Piotra Wołoszynowskiego i tam go bic zaczowszy, a Iwan Wołoszczak buykie usłyszawszy tamze przybiegł, nie bronił, ale raczey [do] buyki dopomagał, Wasyl zas Wołoszczak ma otrzymać iako będąc początkiem tego pobicia, publicznie plag czyli kyiow 15. Ktora by zas strona wazyła się na potym buykie iakową odnowić, tedy będzie odesłana na miesiącow dwa do taczek. Co się działo na urzędzie mszanieckim przy ludziach wiary godnych dnia 5 wrzesnia v. s. roku panskiego 1782.

Łesio Wataszczak, urząd mszaniecki † Slachetny imci p. Jędrzey Jankowski † Łesio Telep z Gałowki † Fedio Gergil z Gało †

LI. Леґітімація Стецковичів з 24 лютого 1782 р.

C. r. officium castrense premisliense judiciale notum testatumque facit generosos Andream, Joannem et Theodorum, olim generosi Hrehorii Steczkiewicz cum generosa Marianna Lipecka procreatos filios, tum alterum Andream, olim generosi Alexandri Steczkiewicz cum olim generosa Marianna Jaworska procreatum filium, Steczkiewicze fratres inter se patrueliter germanos ad exigentiam dispositionum de legitimationibus generis nobilitaris pra[e]scriptarum, et quod tam ante, quam post revindicationem horum regnorum Galiciae et Lodomeriae more nobilium vixerint et pro veris ac actualibus nobilibus reputati fuerint, ab hinc attestari expetiisse. Quorum petito deferendo eosdem generosos Steczkiewicze ante et post revindicationem praesentium regnorum titulo nobilitari gaudere, eundemque huiusque laudabiliter conservasse et conservare, necnon domicillium sui hisce in regnis habuisse et habere, scilicet in palatinatu Russiae, terra praesenti Praemisliensi, circulo vero samboriensi villaque Mszaniec, sit firma certitudine, attestatur. In

quorum fidem erga subscriptiones praesens attestatum officium sigillo sui (!) communiri mandavit. Datum Praemisliae sub sessione judiciali die 24-a mensis novembris millesimo septingentesimo octuagesimo secundo anno. Michaël de Miszczowa Węglowski, notarius jud. castr. praemisliensis, pro tunc praeside locum tenens. Johan de Nowosielce Bandrowski, subdelegatus castri praemisliensis, juratus judicis locum occupans. Matthaeus Prilipkowski, castri praemisliensis judex subdelegatus, juratus magnifici notarii officium supplens. L. S.

Вписане в книги у Львові 1896 р.

LII. Іван Куськанич продає Лесьови Сисиному два прути поля, 17 марта 1783 р.

Działo się wsi Mszancu na urzendzie przy ludziach wiary godnych roku teraznieyszego 1783 die 17 marci.

Ja, nizy na podpisie wyrazony Iwan Kuśkanicz daie te karte na siebie a pracowitemu Liesiowi Sysynemu kupcowi swemu, oto w takowy sposob, zem przedał dwa pręty polia swego własnego nazwano (!) Jurczyszynego, jawnie i dobrowolnie od miedzy iedney dulney Sysynych, a od drugey mniedzy gurney Jurka Baryła, od granicy bandrowskiey ciągnie sie do granicy grozioskiey w drugie strone z łazami, to iest: pirszy łazek pod Kuchtynym perekom (?), łazek pod Sieczką z ogrodami y ze wszystkymi do tych dwuch prętow naliezytosciami, wieczmy (!) czasy przedaie, daie, daruie Liesiowi Sysynemu, potomkom iego za sume wyliczone złotych polskych sto Nro, dico złotych 100, iako tam nabrał liat trzynascie ieszcze za iegomici pana Kropywnicko (!), kiedy sie sądził s Sabatem z Nanczufky. Y nie powinien go nicht a nicht ni wczym na tych dwuch prentach turbowac, Liesia Sysynego, y na to sie podpisuie rękow swoio własno, ktorę̨n nieumnieiąc pisma swiętego (!) podpisuie sie znakiem krzyża swiętego. Iwan Kuśkanicz przedawca † y wszystkych podcesorow swoych podpisuie † Swiatkowie: Liesią Wasczak, urząt mszaniecky † Fedio Mysiow, przysienzny † Jacko Drihnycz † Hryc Wołoszynosky † Iwan Nahynicz † Fedio Poszniak † Liesio Poszniak † Fedio Krawciowy † Fedio Tkaczyk liesny bandrosky † y Stefan Rudanicz liesny bandrosky.

In curia c-aeo r-a samboriensi feria sexta post dominicam Conductus Paschae proxima die 2 mensis may anno Domini 1783 contractus praesens actis arcensibus samboribus (!) est roboratus. Ferdinandus Szachłacki, actorum eorum notarius.

LIII. Лесьо Сисин подає до самбірської економії жалобу на Яцька Кіськанича, що хотів відібрати йому поле. Рішенне суду в тій справі, 7 цьвітня 1783 р.

Cesarska-krolewska Dyrekcya ekonomiczna

panie y dobrodzieju!

Ja wierny poddany ich ces. krol. ap. mosci krayny lipeckiey skłoniwszy sie s pokoino suplıko pod stopy pana y dobrodzieja uzalam sie na Jacka Kiskanicza, nie wiem z jakowey przyczyny gront chce odemnie odebrac, ktoren gront brat iego rodzony przedał mnie wiecznemi czasy, ktoren grunt od lat trzynascie Iwan brat iego rodzony dawał mi na zastaw az do roku teraznieyszego 1783. Nadałem na ten gront złotych polskich 53, a ze ja jusz nie chciałem więcy dawac, a Iwan Kiskanicz obraca się y przedaie mnie ten gront, to iest prętow dwa wiecznemi czasy y potomkom moim, y dopłaciłem reszty złotych polskich 47, ktorey summy wynika złotych polskich sto, dico N. 100. Dopraszam się łaski panow dobrodzieiow, za ktorą łaskie dla mnie swiatczone maiestat boski błagac będę do zgonu moiego za długolietne zycie y szczensliwe panowanie pana y dobrodzieia. Liesio Sysyn † Ba co więcy — mam iusz kosztu na ten grunt złotych polskich 18, a porękawicznego złotych polskich 8, a ten gront iak był Sysyny y teraz Liesio Sysyn kupił.

Productum circa decisionem controversiae hujus in arce Sambor die 2 maji 1783.

Ferdinandus Szachłacki, aeconomie iudicialis notarius.

Chociasz pracowity Jacko Kiszkanicz, ze wsi Mszanca poddany, dnia 5-tego tego miesiąca wzioł mandat na brata swego Iwana dla pogodzenia się, albo stawienia się w zamku na dzien 11 tego miesiąca, ale ze po odeysciu jego tenze Iwan y z kupcem Lesiem Sysynem stanoł y zatrudziwszy się, nie będąc ieszcze wiadomym o pierwszym mandacie, explikuiąc się, iz nie wydoła na termin pierwszym mandatem wyznaczony iuz stanąc. Daie mu się więc przedłuzenie czasu dla zagodzenia się, lub stawania do zamku az do dnia 2 maia, to iest do pierwszego piątku az na po swięta ruskie. Dano w zamku dnia 7 kwietnia 1783. Ferdinandus Szachłacki, oeconom. iudicialis notarius.

Na terminie stron stawaiących obydwoch wysłuchawszy, gdy aktor grontem oyczystym z pozwanym bratem wspolnie y rownie podzielił się, a pozwany aktor w gwałtownych karach będąc wspomagany y ratowany od Liesia Sysynego teraz mu za złotych sto na częsc swoią dnia 17 marca zapis dał aktor zas tylko z nienawisci pozyczywszy sobie pieniędzy odbiera gront ten y zapis chce. Więc jurysdykcya wolnym pozwanego od aktorskiey pretensyi czyni, wolnego sprzedania grontu iako swego komu chce przysądza. Działo się w zamku die 2-da may 1783. Ferdinandus Szachłocki, oeconomiae iudicialis notarius.

(Конець буде).

Miscellanea.

До питання про свобідний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в.

Головна підстава особистої свободи українського селянства, свобідний перехід з місця на місце, хоча завдяки польському уставодавству був зведений до minimum[1]), то одначе по прогнанню польської шляхти, силою фактів був відреставрований в повній своїй силі, а силою звичаю став ся правом, так що його довго ніхто з формального боку не заперечував. Тільки ж він, як найголовнійша порешкода до закріпощеня (glebae adscriptio) селянської маси був солею в оці козацької старшини в її заходах коло відродження шляхотських порядків. Проте не диво, що тепер на ново почав ся процес ограничення свобідного переходу в дусї давнього польсько-литовського уставодавства, тим більше, що на Україні литовський статут і на дальше признавано обовязковим[2]). Старшина коли не могла від разу свобідного переходу з н е с т и, то з часом постарала ся поволї зробити його н е м о ж л и в и м. Зробити його майже неможливим було можна тим, що посполитого, який перейшов від одного державця до другого, позбавлювано права на його в л а с н у землю, яку він в давнім місци побуту посїдав. Я не беру ся тут слїдити, якими саме дорогами дійшло до правного сформулованя тої засади, що одначе такий погляд на сю справу вже в першій четвертині XVIII в. був в офіціяльних українських кругах усталений, маємо на се

[1]) М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, с. 160—1.

[2]) Права, по которымъ судится Малороссійскій народъ. Изд. подъ ред. проф. А. Ѳ. Кистяковскаго. Кіевъ 1874, с. 5.

доказ в урядовій кореспонденції в сій справі між ґен. військовою канцелярією і малоросійською колеґією. Урядова заява ґенеральної військової канцелярії в справі свобідного переходу тим важнійша, що вона видана очевидно по докладнім передискутованю цілої справи, бо тут ішла мова про приложенє права свобідного переходу в конкретнім випадку,де входив в гру інтерес одного з найвисших російських достойників, а дальше заява ся будь що будь ішла до канцелярії малоросійської колеґії, яка любила до чого небудь придирати ся. Тому то ні трохи не дивно, що заява української управи в справі переходу і його дефініція така докладна, а при тім обережна. В тій заяві виразно говорить ся, що посполитий перейшовши на друге село тратить право на своє нерухоме майно так куплене як і не куплене, а має право тільки до того, що може з собою винести або вивезти; о скілько при тім помагав йому державець, о тім розуміє ть ся не сказано. Так поставлене питаннє інтересне головно тому, що воно передусім стоїть в ґенетичній звязи з давним польсько-литовським уставодавством в сій справі[1]), а дальше послужило мабуть основою до спрецизованя сеї справи в „Права, по которымъ судится малорос. народъ“[2]). Одначе будь що будь право свобідного переходу все таки формально признавано ще.

Низше подаю дотичні документи.

I. Промеморія.

Изъ Малороссійской коллегіи въ Войсковую Генералную Канцелярію.

Въ Малороссійской коллегіи имѣетца дѣло по челобитью государственнаго канцлера, кавалера и Иностранной коллегіи президента графа Гаврила Ивановича Головкина малороссійской ево вотчины, села Чюйковки подданного Антона Горленка, в отнятіи двора ево и грунта и пожитковъ, черниговского магистрата села Уланова городничимъ іеромонахомъ Миною с товарищи, по которому оной іеромонахъ Мина в запросе сказалъ, что дворъ ево и пожитки отобралъ и оставилъ въ томъ селѣ Улановѣ, понеже-де онъ, истецъ, не знать длячего сошелъ самоволно въ подданство къ графу господину Головкину, а въ Малой Россіи такого обыкновенія небывало, чтобъ пожитки ихъ, которыя они живучи въ подданствѣ зажили, отдавать с ними. И декабря 19 дня 726 году

---

[1]) Пор. напр. III Лит. Стат., розд. XII, арт. 13.

[2]) В четвертій главі арт. 8, пункт 2: „Если би какова владѣлца подданние, волніи люди зъ землѣ владѣлческой куди прочъ пойтить по своей свободѣ похотѣли и пойшли, таковие люде своему владѣлцу землю свою со всѣмъ строеніемъ и всѣ недвижимия имѣнія и засѣянний хлѣбъ оставлять имѣютъ“ Права... с. 52.

по ея императорскаго величества указу и по опредѣленію Малороссійской коллегіи велено у Войсковую Генералную канцелярію послать промеморію и объявить, дабы оная канцелярія справясь, въ Малороссійскую коллегію отвѣтствовала: въ Малой Россіи прежъ сего бывало ли, нынѣ имѣетса-ль такое обыкновеніе, ежели чей кто подданной изъ подданства пойдетъ жить къ другому въ подданство, а послѣ ево останется купленной дворъ и грунта и пожитки, и тѣ пожитки и грунта тому подданному отдаютца-ль, или тѣ владѣлцы, за которыми они жили въ подданствѣ оное оставляютъ у себя. И Войсковая Генералная канцелярія о присылкѣ оного извѣстія да благоволитъ учинить по ея императорскаго величества указу. Петръ Крассовскій (?), Григорей Волковъ, Григорій...

Генваря 5 дня 727 года. Подканцеляристъ Яковъ Дейковъ (?).

II. 1727 году генваря 16 дня.

По указу ея императорскаго величества съ Енералной Войсковой канцеляріи приговорили, противъ присланной изъ Малороссійской коллегіи промеморіи послать отвѣтную промеморію и въ оной написать: Что-где въ Малой Россіи из старѣ обывателямъ тая была свобода, что з села въ село, изъ подданства одного владѣлца къ подданству къ другому владѣлцу переходить и не возбранно, едномъ (?) когда з едного села или деревнѣ перейдетъ подданной в село или деревню другого владѣлца, а въ селѣ или деревнѣ первого владѣлца останутся его подданные и грунта, дворъ и другія угодія купленныя или некупленныя, то оному владѣть ему, живучи у другого владѣлца, не свободно и невозможно, токмо ежели выходячи отъ своего владѣлца первого можетъ що з движимыхъ пожитковъ унести или увезти зъ собою, то при немъ остается безъ отнятія. Иванъ Левенецъ, Иванъ Мануйловичъ.

З тою ж датою (16. I) вислано до малоросійської колеґії промеморію, в котрій переповіджено докладно тодішним канцелярійським звичаєм попередню промеморію малоросійської колеґії і майже слово в слово передано наведену в горі відповідь ґен. військової канцелярії. З огляду на се подавати тут ту промеморію уважаю зайвим. Оба документи ориґінальні тепер в харківськім історичнім архіві малоросійської колеґії під ч. 9799 під таким заголовком: Дѣло по промеморіи Малороссійской коллегіи о присылкѣ въ ту коллегію зъ Енералной Канцеляріи извѣстія: бывало-ль въ Малой Россіи обыкновеніе, чтобъ, егда чей подданной оставя свои купленныя грунта и дворъ и отъ другого (?) владѣлца куда сойдетъ, темъ же грунтомъ и дворомъ, живучи подъ инымъ владѣлцемъ, владѣть ему. 1727 году генваря 13 дня (дата коли промеморія прийшла в ґен. військову авнцелярію).

І. Джиджора.

Чи Шашкевичеві вірші?

Звертаю увагу дослїдників творчости М. Шашкевича, що байки зібрані в рукописній збірцї Маркіяна (пор. М. Тершаковець, Причинки до житеписи Маркіяна Шашкевича с. 15—17, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LVIII), не оригінальні лиш переклалені — Шашкевичом чи ким иньшим — з польського письменника І. Красїцкого. Кладу тут відповідні польські байки побіч руських (байки Красїцкого цитую по сторонам збірки Dzieła Ignacego Krasickiego t. I, вид. К. Бартошевича, Краків 1882): Потѣк и рѣка = Potok i rzeka (стор. 4), Дѣти и жаби = Dzieci i żaby (стор. 44), Плѣшка и соловѣй = Słowik i szczygieł (стор. 24), Щѵка и мала рыбка = Ryba mała i szczupak (стор. 10). Байки: „Лебедки и ворони" в тій збірцї Красїцкого я не міг віднайти.

Ів. Крипякевич.

З лїтературної спадщини Вагилевича.

При перегляді частин паперів, які дістала бібліотека „Народного Дома" у Львові по Я. Головацькім, попала менї під руки збірка віршів, матеріялів та всіляких записок перших наших робітників на ниві національної лїтератури, як Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Миколи Устияновича та Келестина Скоморівського. Між творами що йно вичислених людий подибав я аркуш сірого паперу з переведом 8 сонетів поеми Яна Колляра „Slawy Dcera" п. т. „Винятки з Слави доньки, Ивана Коллара переложеніє на юго-рускє нарѣчє. Д. В.(агилевичъ)" [1]). Автором перекладу був один із членів звісної „трійці", Іван Вагилевич. З якого часу походить автоґраф Вагилевича, годі на певно сказати. Можливе, що Вагилевич взяв ся за переклад тоді, коли був на університеті у Львові. Сам переклад не має лїтературної вартости, але інтересний для нас з иньшого боку, бо служить новим доказом, що піонєри нашої національної лїтератури не стояли на осторонї тих кличів, які в перших десятках літ мин. віку лунали по словянськім сьвіті. Перші десятки літ м. в. — се пора, коли за приводом иньших народностий підносять і словянські народи як Чехи, Поляки, Серби,

[1]) Слова в скобках писані Головацьким.

Хорвати й ин. знамя національности. Поруч сього зароджують ся у них нова ідея, ідея панславізму. Першим і найгорячійшим її пропаґатором був Ян Колляр. Свої словянофільські гадки висловив він в поемі п. з. „Slawy Dcera“. Ся поема стала наче б євангелієм панславізму, викликала численні наслїдуваня, її переводили на словянські і не словянські мови. Зі словянських переводів Коллярової поеми згадаємо польський перевід кількох сонетів „Slawy Dcer-и“, зладжений Авґ. Бєльовским, одним із невеликого кружка польських лїтератів та визначних людий, які незвичайно симпатично відносились до голошених Колляром словянофільських ідей. До того кружка належали такі люди, як звісний польський історик Шайноха, Л. Сємєньский, дальше приятель і протектор Марк. Шашкевича Тадей Василєвский, та між иньшими братя Борковскі, з якими жив дружно Іван Вагилевич[1]). Реальний висказ симпатій до нового руху, який дали згадані польські дїячі, перекладаючи поодинокі словянські памятки, не міг не лишитись без впливу і на М. Шашкевича та його товаришів. Що голошені Колляром словянофільські ідеї припали до серця нашим письменникам, доказом того факт, що Шашкевич пише під впливом „Slawy Dcery“ свою поему п. з. „Згадка“[2]), а другий з його кружка, Вагилевич, пробує перекласти кілька сонетів самої поеми Колляра.

До того перекладу замітимо, що він місцями буквальний. Вагилевич ішов невільничо за ориґіналом, часто брав навіть поодинокі фрази Колляра та перекручував їх на свій лад. Для приміру наведемо дві перші строфки 78 сонету ориґіналу та просимо зрівняти їх з анальоґічними строфками переводу Вагилевича:

„Geště spj! o ticho sardce hlasné,
Ticho kroky, mlučte ptáčkowé,
A wy sjně této duchowé,
Lefte k horám, zhaste slunko wčasné!

Hřjch by tu byl nedbat doby krásné,
Newděk minaut štěstj hotowé;

[1]) Пор. Jan Kollár sborník statí o životě, působení a literárni činnosti pěvce „Slávy Dcery“, статю д-ра Франка п. з. „Літературне відродженє Полудневої Руси і Ян Колляр“, стр. 271 і дальші.

[2]) Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza. Napisał Cyryl Studziński. Osobne odbicie z tomu XXVII Rozpraw Wydziału filologicznego Akad. Umiejętności w Krakowie, стр. 41 і дальші.

Wůle nedli, polib růžowé
Krotce rljky, polib čelo gasné!"[1])

Нумерацію сонетів лишаємо оригінальну; від себе подаємо порядкові числа в скобках.

(1) 7.

Согласно звонят звонѣв гласи светѣ,
На день пражничний строѣт се осада,
Цвѣтом дорогу стелит молодь рада,
К храму се горнут нѣдра богом знетѣ;

И в моем серцѣ чувства перенетѣ
В хѣть збудят се там спѣви без розгада,
Бо недбаў-же се Лелика прорада
Жебь коваў в пути злото — розѣтлетѣ;

Ледво вступиў-ем, виджу в бѣлѣй ризѣ
Се клечучого ангѣла при минѣ,
Духа маў в небѣ а оченька в книзѣ;

А коль признуў се и головку двигнуў,
Кого узрѣў-ем в преблагѣй годинѣ?
Сю, шчо оногда при липѣ-м постигнуў.

(2) 24.

Малюй ѣй образ, же гарно се сяе
Як би строѣў се в ангела змѣнити,
И душу его темером узрѣти
Через ясноту тѣла шчо се лелѣяе;

Око к небесам да вѣра двигае,
А к земли в чистѣй любвѣ се свѣтити,
Однак не схоче чола розжурити
Коль смѣх приязно устка озѣркае:

Два се вѣночки на ѣй косах вийте,
В котрих як в барвах дугових прекрасних,
Цвѣти всѣх вдекѣв и пір се ростлѣйте:

Але в все вдохни шче словеньске женьство
Через кисть свою в черках шпарких ясних,
Се ей тварь, лише худе подобеньство.

---

[1]) Sláwy Dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěwjch od Jana Kollára. W Pešti 1832.

(3) 38.

О полу-ночи, коль землю одѣват
Пітьма и снѣгу опона студена,
Слѣди по пути лишяю з медлена
Від тебе, котрѣй серце ме вибиват;

Тихонько всюди по творцѣ виспѣват
Вѣтровѣ псальми сѣверна меглена,
Но колись мѣсєць приязний з женена
Облака на мнє блудне свѣтло зливат:

О свѣти другу, ясно-тварю тлючи,
Се нічно-блудним питомим каганцем,
На мою стежку над Салеу̂ сє вючи!

Бо хід мій не є крадѣжь або зрада,
Нѣ утѣканцем анѣм ти вигнанцем,
Провина всего Лелик є и Лада.

(4) 78.

Шче спит! о тихо серце моє гласне,
Тихо крочене, моу̂чѣте пташкове,
И ви той сейми сторожи духове,
Летѣте к горам, згасѣт сонце вчасне!

Грѣх зьде недбати на времня опасне,
Невдєка счєстє минути готове;
Волю недоу̂жи, поцюлюй ружове
Личко пешчене, цюлюй чоло ясне!

Ледво же рука дрєжуча зближит сє
Є твари шоу̂ковѣ відкрити заслони,
В любѣм розгнѣвѣ гнеть из сну схопит сє;

Три-ста полискѣв вергло в всѣ сторони,
Вздрит смѣлка, очи голубѣ склонила,
Пешчено стиха: „добрий день!“ повѣла.

(5) 161.

О! древних злотих тих словеньских часѣв,
Оже сю землю колись украшали,
О них пімнути, хоть ѣх чєсловали
Неприятелѣ, не льзѣ без ужасѣв;

Ключѣв и замкѣв, шибеничних рясѣв
Тогда незнали, же сє дивовали

Вельми сим рѣчем, коль ѣх виджували
Були у своѣх нѣмчителѣв Сасѣв:

Незнанѣ були ѣм крадѣжь, облуда,
Жебрак, присєга анѣ проступленє,
Родичем старцѣм від молоде чтенє;

Всюди спѣванє и люцька принуда,
Столи все поўнѣ хѣть про гостей прѣє,
А тепер, горе! все сє опак дѣє.

(6) 242.

Нетокми имє светє отной власти
Краєви сему в котрѣм обитаєм,
Праведну волость токмо в серци маєм,
А сесю не льзѣ бити анѣ красти;

Днесь або заўтра злобно врага впасти
На землю, и мир в ярмѣ побачаєм,
Предцѣ коли сє духом поспрєгаєм,
Волость є цѣла в звєзку кождѣй части:

Веський почесний в благоносним числѣ,
Є и гай овін, рѣка та хижина,
Котру дѣд лишиў для внука и сина;

А в нерозборних питомостех черзѣ,
Котрих неткнути захланости мерзѣй,
Сут лиш бесѣда, звичаѣ и мислѣ.

(7) 258.

Все вѣрте маєм — дебелою сяє-сь,
О співластелѣ братя моѣ милѣ!
Се, шчо лиш меже великѣ, доспѣлѣ
В чоловѣчествѣ народи саджає-сь.

Земля и море під нами плошчає-сь,
Золото, срѣбло, руки преумѣлѣ,
Бесѣду з спѣви маємо звеселі,
Токмо нас сворність а освѣт цурає-сь!

Дайте сю, з духом ворошно-славости,
А тогди відтак вам нарід узрѣти,
Який небуваў шче в древнѣй прежности;

В посерединѣ меже Греком, Бритом,
Буде се наше имє мрокотѣти
На вселености склепѣ звѣздо-критом.

(8) 325.

Коль токмо мислю о нашѣм народѣ,
О єго чести и превеликости,
Але лукаво в зломки а дрібности
Порозриванѣм в загубнѣй невзгодѣ;

Улеглѣм башѣ, царю, воєводѣ,
Крілю, як лелит все в сумнѣй темности,
Тогда се кличу, дух поўний желости,
Послѣ Изая в печальнѣй пригодѣ:

„Розмножиў нарід сей єсь си о Пане,
Лише незбільшиўсь години веселѣ!"
А при тѣм слоза з ока мого капе;

Се бо над веський мир пороговане
На велик нарід двигли се в дебелѣ,
Лиш не німкнути цѣло — мудроване.

Ів. Созанський.

Наукова хроніка.

Антропольоґічні й археольоґічні часописи за 1904 р.[1]).

2. Преісторичні часописи.

Mitteilungen d. k. k. Zentral-Kommission f. Erfor. u. Erhal. d. Kunst.- u. hist. Denkmale, III, 1904 (L+542+3 табл.). Найбільше статей належало до римських часів: деякі також до давнійшої епохи (прим. Скрібані про неолїтичні оселї коло Mödling). Загальнїйшого змісту лише невелика замітка проф. A. Rzezak'a, Zur Kenntniss d. sogenannten „Bauopfer" (452—4). Вже в попереднїх розвідках вказував автор на те, що в старинних „гробах" (Opfergruben) подибуємо часто слїди звіринних і ростинних жертв, а крім того кінські черепи. В 1897 роцї натрафив він по раз перший на лупини з яєць, а від того часу стрічав їх вже дуже часто в фундаментах домів нераз в найлїпше дохованім станї. Що яйце служило тут тільки за жертву при будові, про се сьвідчать данї новійших часів. Недавно знайдено одно цїле яйце при демольованю старого дому в Бернї, а про подібну знахідку згадує і Ербен в своїй статї „Obětování zemi" (Čas. č. m. 1848). Галичина і Буковина заступлені сього року надзвичайно слабо. З заміток довідуємо ся, що мінїстерство позволило відреставровати рим.-кат. костел в Гусятинї (102) і костел св. Катерини в Кракові за 35.000 К. (110), що консерватор Гендель заходить ся коло відновленя костела в Чхові (117), далї довідуємо ся про всїлякі поправки на Вавелю і по всїляких латинських костелах (130, 150, 157, 183, 217, 228, 302, 320—1, 444 і д.). З наших памяток звернено увагу лише на василїянську церков св. Онуфрія, на девастацийну роботу львівської Ставропіґії, на церков

[1]) Початок див. в т. LXIX.

в Галичи і на вас. церков в Уневі. Проф. Фінкель доносить, що там пороблено відновленя без його відомости, позатирано написи і малюнки і усунено нагробники. В полудневій части церкви в куті знайдено склепіне з трьома великими, дубовими домовинами, пооббиваними мосяжними цьвяхами: в середині були струпішілі скелети з добре дохованими одінями з кінця XVI або початку XVII столітя. Один з скелетів має епископську мітру з написом і представляє останки епископа Ґедеона Балабана: два другі належать мабуть до сьвітських осіб тої ж родини (320). Дві короткі замітки з Буковини (193, 301) вичерпують увесь матеріял. Лишаєть ся ще до занотованя більша статя проф. Riehl'а „Die Restaurierung der Wandmalereien in d. Heiligkreuzkapelle des Domes auf dem Wawel in Krakau" (272—295). Автор дає огляд праць над відновленєм тої звісної „руської" каплиці з очевидними її памятками руського малярства, представляє її теперішній стан і подає свої погляди над вартістю памяток. Їх вартість велика передовсїм з культурно-історичного боку, але не меньше також і з естетичного, бо образи викликують в нас цїлковите вдоволенє. Інтересні вони також своєю стариною і пробами поправити їх відповідно до смаку Поляків. Вкінци говорить автор про се́, як належить перевести відновленє, щоби образи заховали й на далї свою вартість. Розкопками займають ся дві статї. Chizzola розслїджував „Grabhügel zwischen Radawa u. Nowa Grebla" (160—162) і розкопав 7 могил, з яких лише в трьох можна було натрафити на преісторичні знаряди, вироблені з каміня. В одній могилї лежав скелет, звернений на північний схід, а побіч нього камінний молот і мідяна шпилька. Ромсторфер подав відомість про „Funde in Burdey" (40—43): про відкритє кількох великих бронзових обручок (нараменників). В тих самих околицях знайшли иньші люди кілька мамутових зубів і ряд кремінних виробів.

Prähistorische Blätter, 1903, XV (с. 96+VI табл.); 1904, 1903. Цїлий ряд маленьких розвідок. До камінної епохи належить м. и. розвідка Буллє про розкопки в Орхоменї, до бронзової епохи статї Eidam'a (Bronzefund bei Gunzenhausen, 17—20, 33–37), Franka і Naue (Bronzeschwertstab aus Oberbayern, 84—88), до гальштатської статї Асена (Funde von Steinen mit eingeritzten oder eingegrabenen Zeichen aus Grabhügeln der Hallstattzeit bei Heiligenstadt), Mehlis'a. Лишаєть ся до занотованя більша розвідка Вїльке, Die Prähistorie von Hellmitzheim u. Umgebung. 1904. Найбільше статей дотикає бронзової епохи. Sautter і Frank подають справозданя з розкопок, Naue описує три нові знахідки бронзових мечів. До епохи La-Téne належить статя Асена, Prähistorisches von der Mühlleiten (8—9).

Schlesiens Vorzeit in Wort u. Bild, 1904, B. III. Для нас мають інтерес статї преісторичного змісту. H. Seger описує знахідки з 22 гробів в статї „Das Gräberfeld von Marschwitz, Kreis Ohlau“. Варті уваги тут особливо керамічні вироби і орнамент, що виказує богато схожости з туринґською шнуровою керамікою і авнетицкою з початків бронзової епохи. W. Grempler, D. Bronzeciste von Klein-Zöllnig. Автор займаєть ся бронзовою кістою, що має бути старша від иньшої, віднайденої в Lorzendorf (описана Schl. Vorz., VII, 195 і д.) і належить до продуктів італїйських. Се вже девятий примірник, віднайдений поза Італією. E. Krause описує в статї „Der Fund von Höckricht, Kr. Ohlau“ сї знахідки з епохи Меровінґів. Справозданє і обговорене деяких цїкавійших, шлеських знахідок подає H. Seger в статї „Einige prähistorische Neuerwerbungen“. Між иньшим описує він знахідки в Dürschwitz коло Лїґнїц, гріб в Обергоф коло Вроцлава і два типи сокир, занесених з Угорщини.

Fundberichte aus Schwaben, XII, 1904. K. Weller, Vorrömische Strassen um Öhringen (15—31): перехресте римських доріг. Schultz, Röm. Niederlassung auf Markung Stubersheim u. Hofstett a. St. (51—59). D. Koch, Neuere keltische u. röm. Funde in Illertal (3—51), особливо знахідки в двох могилах коло Тангайму.

Jahresber. f. d. Vorgeschichte d. sächs. thüring. Länder, 1904, III, містить статю P. Hoefer'a: Übersicht über vorgeschichtliche Veröffentlichungen d. letzten Jahres im Gebiet d. säch. u. th. Länder (130—147), де обговорено 12 розвідок Seelmann'a, Шумахера, Götze, Hahne, Hoefer'a і Zschiesche, що дотикають цїлого протягу часу від початків людського істнованя аж до епохи історичної (докл. обгов. Вальтер, Zeut. f. d. E. u. U. 1905, с. 107—8).

L' Homme préhistorique, Revue mensuelle illustrée d' archéologie, d' antrop. préhist., publiée sous la Direction de M. M. le Dr. Chervin, A. de Mortillet. 1-ne Année, 1903, Paris, 1903 (c. 384), 1904 (c. 400). Нова часопись стоїть на рівнї з найлїпшими видавництвами подібного роду і містить до тепер вже кількадесять цїнних студій і заміток, вартих того, щоби подати про них близшу звістку. Одначе рами короткого реферата не позволяють менї обговорювати їх усїх: обмежу ся про те до вичисленя найважнїйших. 1903. A. Mortillet, Sur quelques figures peintes et gravées des grottes des environs des Eyzies (43 - 50), Rivière, Les parois gravées et peintes de la grotte de la Mouthe (65—86), Mallet, La grotte a graffiti et le Frou du Sarrasin (110—117), P. Mortillet, Entrees des Allées couvertes des environs de Paris (193—206). A. de Mortillet, Le Plomb aux temps protohistoriques

(353—360). В бібліоґрафії рецензії проф. Вовка на Анучіна, Ханенка „Древности Приднѣпровья, Нідерле „Slov. Starozitnosti“ і ин. 1904. Статї Boman'a, Brulard'a, Chatellier'a, Debruge, Denise, Imbert'a, Lénez'a, Mallet'a, Pérot'a, Quénel'a, Rivièr'a i Thiot'a про розкопки, Mortillet'a, Baudouin i Lacouloumère про менгіри. E. Majewski друкує свою працю La ligne ondulée comme motif d' ornementation dans la céramique préhistorique (337—362), надруковану і по польськи.

Bullettino di paletnologia italiana, S. III, T. X, Parma 1904 (XV+6+320+11 табл.). 1) G. Karo, Tombe arcaiche di Cuma (1—28): автор описує чотири гроби грецького походженя і простує вискази Пелеґріні в Not. d. scavi 1902, с. 556. Перший гріб має виказувати слїди мікенського впливу; три иньші походять з 7 столїтя перед Христом. 2) R. Paribeni, Fibula di bronzo placcata in oro della palafitta di Peschiera nel Lago di Garda (с. 29 і д.). Описана нова фібула, яка зраджує мікенський вплив і в формі і в техніцї позолоченя. 3) A. Jalta, Avanzi della prima età del ferro nelle Murge Baresi (32 і д. +VI—VIII таб.). Автор розслїдив оріґінальні верстви каміня і знайшов в них гроби з скорченими скелєтами. Предмети вказують на початок зелїзної епохи і зближують ся до знахідок в Castillieri в Істрії. Що до населеня, то були се Іллїрийцї. 4) Pigorini, Pani di rame provenienti dall' Egeo scoperti a Serra Ilixi in provincia di Cagliari (с. 91 і д.) — причинок до пізнаня грецьких „талєнтів“. 5) Ghirardini, Gruppo di tombe atestine scoperto nel 1902 (с. 107 і д., табл. IX, X); описано 9 римських і 15 передримських гробів в Villa Benvenuti; знахідки представляють велику вартість для пізнаня культурних взаємин. 6) Colini, La civiltà del bronzo in Italia (с. 155 і д.) — се продовжене працї, розпочатої в давнїйших річниках; в річнику 1903 дав автор огляд знахідок Ляціюма, Етрурії і Лїґурії: тепер займаєть ся він Сицилїєю, виказуючи усюди відносини острова до італїйського континенту, до східньої і західньої територїї довкола середземного моря і до західньої Европи. Великі зносини були передовсїм з Італїєю: автор уважає навіть за цїлком певне етнїчне спорідненє людности неолїтичної епохи на Сицилїї і в Лїґурії. Великий вплив мала малоазийська, а передовсїм микенська культура; є навіть слїди зносин з Єспанїєю. Найлїпший матеріял до розвязки тих питань дає кераміка, яка виказує вправдї всїлякі впливи, одначе не потребує бути занесена. Автор обговорює знахідки, знаряди і дає начерк культури бронзової епохи[1]). 7) Pinza, I bronzi figurati della Sardegna (200 і д.)

[1]) Рец., Zeit. f. A. E. U. 1905, с. 173—4, N. 239.

— се початок довшої праці, в якій мають бути зіставлені усї сардинські знахідки з бронзи, що представляють статуї людий, звірів і уоружених кораблїв.

Atti della R. academia dei Lincei, S. V, Notizie degli Scavi di Antichitá, Vol. I, Roma 1904. Крім меньших заміток про знахідки з обсягу преісторії і археольоґії, а між иньшим про написи в грецькій і латинській мові уміщені іще отсї більші статї: 1) Taramelli, Esplorazioni archeologiche e scavi nel promontorio di s. Elia (19—37, kiokkenmodding, знаряди, начиня), 2) G. Gatti, Nuove scoperte nella cistà e nel suburbio (41—51, 105—7, 153—188, 194—6, написи, різьби, гроби), 3) Orsi, Siculi e Greci a Caltagirone, 65—98, 132—141, гроби, посуда, вироби), 4) O. Marucchi, Scoperta archeologica in S. Agostino, (107—127, статуї), 5) E. Brizio, Sepolcreto cristiano scoperto presso Classe, (177 - 192, в Равенни), 6) Tombe lucane con ceramiche greche, (196—208, сцени з домашнього і полїтичного житя), 7) A. Taramelli, Statuette votive in bronzo d'arte sarda, rinvenute presso il villaggio di Urzulei (229—236, жовнїри), 8) A. Pellegrini, Scavi archeologici im piazza del Duomo (241 і д., посуда, фібули, прилади і вироби з бронзи, зелїза і з кости, відломки прикрас, орнамент, монети), 9) Orsi, Siracusa (275—91, будівлї, нагробники, написи, орнамент, гроби, саркофаґи), 10) A. Taramelli, Scavi nella necropoli preistorica a grotte artificiali di „Anghelu Ruju" (301—351, положенє, гроби, збірка амулєтів, начиня, кераміка), 11) S. Ricci, La necropoli della Gallizia (376—385) і 12) Savignoni-Mengarelli, Nuove esplorazioni nella città e nei dintorni (403—423).

3. Археольоґічні часописи.

Mitteilungen der kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Athenische Abt. Band XXVIII. 1903. Athen 1903, c. VII+481—VI таб., 1904, XXIX, VII+372+XXVI таблиць. Більшу часть 28 тому займає цінна праця E. Pfuhl'a, Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera (1—330). Крім опису більш сотки гробів маємо гарно зіставлені знахідки, а передовсїм керамічні вироби. Результати розкопок приносить також статя Ґ. Сотіріядеса, D. Schlachtfeld von Chäronea u. der Grabhügel der Makedonen (301—436). На увагу заслугує іще статя W. Dörpfeld'a, D. griech. Bühne (383—436). Річник XXIX містить м. и. праці Альтманна, D. Arbeiten zu Pergamon, 1902—1903 (113—207), Wiegand'a, Reisen in Mysien (254—339), що визначає ся ріжнородним матеріялом, Schröder'a, Archaische Skulpturen aus Lakonien u. der Maina (21—49) і Dörpfeld'a, D. Theater von Thera (57—72). З меньших занотую статї

Bölte i Weicker'a, Nisaia u. Minoia, Dörpfeld'a, D. urspr. Plan d. Erechteion, Kolbe, D. Grenzen Messeniens in d. ersten Kaiserzeit i G. Weber'a, Zur Topographie der ionischen Küste.

Mitteilungen... Römische Abteilung, 1903, XVIII, містить м. и. Chr. Hülsen, Ein neues Abc-Denkmal: на марморовій таблиці уміщена латиньска азбука, має се бути памятник культу Доліхена. J. Strzygowski доказує в статї: Der Pinienzapfen als Wasserspeier (185 і д.), що уживанє шишок при кирницях прийшло з Асирії; шишка означає тут символь плідности.

Jahrbuch des Kaiserl. Deutschen Archäol. Institutes, 1903, XVIII i Archäologischer Anzeiger. Fritze, Zum griechischen Opferritual; звірину завішували на дереві, а доперва потім підрізували. В Anzeiger справозданє Vollgraf'a про розкопки в Арґос, що мають більше значінє для пізнаня будови домів і начинь.

Jahreshefte d. österreich. Archäol. Inst. in Wien, 1903, VI. Уміщена статя львівського професора Гадачка про всїлякі форми преісторичних і античних фібул, про їх початок і уживанє (Die Fibel d. Odysseus, Helikes u. Kalykes, 108 і д.). Ф. Студнїчка обговорює „Altäre mit Grubenkammern", що служили для культу героїв; до таких гробів належить і гріб Ромуля на Forum Romanum.

Mitteilungen u. Nachrichten d. deutschen Palästina-Vereines.

Archäologisch - epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, будуть обговорені в слїдуючім огляді.

Revue archéologique publiée sous la direction de mm. G. Perrot et S. Reinach. Quatrième série. Tome I, II. Paris 1903 (с. 448 і 496+XVII таб.). Для нас має більший інтерес статя M René-Dussaud, Notes de mythologie syrienne (I) і замітка H. Breuil, Deux épées halstattiennes en Poitou (II, 56—58). Иньші статї присьвячені старинній штуцї Греків, Римлян і східних народів, а в меньшій мірі також памятникам новійшої (історичної) штуки, головно французької. Богато матеріялу розсипано між замітками, де находимо статю Reinach'a про корону Сайтаферна і замітку Бобринского „Masques-visières de Russiè" (II, 338—340). В статї Dicco обговорені представленя сонця і символї сирийського Бога сонця і його товаришів Аціцоса і Монїма: бог сонця як їздець, його віз і т. и. S. Reinach збирає матеріял про покутників в Адї (I, Sisyph aux enfers, 154 і д.). R. Weil, La question de l'écriture linéaire dans la mediterranée primitive (I, 213 і д.) подає зіставленє і опис останків передгелленського образового письма і порівнує його з египетськими гієроґліфами. D'arbois de Jubainville описує гальські споднї (Le pantalon gaulois). Звістки про аму-

лети маємо в статї Monceaux, Enquête sur l'epigraphie chrétienne d' Afrique.

Annales de la Société d' Archeologie de Bruxelles, 1904 (c. 480). Capart друкує продовжене своєї працї про египетську штуку (65—191, 341—9). J. Carly і B-on A. de Loë описують Le cimetière franc de Villers-devant-Orval (43—64), G. Cumont, Découverte d'antiquités romaines et gallo romaines à Castre-la-Chaussée (в Брабанції, 373—393). Римську вагу реконструує L. Vanderkelen-Dufour в статї „Reconstitution de la „Statera" (433—46). Варта уваги ще стаття G. Lefèbre, Landen et les villages environnants, leurs origines et leur organisation sous le régime féodal (229—331).

Annales de l'Académie Royale d' Archéologie de Belgique, LV, 1903: уміщена стаття Maeterlink'a, Le genre Satirique dans la sculpture flamande et wallonne.

Bulletin de l' institut archéologique Liegeois, 1904, XXXIV (486+XVIII) містить ширшу працю Demarteau, L' Ardenne Belgo-Romaine, Étude d' histoire et d' archéologie (1—249). Річник 1901 містив опис архіву і документи в Val-Benoît, рік 1902 статю про Лїєж в 1790 р., про чотири бронзові фіґури римської епохи і статю Servais'a, Antiquités de l'age de la pierre trouvées a Angleur et a Chaudfontaine (11—28, камінна епоха). В річнику 1903 є до занотованя тільки стаття „Rapport sur les recherches et les fouilles exécutées en 1903 par l'ins. arch. leg. (c. 90—112).

Bulletin de l' Institut Arch. Liégois, 1904, XXXIV, приносить ряд дрібнїйших заміток, справоздане з розкопок, опис архівів і статю J. Fraipont'a, Les origines de la Sculpture, de la Gravure et de la Peinture chez l' homme fossile (333—338).

Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France, 1904, Paris, містить ряд дрібнїйших заміток, між тим богато написів.

Comptes rendus de l' Academie des Inscriptions et Belles-lettres, 1903. Ряд написів, між иньшим останки пророчнї Олександра з Абонутейхос „φοῖβος ἀκερσεκόμης λοιμοῦ νεφέλην ἀπερύκει", про що згадував Люкіян. Знаходимо і тут 7 букв грецької азбуки, що мало служити як спосіб відганяти духів. До занотованя є ще стаття Delattre, Sarcophages antropoïdes trouvès à Carthage (c. 23 і д.).

Bulletin de correspondance hellénique, XXVI, XXVII, 1902/3, 1903/4. Розкинені звістки про написи, що деколи мають етноґрафічний інтерес. Так приміром згадуеть ся на стор. 181 (XXVI) про христіянську напись, як охоронне средство против злих духів, про написи на гробах, що мали служити на його оборону від злої руки.

Archivio Trentino, XIX, Trento, 1904 (c. 270). Крім двох-трьох маленьких заміток лишають ся до занотованя дві праці Luigi Campi, I Rinvenimenti preistorici, romani e medioevali nella Naunia (140—152, опис кількох гробів і знайдених в них предметів), i Stazione Gallica sul „Dos Castion“ presso terlago nel trentino (1—9).

Atti e memorie della Società Istriana di archeologia, XX, Parenzo 1904 (c. 248) містить шість статей, з яких дві мають інтерес для етноґрафа, бо в них використано старий архівний матеріял. Се докінченє статї Bernardo dott. Schiavuzzi, Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (79—94) і продовженє статї Camillo de Franceschi, Il comune polese e la Signoria dei Castropola (95—110). В відділї „Il Conservatore“ згадати треба про замітку „I Carni, e Taurisci“ (233—7).

Bullettino di Archeologia e storia Dalmata, XXVII, 1904. Богатий відділ „Iscrizioni inedite“. З иньших статей можна хиба занотувати переклад праці Домашевского, уміщеної в Westdeutsche Z. Trier: Die Beneficiarierposten u. d. römischen Strassennetze.

Nuovo Bulletino di Archeologia cristiana, IX[1]. P. Franchi de' Cavalieri стараєть ся доказати в статї „I ss. Gervasio e Protasio sono una imitazione di Castore e Polluce“ (c. 109 і д.), що леґенди св. Ґервазія і Протазія не виказують жадних поганських впливів.

Bulletino della Commissione di Archeologia cristiana, XXXI. Vaglieri D., Gli scavi recenti nel foro Romano; Pinza G., Gabii ed i suoi monumenti: описаний гріб, в якім лежав скелет в видовбанім дереві.

4. Часописи присьвячені старинностям.

Anzeiger f. schweizerische Altertumskunde, V, 1903/4, Zürich 1904 (308), VI, 1904/5, 1905 (c. 272). З дуже богатого змісту вибираю найважнійше. В р. V і VI уміщена більша розвідка Гаерлї, Arch. Funde in den Kantonen St. Gallen u. Appenzell; через оба річники тягне ся також праця J. Mayor'a, Aventicensia (III—IV). Fröhlich подав в р. V справозданє з розкопок в околицях Бруґґу і Віндобонїсси в р. 1902 і 1903, Jecklin і Буркарт займали ся римськими розкопками. Річник VI приносить статю L. Rollier'a, Petrefakten am d. gelben Cultur-Schicht d. Schweizerbildes bei Schaffhausen, J. Nüesch'a, D. Kesslerloch bei Thayngen, Burchardt-Biedermann'a, D. thrakische Gott Heros (114—7, автор думає, що Его одної

[1]) Взято з Volksk. Z., 1905, c. 3.

написи треба реконструувати на Heros і що се слід діяльности Траків, про яких подає кілька заміток) і A. Naef'a D. Grabhügel v. Obergösgen, Viollier'a, La mosaïque antique. До середновічних часів належить між иньшим статя P. Веделї, Ein Beitrag zur Kostüm- u. Waffenkunde d. 9 Jhr. В Замітках подибуємо також дані культурно-історичного змісту Liebenau'a, Meier'a).

Mitteilungen aus dem Verbande d. Schweizerischen Altertums-sammlungen 1903/4, 1904/5 містять справозданя з музеїв, дрібні замітки про розкопки і літературу.

Bonner Jahrbücher, 110, 1903 (IV + 374 + X таблиць). Emil Krüger, D. Limesanlagen im nördlichen England (1—38). Розкопки римського limes, що має бути vallum Hadriani. A. Günther, Vorgesch. Ansiedlungen am Jägerhaus bei Urmitz (39—56), переважно з бронзової і Гальштатської епохи і дещо з періоду La-Tène. E. Funck, Mittelrömische Brandgräber bei Remagen (57—69). P. Steiner und Dr. J. Steiner, Ein römischer Legionsiegelofen bei Xanten (70—109), опис місця і численних виробів з цегли. G. Mestwerdt, Mitteil. von d. Altertumssammlung d. Herrn g. M. Kan in Nymwegen (110—121), керамічні вироби з численними образами. Ausgrabungs- u. Fundberichte d. Provinzialmuseums in Bonn. Mit Beiträgen von C. Koenen, F. Papen u. P. Steiner, hrg. v. H. Lehner (122—187), звістки про розкопки в Ohlweiler, Urmitz [з камінної епохи, гарні вироби з глини з шнуровою орнаментацією], Ремаґен [з римських часів] і в Бонн. H. Lehner, Zur Kenntniss d. römischen Terrakottafabriken (188—202). Статї Knickenberg'a про пляни з Бонн (203—213) і Тіллє про податкові акти (214—242). Далї йдуть три докладні справозданя з діяльности комісії для опіки памятками штуки (243—312), і з діяльности боннського і трірського музею (313—320) та наукових товариств (321—354). В відділї Miscellanea уміщено 10 заміток м. тим статї Knickenberg'a, Клїнкенберґа, Штейнера і Шоона про розслїди римських гробів. Річник 1904 приносять результати розкопок римського табору в збірцї статей Novaesium (с. 1—462+XXXVI таблиць 4°): Nissen подає його історію (1—96), Koenen його опис (97—242), Lehner, знахідки (243—418), а Strack, монети (419—453).

Niederlausitzer Mitteilungen, Guben 1904, H. 1—6 (с. 228). З обсягу антропольоґії нема анї одної статї. Преісторія заступлена кількома статями. O. Wiel подає Ergebnisse d. Ausgrabungen auf d. Gräberfelde von Hünern, Kr. Trebnitz (63—77), K. Gander описує Neue Funde von Coschen, Kr. Guben (78—87), D. Herzog, Urnenfund bei Kirchhain (309). K. Jentsch містить кільканайцять дрібнійших заміток і статю Vorgeschichtliche Goldspirale u. andere

Grabfunde v. Küppern, Kr. Guben (302—8). До етноґрафії належать дві статї R. Mielke, D. deutsche Dorf mit besonderen Berücksichtigung der märkisch-lausitz. Verhältnisse (1—18) і Wandlungen d. Landschaftsbildes in Deutschland mit besonderer Beziehung auf die Mark u. Lausitz u. ihr Einfluss auf die Bewohner (229—252), в яких подано цікаві замітки про кольонїзацію серед лїсів, на горах і долинах, про розвій забудовань і способу будованя та про відносини села до міста. Р. Шарнвебер публїкує Volkstümliches aus der Suckauer-Gegend а власне Haus- u. Schutzbrief i abergläubische Sprüche (заговори проти чираків, ран і т. д., 288—301) і кілька дрібнїйших матеріялів (205—206) про дїточі забави і н. Культурно-історичний інтерес має стаття О. Бальцера, D. Pest in d. Dörfern um Guben 1631 (44—7).

Jahrbücher d. Vereines f. meklemburgische Geschichte u. Altertumskunde, Schwerin 1904 (350). Вартна уваги праця проф. Др. Гелльвіґа, Das Zehntenregister des Bistums Ratzeburg (291—350) — опис рукописи з XV ст., її жерела і зміст. В розвідцї Др. G. Kohfeldt'a, D. Studium d. meck. G. an d. Landes-Universität, подані замітки про виклади професорів, між иньшим про виклади Льохнера з XVIII століття, переховані в двох рукописях (M. J. H. Lochneri Praelectiones publicae...). Цікаві вони тим, що згадують про історію і етноґрафію Вендів: автор наводить виїмки з роздїлу „Was ist von den Sitten dieser Vӧlcker zu merken", де говорить ся про славянських богів (Idolatria) і деякі звичаї приміром про кару за негостинність, про жертвованє людий.

Mitteilungen aus dem Verbande d. Schweizerischen Altertumssammlungen 1903/4, 1904/5, Zürich.

Archiv f. Antropologie u. Geologie Schleswig-Holsteins i Mitteil. d. Antrop. Ges. in Schles. Holstein будуть обговорені при дальшім оглядї.

Annalen d. Ver. f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung, 24 Band, 1904, Wiesbaden (с. 423) i Mitteilungen 1904/5 (c. 144). В першім видавництві стрічаємо дві статї E. Ріттерлїнґа, D. frührömische Lager bei Hofheim i T. i Nachtrag (1—110, 397—423+10 таблиць) і розвідку C. L. Thomas'a, D. Ringwälle im Quellengebiet der Bieber I. Sp. (179—205 з 4 таблицями); иньші працї історичного змісту. Друге приносить огляд знахідок, хроніку діяльности товариств, бібліоґрафію лїтератури за 1904 рік (Ґ. Цедлер, 138—144) і цїлий ряд меньших нотаток (Віттерлїнґ про римські укріпленя, Бодевіґ про піч з La-Tène епохи і иньші).

5. Часописи мішаного змісту (антропольоґія, преісторія, етнольоґія).

Zeitschrift f. Ethnologie, XXXVI, 1904 (с. VIII+919+VI табл.). В відділї праць і розвідок уміщено 16 статей, з яких тільки одна D. Hausemann'a (Über d. rachitischen Veränderungen des Schädels, 373—383) займаєть ся антропольоґією. Автор доказує, що наслідки рахітіса у чоловіка такі самі, як у малпи, характеризує їх і як результат ставить погляд, що неандертальський череп не має в собі нїчого рахітичного. В дискусії виступив Neumann против сього результату.

Археольоґічних статей далеко більше. A. Lissauer подає „Erster Bericht der von d. deut. Antrop. Geselsch. gewählten Kommission f. prähist. Typenkarten" (537—607): комісію сю вибрано на те, аби виготовила докладний катальоґ предметів і їх розміщенє. В надрукованім справозданю зладжено карту і реєстр топорів з рівними берегами і з загнутими (Flach- u. Randäxte), карту т. зв. Ruder- u. Scheibennadeln і такуж карту шпильок з головкою в формі кола (Radnadeln). Праця Лїсауера, зроблена при помочи 54 членів комісії представляє чималу вартість, бо збирає увесь знаний матеріял з території, замешканої Німцями (отже і зах. та сер. Австрії, Чехії та Моравії) і подає його в упорядкованій і посортованій формі. Що до топірців то відріжнює автор, як і иньші, звичайні топірці з рівними берегами, що були тільки продовженєм мідяної технїки і більше штучні з загнутими берегами, витвір новійших часів бронзової епохи. Автор зазначує тут 7 типів: 1) арморіканський, 2) півн. нїмецький, 3) полуднево-нїмецький, 4) саксонський, 5) заломаний в серединї, 6) з довгим топорищем і 7) східно-балтийський. Шпильки з кулястою головкою також не одного типу: автор відріжнює 1) тип без ушка, 2) горішнорейнський, 3) середно-нїм. і 4) ганноверський з 3 ушками. Wilke подає „Archäologische Parallelen aus d. Kaukasus u d. unteren Donauländern" (39—104) і старає ся в части розвязати питанє про походженє кавказької культури, що визначаєть ся особливо гарними формами. Деякі з них безперечно чисто місцеві, иньші представляють спільну власність території між Сибірею й Угорщиною і стоять в звязи з скитською культурою; найцїкавійше одначе, що велика скількість форм виказує надзвичайну схожість з наддунайськими, балканськими знахідками. Автор обговорює фібули, т. зв. спіралї в формі окулярів, ґузики, шпильки (з ґузами, бічним ушком, зі звиненою головкою [Rollnadeln], з зеркальцями і плитами, з кулястою головкою, з волютами), перстенї, ковтки, наручницї і нараменницї, нашийники і брельоки в формі хреста, топора, дзвона, бронзові рурки і спіральні, пінцети, бурштин, оружє, пилки, стрілки, списи, мечі, орнамент і символічні знаки, як хрест, свастику, орнамент S і волютовий, плястичні вироби і т. д. і доходить вкінци до переконаня, що між кав-

казькою і балканською культурою заходить близша звязь. Вияснити се треба не лише впливом микенським: тут на гадку автора треба приймити вплив наддунайських народів, що занесли знане металїв на Кавказ в часї великих передісторичних вандрівок. Спішу додати, що останні докази автора про вандрівки занадто гіпотетичної натури, щоб їх можна приймити як певні. Hess v. Wichdorff подає замітки про „Spuren ehemaliger Eisenerzgewinnung u. alter E.-schmelzhütten im Kreise Naugard i. Pommern“ (237—243), H. Schmidt описує „Bronzesichelfund von Ober-Thau“ (Мерзебурґ, 416—452) і обговорює при тій нагоді форми серпів, їх типи і розповсюджене. Статя Шмідта дуже важна для характеристики культурних відносин в передісторичних часах а заразом і поучаюча. Бачимо між иньшим, що один з тих типів повстав на Українї і звідси перейшов дальше на Захід, передовсїм до Угрів. Культурним взаєминам Трої, Микен і Угорщини присьвятив той сам автор иньшу статю „Tr.-M.-Ungarn“ (608—656), поясняючи деякі меньше ясно спрецизовані появи, приміром подвійні спіралї, прикраси і т. д. Статя буде нами ще окремо обговорена.

Найбільше статей належить до етнольоґії. R. H. Mathews подає статю Lanquage, Organization and Initiation Ceremonies of the kogai Tribes, Queensland (28—38) i Lanquage of the Wuddyawurru Tribe (729—34), E. Seler „Über Steinkisten, Tepetlicalli, mit Opferdarstellungen und andere ähnliche Monumente“ (244 і далї) в Мексика, A. Plehn, Beobachtungen in Kamerun (713—728) — уроки, способи робити ся невидимим, слабість насилають демони і т. д.) і C. Meinhof, Über Merzers „Masai“. Позаевропейськими народами займають ся ще статї R. Kandt'a, Gewerbe in Ruanda (329—372) з численними ілюстраціями і Dempwolff'a, Über aussterbende Völker (384—415). Спеціяльної уваги варті статї O. Abraham'a i E. v. Hornbostel'a Phonographierte türkische Melodien (203—221) i Über d. Bedeutung d. Phonographen f. vergleichende Musikwissenschaft (222—236) та F. v. Luschan'a „Einige türkische Volkslieder aus Nordsyrien u. die Bedeutug phonographischer Aufnahmen f. d. Völkerkunde“ (177—202). Тому спиню ся над ними трохи довше. Люшан зібрав до фоноґрафу кільканайцять турецьких мельодій і передав їх до музичного оброблення Абрагамови і Горнбостелеви. Автори виказують хосенність фоноґрафів в часї подорожий і кладуть великий натиск на се, щоби ратувати останки мови, співу і танцю деяких народів на вимертю і закладати при музеях окремі відділи для фоноґрафів. Уживанє фоноґрафу датує ся новійшими часами, але вже тепер віддало значнїйші услуги і позволило подумати про порівняну науку музики, якої ми ще до тепер не мали. Абрагам і Горнбостель подають в тім напрямі свої замітки і прецизують завданя сеї науки, звертаючи

при тім увагу на конструкцію апарата і на теоретичні результати, які ним можна осягнути. Поступи застосовуваня фоноґрафів можуть нас лише тїшити. Зазначити треба, що віденська Академія Наук має окрему фоноґрафічну ляботаторію, получену з музеєм фоноґрамів.

В відділї рефератів стрічаємо цїлий ряд дрібнійших заміток або більших праць в скороченю, з яких можна занотувати реферати Schnippel'a, Prähistorische Brettchenweberei in Russland (137—8), H. Schmidt'a, Keramik d. makedonischen Tumuli bei Saloniki u. Troja-Mykene-Ungarn і O. Olshausen'а та F. Rathgen'а, Uutersuchungen über baltischen Bernstein (succinit) u. andere fossile bernsteinähnliche Harze, 153.

Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. IX Band. Wien 1904 (XIV+581+97 таблиць). Етноґрафічний відділ не заступлений сього року анї одною статею, а більша половина тому присьвячена природничим наукам (305—581) — палєонтольоґії Боснії і Герцеґовини (H. Engelhardt'a 3 статї про фльору третичної епохи), фльорі, фавнї і ґеольоґії. В відділї археольоґії і історії знаходимо дві ширші студії Тругельки і Пача і два доповненя до першої студії. Тругелька зіставляє в статї „Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bez. Bosnisch-Gradiska)“ (3—156), результати розкопок в 1904 році, подаючи при тім на 81 таблици репродукції важнійших знахідок. Розкопки зачали ся перепроваджувати від 1900 року і принесли дуже багато цікавого до характеристики наводних будівель і культурних взаємин в епохи La-Tène, з якої походять крім монет також оріґінальні орнаменти і деякі знаряди. Важний в розвідцї Тругельки передовсїм опис розміщень поодиноких будівель і їх пляни, які можна було зробити, бо будівлї добре доховались; ся частина містить дїйсно богато нового про конструкцію наводних будівель, бо швайцарські знахідки не дали іще ясного образу. Викрите цвинтарисько зараз на березї доповнює загальний образ осель тих часів, кидаючи знов нове сьвітло на неодну мало до тепер знану обставину. Між знахідками заступлені вироби з каміня, з рогу, з бронзи, з желїза, з срібла, з глини і з дерева. На особлившу увагу заслугують прилади до опалюваня — характеристичні печи, а далї керамічні начиня і їх орнамент. Свастика стрічаєть ся дуже часто, а побіч її меандр і спіральний орнамент. Камінних річий знайшло ся багато, одначе вони не стоять в ніякій звязи з неолїтичними: бронзові вироби приходять досить рідко мабуть через се, що в часї найбільшого розцьвіту оселї не уживало ся вже бронзи до робленя прикрас, а знаряди вироблювано з желїза, яке доховало ся в досить великім числї. Взагалї виказують бронзові і желїзні знахідки, що оселя держала ся дуже довго: між фібулами поди-

буємо примірники з дуже пізної епохи желїза. Розкопки наводять часто на вплив кельтийських племен (свастика, монети з 356—336 пер. Хр. і т. д.) і на певні звязи з Італїєю (знаряди до відливаня фібули) та середною Европою (форми мечів). Не меньше цікаві результати принесли розкопки цвинтарища: особливо численно заступлені тут прикраси в родї фібул, нашийників, наручниць і т. д. і керамічні вироби. Статю Тругельки доповнює Woldrich (Wirbeltierfauna des Phalbaues von D. D. in B., 156—164) і K. Maly (Früchte u. Samen aus d. prähist. Phalbaue v. D. D., 165, 170). Великий матеріял зібраний в праци C. Patsch'a: Archäologisch-epigraphische Untersuchuneen zur Geschichte d. römischen Provinz Dalmatien (171—301): в репродукціях подано богато нагробників, написів, виробів і знарядів, статуй та останків будівничої штуки.

Bulletin de la soc. dauphinoise d'ethnologie et d'antropologie, 1903, Grenoble, 1904. Річник 1903 приносить м. и. статї: Le collectionnisme chez les animaux et chez l'Homme (9—27) Picaud, його-ж статю про тріфаляиґію і статю Roux-Parassac'a, La Montagne dans la Mythologie (108—126). Річник XI (1904): Dr. A. Bordier, La démographie de Grenoble (23—48), Muller, Preséntation d'objets des époques du bronze et du fer trouve en Dauphine (48—62), Blanchard, La Syphilis, maladie des Antropomorphes (96—107), Dr. A. Bordier, La genealogie de l'homme et le signe de la swastika (108—116), Chabrand, La Baguette divinatoire et les Sourciers (120—150), Audebrand, Ethnologie, genèse et evolution de la roue (8—19), Idem, La domestication du cheval (22—42), Jacquot, Notes d'Ethnographie algérienne (43—44), Jullien, Superstitions médicales. Notes sur trois pierres médicinales (45—6). Dentscheff дає коротку замітку про походженє Болгар.

З. Кузеля.

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII выпускъ I, Софія 1901; вып. 2–3, 1902, стр. 250, VIII вып. 1—2, 1902, вып. 3, 1903, стр. 341+36 табл., IX вып. 1—2, стр. 430+4 табл.

Річник VII сього видавництва містить 5 розвідок: 1) Ѳ. И. Успенскій, О древностяхъ города Тырнова (1—24), 2) Г. Ильинскій, Грамота царя Іоанна Асѣня II (25—39), 3) Б. Панченко, Βασιλικὸς πιστικός (с. 40—55) (термін має значити magister navis), 4) J. Pargoire, Les monastères de saint Ignace et les cinq plus petits îlots de l' archipel des Princes (с. 56—91) і 5) Ѳ. И. Успенскій, Археологическіе памятники Сиріи (с. 94—212) Статя Ілїнского обговорює торговельну грамоту болгарського царя I. Асеня з Дубровницькою републикою, наводить поправно текст, який вже кілька разів видавав ся Шафариком, Срезневским, Палаузовим, Раковским і Мікльошічем, вказує на його історичне значінє і описує палеоґрафічні і лїнґвістичні прикмети памятника.

VIII річник приносить аж 15 розвідок. 1) Louis Petit публїкує „Monodie de Théodore Prodrome sur Etienne Skylitzés métropolitaine de Trébizonde (с. 1—14), з ватиканського кодексу XIII віка. 2) Б. Панченко, Памятникъ Славянъ въ Виѳиніи VII вѣка (с. 15—62), на котрій спиню ся далї низше. 3) Ѳ. Успенскій, Фрагменты мозаичной росписи въ церкви св. евангелиста Іоанна въ Равеннѣ (с. 63—78), обговорює мозаїки, які були видані проф. Редіним в 2 томі „Византійскаго Временника“, зачисляє їх до часу четвертого хрестоносного походу і признає їм велику вартість, бо, по його гадці, повстали вони під сьвіжим вражінєм подій як ілюстрація виправи хрестоносців; в своїй студії розслїджує поодинокі

образи і бачить в деяких з них представленє моменту облоги Зари. Результати студиї Успенского кидають нове сьвітло на сю історичну подію і на ролю Венеції. 4) А. А. Павловскій и Н К. Клуге, Мадеба (с. 79—115). — дуже докладний опис археольоґічних памяток, відкритих в палестинській оселї Мадеба і відрисованих малярем Клюґе, зладжений проф. Павловским. 5) Г. П. Беглери в „Святая Софія" (с. 116—118) дає виїмки з статї Вестіярі з 1833 р. 6) Θ. Шмитъ, Мозаики и фрески Кахріэ-джаміи (с. 119—152). 7) Р. Х. Леперъ, Греческая надпись изд. Инеболи (с. 153—162). 8) L. Petit, Acte synodal du patriarche Nicéphore II sur les privilèges du métropolitain de Trébizond (1-er janvier 1260) (с. 163—171) — грецький текст з ватиканського кодексу N. 682. 9) Б. Фармаковскій, Живопись въ Пальмирѣ (с 172—198) — розвідка написана на основі матеріялу зібраного експедицією археольоґічного інститута, фрески належать до 2 ст. по Хр. 10) Б. Панченко п. т. Каталогъ моливдовуловъ коллекціи Рус. Арх. Инст. въ Кон—ѣ (с. 199—246) дає опис 124 моливдовулів з поясненями і репродукцію 43 примірників на шести таблицях. 11) Г. Беглери, Печать трапезунтскаго императора Давида (с. 247—248), з року між 1458 і 1462. 12) Θ. И. Успенскій, Артосная Панагія (с. 549—263), цікавий матеріял для історії іконоґрафічного типу Богородиці. 13) Θ. Шмидтъ, Каталогъ житійныхъ рукописей Ватопедскаго монастыря на Аѳонѣ (с. 264—298), з вказівкою на житія сьвятих з XI—XIV столїтя. 14) І. Σβορωνός, Ἀρχαῖα ἐκμαγεῖα νομισμάτων Κίου τῆς ἐν Βιθυνίᾳ (с 299 - 301). 15) П. Коковцевъ, Новыя арамейскія надписи изъ Пальмиры (с. 402- 329).

Ширше хочемо спинити ся на розвідцї Панченка про Славян в Бітинії. Автор віднайшов між старинностями, набутими в р. 1900 археольоґічним інститутом досить ще добре заховану печатку, на якій згадують ся Славяни в Бітинії. Печать носить знамя старинности і має з одного боку фіґуру цїсаря, коло якої подане число VIII індікта, а з другого боку напись, яку автор відчитує: τῶν ἄνδρας δόντων Σκλαβόων τῆσ Βιθύνων ἐπαρχίας. Довкруги фіґури цїсаря видно слїди написи, одначе не можна її відчитати, бо букви цїлком стерті. Автор догадуєть ся, що тут стояло імя урядника, як на се вказують анальоґічні печатки до македонської епохи і трохи ушкоджені слова „ὑπὸ ὑπάτων", уміщені по лївім боцї цїсарського образу. Палеоґрафічні дані позваляють віднести сей памятник меньше-більше до VII столїтя, але не можуть подати докладнїйшої дати. Автор доходить до сього при помочи іконоґрафічних і історичних даних. Порівнуючи портрет цїсаря з подібними же образами иньших молївдовулів VII столїтя, одержує результат, що печать могла представляти тільки Константа, бо подібні прикмети стрічаємо на його усїх молївдовулах, а історичні дати не позво-

ляють їх віднести до часу панованя иньших цїсарів, бо провінція Бітинія не істнувала вже в VIII столїтю. Коли до того взяти і означенє індікта, то одержуєть ся рік 650, як дата памятника. Сконстатувавши дату і опираючись на змістї печатки, якій признаєть ся полїтичне значінє, обертаєть ся автор до огляду історичних даних, щоби визначити її місце серед иньших памяток до історії славянських кольоній в Малій Азії і приходить до такого результату:

„Перша лїтописна звістка про славяньску кольонїзацію в Малій Азії належить до останнїх лїт панованя Константа, до р. 664. Наша памятка відкриває істнованє орґанїзованих славяньських федератів, і то в означеній території, в Бітинії, вже в початках панованя Константа, в р. 650... Наша памятка дає не тільки означений історично-ґеоґрафічний факт з епохи славяньских вандрівок. Він подає звістки про орґанїзацію славяньских полїтичних громад на землях Візантії і про положенє федератів взагалї в візантійській державі. Він означує Славян кольонїстів терміном τῶν ἄνδρας δόντων, себто таких що дають вояків“ (с. 60—1), причім сей термін уживав ся в значіню окремого, стало ними удержуваного відділу.

„Істнованє славяньскої волости, що творила сама для себе окрему адміністративну цїлість, що мала свою печать і начального урядника, який потверджував громадські акти своєю особистою підписю, що сповняла супротив держави службу федератів, і то усе те 40 лїт перед панованєм Юстинїяна Рінотмета — ті дані нашого молївдовула говорять самі за себе“ (с. 62).

Розуміеть ся, що усї ті результати, які звучать дїйсно дуже гарно, залежать від того, чи добре прочитана напись. І тут заходить найправдоподібнїйше досить велика похибка в відцифрованю памятника, похибка, що перевертає цїлу будівлю. Ґ. Шлюмберже [1]), читає напись цїлком інакше, по словам того звісного знавця сфраґістики звучить вона: „ΤΩΗ ʼΑΝΔΡΑΠΟΔΟΝ ΤΩΝ ΣΚΛΑΒΟΩΝ ΤΗΕ ΒΙΘΥΝΩΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ“ і дає лише сьвідоцтво про славяньских невільників. Усї висновки про військовий характер славяньскої кольонії мусять тим самим упасти.

Одначе вартість працї Панченка не цїлком страчена. Крім самого змісту печатки, про який мабуть дістанемо незадовго розвідку Шлюмберже, остають ще богаті поясненя автора. Дуже красний розділ про славяньску кольонїзацію Малої Азії, про її початки, напрями, інтензивність і територію; матеріял зібраний автором з грецьких лїтописий доповнює працї Ламанского „О Славянахъ въ Малой Азіи, Африкѣ и

[1]) G. Schlumberger, Sceau des esclaves (mercennaires) slaves de l'éparchie de Bithynie. Byzantinische Zeitschrift XII, ст. 277.

Испаніи“ (Спб. 1859) і Успенского „Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи“ (Ж. М. Н. Пр. 1883, т. 225). Вартість мають також замітки про тему Опсікіон, які викликали вже поясненя і доповненя.

В річнику IX за 1904 рік найцікавійша для нас статя тогож Панченка, Крестьянская собственность во Византіи. Земледѣльческій законъ и монастырскіе документы (с. 1—234), яка заслугувала б спеціяльного обговореня. Автор ділить свою працю на дві части: в першій з них „Крестьянскій законъ и общинное землевладѣніе“ (с. 3—87) займає ся полагодженєм загальних питань, в другій „Крестьянская собственность по монастырскимъ актамъ“ (с. 88—229) дає витяги з приватних і на-пів офіціяльних грамот і договорів між поодинокими особами з кодексу Лемвіотісси, Латрського, Патмосського, з грамот Новому монастирю на Хіосї, з монемвазійських і янїнських документів, з хризовула трапезунтського монастиря Сумели, з практик Кефалонійської церкви, з кодексу Макринітісси і Нової Петри, з актів менїкейського монастиря і з актів монастирів струмицького, руського атонського, з ватопедського й иньших атонських, з яких можемо добре пізнати відносини візантийського села. Для нас важна перша частина, бо в вій займає ся автор питанєм про склад і редакції Νόμος γέωργικος, що був в уживаню у полудневих і східних Славян і дійшов до нас в кількох формаціях — і критичним переглядом питаня про зміст закона. Одначе головних результатів треба шукати в другій, більшій частині, в якій проводить ся гадка, що „основной идеей аграрной исторіи Византіи должна быть поставлена личная и наслѣдственная (γονικόν) собственность париковъ казенныхъ, вотчинныхъ и проніарскихъ“, що стає фоном для відмін другостепенної важности (228). Иньші статї: 1) Л. Х. Леперъ, Нѣсколько греческихъ и римскихъ надписей (с. 235—260), 3) L. Pargoire, Les Saint-Mamas de Constantinople (с. 261—316), 4) Ѳ. И. Успенскій, Никифор Ѳеотоки и Лейпцигское изданіе толкованій на Восьмикнижіе (с. 317—341) — автор подає замітки про вартість збірки Катен, виданих в Липську 1772 Феотокі і приходить через порівнанє з Серальським кодексом до результату, що липське виданє виказує значні зміни, переставки і доповненя, які пороблені на підставі кількох текстів. 5) Панченко дає продовженє катальоґу моливдовулів, ст. 341—396. Річник закінчує справозданє з діяльности археольоґічного інститута за р. 1902 (с. 397—410), 1903 (с. 411—430). *З. Кузеля.*

А. Пападопуло-Керамевсъ — Акаѳистъ Божіей Матери. (Византійскій Временникъ, 1903, стр. 357—415).

Про початок Акафисту писало ся дуже богато, одначе нїхто не дійшов до певного результату. По найдавнїйшій гадці повстав Акафист

в р. 677 підчас освободженя Константинополя від облоги Арабів; його автором мав бути Георгій, хроніст IX ст., прозваний Амартолом. Иньші признавали зложенє Акафиста Георгію Писиді, Аполїнарію Александрийському (з IV ст.), Романови Піснепівцеви і т. д. П. Керамевс виступає ще з новим поглядом, який має по його гадці розвязувати загадку.

Головними трудностями при рішеню питаня про час і повстанє Акафиста були: брак критичного виданя і неповність матеріялу. До того додати ще треба цілковите іґнорованє спеціяльних переказів про Акафист, які істнують в формі мінейних оповідань і за мале відріжнюванє поодиноких частий складових, себто первісного переказу від всїляких пізнїйших редакцій. Супротив тих браків, піднесених автором, не може нас дивувати погляд Крумбахера в його історії візантійскої лїтератури, що питанє про Акафист не можна ще уважати рішеним (II вид. с. 672). Автор думає, що причиною браку позитивного результату було й неправильне поставленє питаня й несталість точки виходу.

Сконтатувавши се передає він зміст первісного переказу про Акафист і пояснює ріжнородність його заголовків в церковних книгах. Акафист не міг повстати анї за часів Гераклїя і Серґія, бо заголовок одного тексту належить тільки до сьвята, установленого на 7 і 8 серпня, ан за часів Константина Поґоната і Льва Ізаврія, бо сьому противить ся сам зміст. Акафист міг лише, по гадці автора, повстати за часів Михайла III і патріярха Фотія з нагоди нападу Руси в р. 860. З характеристики двох бесїд Фотія εἰς τὴν ἔφοδον τῶν ʽΡῶς" виходить, що первісний синаксар з X ст. і піснї Акафиста звязані тїсно з ними і що тому празник похвали Божої Матери не міг бути установлений перед роком 860 і не міг дотикати тільки до одного міста, а до усїх нападів нехристіянських народів. Автором Акафиста треба назвати Фотія. Сю гадку потверджує автор 1) натяками патріярха в другій бесїдї на акафисні піснї, 2) згадкою Т. Ляскаріса з XIII ст., 3) браком імітацій Акафиста перед IX столїтєм, 4) схожістю змісту Акафисту з першою бесїдою Фотія і анальоґічними зворотами, які стрічають ся в другій мові патріярха і в Акафистї і 5) вкінци тою обставиною, що похвали Богородиці переняті в більшій части з ріжних церковних пісень, які належать до часу не раньше восьмого і девятого віку.

Погляд автора, по всїх арґументах, не виключає усїх сумнївів і мабуть не порішить ще цїлої справи. Не уважаю себе компетентним рішати, одначе все таки думаю, що не всї паралелї, які наводять ся на доказ схожости мови Фотія з Акафистом і на доказ залежности деяких його місць від иньших творів, мусять відповідати дїйсности. Богато з них брали автори незалежно від себе з виробленої церковної

фразеольоґії: врештою — те усе могли вони так само добре і запозичити з Акафисту. *З. К.*

В. И. Мочульскій — Слово Іоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, Одеса, 1903, стор. 22.

Автор займаєть ся обговоренєм апокрифічної памятки Національної бібліотеки в Парижі в збірнику з 1574 р. п. з. „Τοῦ ἐν ἁγίοις (πατρὸς) ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινοπόλεως τοῦ Χρισοστόμου λόγος περὶ ὠφελείας τῶν ἀκουσόντων αὐτόν“ і бібліотеки сьв. Марка в Венеції в збірнику з XVI ст. Він був вже надрукований проф. Н. Красносельцовим в 1899 р. в „Лѣтописи Истор.-фил. Общ. при Имп. Новоросс. Университетѣ“ (Визант. отд. IV, с. 196—199) з рукописи бібліотеки Андріївського Скита на Атосї.

Автор хоче відповісти на три питаня: 1) З яких частий складаєть ся твір, 2) коли повстав він і 3) для яких цїлий його зложено. Він зачинаєть ся від вичисленя головних гріхів смертельних. Ось вони: 1) Служити діяволу і відречи ся Бога, 2) коли хто сповнить гріх з найблизшою родиною, як прим. з донькою, з материю, сестрою, тїткою, і 3) коли хто по шести днях працї не сьвяткує недїлї. Потім іде поясненє важности недїлї: не сьвяткувати неділю се такий важкий гріх, що його не зрівноважать шість днїв працї, побожного житя, посту і молитви. Далї переходить компілятор до питаня про піст і взиває усїх придержувати ся його строго, щобп забезпечити ся від пожежі, води, диких зьвірів, а вкінци від всякого зла і від смерти. Се напроваджує автора на питанє про церкву, сьвященний чин, лїтурґію, а врештї на тайну хрещеня і постриженє голови.

Як се в части видно з самого переповідженя змісту, твір не одноцїльний. Основу творить поученє про неділю, яке дало доперва привід до причепленя иньших частин. Воно опираєть ся цїлком певно на „Епистоліи о недѣлѣ“, знаній вже з рукописий VI століття (з р. 584). Дальша частина складаєть ся 1) з толковань про церкву, сьвященничий чин і Литурґію, 2) з місця про хрещенє і постриженє голови і з 3) екскурзу про любов. Цікаве місце про стриженє волося. Ігумену постригаєть ся голову 30 разів, єрею 12, а сьвітському чоловіку 3 рази: проклятий той і вилучений зі звязи церковної, хто не стриже ся і носить волосє спущене аж на самі очі („τινὸς ἂν αἱ τρίχες διαβοῦν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ... ἐπικατάρατός εστιν... ἕως εὐλογηθῇ ἡ γυνὴ μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἂν διαβοῦν αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς. Καὶ οὐκ ἔστιν ἀξία μεταλαβεῖν ὁμοίως καὶ ἀπο τῆς ἁγιάσθῃ ἡ κεφαλὴ αὐτῆς μετὰ τοῦ ανδρός αὐτῆς, ἐάν τις κόψῃ τρίχας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, ἔστιν ἐπικατάρατος“ с. 20).

Що до часу зложеня, то можна припускати, що твір повстав в XIII або в XIV столїтю. На се наводять нас дві обставини. В текстах про неділю звязуєть ся культ неділї з культом середи і пятниці, що витворив ся доперва в другій половині XIII столїтя в часї повстаня секти бичівників. (Веселовскій, Опыты по ист. разв. христ. легенды, с. 83). Поясненя про церкву, сьвящеників і богослужене знані з староруської лїтератури і з грецької з XIII і XIV столїтя, служать другим арґументом за тим, щоб памятку сю зачислити до XIII або XIV столїтя. *З. К.*

Е. Голубинскій -- Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ называемой схедографіи, представлявшей собою у послѣдныхъ высшій курсъ грамотности (Извѣстія отдѣл. р. яз. и слов. 1904, кн. 2, 49–59).

Статейка проф. Ґолубінского, то примір того, як обєктивний дослїдник зміняє свій давнїйший погляд супроти нових жерел, які домагають ся його модифікациї. Автор знаний як оборонець думки, що в давнїй Руси не було висшої просьвіти, як проста письменність. На підставі спостереженого знаня т. зв. схедоґрафії у староруських книжників, автор склонний розширити свою думку. Вправдї можна запримітити ще ваганя у него, але все таки виразний зворот слїдний. „Если предположеніе наше подтвердится новыми памятниками или указаніями на новые памятники: то и рѣчь въ русской исторіи о грамотности періода домонгольскаго должно будетъ розширить. Нужно будетъ говорить не только о грамотности нисшей, состоявшей въ умѣньи читать, съ умѣньемъ или безъ умѣнья писать, но и о грамотности высшей, состоявшей въ нѣкоторомъ изученіи языка“ (с. 58).

Перейду до самої статї. Схедоґрафія, гр. σχεδογραφία, зложене із σχέδος — граматичний розбір слів і γραφω — пишу, значить разом по нашому писане або записуване граматичного розбору слів. Автор наводить історичні сьвідоцтва істнованя схедоґрафії у Греків та з понятя, яке ми виробили собі про ту науку чи штуку, виводить, що в посланію митрополита Климента до Томи говорить ся виразно про схедоґрафію. Ось його слова: „Поминаю реченнаго тобою (зн. Томою) учителя твоєго Григоріа, єгоже і свята рекъ не стыжю ся, но не судя єго хощу рещи, но истинствуя: „Григорей зналъ алфу, якоже и ты, и виту, подобно и вся 20 и 4 словесъ грамоту, а слышиши ты, у мене мужи (єсть имже єсмъ самовидець, иже можетъ єдинъ рещи алфу не реку на сто, или двѣстѣ или триста или 4 ста, а виту також“ (50). Супроти сього треба признати повну рацію думцї проф. Г. про існоване

схедоґрафії. Натомісць ніяким способом не можна признати стійности твердженю автора, що „во всякомъ случаѣ должно быть считаемо не подлежащимъ сомнѣнію, что у Климента идетъ рѣчь о славянскомъ, а не о греческомъ языкѣ“ (57, зам. 2). Хто перечитав уважно слова Климента, які я навмисно навів висше, той набере переконаня, що там говорить ся власне про 24 букви грецької азбуки, а не 32 славянської. Значить ми не можемо говорити про схедоґрафію славянську, лише про схедоґрафію грецьку. В останній не виключені розуміє ся славянські поясненя гр. слів, але се не дає ще права говорити про слав. схедоґрафію. Доки не маємо иньших сьвідоцтв, мусимо розуміти слова Климента дослівно. *М. Тершаковець.*

Dr. Leopold Karl Goetz, Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, (Кіево-Печерскій Монастырь какъ Културный (sic!) центръ Домонгольской Россіи), Пасау, 1904, стор. XXXIV+238.

Книжка пожиточна, хоч і не для тих, для кого очивидячки призначив її автор, тоб то не для Німців, а хиба для Росіян, що володіють німецькою мовою. Якесь чудернацьке збоченє доброго смаку веліло авторови зладити дуже перістий, двоязичний текст: скрізь у німецькім тексті і в нотах покладено масу цитатів на церковно-славянській та новій російській мові, так що Німець, який не вміє по российськи, ані Росіянин, що не вміє по німецьки, не мо́гти-муть користати з неї. Се на думку автора має бути стімул, щоб Росіяни вчили ся по німецьки а Німці по российськи. Та дуже сумнївно, чи осягне др. Ґец свою мету; принаймні для Росіян, що мають під руками масу російських праць про початки церковної, а особливо манастирської орґанізації на Руси та про Печерський манастир, Ґецова книжка буде зовсім зайва, а Німців не заціковить її зміст, повний детальної мікрольоґії, але дуже далекий від авторової претензії — дати образ Печерського манастиря як культурного центра домонгольської Руси.

Вже сама ся претензія — виставити Печерський манастир як культурний центр старої Руси — сьвідчить про те, що автор не зовсім докладно уявляє собі культуру тої Руси та її розвій. Він зовсім не догадуєть ся, що в кінці X в., в часї заведеня християнства, та старо-руська культура, тоб то суспільна та політична орґанізація не починала ся, а була вже близька до зеніту свого розвою, з якого зараз у XI віці, не вважаючи на часткові поступи на полї церковного та духового житя, почала хилити ся в низ аж до монгольської руїни. Вже се одно повинно б було навести проф. Ґеца на иньше формулованє свого питаня. На хибне розуміне первопочинів культурної історії старої Руси вказує

також і те, що проф. Ґец усе ще стоїть на давно покиненім становищі, що перші християни в Києві були самі Варяги. Зрештою хтївши показати Печерський манастир як центр староруської культури, треба би було дати хоч який-такий образ тої культури в усім її обсягу, а потім умотивувати центральне становище Печерського манастиря. Др. Ґец одначе не робить сього і виловлюючи за слідами російських учених культурні деталї з Печерського Патерика, представляє їх з таким видом, буцїм то вони (прим. печенє хлїба, рукодїля і т.. и.) були чимось новим на Руси, що почало ся аж із того манастиря. Розуміє ся, що такий образ був би наскрізь фальшивий.

Праця проф. Ґеца розпадає ся крім просторої передмови на дві части. В першій оповіджено на основі старороруських жерел та нових праць російських істориків церкви історію київського Печерського манастиря від його заснованя, йдучи по порядку відомих нам ігуменів, аж до монгольського погрому, знач. від 1051 до 1240 р. Ся часть держить ся, як сказано, імен ігуменів записаних у Патерику та в лїтописях; при кождім імени автор збирає й просїває крізь критичне сито всї нотатки, які дійшли до нас про нього та про манастир під його володїнєм. Се дуже пожиточна і старанна семінарійна праця, але образу історичного та культурного не дає. Такий образ має дати загальний вступ до тої частини (ст. 1—11), але й тут автор уміє сконцентрувати увагу на дрібні деталї, а не вміє обхопити ширшого історичного обрію.

Друга частина працї на підставі житій та оповідань Патерика має дати образ культурної діяльности манастиря. Та й тут виклад автора держить ся на рівнї манастирських оповідань; виходить по за них лише стілько, скілько посунули їх розумінє працї російських учених. Се звід заміток розсипаних у Патерицї на ріжні теми: домова праця, студії, письменство, малярство, душпастирство, пильнованє хорих і т. д., далї про відносини манастиря до князїв, бояр, народа та до духовної єрархії. Додано реєстр ігуменів, реєстр угодників похованих у тзв. ближнїх печерах і передрук неавтентичної грамоти Андрія Боголюбського до манастиря з р. 1159.

Може найцікавійша з усеї книжки передмова, в якій автор викладає свої погляди на розвій староруської церкви та монашества та подає пляни своїх праць, задуманих або вже ось-ось близких докінченя. Жаль лише, що отся праця так мало підходить під широкі пляни зачеркнені автором у передмові. *Ів. Франко.*

Г. И. Маркевичъ — Выборное начало въ духовенствѣ въ древне-русской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра, Полтава, 1905, ст. 131.

На книжцї не означено, що се друге виданиє працї, яка появила

ся вперше в Трудах кіев. дух. акад. в р. 1871, як кандидатська праця автора. Для свого часу була се робота незла, хоч давала перевагу міркуванням і загальним виводам над фактичним матеріалом, використаним і для того часу не вповні. Автор по загальнім вступі про виборність в церкві вселенській і візантийській давав погляд на часи староруські, потім переходив до українських земель XV—XVII вв. і по загальних замітках подавав перегляд виборів митрополитів, епископів, ігуменів і сьвящеників. Виходячи з загальних міркувань про вічеві принціпи, автор давав виборним порядкам давній Руси трохи більше місця, ніж вони по всякій правдоподібности мали в дійсности, але не доходив до крайности, до котрої допровадив сю теорію в своїй звістній роботі пізнійший дослідник Ор. Левицький. В новім виданню праця вийшла не підновлена новим матеріалом, а й деякі помилки старого видання лишили ся не справлені (нпр. важний недогляд на с. 24, де автор, цитуючи соборні постанови 1274 р. мабуть з других рук, дає слова „избранныхъ народомъ въ священство“, яких текст постанов в дійсности не містить). *М. Грушевський.*

М. Довнаръ-Запольскій — Очерки по организаціи западно-русскаго крестьянства въ XVI вѣкѣ, К., 1905, ст. VI+307+168.

Книга ся під повним титулом дає не так богато нового. Автор, потрібуючи виступити з книгою (книга ся була предложена ним в минувшім роцї київському унїверситетови як докторська дісертація), видав разом дві свої статї: Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ, друковану в Журналї Мин. Нар. Просв. в 1897 р. (див. Записки т. XXIX), і Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI в., що появила ся в тімже Журналї майже в однім часї з виходом сеї книги (1905, кн. III—IV, див. про неї Записки т. LXV). Перша статя значно розширена для сього нового видання: автор додав на вступі ширший погляд на історію питання, втягнув новий матеріал; друга статя виходить в тімже видї, як читала ся в Ж. М. Н. П., але по нїй автор додав ще „заключеніе“ і в додатку дав перейшло пятдесять документів до історії селянства й господарських маєтностей в. кн. Литовського 1527—1567 рр.

Хоч автор, переробляючи свою першу розвідку, очевидно, мусів старати ся приладити її до другої, одначе вони лучать ся між собою слабо і роблять враженнє механїчного сполучення, викликаного більш сторонніми мотивами, ніж змістом. Причина в тім, що в своїй другій статї автор займаєть ся більше технїкою катастрації й тих реформ, які переводило правительство в. кн. Литовського в середині XVI в., та дуже

мало входить в питання, поставлені в першій розвідці — вплив тих реформ на селянські відносини, спеціяльно громадську орґанїзацію білоруського (в части українського) селянства, якою займаєть ся він в першій статї. Зрештою, реформи середини XVI в. були одним з кінцевих моментів в руйновавню старинних форм громадського устрою, які стараєть ся вислїдити автор в першій фазї. Між епохою жизненности тих форм і реформами XVI в. лежав довгий процес, який зістаєть ся майже не рушаним автором. Він заповідає вернути ся до сього пізнїйше, а відчуваючи, очевидно, брак орґанїчного звязку між першою й другою розвідкою, стараєть ся зазначити його тим „заключенієм“, де одначе по части рекапітулює першу статю, повторяючи дане в її закінченню (що робить досить неприємне вражіннє), по части ставить тези й гадки, яким би місце було на вступі першої глави, або які повинні були бути введені в самий плян обох студий, а тепер дуже слабо або й ніяк не вяжать ся зі змістом їх, а особливо другої студії.

Головна хиба — ізольованість тих явищ, які студіює автор, в його дослїдї, зістаєть ся і в сїм новім виданню. Авторови очевидно й самому приходили гадки, що історію громадської орґанїзації в в. кн. Литовськім треба б студиювати з оглядом на відносини староруські й історію громадської орґанїзації в в. кн. Московськім і під правом польським, але зробити того він не зробив. Реформи XVI він оглядає без звязи з напрямами й ідеями державної економіки Польщі, хоч в XVI в. як раз польська практика й устрій в масї випадків давали взірцї державній полїтицї в. кн. Литовського. Матеріал, який автор притягнув до розширення своєї першої студії, не всюди вибраний обережно. Можна мати нпр. сильні сумнїви, чи сїльські „присяжники“ і „радцї“ кінця XVI в. (с. 48 – 9) можуть служити до реконструкції старого устрою громади.

В своїм „заключенію“ (с. 296) автор порушує мої гадки про громадський рух України XIII в. Він годить ся з моїми поглядами на полїтичну ролю українських громад, але ставить поправку до „формъ общиннаго строя и его происхожденія“: рух не сотворив громадської орґанїзації, він застав її готовою. Виходило-б, мов би я говорив противне. Я не знаю, яку з кількох моїх праць, що сю справу порушують, мав тут на гадцї автор: досить старанно збираючи иньшу лїтературу, він взагалї уважає, очевидно, непаручним згадувати про українські працї, які порушують поставлені ним питання. Але я в громадськім руху XIII в. все бачив поворот до старої, перед-княжої орґанїзації, так що з сього боку мої погляди даної д. Д.-Запольским поправки, думаю, зовсїм не потрібують.

М. Грушевський.

Polska XIV wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga, Ziemie Ruskie — Ruś Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego (Źródła dziejowe tom XVIII część II-ga), Варшава, 1903, ст. III+V+491+33.

Том сей містить моноґрафію про Галичину — Руське воєводство разом з Холмською й Белзькою землею, чи як автор се називає — Червону Русь. Третя се з ряду моноґрафія автора, присьвячена історично-ґеоґрафічному й статистичному представленню українських земель в XVI віці в сїй серії: перша, присьвячена Волини й Поділю, вийшла в р. 1889 (як т. XVIII видавництва Źródła dziejowe); друга, присьвячена „Українї" — Поднїпровю й Побожу (воєводство Київське й Браславське по термінольоґії кінця XVI віка), вийшла в 1897 р. (як т. XXII — була мною досить широко свого часу обговорена — в т. XVII Записок), а два роки тому появила ся отся третя, присьвячена Західній Українї, так що зістаєть ся без обговорення лише українське Побуже. Скільки знаю, автор в свій плян включив також Підляше, і моноґрафії про нього можемо тепер з черги сподївати ся від нього; натомість Україна берестейсько-пинська (Берестейське воєводство по давньому) і Сїверщина не входять в круг його студий, бо перша зістала ся формально по за межами Річипосполитої польської, друга — війшла в сї межі вже в XVII віці.

Перше, що мушу піднести про нову моноґрафію — се її об'єктивність. Можна бути ріжних гадок про спосіб оброблення автором матеріалу й про його виводи, але то треба йому признати, що він постарав ся увільнити ся від тих оклепаних фраз польської історіоґрафічної публїцистики про польську культурну місію на Руси, про ті „zdobycze pługa polskiego" й „подвиги в шпренню західньої цивілїзації". З сього погляду автор в сїй моноґрафії був навіть об'єктивнїйшим і обережнїйшим, нїж в попереднїх, може бути — власне в почутю тих непередавнених національних спорів, яких ареною була й лишила ся західня Україна, і майже не можна вказати в сїй книзї місць, де-б був слїдний якийсь національний субєктивізм автора.

Друга користна сторона сеї моноґрафії, яку мушу піднести особливо в порівнянню з першою з ряду, полягає в тім, що автор поруч історично-статистичних студий дав богато місця історичній ґеоґрафії, історії кольонїзації й економічній історії, перенїсши в сей бік, можна сказати, центр ваги своєї працї.

Задачою цїлої сеї серії публїкацій і моноґрафій, розпочатих перед двадцятьма роками Ол. Яблоновским в спілцї з пок. Ад. Павіньским, було — на підставі поборових реєстрів дати ґеоґрафічно-статистичний образ

провінцій Польщі: їх обшир, степень залюднення і статистику ріжних родів землеволодіння. Показало ся одначе, що сї поборові реєстри, особливо для земель українських, далеко не визначають ся анї потрібною повністю анї докладністю. Тому уже в моноґрафії про східню Україну д. Яблоновский мусїв відступити від первісного пляну й відсунувши на другорядний плян чисто статистичні комбінації, дав богато місця загальнійшим спостереженням над кольонізацією й суспільно-економічною історією краю. Хоч Галичина що до свого статистичного матеріалу XVI в. стоїть далеко лїпше нїж східня Україна, але й тут автор на кождім кроцї мусїв переконувати ся в неповности й недокладности його — в істнованню великих прогалин і в конвенціональности подаваних цифр (читай нпр. дуже сильну апострофу автора на с. 153). Тому поруч статистичних виводів про чисельність осад, їх відносини до простору й загальне число людности, яким присьвячені головно розд. II–IV, с. 40—220, богато місця уділено заміткам історично-ґеоґрафічним, загальнійшим спостереженням над кольонїзацією, суспільними верствами, господарством краю. Розд. VI становить собою коментар до історично-ґеоґрафічної мапи західньої України в виданім майже в однім часї з сею моноґрафією історичнім атлясї автора (про нього говорив я в т. LXII). Розд. V містить просторі катальоґи ріжних катеґорій шляхти й шляхецьких маєтностей. В розд. VIII знаходимо досить простору (с. 404—484) моноґрафію про господарство.

Головними джерелами для моноґрафії послужили видані автором в осібнім томі поборові реєстри (про них див. в т. LI) і люстрація 1564 р., видана мною в Жерелах до історії України-Руси (з люстрації 1570 р., виданої тамже з початком 1903 р., автор не мав уже спромоги скористати). Джерела сї використані автором сумлїнно й старанно[1]; иньші публїкації, по словам автора, старав ся він використати також, „о скільки вони були приступні“ йому. При великій неохотї автора до докладнїйших вказівок на свої матеріали й лїтературу, якій він, на жаль, зістав ся вірним і в сій моноґрафії, не легко осудити, з чого він скористав, а що лишило ся йому неприступним; але скільки можна зміркувати — таким неприступним лишило ся чимало чого.

Взагалї ся обставина, що автор занадто закриває перед читачом свою ляботаторію, викидає за двері всю передвступну роботу по осягненню оконечних виводів, в значній мірі не дає читачеви скористати вповні з великої працї, вложеної автором в свою моноґрафію. Нпр. на с. 70 подає він катальоґ міст з

[1]) Покористував ся автор і вступними розвідками Жерел — так на с. 122 знаходимо табличку оперту на обчисленнях поданих у вступній розвідцї при т. I Жерел.

датами їх заснования, не подаючи при тім ніяких вказівок, на чім ті дати оперті; хто мав до діла з сим питаннєм, знає, яка се нераз конвенціональна річ — дата фундації міста; не вказуючи джерел, автор в значній мірі позбавляє вартости свої вказівки. Так само нпр. не даючи ніякого близшого апарату в своїм — безперечно з великим накладом спорядженім перегляді шляхетських родів, автор в значній мірі депреціонує його. На ст. 336 нпр. читаємо: „Вправді знаходимо дуже богатий матеріал для порівнання в виданих уже Aktach grodzkich i ziemskich“, що дотикають 4-х земель Руського воєводства в XV віці: вони позволяють нам приглянути ся руху дрібної шляхти з її гнїзд, в розмірах далеко ширших і навіть протягом що найменше півтора столїтя, але не маємо того зовсім для землї Холмської й Белзької. Зрештою докладний виказ змін, о скільки був би цікавий, о стільки мусів би бути дрібязковим, навіть зайвим тут; вистане, коли для характеристики зазначимо, по пильнїйшім перегляді дат, що з посеред земян звістних в XV віці ледви $^1/_5$ досиділа до кінця XVI в. в своїх первістних гнїздах, а значна частина навіть зникла зі своїми назвами“. Отже автор переробив для себе тяжку роботу, слїдячи рух шляхетського землеволодїння, історію самих родів, сам признає результати тої роботи інтересними, але боячи ся „дрібязковости“, зводить її до того голого виводу, який ми подали. Одначе без такого введення в дрібязки праця дослїдника в того рода роботах лишаєть ся властиво страченою для наукових кругів — кождий цікавий буде мусїти на ново пророблити її.

Я навів сї два приклади для умотивовання свого погляду. В детайлї не буду входити. Чисто статистичні виводи автора інтересні — хоч при тих неґативних сторонах свого матеріалу, на які він сам так сильно вказує, мають в значній мірі характер гіпотетичний; для заповнення прогалин авторови приходило ся часом звертати ся до дуже довільних припущень (див. нпр. обрахунки парафій на ст. 47 і 52, обчисленнє числа ланів на с. 94, що служить потім підставою для обчислення загальної людности і т. д.). Цінні спостереження над шляхетським землеволодіннєм (піднесу нпр. замітки що до певних гербових катеґорій руської шляхти на с. 339 і далї). Користно зведені до купи вказівки матеріалів про господарство (головну ролю грають звістки люстрації 1564 р., иньший матеріал не використаний переважно, а в останнім роздїлї автор обмежив ся тільки тим, що зробив катальоґ замків). Вкінцї кождому зроблять цінну прислугу історично-ґеоґрафічні спостереження автора — наглядно представлені на історичних мапах. Наші замітки не уймають позитивним сторонам сеї працї — цінної в кождім разї вкладки в історичну лїтературу Галицької Руси.

М. Грушевський.

Władysław Łoziński — Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Żygmunta III, Льв., 1903, стр. XI+678, 8⁰.

— Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku, wydanie drugie, przejrzane i znacznie pomnożone, t. I — czasy i ludzie, t. II — wojny prywatne, Льв., 1904, ст. XII +411+XVIII+560, 8⁰, з ілюстраціями.

Отся книжка знаного в польській історичній науцї історика культури, що діждала ся великого, як у наших обставинах, попиту між публикою і протягом дуже короткого часу вийшла у другім, богато доповненім виданню — являєть ся мабуть чи не найцікавійшою історичною працею в польській лїтературі в останнїх часах. В чім лежить сей незвичайний її інтерес? Не так у її науковій вартости, методї, й т. ин. (хоч д. Лозїньский історик дуже поважний), але передовсїм у тій спеціяльній полїтично-національній атмосфері польської суспільности в Галичинї наших днїв. Треба мати на увазї й добру славу авторової письменської технїки, сензацийний титул і т. ин., передовсїм одначе польська публика сподївала ся в сїй книжцї знайти відгомін власних теперішнїх думок. Книжка мала дати образ суспільно-культурного житя Галицької Руси, себто надїяли ся знайти в нїй документальний доказ висшости польської культури над руською візантийщиною і варварством, сьвідоцтво величавої культурної місії польської шляхти і т. и., про що так богато пишеть ся й говорить ся в останнїх часах серед Поляків на Руси. Се було без сумнїву найбільшим товчком в заінтересованню сїєю книжкою. Та правду сказати — читачі згаданої катеґорії (а їх найбільше) розчарували ся, прочитавши книжку. Се розчарованиє можна було пізнати з ріжних прояв, навіть з самої наукової критики. В сїй останнїй можна було навіть відчути певний укритий докір авторови за написаннє сеї книжки, чи там за голу правду у нїй; публїцистика (в иньших разах дуже жива) мовчала і мовчить. Як би так отсю книжку написав не-Поляк, то без сумнїву підсунено би йому всї ворожі аспірації супроти польської народности, названо би її просто памфлєтом і т. и., але супроти сього, і то репомованого автора було годї так поступати.

Автор задумав дати образ житя шляхти в Галицькій Руси при кінцї XVI і в першій половинї XVII ст. Без сумнїву вибрав він щасливо сей історичний період, період повного розвитку форм шляхотського режіму в Польщі та повільного переходу сих форм від актуальности до закостенїлого анахронїзму, який уже вповнї виступає від першої половини XVII ст.

На недостачу матеріялу годї жалїтись авторови, він навіть обмежив ся у використовуванню жерел, мало вживаючи історично-лїтературних, натомісь зібрав величезну масу судово-правного актового матеріялу

і з нього зложив одноцільний образ. При тім держав ся автор специяльного способу нарративного (в тім напрямі д. Л. майстер) поруч дедуктивної методи. Сього не можна назвати користною прикметою книжки, противно, предмет і матеріял домагаєть ся радше аналізи й індукції, хоч формальні успіхи не можуть при тім бути такі блискучі, як їх осягнув автор.

Вступне слово має приготовити читача до читання ярких красок па поданих образках минувшини. Автор впевняє, що в дійсности не було так зле, як на перший погляд виходить, що з одностороннього матеріялу (майже виключно судові акти) виходить одностороннє осьвітленнє, що сей матеріял не всюди і не все віродостойний, а що найважнійше — „що одночасно у всіх сусідніх краях було не богато ліпше, коли не так само зле або й ще гірше, анїж у Польщі“ (ст. 5). Що до згаданої висше односторонности актів, то воно правда, хоч з того ще цілком не виходить, що вони малюють нам суспільність односторонно. Один-два-десять судових актів не дасть нам дозволу ґенералїзувати заключених у них рисів на широку суспільність, та знов коли десятки й сотки тисячів таких актів в межах майже одного столїття (остаточно їх можна розширити й на чотири столїття, а образ ще доповнить ся) зливають ся в одну цїлість, рівну і згідну, тодї годї говорити про односторонність образа. Правда, що давні судові акти часто з розмислом говорять неправду, але й те правда, таких актів, неможливих до провірення не так то богато, а явно брехливих автор не потребував використовувати, за те мав богато способів упевняти ся про правдивість иньших. Остаточно не в індівідуальних поодиноких фактах й особах історична вартість і вірність судових актів, а в тім загальнім настрою, загальних поглядах, в тогочаснїй моральнїй оцїнцї подїй і т. п. глядїти треба справдї історичних рисів. Автор велить читачеви прикладати дуже сувору міру для означення правдивости якоїсь події, записаної в актах: „самий факт відбутої кари або перепросин сторони потвердять закид чийогось злочину“ (ст. 5). Як же хоче автор? Щоб у суспільности, де суди не мали ніякої екзекутиви, а люде не мали ніякого почутя права і справедливости — щоб у такій суспільности аж відбута кара або перепросини були сьвідоцтвом достовірности акту? В дійсности сам автор пераз приймає події як правдиві, де такого доказу нема. Вкінцї ті „сусїдні краї“ не можуть вповнї заспокоїти сумлїння уважного читача: те порівнаннє з сусїднїми краями, обмежене майже цїлком до Німеччини, подано дуже загально, хиба кілька окремих фактів із історії Янсена, які самі собою не вистануть для виводів про культурність обох країв. Передовсім дїло не в анальоґії кількох окремих подїй, а в тій етичній оцїнцї, якою міряли факти в Польщі і в иньших краях. Німецьких Mordbrenner-ів ніхто

в суспільности не мав таки за ніщо иньше, ніж вони заслугували, а в Польщі? Таж сам автор показує певну неясність в етичних прінціпах, коли парафразує Ніцше, говорячи: „Міра високих прикмет польської суспільности — у її хибах“ (ст. 5). Такий погляд може бути часом правдивий, часом цілком хибний. Новочасні польські історики радо ним користують ся, на жаль тілько в оцінці історичної минувшини польської народности, натомісь иньших виключають старанно від сих „лагодячих обставин“. Се бачимо й у самого д. Лозїньского, навіть у „Prawem i lewem“, прим. коли говорить про покутські рухи 1648 р. і загалом тоді, коли у нього мова не про шляхту і не про Поляків.

Тому то не богато говорять ті „сусїдні краї“, бо паралель занадто мало, занадто голословні вони і механїчно поставлені, так що більше треба авторови вірити на слово, анїж можливо виробити собі таке внутрішнє переконаннє. Було б краще, як би висновок такий робив сам читач, а не накидав ся йому з тим сам автор. Він все таки, як сумлїнний чоловік, не міг замкнути очей на один результат порівнання Польщі з иньшими краями: він бачить, що саме тоді, коли в иньших краях поволи запановує порядок, почутє права і гуманности, слабне і паде підданство — в тім самім часї в Польщі росте заколот, самоволя й гнет. Як раз сю ознаку тодїшнього суспільного житя Польщі вказує автор кілька разів. Без сумніву таке отверезїннє від історичної традиції треба назвати користним поступом у польській історіоґрафії. Розуміє ся, що до причин того сумного і щораз сумнїйшого стану в Польщі автор цілком не має ясного погляду (та й не тілько він сам!) і всякі пояснення в тім напрямі не виходять із блудного колеса, як: безсильність короля, недостача екзекутиви, елекція і т. ин. п р о я в и, а не дїйсні причини, яких глядїти треба дещо глибше, в самій ґенезї і розвитку польської держави, в неприродности її національно-культурного складу, в полїтично-соціяльній психольоґії польської шляхти і т. п.

Отсе кілька загальнїйших заміток, тепер перейдемо до самої основи книжки та деяких її методичних прикмет.

Книжка у першім виданню ділить ся на вісім розділів: prawem i lewem (3—71), часи й люде (75—182), земля Львівська (185—233), земля Галицька (237—298), земля Перемиська і Сяніцька (299—399), Djabeł Łańcucki (401—533), Djablęta (355—585), хлопи (587—631). Кождий із тих розділів ділить ся на уступи (2—7). Друге виданнє обіймає вже два томи, кождий мало що меньший від першого видання, й уклад їх відмінний. I-ий том має окремий титул („Часи й люде“) й обіймає шість розділів: недостачі права (1—91), домові справи (93—157), житейські біди (plagi żywota) (159—254), амор і демон (255—285), шляхотська маса (rzesza szlachecka) (287—350), хлопи (351—411);

у II-ім томі („Приватні війни“) пять розділів: земля Львівська (1—64), земля Галицька (65—143), землї Перемиська й Сяніцька (145—307), Djabeł łańcucki (309—454), Djablęta (455—512). Сей перегляд показує, в якім напрямі розширено друге видання. Передовсїм друге видання обіймає ширший простір часу, анїж перше. Часи Жиґимонта III розросли ся тут ще на часи Владислава IV, а подекуди й дальше. Тим способом автор міг обіймити значно ширший фактичний матеріял, анїж перед тим було можливо. Тому то як цілість так і поодинокі частини збільшили ся значно своїм обємом.

Поодинокі роздїли мають теж звичайно більше число уступів, або розведено їх ширше. Таким способом два початкові роздїли першого видання розросли ся на чотири роздїли у другім виданню (I т.), без усякої основної переміни. Так само прибільшились огляди поодиноких земель, найбільше Перемиської й Сяніцької, майже виключно тим, що впроваджено на сцену більше людей й подїй. З одної части первісного роздїлу про Львівську землю зробив автор окремий роздїл про шляхотську масу, що належить до найінтереснїйших частин книжки. Окрім того є ріжниці в укладї матеріялу й у технїчно-методичнім обробленню. Вкінцї — друге видання містить 92 ілюстрації (деякі з них одначе не звязані нїчим із самим оповіданнєм).

Заголовок книжки: Звичаї на Червоній Руси, не цілком відповідає змістови, бо для докладности треба було додати: серед шляхти. Так воно дійсно, хоч бачимо й роздїл про селян. Сей останнїй, поминувши його неповність, дає радше одною краскою більше в образї шляхотського житя. Про міщан нема й тільки згадки. Отже заголовок треба розуміти дещо инакше, нїж могло б здавати ся; видко, автор не може увільнити ся від старих польських поглядів про склад суспільного житя. Поза тим автор не показує нїякої претенсіональности заповідати більше, анїж дійсно є, й слово „звичаї“ дібране тут дуже добре. Се не моноґрафія соціяльного і культурного житя згаданого часу: до того богато сїй книзї не стає, за те подибуємо в ній дещо зайвого чисто белєтристичного матеріялу. Наукова моноґрафія вимагає значно богатшого та всестороннїйшого матеріялу й мусить бути збудована иншими методичними прінціпами.

Роздїл про „недостачі права“ — се загальна, але дуже плястична характеристика, прикрашена прикладами судово-правних відносин і звичаїв у Польщі, що показує безвихідність того стану й недостачу примітивних понять про публичне право. „Домові справи“ — то образ житя шляхотських дворів і замків та характеристика господарства їх з яркими рисами девастацийного вандалїзму. „Житейські біди“ належать до найінтереснїйших частин; уведені сюди наслїдки хронїчного нещастя від

Татарів, своєвільного війська, розбійництва, злих сусідів. В характеристиці „шляхотської маси“ особливо цікавий образ участи дрібної руської шляхти в релїґійній боротьбі між православними й уніятами у перемиській дієцезії; коли вела ся боротьба між епископами Крупецьким і Гулевичом та Винницьким, шляхта ся стояла рішучо за останніми, як православними. Боротьба ся представлена доволї широко. Розділ про „селян“ має на меті показати, що підданство в Польщі не було в тім часї найтяжше, в Німеччинї та Франції воно було ще гірше. Автор не дає на се відповідного доказу, бож годї таким доказом назвати три довільні виписки про селян від трьох ріжних людей, що жили в ріжних часах і в ріжних сторонах Европи... Така параделя мусить виглядати цілком инакше. Та й те, що автор говорить про селян, не входить так легко у зачеркнені автором рами буцїм то доволї можливого положення. Докладнїйше говорить автор тілько про селян у королївщинах, яким без усякого сумнїву вело ся найкраще, а який прикрий образ утиску й самоволї! Також кілька вирваних прикладів про релятивно добрий матеріяльний стан селян не можуть нам дати нїякого понятя про розклад селянського добробуту в масї. Окремо автор говорить про селянський рух на Покутю 1648 р., видимо, не знаючи приналежної до того предмету лїтератури.

Другий том не має вже тої загальної основи, як перший; він представляє незвичайно ріжнородну мозаїку людей і фактів, переважно в безстанній боротьбі між собою, а серед усього висуваєть ся на перший плян Станїслав Стаднїцкий з Ланцута й його родина. Автор зібрав тут богато ґенеальоґічного й звичаєвого матеріялу й уложив його зручно в гармонїйну цїлість, що робить вражіннє радше повісти як історичної студії. Гарна форма в оповіданню — то одна з головних прикмет сеї книжки, як і всїх инших того автора. Та при тім не можна замикати очей на хиби, яких подибуємо доволї. Сюди належать: поспішність і недостачі мотивовання в загальних осудах і характеристиках, брак глибшої аналїзи проям та їх історичного значіння, часті суперечности в думках, оминані незручно або тілько механїчно, нерівне розміщуваннє сьвітла й тїни, ідеалїзованнє певних прінціпів, які не цїлком до лиця новочасному ученому, „патріотичне“ становище автора в певних фразах і комуналах, яке разити мусить в науковім творі, повне замиканнє очей на національно-полїтичний елємент предмету, силкуваннє представити Галицьку Русь як щось національно, культурно й полїтично одноцїльне і т. ин. *С. Томашівський.*

Pieniądz i przewrót cen w XVI. i XVII. wieku w Polsce, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1902, ст. XII+317, мала 8⁰.

Лїтература по історії економічного житя давньої Польщі так убога,

що кожде явище на сім полї мусить звертати на себе увагу, а кожда книжка, що відповідає науковим вимогам, стає трохи не епохою в нїй. І книжка А. Шельонґовского, сама по собі нїчим особливим не визначна, зайняла важне місце в сїй лїтературі.

Титул книги не вповні відповідає змістови книжки й не дає понятя про нього. Книжка складаєть ся з девяти роздїлів, в яких розбирають ся деякі питання економічного житя Польщі XVI—XVII вв. Два роздїли (І і VIII) присьвячені спеціально економічній лїтературі Польщі XVI і першої половини XVII в., три (II, VII і IX) займають ся головним питанєм сеї книги — історією здешевлення польської монети й заходами коло направи її курсу в XVI XVII в., три (III, V, VI) — історією торговлї Польщі, головно вивозом збіжа через балтийські порти і спеціально — торговлею Гданська, як головного посередника в польськім торзї з заграницею в XVI і XVII вв., вкінцї оден роздїл (IV) присьвячений спеціальнїйше економічній полїтицї Польщі XVI—XVII вв. Автор старав ся звязати се все в одну цїлість, але удало ся воно йому лише до певної міри — орґанїчно все се не дуже вяжеть ся, спеціально — роздїли присьвячені торговлї стоять лише до певної міри в звязи з історією монетної системи й монетарної полїтики Польщі. Полишають ся й значні прогалини в тій области, яку хоче він обняти в сїй працї. Нпр. в історії торговлї, як я вже сказав, звернено увагу властиво лише на одну сторону, вияснену вже попередною лїтературою — на вивіз збіжа через Гданський порт; иньшу торговлю, навіть вивіз господарських продуктів ледво зачеплено. Вплив упадку монети на цїни, заповіджений автором в титулї, тільки зачеплюєть ся, а далеко не вияснюєть ся в відповідній повноті. Ще меньш дає його праця „до історії торговлї й міст“, як заповіджено в передмові (с. XI). Чимало тез, які автор ставить, резюмуючи свою працю в закінченню, являють ся голословними поглядами, які в працї не знаходять собі арґументовання. Тема, зачеркнена автором, показала ся рішучо за широкою супроти браку помічних студий і супроти тої суми працї, яку автор сам відмірив для неї, і тому богато в нїй вістало ся невиповненим.

Переведеннє свого пляну автор скривив ще апольоґетичною задачею: оправдати економічну полїтику Польщі та її міродайного чинника — шляхти. Він пригадує дуже старанно, що принціпи економічної полїтики Польщі XVI—XVII в. не були чимсь ориґінальним, подиктованими шляхотськими тенденціями, а переймали ся з заходу, або були консеквенціями західньої економічної полїтики: переважно випливали з загального меркантилїстичного погляду тих часів, і самі по собі не були лихі, а давали й добрі результати — на Заходї. Чому сї принціпи вироджували ся в Польщі й вели до економічної руїни — над тим автор не

застановляєть ся близше. З замилованнєм і зчаста повторяє він фрази про економічний розцьвіт Польщі, про її всесьвітню торговлю, її ролю шпіхліра Европи, хоч сей цїлий розцьвіт і „торговля“ полягала лише в усильнім вичерпуванню сирових продуктів краю до повного винищення й зубожіння його й низших верств людности, визискуваних в інтересах збільшення шляхетського експорту, й являєть ся тільки сьвідоцтвом убожества економічної полїтики Польщі.

З другого боку одначе се стараннє автора поставити явища економічного житя й економічної полїтики Польщі в звязь з економічним житєм Европи становить головну заслугу праці. В студіях економічного житя Польщі автор обмежив ся переважно друкованим матеріалом, з архівалїй внесено ним небагато, й другорядного значіння; дещо подано з рукописної лїтератури — між иньшим з рукописей Лойка — з матеріалів його користає автор, так само як уживає все ще рахунків Чацкого. Нїщо так сильно не малює убожества економічної історії Польщі, як сей факт, що дослїднику з початків XX віка приходить ся навязувати до виводів і матеріалів дослїдників з кінця XVIII в.! *М. Грушевський.*

Walka o Bałtyk, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1904, ст. XI+400 мал. 8⁰.

Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1904, ст. VIII+423 мал. 8⁰.

За яких півтора року по виходї вище обговореної книжки, котрою автор її дебітував в науковім сьвітї (й одержав на її підставі veniam docendi в львівськім унїверситетї), випустив він нараз три томики — отсї два, яких я титули виписав тут, і третїй — Polska na przełomie wieków średnich i nowych, який обговорю иньшим разом. Така плідність на перших кроках наукової роботи може кождого здивувати. Об'ясненнє по части дає сам характер сих томиків (говорю про перші два) — се не строго наукові роботи, а щось, що стоїть на границї роботи наукової й легкої лєктури для широкої публїки — рід дуже розвинений зрештою в польській історичній лїтературі, де й історики висшої ранґи часто думають більше над тим, щоб написане ними було pięknie powiedziane, анїж трапляло в глубину річи й давало який реальний причинок історичному знанню. Нас, вихованих в поглядах суровійших, неприхильних сьому легкому сальоновому трактованню науки, се часто разить і не перестає разити, не вважаючи навіть на довголїтне читаннє тої лїтератури.

Самі вже заголовки титулів сих томиків вказують на манеру автора: Korona polska czy szwedzka, Wschodzące słońce północy, Nie w porę, Zapóźno... Pożar oscienny, Nawała turecka, і т. и. Книжки друковані

великим друком, з великими марґінезами; всї примітки винесені на кінець книги і т. д.

З свого становища — книги відповідають своїй цїли; написані досить інтересно, хоч часто напушисто і претенсійно. В першій книжцї — присьвяченій Tadeuszowi Wojciechowskiemu historykowi, historyografowi i historyozofowi polskiemu, автор особливо вилазить на високі кутурни історіозофії, силуючи ся на якісь extra-ориґінальні й глубокі гадки, вишукуючи нові точки погляду й т. д. Навязуючи до історії змагань Польщі до панованя на Балтийськім морі, яким досить присьвятив місця й уваги в своїй попередній книжцї (Pieniądz), в сих двох книжках старає ся він близше прослїдити історію сих змагань і їх неудачі за Жиґимонта-Авґуста й Баторія, а спеціально за Жиґимонта III. Тому обидві книжки мають ще другий, загальний титул: Sprawa północna w wiekach XVI—XVII. Історія сих невдалих змагань має свій певний інтерес і для економічної історії наших земель; але автор в сих книжках займає ся виключно полїтично-диппльоматичною стороною сеї справи, і для нашої історії безпосередно не дає властиво нїчого. Він виступає горячим речником Балтийської полїтики Польщі, взагалї високо підносячи униїверсальне значіннє балтийського моря, і не жалує гірких закидів полїтицї Жиґимонта III за занапащеннє сеї полїтики. Але спостерігши, що таке становище задає акт обжаловання польському Drang nach Osten, з свого становища апольоґетики історичної місії Польщі спішить затушувати сю форму досить цїкавими фразами: Na to odpowiedź jest jedna: musimy przyjąć państwo polskie takie, jakiem ono występuje w historyi, jako państwo polsko-rusko-litewskie, і т. д. (с. 364), не відчуваючи очевидно, що таке становище знову позбавляє права судити польських полїтиків XVI—XVII в. за їх невдалу балтийську полїтику.

Друга книжка написана менше претенсійно, але для нас ще меньше дає інтересного як перша. *М. Грушевський.*

Е. Ѳ. Карскій — Малорусскій люцидарій по рукописи XVII вѣка. Текстъ, составъ памятника и языкъ, Варшава, 1906, ст. 57.

В рядї перекладених з нїмецької на руську мову памяток середньовічної лїтератури визначне місце займає люцідарій. Його видав був і Тіхонравов і Порфірєв, розібрав основно проф. Архангельский, який в кінцї виказав, що памятка була перекладена в XVII ст. з нїмецької редакції. Ріжницї руських редакцій поясняють ся тільки скороченнями й перерібками вже при переписуванню на руськім ґрунтї.

Проф. Архангельский мав перед собою 59 копій руського лю-

цідарія, що сьвідчить про величезну популярність його. Та ними не вичерпуєть ся ціле богацтво його копій. Після появи в друку праці Арханґельского (1899 р.) стали відомі ще отсї копії люцідарія: XVIII столїтя — Академії Наук у СПб. № (32. 2. 29), (32. 2. 16), (32. 9. 26); Тверського музея — № 484 і 490; Сімсона — № 34 і 79 (1793 р.); Збірки кн. Вяземского — F. № 16, Q. № 274 (1793 р.), Q. № 86 (1737 р.); також в Отчет-ї Моск. Публ. і Румянц. Музеїв за 1902 р. під № 8 згадують ся виписки з люцідарія; на виставі археольоґічного з'їзду в Харкові (див. катальоґ) була копія люцідарія XIX ст., № 68; вкінцї в наведеній працї проф. Карского ми познайомлюємо ся ще з одною копією, що представляє зовсїм особливий інтерес як що до мови, так і що до укладу.

Рукопись, з якої виданий люцідарій проф. Карского, належала до проф. А. Смірнова; вона писана на папері українським („юговападнорусским") почерком XVII ст., скорописю, з характеристичним *в* — в роді грец. ϑ, знаком ґ і т. и.

Редакція тексту представляєть ся зовсїм відмінною від загально звісної в масї руських копій і зґоджуєть ся з відривком Виленської публичної бібліотеки № 107 (по опису Добрянського), також українським. Їх редакція поясняєть ся не з німецького люцід., тільки з чеського. Порівнуючи при помочи праці Ч. Зібрта укр. люцідарій з чеським, д. Карский переконуєть ся в тотожности редакції. Відміни українського тексту від чеського поясняють ся тим, що „въ рукахъ переводчика на малорусское нарѣчіе былъ чешскій оригиналъ, въ нѣкоторыхъ случаяхъ отступающій отъ сохранившихся изводовъ XVI в., или же тѣмъ, что и самъ переводчикъ могъ нѣсколько отступать отъ чешскаго оригинала, распространяя, напр., нѣкоторыя мѣста на основаніи св. Писанія и извѣстныхъ ему апокрифовъ, а можетъ быть и текстовъ русскаго луцидарія (конечно, если малорусскій переводъ сдѣланъ не раньше второй половины XVI в.); могъ быть ему извѣстенъ и какой либо югославянскій изводъ, въ свою очередь переведенный съ чешскаго не безъ переработки, а такіе луцидаріи тоже были" (ст. 6).

Текст українського люцідарія досить богатий чехізмами. Польонїзми, які також зустрічають ся, поясняють ся спільними прикметами українськеї лїтер. мови XVII ст. Текст, виданий проф. Карским, не може претендувати на значіннє безпосередного перекладу — є се одна з копій українського перекладу з чеського (ст. 7).

Що тикаєть ся мови — то текст, опублїкований проф. Карским, замітний хоч би тим, що прикмети української живої мови XVII ст. „проведены въ немъ строго послѣдовательно", на скільки можна було виразити їх при помочи ґрафіки тих часів. У текстї подибують ся

декуди й білорусизми, що каже догадувати ся, що український текст „копія съ бѣлорусскаго перевода, сдѣланная малоруссомъ, быть можетъ изъ Полѣсья“ (ст. 43), каже автор, в супереч собі самому (пор. ст. 7).

На наш погляд, величезна скількість випадків *и* зам. *ѣ* і *ѣ* зам. *и*, *и* зам. *ы*, мягке *ц* — *мѣсяця* 56 й ин., *бути* 72, *було* 5, 90 й ин., *що* всегда замісь стар.-р. *чьто*, так різко виступає на ґрунті прикмет, спільних і укр. і біл. мові, що спору про походжене тексту не може бути ніякого: він — український; одначе чому північний — того ми не знаємо докладно: випадки в роді ябл*у*к (gen. pl.) і вечур (non. s.) стоять занадто одинцем і можуть бути пояснені не фонетично. Не заслугують особливого довіря й випадки *а*кання, що виглядають або на похибки, або — на творення по анальоґії, що запримічує й сам проф. Карский з властивою йому обережністю. Повноголосні форми, що стрічають ся частїйше, як у руськім літер. мові — вказують на близкість мови переписувача люцідарія до живої мови Українців XVII ст. На те вказують також досить численні польонїзми. *В. Перетц.*

П. И. Житецкій, О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, СПб., 1906, кн. 65 (Відб. з Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ).

Справа виданя сьвятого письма українською мовою в Росії все ще не стала фактом. Важним кроком для її рішеня треба вважати отсю невеличку, та богату змістом працю д. Житецького. Повстала вона так, що петербурська Академія наук, яка ще в початку 60-их років ухвалила була друкувати укр. переклад євангелія доконаний Морачевським, тепер одержавши ще один рукописний переклад д. Лободовського обернула ся до д. Житецького з порученєм виготовити реферат про вартість тих обох перекладів. Д. Житецький сам розширив свою задачу, даючи в своїм рефераті огляд усіх перекладів євангелія на українську мову, починаючи Пересопницьким з половини XVI в. і кінчачи Кулїшевим. Правда, сей огляд не переведений вповнї і систематично; поминено не лише Острозьку Біблїю, яка властиво не була перекладом на українську мову, але також євангеліє Тяпинського, що на мою думку заслугувало деякої уваги. Д. Житецький за те користував ся кількома рукописними євангеліями (Волинським з р. 1571, Учительним писаним у Петигорах 1604, Учительним друкованим при Петрі Могилї 1637, Учительним полтавським писаним 1670), хоча в своїм оглядї переважно обмежає ся тим, що рівняє нові переклади з Пересопницьким — розуміє ся, крім грецького оріґіналу та російського офіціяльного синодального перекладу.

Свою порівняну працю д. Житецький веде в двох напрямах: слї-

дить, на скілько даний переклад вірно передає грецький оріґінал, і на скілько він передає той оріґінал чистою, лїтературною українською мовою. Що до першого, то критику д. Житецького викликав головно переклад Кулїша й Пулюя, про який відомо, що повстав при співробітництві їх так, що „д. Пулюй перекладав із грецького, дбаючи більше про ясність і докладність мови, нїж про її красоту, потім оба порівнювали сей переклад із славянським, росийським, польським, сербським, нїмецьким, французьким, анґлїйським і латинським, а переконавши ся таким робом про вірність перекладу, доконували остатньої стилїстичної редакції“ (ст. 29). Ся шумна реляція, не знаю звідки взята д. Житецьким, показуєть ся дуже мало правдивою, бо вже просте порівнанє з грецьким оріґіналом, із якого д. Житецький дає лиш кілька характеристичних проб, показує наглядно, що переклад анї не передає докладно оріґіналу, анї тим менше не передає його ґарною, ясною та чистою мовою. Критик виказує, що переклад декуди без нїякої підстави відступає від оріґіналу (прим. грецьке ἐγώ εἰμί передає словами: я був, грецьке ὑμῶν заступає укр. нас), передає грецькі слова хибно (прим. грецьке ἁλιεὺς — рибак толкує на ловець, грецьке χιτῶν — нижня одежа і ἱμάτιον — верхня одежа) або перекладає грецькі слова невільничо дословно так, що „отдѣльныя слова въ выраженіи кажутся понятными, а самое выраженіе ускользаетъ отъ его сознанія и разумѣнія“ (ст. 31). Дуже жаль, що д. Житецький не завдав собі троха більше працї, бож прикладів недокладностий того перекладу можна би набрати далеко і далеко більше.

Дуже інтересні уваги кидає принагідно д. Житецький також на росийський синодальний переклад, якого невільничо держав ся в своїм українськім перекладї д. Лободовський. Отжеж показуєть ся з кількох принагідних порівнань, що сей росийський офіціяльний переклад далеко не відповідає грецькому оріґіналови, пропускає поодинокі слова або перекладає їх невірно (стор. 28).

Та головна вага критики д. Житецького лежить на розборі язика наших перекладів. Виходить прецїкава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке євангеліє, являєть ся з сього погляду взірцем, якого не досягли анї Лободовський, анї Кулїш з Пулюєм, і з яким зрівняв ся один Морачевський, зрікши ся всякої язикової манєрности та глубоко вникнувши в духа української народної мови. Переклад Кулїша та Пулюя оказуєть ся механїчним, позбавленим язикової та стилевої суцїльности, „як річ, яку доводило ся насамперед зробити, а потім прикрасити“. Автор закидає сьому перекладови штучність, добиранє слів хоч і народних, але рідко уживаних, та пересипанє перекладу на народню мову масою неуживаних у народї слів та форм церковно-славянських (ст. 30, 32), які вплетено сюди „механїчно і часто без нїякої потреби“.

Супроти Кулїшевої забаганки — дати в своїм перекладї взірець мови „староруської", рівночасно високої і гарної і богатої і живої, д. Житецький з далеко більшим науковим оправданєм та заразом артистичним почутєм говорить: „Искренность настроенія обязательна для всякаго писателя. Чтобы перевести евангеліе на малорусскій литературный языкъ, не потерявшій еще живой связи съ народнымъ языкомъ, нужно перевести текст евангелія черезъ сердце религіозно настроенное; тогда и въ чужихъ словахъ промелькнувшихъ въ родной рѣчи мы услышимъ родные душевные отклики" (ст. 33 34). І з сього погляду на думку д. Житецького переклад Морачевського далеко більше відповідає вимогам науки і житєвої практики, нїж переклади Кулїша та Лободовського, подиктовані власне язиковими доктрінами, а не тим щирим чутєм.

Та характеристиками тих перекладів не обмежаєть ся праця д. Житецького. Щоб усталити собі мірку для оцїнки перекладів він попередив сю оцїнку дуже інтересною розвідкою про один доси мало вияснений пункт нашої історичної граматики, а власне про форми і уживанє ріжнородних партіціпіяльних конструкцій. Не вдаючи ся в детальний розбір сеї части працї нашого ветерана-фільольоґа скажу тілько, що на його думку причастя прикметникової форми, укінчені на „чий", се форми зовсїм неорґанїчні, невідомі анї старому церковному язикови (там і анальоґічні форми укінч. на щій), анї старому анї новому українському. Ті форми повстали у нас аж у XVII в. серед наших письменників схолястичного напряму і доси держать ся під тим впливом — я додав би, що головно під впливом середньовікової латини та пізнїйшого нїмецького канцелярійного стилю, як відомо, аж до абсурда перетяженого партіціпіяльними конструкціями. Д. Житецький не виповідає виразної війни тим причастям, але порівнюючи переклади євангелій на нашу мову, довгим рядом прикладів показує, як гарно і природно обминали, описували ті конструкції кращі перекладачі, а власне перекладач Пересопницького євангелія і Морачевський, і якого туману напускали в текст при помочи тих конструкцій перекладачі доктрінери Лободовський і Кулїш.

Ів. Франко.

В. Милорадовичъ, Лѣсная Лубенщина (Кіевская Старина, 1900, IX, с. 247—296; X, с. 39—82).

— Средняя Лубенщина (ibid. 1903, IX, с. 245—296; X, с. 1—36; XI, с. 209—240; XII, с. 518—539).

— Степная Лубенщина (ibid. 1904, II, с. 179—200; III, с. 348—382; IV, с. 36—73).

Ш. автор в цїлім рядї статей взяв ся за опись цїлої Лубенщини і зробив се досить ориґінально. Підчас читання його праць про

Лубенщину дістаємо вражінє, що автор піхотою йшов від одної місцевости до другої, від одного урочища до другого і все, що бачив і чув, а крім сього читав, втягнув в такім самім виді і порядку до своєї книжки з додатком своїх власних вражінь. І так маємо тут і ґеоґрафію, і ґеольоґію, і історичні звістки про дані місцевости -- результати очитаня в дотичній літературі, (напр. всї історичні звістки бере він майже виключно з праць покійного історика А. Лазаревського)[1]. Від себе подає описи місцевостий переривані часто нотованєм його особистих лїричних настроїв на вид тої або другої околиці, лїса, ярмарку чи що. Така прим. опись дороги прочан („Кияне" і „Дони") до мгарського монастиря[2], гадки про давні часи на Українї, коли вона „текла медом і молоком", а „все цвѣло тогда на этой степи подъ яркимъ солнцемъ, и грудь широко, вольно вдыхала ароматъ медоносныхъ и кормовыхъ травъ"[3]), опись лїса[4]), вражінє викликане внутрішним виглядом одної церкви („общій видъ церкви внутри съ дремлющими хоругвями, голубыми струйками ладана, темными ликами святыхъ, вышитыми рушныкамы и вѣнками цвѣтовъ у иконъ — дѣйствуетъ успокоительно на душу")[5]), опись лукомських пожеж в 1881 р.[6]) і т. д. Дальше втягнув ш. автор масу етноґрафічного матеріялу, як оповіданя і перекази народні про найріжнороднійші річи: про історичні події (до річи — дуже скупі і не ясні), про закляті скарби, розбійників, первісних осадчих сіл і хуторів, панщизняні відносини, описи весїльних і иньших обрядів, піснї і т. д. Врештї подає фізичний тип людности в поодиноких селах, ношу, а подекуди і статистичні дані про матеріяльне положенє людности, описи церков і памятковип річий. А все те укороноване деталїчним вичисленєм поодиноких родин у кождім селї, їх походженя, історії — се головно на основі місцевих оповідань.

Все те само про себе гарні і цінні річи і кожда ґрупа зібраного тут матеріялу могла-б сама послужити основою до цікавої самостійної розвідки. Та коли одначе весь той матеріял поданий в ріжнім порядку при описи кождого села чи навіть присїлка, то він не тільки не роз'яснить жадного інтересного питаня, чи то напр. про кольонїзацію, чи історію краю, але і сам стратить на вартости для других дослїдників, бо найріжнороднійші численні подробиці обопільно себе, так сказати, поїдають. Сього досьвідчив сам таки автор на собі, бо коли хотів при

---

[1]) Головно користав автор з його статї: Лубенщина и князья Вишневецкіе, друк в Київ. Стар. за 1896 р., також в осібній книжцї Очерки, документы и замѣтки по исторіи Малороссіи, III, Кіевъ, 1896, с. 89—114. Також А. Лазаревскій, Лубенщина въ XVII и XVIII в.

[2]) IX, 1900, с. 276. [3]) IX, 1903, с. 245. [4]) X, 1903, с. 19.

[5]) XI, 1903, с. 222, те саме с. 232. [6]) II, 1904, с. 184—6.

кінці „Середньої Лубенщини“ подати загальні виводи про матеріяльне положенє людности підчас кріпацтва і по його знесеню, то мусів се зробити майже виключно на основі чужих праць, що вияснюють се питанє. До того належить іще додати, що ш. автор не рідко трактує всякі оповіданя (головно про перших осадчих) на рівні з історичними даними.

Перейдім тепер до самої Лубенщини.

З ґеольоґічного і ґеоґрафічного боку Лубенщина представляєть ся в головних зарисах так. Північно східний кут Лубенського повіту над Сулою по части глинковатий і пісковатий, поверхня горбковата, покрита садами і лугами. Дальше на південь околиця прибирає більш характер степу, з початку урожайного а дальше — за Лубнами пісковатого; садів і взагалї дерев тут мало, стрічають ся за те численні яри. Врештї за р. Слїпородом простягають ся безмежні, нагі степові простори, які граничать з золотоношськими і пирятинськими степами. Найгарнїйша і найурожайнїйша частина Лубенщини, то північний закуток між рікою Удаєм і Лубнами, покритий лїсами і садами — „настоящая страна садовъ и прозрачныхъ ключей“ — як говорить автор. Первісна славянська взагалї, а потім українська кольонїзація трималась головно захищених околиць північного Посуля, де насамперед повстали місцевости Снїтин, Лубни, Лукомль, як також на Оржици Оржиця і Яблонів. Автор прихилюєть ся до думки, що татарські наїзди в XIII в. знищили тут первісну кольонїзацію, так що Лубенщина стояла якийсь час цїлковитою пусткою[1]). Пізнїйшу кольонїзацію автор дїлить на козацьку і панську. Перша переважала в періоді до XVIII в., чи до повстання Мазепи (1708—9 р.), друга через цїлий XVIII вік. В загальнім, подїл той, на мою думку, вірний. В кольонїзованю тих околиць головну участь взяв елємент київський, чернигівський, „північно-український“, а по части і білоруський. Найбільший наплив кольонїстів в сї околиці був підчас „руїни“ на початку 70-х рр. XVII столїтя. З часом наслїдком економічного процесу витворились тут кляси панів, козаків і селян, які в зміненім видї істнують і досї та зґрупувались тут так, що середину Лубенщини займає в збитій масї козацька людність, котра тут, так сказати, являєть ся найстаршим господарем, по окраїнах повіта переважає більша власність і селяни, котрі тут осели́ли ся головно в часї найінтензивнїйшої панської кольонїзації і в часї кріпацтва. При кінцї XVIII і на початку XIX в., підчас розвою двірського господарства, система господарки була проста і все ограничалась тими трома галузями: управа землї, на велику скалю годованє великих стад ро-

---

[1]) IѴ, 1904, с. 70.

гатої худоби і табунів коний (се завдяки степовим пасовискам) і вкінці чумацтво[1]).

Як сказано, головними мешканцями середини Лубенщини була козацька людність; мала розмірно частина селян то т. зв. „підходичі", „підходці", бувші козаки, які „добровільно" пішли в підданство до панів, не можучи поносити з причини бідности військової служби і фінансових тягарів. По окраїнах, де переважає панська посїлість, селяни були переведені панами з других маєтностий, або з'явились тут іще в часї свобідного переходу. Були дві катеґорії кріпаків: тяглі, котрі мабуть повстали головно з „підходців", і піші, з переведених селян; розуміється ся, що ті катеґорії не були так строго роозділені, аби перехід з одної до другої був неможливим. Тяглим уважав ся той, хто що найменьше мав пару волів, на що діставав $^3/_4$ до $1^1/_2$ дес. землї на одного вола, а 5—6 дес. землї для одної родини. З часом катеґорія тяглих постійно зменьшувалась на користь катеґорії піших. Тяглий робив панови 3—4 дни на тиждень, підчас коли піший ходив на панське через цїлий тиждень, за що діставав третину заробітку (3 – 4 сніп в жнива). Тяглий властиво уважав ся з початку за „половинщика" пана, даючи йому десяту копу; пізнїйше зійшло се аж на третю[2]). Як бачимо, то праця ш. автора що до економічних обставин найбільше дає матеріялу до XIX в. Крім сього він розпоряджав іще і деякими статистичними даними що до теперішнього походженя людности, приросту людности, та на жаль подає їх дуже рідко, а коли подає то в такій неозначеній формі, що на підставі сього годї робити які небудь виводи. Так прим. каже, що в данім селї є кілька одиниць, котрі мають стільки землї, часть безземельних і т. д.[3]). Очевидно на підставі таких загальників годї собі що небудь конкретного представити.

Дарма, що львину частину праці д. Милорадовича займають народнї перекази, оповіданя, анекдоти і т. д., то про те він не хотїв чи не міг їх використати до загальних виводів, які він по части поробив і то як сказано т і л ь к и на підставі історичних фактів чи праць ким иньшим поданих. А прецїнь той устний матеріял відповідно зґрупований і критично порівнаний з писаним матеріялом, був би, на мою думку, не одно питане вияснив, а сухі історичні дані оживив і відповідно доповнив. Супроти того належить тут хоч кількома словами піднести те, що повинен був зробити ширше ш. автор.

---

[1]) Прим. IX, 1903, с. 284, XII, 1903, с. 521 і passim.

[2]) Всього на всього стрічаєть ся один хутір Сюмаки в серединї Лубенщини, де крім тих повинностий плачено ще данину в натуралїях, половину річного приплоду домашньої працї, XII, 1903, с. 530.

[3]) Напр. XII, 1903, с. 521.

Цілий той устний матеріял можна поділити відповідно до змісту на кілька ґруп. Численні могили, старі городища, окопи і урочища не могли зістатись без впливу на народну фантазію і викликали цілу масу переказів і оповідань села, міста, церкви і т. д., що запали ся в землю, і що за тим іде — про законані закляті скарби в земли. Тут стало повтаряєть ся мотив, що хтось там на якихось окопах або урочищу знайшов кінець шнурка і коли витягав його, підходила підземна церква і вже хрест показував ся, але в тім хто небудь крикнув і все те знов провалило ся[1]); також богато оповідань про знайдені гроші і збогаченє ними[2]). Та я одначе того рода перекази і пісні та звичаї обрядові поминаю. За те піднесу, що в Лубенщині, котра бувала часто полем ріжних важних подій, дуже мало заховалось історичних переказів, а котрі заховались, то такі неясні і уривкові, що на їх підставі нічого не можна виміркувати. Аджеж тут коло с. Плисівки був збудований через Сулу міст, по котрім Жулкевский переправляв ся в погоні за Наливайком[3]), на полї між хуторами Войнихою і Солоницею мала відбутись битва між Жулкевским і Наливайком[4]), а тимчасом про війну з Поляками і взагалї про Поляків заледво дещо задержалось в народній памяти. „Про Наливайка було балакають. Він був воїн, Польща за ним гналась, чи що. Він тїкав на Лубенський міст, та вскочив у бурян, так його поймали та в котьол затаскали, огонь під котлом клали і спекли. Пекли на сім боцї Лубенського мосту“[5]). „Як Ляхи жили в Лубнах, то один жив тут (в Засулю). І як позбивали тих Ляхів, то він ще жив, а потім утїк“[6]). „Як Ляхи зогнані з городка (в Мацківцях), то один з їх Максим Ляшко женивсь на козачцї Семененковій“[7]). „З Лохвиці йшли Ляхи на Зап. воювати“[8]). Ось тільки усього, що я в так богатім матеріялї знайшов про Поляків взагалї. Стільки або ще меньше спогадів про події з історії козаччини. Про Запорожців є лишень отсе маленьке оповіданє в селї Кремянківцї: „В холоднім яру у вершинцї була криниця Запорожців, і як їх вигонила Катерина, тодї, як тут злюднїло, так їхнїй пан сказав: „Беріть сребро, злато і ступайте куди знаєте“. А сам він оставсь коло могили, на муку давсь. І його стреляли із ружжя, або з луків — не брано. Так він вийшов, руки згорнув і в бочку вкинули із гвоздьми і там він скінчив“[9]). Коли ще згадати про переказ, буцїм то Шведів живцем закопувано в землю[10]) і ось таку згадку про гетьманщину: „була колись гетьманщина, луками стріляли“[11]), то меньше-більше буде все, що дотичить давнїйшої історії.

[1]) X, 1900, с. 49, X, 1903 с. 33, XI, 1903 с. 210, 217 і др.
[2]) XI, 1900, с. 273-4, X, 1900, с. 76, IX, 1903, с. 276.
[3]) X, 1903, с. 5. [4]) IX, 1903, с. 290. [5]) ibid. с. 291.
[6]) X, 1903, с. 2. [7]) XI, 1903, с. 211. [8]) IX, 1900, с. 264.
[9]) IX, 1903, с. 264. [10]) X, 1903, с. 14. [11]) XII, 1903, с. 519.

Виринає питанне, чому так мало заховалось у народній памяти історичних подій? Воно правда, що автор випитував ся головно про матеріяльні й обрядові справи, про те йому й оповідали. Одначе на мою думку є ще дві причини сього. Звичайно нарід памятає якісь події о стілько, о скілько їх може навязати до своєї околиці. Тимчасом тут, як знаємо, відбувалось на велику скалю перенесенє селянства з одної околиці в другу, через що переселенці тратили з виду свої давні околиці, а з ними і перекази. Другою, може важнїйшою причиною було те, що народна творчість звернулась на иньші справи, які його далеко більше займали. Тим новим предметом була для свобідної людности панщина, а потім кріпацтво. Се стверджує велика маса оповідань, які осьвітлюють панщину і кріпацтво з ріжних боків. Є тут оповіданє про матеріяльні відносини в часї кріпацтва, про панів добрих і злих, монахів, козаків і т. д. Я тут не буду вдавати ся в детальний огляд тої великої ґрупи оповідань. Взагалї одначе завважу, що при оповіданях про ріжні збитки панів, про примушуванє ріжними способами до підданства (намова цариці, аби наложила на свобідних велике подушне), ще більше все таки оповідань є про добрих панів, особливо старших: де в котрих навіть видно іділлю (вони втїшали ся людьми, як дїтьми). З другої сторони духовні державці (в сїм випадку мгарський монастир) лишили по собі як найгіршу славу. Оповідають в народї, що монахи запрягали людий до плуга, насипали до глини скла і казали людям місити ту глину босими ногами, і се буцїм було причиною відібранє підданих від монастиря[1]). Спора скількість тих оповідань належить до теперішних тяжких часів: браку землї і заробітків та відроблюваня довгів. („Тогди прийди, пожалуста, тогди прийди пожалуста і назбирають ся місяць")[2]). В кінцї у селян маркуєть ся певна неохота до козаків, які матеріяльно лучше стоять („Тепер стало гірше — робимо козакам")[3]).

Як вже з того побіжного огляду можна бачити, автор мав дуже цінний матеріял в руках — та на жаль не вмів його, як належить, оцінити. *Ів. Джиджора.*

И. Фр. Павловскій — Полтава въ XIX столѣтіи (Очерки по архивнымъ даннымъ, съ рисунками). К. Старина 1905, XI - XII, с. 228—342).

Зачнемо від того, що не знаємо, для чого властиво автор назвав свою статю „Полтава въ XIX столѣтіи", підчас коли вона допроваджена тільки до 1835 р. (до уступленя кн. Репніна зі становища малоросій-

---

[1]) IX, 1900 с. 290—3. [2]) X, 1903, с. 36. [3]) ibid. с. 34.

ського ґенерал-ґубернатора)[1]). Воно тим більше дивне, що ся праця має становити сама про себе цілість. Не можна виміркувати й того, чим поводив ся ш. автор, беручи 1835 р. як границю, що замикає якийсь період в історії Полтави. Хиба що поводом до сього послужив йому факт уступленя кн. Репніна; одначе се на нашу думку нічим не може бути оправдане.

Праця розпадаєть ся на 9 глав, з котрих кожда про себе становить осібну цілість, нічим не повязану з иньшими, так що колиб одну з них усунути або додати, то тої операції зовсім не можна-б було пізнати на цілій розвідці. Розділи такі: 1) біоґрафії ґенерал-ґубернаторів за той час (кн. Лобанова-Ростовского 1808—1816, і кн. Репніна 1816—1835) та їх діяльність (очевидно дотично лишень Полтави), 2) плян кн. Куракіна будівельного перестрою міста й історія німецької кольонії в Полтаві, 3) мійська управа, її діяльність, компетенція і відносини до иньших чинників і властий, 4) мійський буджет, 5) мійські видатки, 6) заходи коло прикрашеня міста памятками, 7) добродійні й просьвітні інституції, 8) товариське житє, масонство в Полтаві і доля в нім замішаних осіб і т. д., 9) остання глава присьвячена виключно біоґрафії поета Котляревського. Зазначимо з гори, що статя д. Павловського оперта майже виключно на неопублікованім досі матеріялі, який він знайшов у полтавськім мійськім архіві, проте дає дуже цінні звістки навіть в подробицях, та одначе, як вже можна бачити з того трохи навіть за довгого перечисленя розділів його роботи, вона занадто вже розбита. В порядку тих розділів і ми її обговоримо, а потім вже скажемо загальний осуд.

При читаню першої глави про достойних правителів і їх заслуги (розумієть ся тільки для Полтави) самохіть насуваєть ся звісна Шевченкова пародія історії: „Былъ такой то царь, поправилъ государство, финансы, администрацію, и умеръ завѣщавши государство своему наслѣднику. Новый государь засталъ государство въ крайне разстроеномъ состояніи, но стараніемъ и непрестанными заботами поправилъ дѣла государства, обогатилъ казну, учредилъ судъ правый и умеръ благословляемый народомъ“. Коли-б ш. автор був придав наступника кн. Репніна то можна-б було ще раз додати: Новый государь засталъ государство въ крайне бѣдственномъ состояніи і т. д. В самій річи — чим заслужили ся ті люди для Полтави, того ніяким чином не мож доглянути в статї д. Павловського. Колиж справдї слїдно деяку їх роботу, то хиба на шкоду міста. Такою шкідною роботою було потуранє самоволї адміністративних властий супроти городської думи, поправнє кн.

[1]) Попередня статя автора носила назву: Полтава въ началѣ XIX в. (про неї Записки т. LIII).

Репнiним полiцийних чинiв (напр. полiцмайстра Стоцкого) в їх боротьбi проти мiйської управи i гострi вiдносини до тоїж управи (с. 283), самовiльне настановлюванє на становища правно приналежнi автономiчним властям вiдданих собi вiйськових людий (с. 286) i т. д. Мiж тим ш. автор майже їх боготворить, особливо кн. Репнiна. Що правда, сам вiд себе вiн ограничує ся тiльки обороною напр. Репнiна перед закидами мiнiстра Кочубея, що Репнiн не займає ся справами краю, тiльки пересиджує в своїм Яготинї („здѣсь (на Українї) все идетъ противъ здраваго разсудка и злоупотребленія неисчислимы. Генералъ-губернаторъ въ деревнѣ своей ѣсть и пьетъ, а управляютъ губерніями канцелярскіе чиновники, изъ всего дѣлающіе деньги" — с. 235). Так само, хоч нещасливо старає ся ш. автор виправдати Репнiна перед закидом грошевих мальверзацiй при будовi „института благородныхъ дѣвицъ", за що на його маєтности наложено конфiскату (с. 237). Коли, кажемо, ш. автор сам обмежує ся до таких загальних характеристик, як напр. про Репнiна: „вообще это былъ просвѣщенный дѣятель" (с. 236), то за те з очевидним вдоволенєм i без жадного застереженя втягає до своєї розвiдки сяжневi панеґiрики, написанi ким иньшим, так само бомбастичнi проґрамовi промови тих начальникiв краю на рiжних дворянських зiбраннях i навпаки — „благодарственные адрессы" вiд дворянства пiднесенi при рiжних нагодах дотичним людям. Я позволю собi навести один такий панеґiрик написаний iще Бантишем-Каменским для кн. Лобанова-Ростовского: „Отличался благороднымъ образомъ мыслей, возвышенными правилами, сохранивъ живость, веселость характера и въ старости маститой, одушевлялъ собой общество, любилъ радоваться и вмѣстѣ дѣлить горе съ другими, былъ молодъ въ кругу молодыхъ людей, участвовалъ въ играхъ прекраснаго пола, но въ совѣтахъ со старцами былъ важенъ, твердъ, не косноязыченъ, часто горячъ тамъ, гдѣ видѣлъ неправду, не любимъ за то, но всегда уважаемъ, какъ мужъ нелицепріятный, прямодушный. Любилъ дѣлать добро безъ тщеславія, былъ гордъ только противъ гордыхъ, ласковъ, обходителенъ со всѣми, преданъ престолу безъ всякихъ своекорыстныхъ видовъ. Хвалилъ за глаза, бранилъ открыто" (с. 229). Характеристику як би живцем взято з якого Плютарха, а ш. автор подав її без жадних уваг вiд себе, беручи тим способом повну вiдповiдальнiсть за неї. Того рода рiчи рiшучо не повиннi стрiчати ся в сучаснiй науковiй роботї.

Такi самi хвальби знаходимо на адресу i кн. Репнiна (с. 230), а на попертє їх ш. автор наводить факти заступництва Репнiна перед правительством в iнтересах краю, як „облегченіе дворянства въ уплатѣ податей" (с. 234). За те коли в 1828 р. людність Ромна з мiйським головою Несторенком подала просьбу до царя за продовженєм пятилiтньої полекшi

в податках з причини міських інвестицій, то Репнін, дізнавши ся про се, засуспендував Несторенка в його уряді, буцім то за те, що голова не звернув ся з тою просьбою до нього. Ш. автор бачить в тім доказ любови до правди у Репніна, а ми бачимо в тім лише панський каприз і маґнацьку самоволю, та чиновничу пімсту за те, що хтось посьмів скаржитись на тягарі під благодатною управою такого начальника краю (с. 231). Так само коли чернигівський маршалок шляхти Ширай пожалував ся правительству на Репніна за неправильности при поборі рекрутів, то Репнін перед виборами на маршалка поручив чернигівському ґубернатору Жукову за всяку ціну не допустити до нового вибору Ширая, а коли-б се не вдало ся, то Репнін просив ґубернатора по крайній мірі „дать почувствовать“ Шираю невдоволенє Репніна (с. 231—2). Д. Павловський знова наівно толкує гнів сей тим, що Репнін „требовалъ откровенности и непосредственнаго отношенія къ себѣ при рѣшеніи дѣлъ“.

Поминувши вже те, що цілу сю історію ґенерал-ґубернаторів міг собі автор, як зовсім непотрібну до його цїли, дарувати, а тим самим заощадити собі труду написаня одного зайвого розділу, все таки насуваєть ся питанє, звідки у ш. автора така симпатія до обох начальників краю, якій так разячо заперечують факти? Одною з причин тої симпатії було безперечно се, що ш. автор зовсім серіозно брав того рода характеристики, як в горі наведено, і всякі шумні промови і тоасти. Та коли зважимо, що ш. автор підчеркує в однім місци стараня Репніна коло написаня і розширюваня історії Бантиша-Каменского (с. 234), а дальше зазначує, що Репнін завдяки охороні решти прав козацької людности стягнув на себе підозрінє українського сепаратизма — то можемо з певною правдоподібністю сказати, що приводом до тої симпатії було sui generis українофільство обох ґенерал-ґубернаторів, головнож Репніна. В тім часї також по сім боцї Днїпра між польською маґнатерією панувало подібне україно- чи козакофільство. Дивне диво! Обі сторони тїшили себе видумками своєї фантазії, які не мали нїчого спільного з дійсністю, кожда з сторін була козакофільською на свій спосіб — а найдивнїйше, що „Малороссы“ принимали все те за добру монету і дехто до тепер тим себе тїшить.

В обговорюванім періодї Полтава пізнала, що таке нївеляторська діяльність російської бюрократії і „выправка по артикулу“. Ще в 1805 р. ґенерал-ґубернатор кн. Куракін уложив глупий плян перестрою Полтави, для чого треба було прорізувати нові улиці навіть через забудовані парцелї, котрі викуплювано від власників або замінювано на иньші участки. Тим способом знищено старинні будівлї, повирубовано славні полтавські сади, через що Полтава затратила свій давний ориґінальний

вигляд — а чи набрала характеру нового „европейського“ міста, не відомо (с. 238). До того рода роботи треба зачислити і те, на що був в своїм часї невдоволений Репнін, а й сам автор жалуєть ся, що „усердная не по розуму полиція приводившая въ надлежащій видъ Полтаву для встрѣчи кн. Репнина“ в 1817 р. збурила дімок, в котрім відпочивав Петро I по полтавській битві 27. VI, 1709 р. (с. 295—6). Той же сам Репнїн зробив те саме з давними укріпленями Полтави, приводячи „въ надлежащій порядокъ“ місто з нагоди приїзду Олександра I в осени 1817 р. (с. 298). В нагороду за се кн. Репнїн постарав ся, щоб на місци згаданого дому поставлено обеліск з цегли з написею: „Здѣсь Петръ I покоился послѣ трудовъ своихъ 27 іюня 1709. Благовѣй, мѣсто свято есть“ (с. 296). Вже то взагалї „благовѣли“ перед Петром I і полтавським полем битви, придумуючи над виставленем гідного памятника на „шведській могилї“ коло Полтави. Треба віддати справедливість, що перед в тім „благовѣнью“ вели „самоотверженные Малороссы“. Один із них, богатий дїдич в Чернигівщинї Судієнко, потомок козацької старшини, по словам автора, „владѣя громадными богатствами и не зная, кому передать ихъ“, пожертвував 100.000 руб. на виставленє церкви на „шведській могилї“ (с. 291 - 3). Наслїдком ріжних перешкод церкву вибудовано аж в 50-х рр. минувшого столїтя (с. 295).

При викуплюваню землї (3 коп. за квадратовий сяжень) під нові улицї і для нїмецьких кольонїстів-ткачів заробили лише чиновники (с. 239, 243). Спроваджене кольонїстів коштувало богато гроший, а користи з того жадної, поки не розвязано кольонії (в 1867). Які панували відносини між кольонїстами і місцевою людністю, з статї не відомо.

Мійська ўправа, яка складала ся з голови і 6 гласних, була тільки екзекутивним орґаном ґуберніяльної управи в справах міста, до того не рідко була наражена на атаки полїції, котру протеґувала адмінїстрація в боротьбі з думою міста. Так голову як і гласних думи вибирало т. зв. мійське „общество“, до котрого належали купцї, ремісники і міщани, які знов дїлились на міщан і посадських (с. 247). За весь той час тільки раз був вибраний мійським головою міщанин (Михайловський), зрештою все купцї. Судячи по назвисках, на 7 голов 4 було Українцїв, оден Жид (Зеленский), а решта Великороси. Найтяжшим обовязком то було бути гласним. Гласний не побирав жадної платнї, а між тим весь час мав занятий функціями, які тепер належать до иньших орґанів, як напр. надзір над мійськими торгами і т. д. Тому не диво, що звичайно гласний старавсь увільнитись від тої чести, що було дуже трудно, а бувало, що гласних, які чомусь не могли приходити до думи, полїція спроваджувала силою (с. 254). Буджет Полтави виносив в 1808 р. 40.407 руб., а до 1835 р. зріс до 75.000 руб. Доходи йшли головно з оплат за ріжні аренди,

як горівчаний викуп, наєм мійських площ для торговлї і наєм ріжних мійських домів для продажі деяких товарів, які тільки в тих домах могли продаватись.

Головними розходами міста було удержанє шпиталя, поліції, згадані вже викупи участків і субвенції для шкіл. Усталених норм для приходу і розходу не було головно завдяки довільному розпоряджуваню мійськими грішми адміністрацією, так що напр. Полтава давала гроші на цїли, які нїчого спільного не мали з її справами (с. 260), і навпаки сусїдні міста знов мусїли платити на потреби Полтави (с. 261). Зрештою ш. автор навіть не пробує дати якихось загальнїйших виводів що до стану фінансів міста, колиж робить які висновки на підставі буджету, то хиба такі, що викликають здивованє. І так на підставі огляду мійського буджету прийшов ш. автор до переконаня, що 1) полтавська дума вибирала ся з торговельної кляси людий, 2) голова і гласні думи вибирались без ріжниції кляс і віроісповіданя і 3) дума була позбавлена самостійности (с. 289). Яким способом з буджету можна прийти до таких висновків, трудно зрозуміти.

В тім часї істнувала в Полтаві мужеська ґімназія, школа „чистописців“, зложена з вихованих на державний кошт підкинених нешлюбних дїтий, які по укінченю тої школи призначувались до ріжних канцелярій. Таких шкіл всего було дві в цїлій імперії (друга в Ярославі). Тодїж завдяки жертві С. М. Кочубея заложено інститут благородныхъ дѣвицъ, 1818 р.), а за ініціятивою полтавського епископа Методия отворено „духовное училище“ (тогож 1818), до котрого стягнено учеників поки що з переяславської семінарії (с. 309), а врештї в тім же роцї заложено тут філїю „Британського біблїйного товариства“ (с. 311). Проба заложити публичну бібліотеку (в 1830) не повелась, бо нїхто нею не інтересував ся й не приходив (с. 310).

В першій четвертинї минулого віку істнували в Полтаві дві масонські льожі, одна в повітї — в маєтности Новікова, друга на полтавськім передмістю Тарнавщинї. Близших відомостий про сю останню автор з браку матеріялу не подає. З наступленєм царя Николая участників тих льож арештовано, між ними звісного вже нам філянтропа Кочубея. Справа одначе скінчилась нї на чім. Інтересне, що Полтава на початку пановання Николая була місцем засланя „за неблагонадежность“ (с. 315 – 16). Тут теж переводжено полїтичні процеси, між иньшим против вислуженого солдата Федора Гуцуна з Переяславського повіту, котрий сказав, що „если ему теперь на службу идти, то онъ не обратится, но на москаля, и начнетъ рѣзать до послѣдня“ (с. 317). Товариське житє в Полтаві було дуже слабо розвинене, місто оживлюєть ся тільки підчас дворянських виборів. Про театр не богато відомостий. Про гру акторів полтавського

театру писав кн. Довгорукий в 1810 р.: „Жалость! Двухъ актеровъ нѣтъ, которые бы однимъ нарѣчіемъ говорили: кто по русски, кто по черкасски, кто по малороссійски, кто по польски — смѣшеніе языковъ!" (с. 319). В Полтаві зачав свою артистичну карєру звісний Михайло Щепкин. З семи епископів, які в тім часї один за другим займали місце полтавських епископів, 6 було Українців, а двох навіть з самої Полтавщини (Теофан Чернявський 1807—12, Анатолій Максимович 1812—16 р.). IX розділ працї д. Павловського посьвячений, як сказано, Котляревському і побіч знаних річий з його біоґрафії подає опись історії виставлених йому монументів.

І так прийшли ми в нашім оглядї до кінця. Як бачимо, порушено в тій працї масу подробиць часом зовсїм не потрібних і до річи не належних, як напр. цїла історія „дивізийних проповідників" протестантських в Росії (с. 248), одначе бракує тут найголовнїйшої річи — провідної думки, котра б поодинокі розділи, а радше екскурси з собою вязала, а цїлій роботї надала вид заокругленої цїлости. Що правда, ш. автор назвав свою роботу „начерками", та на мою думку тут маємо зовсїм щось иньше від начерків, бо коли начерк меньше запускаєть ся в подробицї, а дає загальнїйший образ, то тут як раз навпаки. Ми бачили з близька полтавську мійську думу, ґенерал-ґубернаторів, полїцію, памятки і т. д. — все таке саме як і де инде, а не бачили того, що головне — самої Полтави. Головна причина лежить в тім, що хоч ш. автор, так сказати, нї кроком не рушив поза мійські рогатки, проте Полтави сам не бачив. Не бачив теж, що в тім часї діяло ся довкруги неї і як вона на тім тлї представляла ся. А се важно, бож годї собі представити яку небудь місцевість замкнену в собі, що жила б собою і лишень для себе без всяких посторонніх впливів. Тим більше годї се сказати про столицю лївобічної України, якою була тодї Полтава. Таке представленє ш. автора мало також і той наслїдок, що з нього зовсїм не можна вирозуміти, яке се властиво було місто, на скільки воно було тодї українським і т. д. Такі питаня тут важнїйші тому, що се як раз були на Українї часи, коли наступила з національного погляду реакція проти другої пол. XVIII в. і тодї вже пробуджували сь сили, котрі о яких пять лїт пізнїйше спричинили такий зріст національних почувань на Українї і розцьвіт української лїтератури. А Полтава тодї нїчим не зазначилась?

Ів. Джиджора.

Свистунъ Ф. И., Проектъ первой австро-русской литературной временописи въ 1842 г. — Вѣстникъ „Народного Дома", Льв., 1905, ст. 60—62, 65—70, 82—87, 111—119.

— Вторый проектъ австро-русской литературной временописи въ 1448 г. — ibid., ст. 180—183.

У двох статейках під наведеними висше заголовками подає д. Сви-

ступ інтересні виїмки з кореспонденції Івана Головацького й Дениса Зубрицького до Якова Головацького, з яких показуєть ся, що в першій половині XIX ст. австрійський уряд два рази пробував заложити для австрійських Русинів літературну часопись, перший раз в 1842 р., потім в 1848 р.

Історія першої проби така: одного дня 1842 р. завізвала віденська поліція до себе Івана Головацького, тоді студента хірурґії, й повідомила його, що дальший побут у Відні йому заборонений. Через що? — Головацькому не сказала, тільки порадила йому, коли хоче покінчити риґорози, подати поданнє й зголосити ся за 2—3 тижні по відповідь. Настрашений Головацький так і зробив. Коли-ж пізнійше зголосив ся знов по відповідь, директор поліції, напімнувши його найперше, щоб заховав тайну того, що йому скаже, запропонував йому в імени уряду редакторство української літературної часописи; часопись мала бути на жаданнє уряду „питома, народна малоруска чи русинска, писана чистым народным языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшаным, котрабы язык, народнôсть Галичины и всеи Малои Руси, яко истный вôдземок корѣня Славянского почитовати и за себе осôбно становила, вôд Московщины вôдлучила и духа славенского в Галичинѣ пôднимаючого ся на оборону Славян Австрійских накланяла и тут централизовала. Для того самого тут у Вѣдни бы мала выходити, яко в серединѣ Австрійскои Словенщины, и що найважнѣйша, печатати ся черенками латинскими, правописею, котрою бы найлучше...“ Іван Головацький, порадивши ся з братом Яковом, представляв куди треба і вставляв ся за кирилицею; „алеж бо у тôм и найбôльше ваги и покладу, пише він пізнійше до брата, щоб не кирилицею, а латинщинов печаталась“. Вкінці Головацький згодив ся на латинку в транскрипції тодішнього цензора славянських книжок дра П. Мікльосіча й почав збирати матеріял для першої української часописі в Австрії. Одначе урядовий проєкт чомусь не зреалізував ся (д. Свистун догадуєть ся, що причина тому — брак співробітників, яких Іван Головацький не міг знайти тому, що часопись мала видавати ся латинкою, при чім подає коротко історію заходів завести в галицько-руське письменство латинську азбуку, почавши від проєкту львівського польського архієпископа ґр. А. Скарбка - Анквіча (1815—20 рр.) а скінчивши на нинїшній... фонетиці!); зібраний матеріял послужив потім до видання звісного альманаха п. з. „Вѣнок русинам на обжинки. Ч. І“ (Відень, 1846). При тій нагоді подає д. Свистун також виїмки з листів Головацького, що пояснюють близше історію появи згаданого „Вѣнка“.

Другий раз виступив австрійський уряд з проєктом видавання української часописи в 1848 р. Та тільки на той раз був він більш дипло-

матичний, як перше. Галицький ґубернатор ґр. Стадіон наставав на Ставропигійський Інститут, аби сей брав ся видавати українську часопись, а той знов через вплив своїх членів з'єднав на силу до того пляну Дениса Зубрицького, що мав стати головним редактором. „Вотъ новая забота! — пише він в 1848 р. до Я. Головацького, — новый трудъ — мнѣ старому человѣку, надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на Малорусскомъ нарѣчiи". Одначе мусїв приняти ту працю, „ибо никто въ Львовѣ нехотѣлъ отважиться на это предпрiятiе". Часопись мала називати ся „Галицкая Пчела". Та з невідомих причин (причина, подана Зубрицьким в листї до Я. Головацького досить неімовірна) Зубрицький покинув редакторство, а з тим пропала також проєктована „Галицкая Пчела". На її місце появила ся дня 15 мая 1848 р. перша українська часопись в Австрії „Зоря Галицка" видавана Павенцьким і Жуковським та субвенціонована австрійським урядом.

Вкінці згадаємо ще три довгі ексцерпти з листів Івана Головацького до брата Якова з 1843—4 рр., де подана історія духової еволюції обох братів Головацьких за шкільних літ, а також деякі дані до зносин Івана з кн. Люкки, що одначе не має ніякої звязи з темою, яку поставив собі д. Свистун. *І. Кревецький.*

Н. И. Стороженко, Кирилло-Меѳодiевскiе заговорщики (Кiевская Старина, за лютий 1906, стор. 135—143).

Отсе остатня передсмертна праця пок. професора Стороженка, написана на підставі архівного матеріялу. З архіву департамента поліції в Петербурзї видобув автор і опублїкував тут ряд невідомих доси документів про тайне Кирило-Методієве товариство, відкрите і покаране російським урядом у 1847 році, а власне донос студента Петрова, уставу товариства сьв. Кирила і Методія, Правила товариства, лист Гулака до Навроцького і лист Навроцького до Гулака, та протокол сьвященника Малова про його розмову з Гулаком у тюрмі. Із тих матеріялів тілько Устав був відомий доси в повній основі (див. Огоновский, Исторія литерат. II, 447), а з Правил відомий був лиш один пункт. Надто з того самого архіва був опублїкований „Докладъ графа Орлова императору Николаю I" в журналї Русскiй Архивъ 1892 р. кн. 7. Читаючи ті документи проф. Стороженко дивуєть ся чистоті характерів та високим ідеям ініціяторів і головних членів сього товариства та висловлює, хоч дуже делїкатно, зачудуванє, як можна було за такі ідеї і таку орґанізацію так остро карати тих людий. Особливо плястично виступає з матеріялів зібраних проф. Стороженком особа Миколи Гулака, що був хоч і не творцем, але в усякім разї головним орґанізатором товариства і, як видно з його листа до Навроцкого, мав уже тоді широкі

пляни наукової і літературної праці на українській мові. Він і в слідстві держав себе найкраще з усіх братчиків і покликаючи ся на присягу зложену при вступі в товариство, до остатньої хвилї не хотів назвати своїх товаришів і приймав на себе вину за річи зроблені й не зроблені ним, отже признав ся прим. до авторства Статута і Устава товариства, хоч вони були написані Костомаровим, а також до авторства просторої книжки „Закон Божий", яка також заховала ся в актах товариства і про яку денунціянт Петров говорить, що вона написана „совершенно популярнымъ языкомъ для распространенія между народомъ", а головна думка її така, що „всѣ бѣдствія народа происходятъ отъ подчиненія его верховной власти", а кінчить ся вона „воззваніемъ отъ малороссіянъ ко всѣмъ вообще славянамъ, чтобы они одумались и свергли съ себя иго рабства" (138). Проф. Стороженко не говорить нїчого близше про сей інтересний твір, написаний, як можна вже з сього догадувати ся, українською мовою; та ясно, що проф. Стороженко знає про нього щось більше, ніж видно з доносу Петрова, бо на иньшім місцї своєї працї додає, що „какъ извѣстно (кому?), эта книга была написана тотчасъ послѣ польскаго возстанія, во всякомъ случаѣ не позже 1833 года" (ст. 148). Маємо затим нову літературну загадку: хто, де і з якого приводу написав сю „книгу", і новий дезідерат, щоб вона як і загалом увесь матеріял до процесу К. М. брацтва як найшвидше побачила сьвіт божий.

Не менше від листу Гулака цікавий також лист Опанаса Маркевича до Гулака з 16 лютого 1846 року. Видно з нього тонке почутє автора до чистоти і живости української мови і заразом дуже бистрий критичний ум будущого мужа панї Марковичевої — Марка Вовчка. Хоча лист писаний по московськи, але автор залюбки пересипає його українськими приказками, а про українські писаня того часу говорить ось що (подаємо його слова в перекладї на нашу мову): „Позвольте менї думати, що Геродот краще знав грецьку мову, як Костомаров українську. Я грецької мови не знаю, за те українську відчуваю якось і можу дещо судити про тих, що пишуть нею. Костомаров гоняєть ся за простотою, а хапає грубість і несмак. Прислухайте ся до натуральної простоти мови в віршах Шевченка, і тодї звольте не сердити ся читаючи Костомарова; не стілько благородности не стає стилеви Костомарова, скілько смаку. Немиле для слуху накопиченє дієприкметників у українській мові служить Костомарову і для улекшеня версіфікації і разом із тим тонами для наслїдуваня звуків" (стор. 146). З великою похвалою за те говорить Маркевич про мову Кулїша, і справдї для того часу ся похвала вповнї заслужена. „Кулїш сипле слова в чудових періодах і тони його мови поневолї нагадують менї дзвінке стуканє каміня в бистрім потоцї". Взагалї

кождий новий деталь, який дізнаємо ся про Кирило-Методієве братство і про його тодішнїх членів, побільшує нашу симпатію до них та заразом викликає гіркі почутя до загалу осьвічених земляків-Українцїв тай самих тих братчиків у пізнійші роки, що так приспали, приглушили в собі і затаїли на довгі роки від суспільности сьвіжі та високі ідеї того товариства. *Ів. Фр.*

Украинськи записи Порфирія Мартиновича (Кіевская Старина 1904 р., лютий стор. 257—313, март 452—477, цьвітень 149—191, май 339—399, червень 531—566, липень-серпень 11—50, вересень 304—321, жовтень 65—80, падолист 227—259).

Українські записи Порфирія Мартиновича, се здобуток більш як 40-лїтнього пробуваня автора серед українського народа лївобічної України та його пошукувань за рештами української старовини. Те, що отсе надруковано в К. Стар., се лише частина, певно найкраща і найцїннїйша частина добра нагромадженого талановитим збирачем. У своїх вступних увагах до поодиноких ґруп Мартиновичевого матеріялу редакція К. Стар. зазначує, що друкує сей матеріял так, як одержала його від збирача, а власне так, що окремо подано матеріял кождого поодинокого співака чи оповідача. При такім переважно історично-побутовім матеріялї, який містить ся в записах Мартиновича, се метода дуже добра і розумна, та вона й практична тим, що звичайно число нумерів записаних від одного оповідача не велике і майже кождий нумер визначаєть ся якимись особливими прикметами, так що хоч він собі й варіянт якогось відомого вже твору, то все таки варіянт цїкавий.

Д. Мартиновичу пощастило записати декілька старих дум від кобзаря Кравченка-Крюковського ще в давнїх лїтах, коли у того кобзаря була лїпша память, нїж тодї в старости, коли від нього записував його репертуар д. Горленко. Записи від Кравченка стоять по заслузї на чолї Мартиновичевого матеріялу. У вступній увазї до сеї ґрупи записів редакція К. Ст. жалкує, що вони не повні, бо „богато лїт назад д. Мартинович передав із них три аркуші М. Драгоманову для використаня при виданю „Историч. пѣсень малор. народа“ і сих трьох аркушів йому не звернено назад“ (стор. 259). Се очевидно якась помилка, бо далї надруковано вповнї весь записаний Мартиновичем репертуар Кравченка, а власне не „дванацять дум“, як кажеть ся в переднїм слові редакції, а 11 дум (і уривків) і дві вірші чи то лїрницькі піснї: про Правду та про Христові муки. Те, що мав від Мартиновича пок. Драгоманов і чого він не використав при виданю Історич. пісень, було надруковане ним у Житю і Слові т. IV, 1895, стор. 14—27, де надруковано надто дещо з записів тогож Мартиновича від кобзаря Магадина (стор. 27—33), та

весь той матеріял є і в тім рукописї, яким користувала ся К. Стар. Власне маємо тут: думу про втеку трьох братів із Азова, про Олексія Поповича, про Коновченка, про вітчима і про вдову. Надто записаний Мартиновичем від тогож кобзаря Кравченка текст піснї про Правду і Неправду надрукував Драгоманов у своїй книжцї „Полїтичні піснї укр. нар.“. Переглянемо тепер за чергою весь матеріял опублїкований із записів д. Мартиновича.

1. Дума про трьох братів азовських, просторий варіянт; два старші брати вертають до дому, брешуть за намовою найстаршого, що найменший лишив ся в неволї, та середущий на підпитку визнає правду, родичі проганяють найстаршого і він сходить на біду. Найблизший до неї текст у Ант. і Драг. А.

2. Дума про Олексія Поповича, зміст відомий, та й тут варіянт просторий і має ріжні ґеоґрафічні деталї, яких нема в иньших.

3. Про Хведора безрідного, варіянт близький до Вересаєвого (Ант. і Драг. Е), хоч значно просторійший.

4. Сензацією в збірцї Мартиновича являєть ся дума про Самійла Кішку в редакції значно відмінній від тої одиноко доси звісної, яку опублїкував уперве Лукашевич. На жаль, Кравченко хоч знав колись усю ту думу, затямив із неї лише початок та деякі уривки — в усякім разї уривки значні, бо обіймають 210 рядків, коли повний варіянт Лукашевича числить їх 389.

5. Про трьох братів Самарських, варіянт Максимовичевого тексту (Ант. і Драг. I, 257).

6. Про Коновченка-вдовиченка, дума не взята в видане Ант. і Драг., варіянт ширший від того, що надрукований у Максимовича, бо має 705 рядків.

7. Про сокола, — під сим заголовком подає Мартинович із уст тогож Кобзаря думу зовсїм відмінну від усїх відомих доси, якусь аллеґорію на дуже неяснім, нїби історичнім тлї. У лїсї десь на Вкраїнї родить ся „безрідне та бездїльне соколя“. Старий сокіл, його батько, летить за поживою, та не знайшовши нїчого вертає, застає своє гнїздо зруйноване і соколяти нема. Він питає орла, чи не бачив його соколяти і сей оповідає йому, що

Їхали стрільцї Булахівцї
З города Царигорода,

та вони побачивши гнїздо зрубали дерево і забрали сокола, занесли в Царигород і продали Івану Богословцю, а сей носить його на своїй руцї, убране в золоті пута. Орел радить соколови летїти туди та заквилити, то може Іван Богословець змилуєть ся і випустить його соколя. І справдї почувши батьків голос соколя зомлїло,

Свою головку низенько склоняє
І очи під лоб пускає.

Іван Богословець велить випустити його на волю, і його батько бере його на свої крила і несе до дому, проклинаючи Царигород. З іменем Івана Богословця чи Богуславця ми стрічали ся вже в підозреній що до своєї автентичности думі (Ант. і Драг. I, 241), де він опираєть ся намовам якоїсь Туркені, пані Кізлевської, і не хоче покинути своєї віри та стати її мужем, але зломаний муками нарешті годить ся на се; тут він виступає вже зовсім ренеґатом, турецьким паном. Чи мали б обі ті думи (вони зрештою сильно ріжнять ся своїм стилем) бути відгуками якоїсь старшої, забутої думи про Івана Богуславця, ренеґата, у якого під впливом якоїсь незвичайної пригоди будить ся сумлінє і милосердє до невольників, анальоґічно до того, як у думі про Марусю Богуславку?

8. Вітчим — назва невідповідна, бо про вітчима чи то „нерідного батька“ тут лиш раз згадано, а тема думи та сама, що і в відомій пісні „Гомін, гомін по діброві“ — від'їзд козака на війну та прощанє з сестрами.

9. Про сестру та про брата — чудовий малюнок туги сестри за братом, відомий і в піснях і в артистичній поезії (Федьковича Сестра).

10. Про вдову — відома баляда про вдову, яку прогнали сини з дому, а потім, коли їм почало погано вести ся, запросили назад до себе.

11. Про Михія — уривок зовсім невідомої доси думи жартливого змісту, без виразної епічної основи — цікавий приклад того, як ріжнородний бував зміст дум. Отсей текст, який Кравченко переняв від якогось старого, 90-літнього Запорожця в Таґанрозї, цікавий головно тим, що деякими натяками, головно про діда Соленка, вяжеть ся з Кравченковим варіянтом думи про Самійла Кішку.

12. Про Правду і Неправду, текст широкий, та пізної формациї, див. мою статю про сю пісню в отсій книжці Записок.

13. Царю Христе, — перерібка, досить баламутна, відомої пісні з Богогласника.

Кінчить ся сей запис поданєм, хоч і не зовсім повного, репертуару Кравченка та його коротеньким оповіданєм про те, як він осліп наслідком знущань панича.

Від кобзаря Трихона Магадина записано 5 дум (Три брати Озовські, Про бурю на синьому морі, Про Коновченка, Вітчим і Про вдову), варіянти відмінні від Кравченкових, і просторий варіянт пісні про Біду. Дуже інтересний також записаний від нього (друкований уже в Житю

і Схові Драгомановим) обряд „одклінщин“ кобзарського ученика свойому майстрови та принятя його в кобзарську компанію — найкращий доказ, що кобзарство було собі окреме ремесло з певною цеховою орґанізацією.

Дуже жаль, що д. Мартинович не подав ніяких близших звісток про зовсїм незвичайного оповідача Кирила Сайка́ з місточка Веремієвки. Від нього записано всього чотири нумери, та всї вони оповідані так, що мусимо в їх оповідачі бачити незвичайного імпровізатора, наділеного дуже живою фантазією. Сайко не оповідає по просту те що чув; він розмальовує широко, вплїтає в казковий мотив побутові сцени, комбінує ріжні мотиви, що хвиля впадаючи з прози в віршовий розмір, а одну казку всю оповідає віршами — на 60 сторонах друку. Про такого оповідача варто би знати дещо близше, тим більше, що й самі мотиви, оброблені в його оповіданях, досить незвичайні.

1. Казка про Запорозьця — зовсїм не казка, а комбінація ріжних новелїстичних мотивів, скомпонована і розмальована дуже дотепно в казковім стилю. Бідний чоловік покидає жінку перед злогами, служить у богатого пана (Запорозьця) 16 літ не признаючись йому, що він жонатий, нарештї признаєть ся і набравши від пана побоїв та велику надгороду за службу вертає до дому. По дорозї, згадуючи упімнене Запорожця: не ночувати в шинку, де гарна шинкарка, він причиняєть ся до відкритя доконаного нічю вбійства, і дома, завдяки другому упімненю тогож Запорожця — не бити нїкого в першім пересердю — опираєть ся покусї вбити свою жінку й сина, якого приняв за її любаса. Але сей сухий переказ не дає ніякого понятя про весь драматизм оповіданя і живість та богацтво деталїв, якими начинив його оповідач.

2. Казка про правду. Мотив із числа тих, які розібрано в остатнім роздїлї моєї статї „Пісня про правду і неправду“, але також скомбінований з ріжними иньшими, див. про се в статї.

3. Подарунча — віршована казка на 60 сторонах друку — починаєть ся мотивом спільного оброблюваня землї воробцем і кротом, далї йде війна між пішими і летючими звірами, до сього через назву „попугайла“ приточено казку про героя, що жадає від свого хозяїна повного пожертвуваня всього добра включно до жінки, про зачароване царство і т. д. Твір що до своєї форми і великости одинокий серед записів нашої устної лїтератури, варт того, щоб специялїсти зайняли ся близше його розбором.

4. Два з торбою — так само роскішно оповідана казка про „трьох у торбі“, що на даний наказ вискакують і бють кого треба, а потім на даний наказ уходять назад у торбу.

Від сьвященика Павла Тукалевського з тоїж Веремієвки записано оповідане „Як Запорожцї їздили у Петербург до цариці“ — гумори-

стичні анекдоти в роді тих, які віршував Руданський.

До манери оповіданя Кирила Сайка значно підходить також Созон Лукаш, від якого записано три казки (Мара — тема: вдячний злодій і збиточна теща, пор. Етн. Зб. т. I, Відьмач — парубок-слуга підглядає відьомський танець, і Харциз — чоловік стрічаєть ся з розбійником і вбиває його) та одну пісню на історичнім тлї (козак їде на війну з Турками і прощаєть ся з дївчиною).

Дуже інтересні оповіданя-спомини козака Грицька Гончаря про кошового Гладкого, про втікача Іваненка з Веремїївки та про Запорожців. Від козака Олекси Бондаря в Веремїївцї записана пісня про руйноване Січи та про еміґрацію Запорожців до Турка і друга про козака Супруна, що попав ся в турецьку неволю. Від козака Івана Душейка записано одну пісню також із часів руйнованя Січи, де згадують ся пан Корчевський та Галаган як вороги Січи. Від Кирила Пашковського записано ряд оповідань про Палїя та Мазепу, про чумаків, просторе оповідане про Іллю Муравця (Муромця) та пару леґенд про сьв. Миколу угодника. Від лїрника Семена Чекана записано короткий, але гарний варіянт думи про азовських братів та інтересний варіянт думи про Марусю Богуславку; від Константина Коваленка ряд оповідань про Запорожців, Гладкого, Татар, царицю Катерину та Палїя. Від кобзаря Хведора Грищенка ще один варіянт думи про Коновченка. Про Гладкого і подїї з кінця XVIII в. оповідає Михайло Переходенко. Христина Морозовська про жіночий костюм та домашнї порядки у українських панів початку XIX в. Від лїрника Івана Пересади записаний іще один варіянт азовських братів та „жебранку“, себто жебрацьку формулу, якою випрошують милостиню. Россоха Тимохвій оповідає про Запорожців, козацьку службу, борців, найомщиків — оповіданя сьвідчать про любов оповідача до старовини.

Отсе ми й вичерпали зміст сих інтересних записів. Крім чисто фолькльорного інтересу вони цікаві головно як вказівки, як на крилах пісень, казок, новель та всяких мандрованих мотивів бережеть ся в памяти українського народа жива традиція його минувшини. З сього погляду вони і подібні до них записи варті пильної уваги також наших істориків.

Ів. Франко.

Библіотека Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ. Выпускъ второй. Описаніе рукописей и бумагъ, поступившихъ съ 1846 по 1902 г. вкл. Трудъ Е. М. Соколова. Москва, 1905, ст. VII+931.

В 1846 р. вийшов перший випуск згаданого опису бібліотеки московського наукового товариства, зладжений П. Строєвим. Від того

часу назбирала ся в бібліотецї товариства значна скількість старинних рукописий й паперів новійшого часу; до 1902 р. їх назбирало ся до 1.113 чисел. Рукописи, описані д. Соколовим, дуже ріжнородні й що до часу написання й що до змісту. Більша часть належить до богослуження й до церковної й суспільно-полїтичної історії. По столїттям рукописи дїлять ся так: XV стол. — 4 (всї богослужеяні), XVI ст. — всього 11, XVII ст. 29, XVIII ст. — 98, XVIII—XIX ст. — 5, рукописів і паперів XIX ст. — всього 408 чисел. Крім того д. Соколов описав кільканацять рукописів на славянських, західних і східних мовах, N. 893 — N. 936, між якими є деякі, що належать до історії України й Польщі. Крім згаданих вище д. Соколов описав кілька плянів і карт, а також папери Ю. Венеліна, О. Бодянського й А. Попова. Книга закінчуєть ся великим показчиком (ст. 671—931).

При описї поодиноких рукописів заведений такий порядок: 1) вичислюють ся всї статї рукописи; 2) наводять ся деякі маловвісні й невзвісні статї й виїмки; 3) в чужих рукописів поданий зміст кождої статї по российськи, а деякі статї перекладені цїлі на рос. мову; 4) подають ся деколи більш або менш повні бібліоґрафічні замітки про той чи иньший рукопис або статю; 5) показано, де було треба, відносини рукописного тексту до друкованого; 6) виказують ся давнїйші властителї й жертводавцї рукописів з опису й приписки; 7) в наведених текстах захована дипльоматична вірність. Крім того заховував ся звичайний порядок при описї рукописів — подання (приблизне) столїття, характер почерку, формат, число карток.

Такий загальний образ нової цїнної працї до старо-руської лїтератури й історії. Низше ми з'упинимо ся на деяких подробицях і що найважнїйше — зазначимо все те, що дотикає безпосередно української лїтератури й історії, як в рукописях товариства, так і в паперах його пок. членів, щоб улекшити знайомість з історичним матеріялом для тих, кому не відразу може попасти в руки капітальна праця д. Соколова.

Затримаймо ся зразу на актах і документах до історії козацтва і взагалї мешканців України. Такі рукописи ми знаходимо в отсих NN.: N. 382, українські акти в копіях з кінця XVIII ст., 18 л.; своїм змістом вони належать до того ж часу — про укр. шляхту, грамота З. Чернишу, копії з листів Безбородька й укази Петра I про зраду Мазепи; N. 401 — доношення кн. Шаховському про стан військової артилерії в 1734 і 1735 рр.; N. 482 — матеріяли, що мали увійти до не надрукованої пятої части „Молодика“ 1845 р.; копія зі жалован. грамоти 1688 р. ахтирському полковникову І. Перекрестову і з указу на володїннє ахтирським селом 1720 р. ц. духовникови Т. Василєву; опис

ахтирського мон. 1788 р. й ин. документи до історії Харківщини; N. 629 —„Книга чорная или справая“ українського прилуцького полка від 1676 до 1718 р., копія XIX ст.; N. 711 — історичні матеріяли, що тикають ся України, рук. XIX ст., промови, листи, рапорти, записи — Головніна, ґр. Безбородька, Кир. Разумовського, ґр. Румянцева, підполк. Юзефовича, гетьм. кор. С. Ржевуского, грамота Дан. Апостолови, гадки й замітки чернигівських й ин. депутатів про укр. чини й привилеї й ин., документи з кінця XVIII й поч. XIX ст. N. 811 — реєстр Київа 1682 р. в копії XIX ст. 21 ст. (видр. в „Чтеніях“ 1858 р.). N 813 — гадки „гр. Румянцева, малоросс. генералъ-губ. о скуплѣ въ Малой Россіи козачьих имѣній, о свободных посполитых, и о живущихъ въ подданствѣ козакахъ, какъ имъ нынѣ быть и впредъ оставать ся“, в копії XIX ст. N. 894 — Акти Коронної Метрики, копії, листи в поль. мові до Б. Хмельницького, запорозького військового писаря Яна Вишовского (sic!), присяга запорожців й ин. документи. N. 895 — виписки з польських рукописів що до України й її діячів, інтересний матеріял до історії Польщі, Литви і Запорожа при кінці XVI, XVII і самого початку XVIII ст.; тут — про Потія, його листи, еп. Л. Ґосліцкого, королеви Людвіки Марії до еп. Желїборского, ряд листів до Запорожців XVII ст., пісня про Хмельницького (вид. Костомаровим і нами), листи до нього і від нього, докладний опис битви під Зборовом, багато виписок з рукописів львівських архівів про церковну унїю — матеріял багатий і не зовсім використаний істориками.

Звертаємо ся до документів, що мають більше характер матеріялів для побутової історії й для біоґрафій. N. 388 — папери про службу полковника гадяцького полку Ант. Крижановського, копії з к. XVIII ст. (1730—1773 р.). N. 402 — справа про вибір сьпіваків із Українців 1760 р.; N. 403 — справа про козака Леська Бобиченка 1718 р., ориґінал і копії в українській мові: козак переяславського полку Л. Бобиченко був обвинений за продерзостні слова на превисочайшую особу його царського пресьвітлого величества: він хотів зарубати царського коня й при тому хвалив ся, що здійме голову навіть цареви; в результаті — був післаний до Миргороду для покарання. N. 404 — справа про Українця Яська Искру, єродіякона Товії й ин. 1720—21 р. в ориґіналах й копіях; загальна вина їх містить ся в тому, що вони на перекір царським указам прийшли з України до Запорожців, специяльно обвиняв ся Юсько Искра в злобі й пімсті на В. Кочубею, в нападї з трьома запорожцями на хутір полтавського осаула і в крадїжи 60 коний, а його товариш єрод. Товія—що служив у Запорожців, виключених із церкви; першого били батогами, вирвали йому ніздрі й заслали в каторгу, другого в кайданах заслали в Москву. Щасливішими були два черцї, про яких

знаходимо звістки в N 405: два черцї, ігум. дубровицького мон. у Волощинї й єром. Мисаїл, що приїхали для збирання жертв, згубивши посьвідченнє архіеп. Ґеорґія, сфалшували нове, та ошуканство викрило ся в м. Глухові й їх заковали в кайдани; одначе Мисаїлу вдало ся втїчи.

Вичисляємо по порядку все, що тикаєть ся України в иньших рукописах. N 392 — виписки зі Сінопсіса про Козаків, Турків і Татарів. NN 420 і 421 — копії XVIII ст. лїтописи Грабянки. N 426 — лист полковника Милорадовича. N 431 — важний з археольоґічного й історичного погляду опис ризниці київо-печерського мон. з кінця XVIII ст. Під N 434 — лист гетьмана Скоропадського. N 435 — листи в ориґіналах глухівського стольника Протасєва до канцлєра ґр. Головкіна 1715—1716 р., донесення про ріжні події й справи на Українї й ин. документи. В N 400 і N 424 матеріяли до історії київо-братського мон. і духовної академії в XVIII ст.

Звертаємо ся до паперів XIX ст. Тут під N 510 „Разговоръ малороссіянина с сыномъ“ Боровиковського, учителя полтавської ґімназії. N 541 — статї Галагана про українське народне питаннє. N 542 — „Галя“, українська опера. N 545 — Історія Руссов Г. Кониського. N 552 — статя про Дорошенка Г. Громова, 1850 р. N 566 звістка про книгу Вас. Великого, що належала до загоровського мон. на Волинї 1852 р. N 583 — поділ прикарпатських земель і деякі статистичні дати 1875 р. N 611 розбір Кавеліна твору Г. Раковича про Україну. N 619 і N 620 листи В. Н. Каразина до царя Александра I (надруковані). N 621 — його лист до Ст. Ф. Пассека, 1827 р. N 638 — опис майна еп. Ірінея Фальковського. N 644 — замітки Кулїша з нагоди статї Гр. Надхіна в „Чтеніях“ 1876 р. кн. 3, „Память о Запорожьи“, автоґр. Кулїша 1877 р. N 649 лист (в копії) протоєр. київо-соф. Собора І. Леванди, визначного проповідника к. XVIII ст. N 714 „Программа военной исторіи Малороссіи“, зладж. в 1848 р. капітаном Меньковим. N 716 опис м. Любеча, твір д. Милорадовича (надр. в „Чт.“). N 767 — копія „Пересторогиˮ. N 780 — українські приповідки, зібрані Цимбалїстовим в 1871 р. N 790 — псалтир українською мовою, копія з подарованого в Румянц. музей А. В. Богдановичом. N. 890 опис України проф. Юнкера, перекл. з нїм. ориґіналу, що переховуєть ся в портфелї Міллєра. N 342 Моск. арх. мін. загр. справ. Додамо до того ряд рукописів, що подають звістки про унїю й управу греко-уніяцькою церквою (NN 512, 784—787, 925, 917, 918) і дві памятки, що мають лїтературне значіннє — N 448, збірник аскетичних статей, зладжений Українцем і N 919 — дві латинські, піітики уложені Гр. Скибинським за патр. Адріяна.

Не входячи в деталїчне перечислюваннє, звернемо увагу тільки на NN тих рукописів із паперів Венелїна й Бодянського, що містять в собі

що небудь дотично України. У Венеліна NN 26, 60, 65, 66, 97, 98, 105, 106, 110. У Бодянського, любителя й знавця української старини — NN 228–229, 230–237. Із реєстру літературних памяток, що стали звісними завдяки праці д. Соколова, вкажемо на: Звѣзду Пресвѣтлую в 4 копіях XVIII ст., Люцідарій у 4 копіях, Повість про Варлаама й Йоасафа, оповідання з Великого Зерцала, повість про Вавилон; багато апокрифічних статей — головно в копіях між паперами Попова, страсти й ин. памятки старинної релїґійної лїтератури. *В. Перетц.*

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Д. Щербаковскій — Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Іоанна Богослова 1322 г., 1905.

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII—IX, 1901—1902.

А. Пападопуло-Керамевсъ — Акаѳистъ Божіей Матери, 1903.

В. Мочульскій — Слово Іоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, 1903.

Е. Голубинскій — Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ называемой схедографіи, представлявшей собою у послѣдныхъ высшій курсъ грамотности, 1904.

Dr. L. Goetz — Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, 1904.

Г. Маркевичъ — Выборное начало въ духовенствѣ въ древнерусской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра, 1905.

М. Довнаръ-Запольскій — Очерки по организаціи западно-русскаго крестьянства въ XVI вѣкѣ, 1905.

A. Jabłonowski — Ruś Czerwona (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga), 1903.

W. Łoziński — Prawem i lewem, 1903.

— Prawem i lewem, 1904.

A. Szelągowski, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce, 1902.

— Walka o Bałtyk, 1904.

— Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, 1904.

Е. Карскій — Малорусскій люцидарій по рукописи XVII вѣка, 1906.

П. Житецкій — О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, 1906.

В. Милорадовичъ — Лѣсная Лубенщина, 1900.

— Средняя Лубенщина, 1903.

— Степная Лубенщина, 1904.

И. Павловскiй — Полтава въ XIX столѣтiи, 1905.

Ф. Свистунъ — Проектъ первой австро-русской литературной временописи въ 1842 г., 1905.

— Вторый проектъ австро-русской литературной временописи въ 1448 г., 1905.

Н. Стороженко — Кирилло-Мееодiевскiе заговорщики, 1906.

Украинськи записи Порфирiя Мартиновича, 1904.

Е. Соколовъ — Библiотека Императорскаго Общества Исторiи и Древностей Россiйскихъ, вип. II, 1905.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складї між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Українї	0·45
Барвінський В. Дослїди з поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичинї	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верн М.. Біблїя, студія	0·40
„ Євангеліє, студія	0·40
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2·—
„ Про говор долївський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї	0·50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7·50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останнї романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельниччина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщинї XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0·50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0·50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1·50
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор., т. V, VI і XIII—XV по 4·00 кор., т. XI	6·00

Корон

Єфремов С. Національне питане в Норвегії 0 30
Жерела до історії України-Руси, т. І. — Люстрації королївщин в землях Галицькій і Перемишльській 4 00
„ т. II: Люстрації королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51 . . . . 4 00
„ т. VII: — Люстрація королївщин з р. 1570 . . . . . . 4·00
Жите і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40
Заневич — Знесене панщини в Галичині . . . . 1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXX по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по . 120·00
Збірник фільольоґічної секциї т. І: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на лїпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на лїпшім папері . . . . 4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II. 3·00, на лїпшім папері . 4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . 5 00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . 4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850—1862 7 00
Збірник історично-фільософічної секциї т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку 4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на лїпшім папері . . . . 5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V 7·50
Збірник математично-природописно-лїкарської секциї, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00
„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по 10·00
„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по 12 00

Руська історична бібліотека:
т. I. С. Качала — Коротка історня Руси . . . . . . 2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . . 4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий период України-Руси . 6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь . 3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історня вел. кн. литовського . . . . 3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . [illegible] 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький 12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького 3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинцї, В. Антонович. Останнї часи козаччини на Правобережі . . . 6·60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в . 3·60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини . . . . 3·00
XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV—XVIII ст. . . . . 5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . . . 5·00